

NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA

NEB

„TUDJÁK MÁR A KISGYEREKEK IS”

TANULMÁNYOK A
PROLETÁRDIKTATÚRA
IDEOLÓGIAI ÉS
KULTURÁLIS ALAPJAINAK
MEGTEREMTÉSÉRŐL

NEBKÖNYVTÁR

„TUDJÁK MÁR A KISGYEREKEK IS”

TANULMÁNYOK A PROLETÁRDIKTATÚRA
IDEOLÓGIAI ÉS KULTURÁLIS ALAPJAINAK MEGTEREMTÉSÉRŐL

**„TUDJÁK MÁR
A KISGYEREKEK IS”**

TANULMÁNYOK A
PROLETÁRDIKTATÚRA
IDEOLOGIAI ÉS
KULTURÁLIS ALAPJAINAK
MEGTEREMTÉSÉRŐL

Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Budapest, 2017

NEB Könyvtár

Szerkesztette: Máthé Áron

© NEB Hivatala, 2017

© Forgács István, Kovács Dávid, Mirák Katalin, Rigó Balázs, Zsebők Csaba, 2017

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója

Olvasószerkesztő: Lehotka Gábor

Könyvterv: Varga Júlia

Borítófotó: Budapest XV., Volán (Szállítók) Stadion (ma: Budai II. László Stadion)/Fortepan

Nyomta: Gelbert ECO Print Kft.

ISSN 2415-9573

ISBN 978 615 5656 14 9

TARTALOM

ELŐSZÓ	9

KOVÁCS DÁVID

A kommunista hagyománypolitika kezdetei Magyarországon

Ideológia és hagyományértelmezés viszonya a KMP politikájában

<i>(1936–1939)</i>	11

Bevezetés: alapfogalmak és összefüggések	11

A Komintern népfrempolitikája	19

Népfrempolitika Magyarországon	38

A KMP hagyománypolitikája	58

Lezárás: a kommunista hagyománypolitika és a nemzeti eszme	89

Források és irodalom	93

RIGÓ BALÁZS

Egészpályás letámadás

<i>Kommunista hatalomátvétel a magyar sportban (1945–1948)</i>	101

Bevezető	101

A magyar sportirányítás 1945 és 1947 között	105

A fordulat évei a sportban	143

Mellékletek	194

Források és irodalom	219

MIRÁK KATALIN

Kezdetben...

<i>Agitációs és propagandamunka a Kádár-korszak első hónapjaiban (1956. november–1957. június).....</i>	223
Kezdetben	223
Köldökszinór – agitációs és propagandamunka 1956 novembere után.....	233
Dokumentumok	273
Források és irodalom.....	304

ZSEBŐK CSABA

„Helytartóságok” a felsőoktatásban

<i>Jelentések és határozatok az egyetemi és főiskolai marxizmus–leninizmus-oktatásról (1951–1988)</i>	309
Az ideológiai indoktrináció letéteményesei	309
„Igen lelkes” fogadtatás.....	311
Révai és Andics ügyel a részletekre.....	313
Ellenséges nézetek: nacionalizmus, kozmopolitizmus, „Titó-fasizmus”	315
Folyamatosan átalakuló ideológiai oktatás az ELTE-n.....	318
Akcióban az új politikai vezetés	320
„Frontális ellenforradalmi támadás” a marxizmus–leninizmus oktatása ellen ..	323
Újabb átalakítások a pesti bölcsészkaron	331
Az APO körütekintésére lehet számítani	333
Aczél oktatókkal és hallgatókkal konzultál	334
„Politikai nevelő feladatokat kell szolgálni”	338
Hazai terepen, éberén	342
„Tisztázatlan nézetek” az agitációs és propagandamunkában	344
Szirmai élénken figyel	345
Az eszmei offenzíva máshogyan folytatódik.....	349
„A szocialista forradalom elméletének alapkérdései”.....	350

Ideológiai oktatás: átszervezve	352
Marxizmus–leninizmus „nagy mennyiségben”	353
Örökös polémia a koncepció körül	355
Leáldozóban az ideológiai oktatás	358
Dokumentum	362
Források és irodalom	385

FORGÁCS ISTVÁN

Kádár népe a valóságban

<i>Betekintés a cigányok mindennapi életébe a szocializmusban</i>	389
Bevezetés	389
A cigányság története Magyarországon – avagy félezer kódbe vesző esztendő.....	397
Interjúk.....	405
„Cigánybűnözés” a Kádár-rendszerben.....	440
Általános következtetések – a legfontosabb megállapítások.....	444
Mi mondhat ellent a felvetésemnek?.....	451
Mi várható a jövőben – mit hoz a holnap?	454
Irodalom	456

Előszó

Kádár János 1969-ben, országgyűlési képviselői beszámolója során, a Láng Gépgyárban rendezett gyűlésen a következőket mondta: „Meg kell értetni mindenkiel – különösen a fiatalokkal –, hogy a legszebb emberi cél a szocializmus, a kommunizmus.” Kijelentése voltaképpen nemcsak a „kiteljesedett” kádárizmus, hanem az egész kommunista diktatúra időszakának mottójául szolgálhatna, ami a hatalomgyakorlás „másodlagos” területeit illeti. A magyar emberek ugyanakkor nem voltak elég fogékonyak erre a vízióra, emiatt 1945-től egészen a diktatúra bukásáig az élet minden szegmensére kiterjedt az ideológiai indoktrináció. Ennek intézményes és ad hoc formái egyaránt tapasztalhatóak voltak. Bár minősége, mennyisége és eszközei különböztek a rendszer egyes szakaszaiban, mégiscsak volt egyfajta állandóság, részben a mondanivaló, részben pedig a célok tekintetében. Ahogyan azt szintén Kádár fogalmazta meg, még 1957-ben: „Nálunk minden hatéves gyerek tudja azt, hogy proletárdiktatúra van. Azt is tudják, már a kisgyerekek is, hogy a proletárdiktatúrát a párt irányítja, vezeti, testesíti meg.” Nem véletlen tehát, hogy e magabiztos kinyilatkoztatás egy részletét választottuk címül a Nemzeti Emlékezet Bizottsága kulturális munkacsoportja most közrebocsátott tanulmánykötetének, amely egyfajta jelentés a kommunista hatalombirtoklás módszereiről.

A könyv egyes írásai látszólag egymástól eltérő területekkel foglalkoznak, mint a történelemszemlélet, a sportirányítás átalakítása, az „agitprop” újjáépítése, az egyetemi marxizmus–leninizmus-oktatás, illetve a magyar cigányság problémáinak kezelése. Valójában ezek ugyanannak a sokágú hatalmi befolyásolásnak a részei voltak, s a magyar társadalom egy-egy szeletének ellenőrzésére, irányítására szolgáltak. A kötetünkben olvasható

tanulmányok majd' mindegyike egy-egy sorozat darabja; e folyamatokat időrendi sorban vagy tematikusan felfűzve tovább vizsgáljuk.

Máthé Áron
a NEB kulturális munkacsoportjának vezetője

KOVÁCS DÁVID

A kommunista hagyománypolitika kezdetei Magyarországon

Ideológia és hagyományértelmezés viszonya
a KMP politikájában (1936–1939)

BEVEZETÉS: ALAPFOGALMAK ÉS ÖSSZE- FÜGGÉSEK

Jelen írás tárgyát Révai Józsefnek és Lukács Györgynek az 1936 és 1939 közötti időszakban született történeti, irodalomtörténeti munkái képezik. Tanulmányom ezen írások gondolatvilágának, az őket formáló szerzői intencióknak a feltérképezésére vállalkozik. A szóban forgó írások jelentőségét részben az adja, hogy ezek az első megnyilatkozások, melyekben feltűnik a nemzeti hagyományokhoz való kapcsolódás igénye a kommunista mozgalom teoretikusai részéről. Másrészt ezek a munkák 1945 után – újabb kiadásokban megjelenve, akkor már szélesebb közönséghez eljutva – a kialakuló kommunista történelem- és irodalomszemlélet igazodási pontjaivá váltak. A vizsgált írások lényegi sajátossága tehát abban keresendő, hogy azok, szakítva a magyar kommunista mozgalom korábbi gyakorlatával, a nemzeti hagyományokhoz való kapcsolódás igényét deklarálták. Ebben a tekintetben Révai egyik 1936-os történeti munkája a határkő, amelyben az ideológus arra szólította fel párttársait, hogy tanulják meg „a magyar múlt nagy cselekedeteit és eseményeit” a „saját múltuknak érezni”,

valamint „fegyverként” használni ezen „hagyományokat” politikai harcokban.¹ A szerző ezen fegyverként használható események közül 1848-at tekintette a legfontosabbnak.

A fordulat élességét jól érzékelteti, hogy pár évvel korábban Révai még határozottan elutasította annak lehetőségét, hogy a „munkásság 48/49-et besorozhatná a maga történelmi emlékei közé”. Elutasítása két forrásból táplálkozott. Egyrészt abból a meggyőződésből, amely szerint 1848 „nem saját osztályának története”, másrészt abból, hogy hite szerint a proletariátus cselekedetei és jogcímei alátámasztására nem szorul a történelem legitimáló erejére: „Arról sincsen szó, hogy a munkásságnak a maga cselekvése számára 48/49 forradalmi cselekvésében kellene a történelmi igazolást keresnie. A munkásságnak nincs szüksége arra, hogy holmi történelmi jogokkal támassza alá azt, amire a jogosultságot egyedül osztályérdekeiből származtatja.”² Hasonló váltásról tanúskodik, hogy a magyar irodalmat provinciális, éppen ezért figyelemre nem méltó jelenségként számontartó Lukács György az általunk vizsgált korszakban a magyar irodalmi hagyomány értékelésére adta a fejét.

Komoly szakirodalomra támaszkodik az a megközelítés, amely bár utalásszerűen megemlíti a Komintern 1935-ös VII. kongresszusa által meghirdetett népfrempolitika jelentette változást, a fentiekben körvonalazott fordulat alapvető okait Révai és Lukács gondolati fejlődésével, belső meggyőződéseik változásával magyarázza. Magam nem osztom ezt a tézist. A kommunista világmozgalom sajátosságait szem előtt tartva abból célravezető kiindulnunk, hogy a helyi pártoknál, illetve azok teoretikusainál – ez lényegében az egyszerű tollforgatótól a nemzetközi hírű filozófusokig terjedt – tetten ért ideológiai váltások mögött nem egyéni gondolati kezdeményezéseket, hanem Moszkva érdekeinek módosulásait érdemes keresnünk. Éppen ezért megközelítésem fontos vonása, hogy a magyar kom-

¹ Révai 1966d, 112.

² Révai 1979, 619–620.

munisták ideológiájában és retorikájában bekövetkezett metamorfózist nem önmagában vizsgálom, hanem összefüggésbe hozom a Komintern politikájában, valamint a Szovjetunió államérdekében bekövetkezett változásokkal. Magam is vallom azt, amit Isaac Deutscher és hozzá hasonló szellemben mások is megfogalmaztak, nevezetesen, hogy „csakis kudarc-hoz vezethet, ha valaki bármely kommunista párt történetét csakis saját nemzeti környezetébe ágyazottan akarja értelmezni. Képtelen lesz megmagyarázni az irányvonal állandó változásait. [...] Mindezeknek az eredetét sokkal gyakrabban kell keresni az orosz főtitkárt aggasztó problémákban, semmint az adott ország társadalmi küzdelmeiben.”³

Minden eszmetörténeti vállalkozás, amely történeti szövegek jelentésrétegeit kívánja feltárni, értelmezési kereteket állít fel, amelyek megvilágító erővel bírnak az egyes szövegek jelentésének meghatározásában. Munkám felépítése erre az elvre épül. Először a szovjet külpolitikai helyzetértékelésben bekövetkezett elmozdulást és annak a kommunista világmozgalom ideológiájára gyakorolt hatását mutatom be. A Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) ideológiai fordulatát ennek az átfogó átalakulásnak a lenyomataként kezelem. A KMP Komintern által meghatározott politikai célrendszerének és ideológiájának részletes elemzése után térek csak rá a történeti, irodalomtörténeti szövegek bemutatására, amelyek tulajdonképpeni funkciója a politikai-ideológiai üzenetek historizálása, múltba vetítése. A tanulmány első részében tehát a szövegértelmezéshez nélkülözhetetlen háttérret rajzolom meg.

A központi fogalomként használt „hagyománypolitika” alatt a nemzeti múlt, a nemzeti hagyományok politikai célú felhasználását értem. Ismereim szerint a kifejezéssel pontosan ebben a formában más szerzők korábban nem éltek. Ugyanakkor az általam is leírni kívánt jelenséget számos

³ Deutscher 1990, 387. Vö. Pons 2014, XIII.

szerző a hagyományokkal való hatalmi-politikai visszaélés gondolati és fogalmi keretében tárgyalta.⁴

Részben ezen – a magyar szellemi életben messze nyúló – előzmények okán használok a „hagyománypolitika” kifejezést, szemben az emlékezet- és identitáspolitika angolszász kulturális közegből átemelt terminusaival, amelyek egyébiránt tartalmilag azzal sok ponton megfeleltethetők. A magyar szakirodalomban megtalálható még a „történetpolitika” kifejezés, amely szintén a „múlt felhasználásának” politikai intenciók nyomán való igénybevételére utal.⁵ Megítélésem szerint azonban a „hagyománypolitika” a „történetpolitikánál” átfogóbb fogalma jobban kifejezi a kommunisták törekvéseit, teoretikusaiik ugyanis nem pusztán a szűk értelemben vett történelmi eseményekkel és alakokkal „politizáltak”, hanem a nemzeti kultúra kimagasló szereplőivel, sőt egyes műveivel is. Példával élve azt mondhatjuk, hogy nemcsak 1848–49 forradalma és szabadságharca vagy a Tanácsköztársaság, de Kölcsey Ferenc életműve vagy éppen Madách Imre alkotása, *Az ember tragédiája* megítélése is kiemelt jelentőséggel bírt a szemükben. A kommunista ideológusok ezekben az értékelésekben – fordulatukkal élve – a „jelen harcainak” fontos „fegyverét” ismerték fel.

A hagyománypolitika fenti definíciója, amely szerint az a nemzeti hagyományok politikai célzatú felhasználása, árnyaltabb, részletezőbb kifeje-

⁴ Kósa 1980, 72–75., Czigány 1990, 11–69., Litván 1996, 5–10.

⁵ Romsics Ignác Szekfű *Három nemzedékéről* értekezve a következő meghatározását adta a „történetpolitikai esszének”: „Célja nem az elmúlt évszázad magyar történelmének tárgyilagosságra és kiegyensúlyozottságra törekvő bemutatása, hanem a potenciális olvasók politikai orientálása volt a múltat erkölcsi és ideológiai példatárként felhasználva.” (Romsics 2008, 211.) Romsics Ignác egy másik munkájában az 1949 és 1956 közötti kommunista múltszemléletre használta a fogalmat, „konstruált [...] történetpolitikai kánonként” jellemezve azt. (Romsics 2011, 356.) A „történetpolitika”, a „történetpolitikai tanulmány” fogalmának külön érdekessége, hogy azt éppen Szekfű vezette be a közgondolkodásba, azonban nem a fenti, meglehetősen negatív értelemben használta, hanem követendő és általa is művelt módszerként: „A történetpolitikai tanulmány [...] távolról sem politikai, vagy csupán újságcikk, hanem egy-egy aktuális probléma történeti összefüggésének felfedezése, a jelen helyzetre alkalmazott történetkutatás.” (Szekfű 1924, 9.)

tést igényel, annak számbavételét, hogy pontosan milyen politikai funkciókat töltött be a „múlt felhasználása”, vagy a kommunizmus szóképzésével kifejezve magunkat: a „haladó hagyományok” milyen módon jelentettek „fegyvert” a politikában. A válaszhoz közelebb visznek azok a szerzők, akik szándékaimmal egyezően a múltban a hagyományokkal való visszaélés gondolatából indultak ki, hiszen elemzéseikben a hagyománypolitika két meghatározó funkciójára vetettek fényt.

Még 1980-ban Czigány Lóránt az emigrációban írt arról, hogy a kommunista hatalom az úgynevezett haladó hagyományok kiemelésével és kanonizálásával valójában a nemzeti kultúrát csonkította meg. Czigány Lóránt szerint, aki tanulmányában az 1946 és 1951 közötti irodalmi életet mutatta be, a „haladó hagyományok ápolása” a kommunisták kezében annak eszköze volt, hogy a magyar irodalomból „kirostálják” a számukra „nemkívánatos szerzőket, illetve műveket”, és ezen keresztül a nemkívánatos gondolat tartalmakat is.⁶ A hagyománypolitika ezen vonatkozása számunkra kevésbé fontos, hiszen az általunk vizsgált korszakban a kommunista párt a hatalom sáncain kívül állva a szelektálás lehetőségével nem élhetett. Annál fontosabb a másik vonatkozás, ami szintén szerepelt Czigány elemzésében.

A „kiiktatás”, az „elhallgatás” mellett a kommunista hagyománypolitika a nemzeti művelődés klasszikusainak, valamint a magyar történelem kiemelkedő alakjainak szellemét, egykori szándékait is meghamisította, vagy legalábbis önkényesen kiragadott és eltorzított bizonyos motívumokat az életművekből. Czigány felsorolásával élve például ilyen „átértékelés” nyomán vált a „forradalmi haladásba szerelmes” Petőfi a kommunisták

⁶ Czigány 1990, 52. Kósa László úgy fogalmazott említett tanulmányában, hogy a haladó hagyományra való hivatkozás „történelmi igazságok elferdítésére, elhallgatására, esztétikai értékeknek a nemzet művelődési örökségéből való kiiktatására szolgáltatott ürügyet”. (Kósa 1980, 73.) Standeisky Éva pedig így írta le a jelenséget: „A szelektált, diktatúralegitimáló eszközként kisajátított nemzeti kultúra a magyar kulturális hagyományok zömét kirekesztette a magyar szellemi örökségből.” (Standeisky 2005, 138.)

„lobogójává”, Ady pedig a forradalom „viharmadarává”.⁷ Révai József – egy, a korszakunkból származó példát is megidézve – ennek az „értelmezési gyakorlatnak” a jegyében bizonygatta 1938-ban írt tanulmányában, hogy Kölcsey pesszimizmusa nem ellentéte a kommunisták optimizmusának és haladáshitének, hiszen nem is igazi pesszimizmus, hanem a „magyar haladás sorsa fölötti gyötrődés”, a „haladó magyar lázongása” a társadalmi viszonyokkal szemben.⁸ A fenti példák szemléltetik, hogy a nemzeti múlt és művelődés nagyjai a „haladó hagyományok” részévé válva az éppen aktuális kommunista politikai program és az annak elméleti igazolást adó ideológia üzeneteinek szimbólumalakjaivá torzultak. Ezért fogalmaztunk úgy, hogy az általunk vizsgálandó hagyománypolitikai írások egyik alapvető funkciója az ideológiaközvetítés a múlt, a nemzeti hagyományok közege felhasználva.

A múlt felé fordulás, a nemzeti múlt saját múltként való vállalásának másik funkciója a kommunisták szemében a párt nemzeti erőként való önmeghatározásának alátámasztása volt.⁹ A népfrentpolitika Komintern által történő 1935-ös meghirdetése után a helyi kommunista pártok, szakítva korábbi internacionalista retorikájukkal, a nemzeti érdek legkövetkezetesebb védelmezőinek tüntették fel magukat. Ennek kiegészítője és egyben hitelesítője volt a nemzeti hagyományokkal vagy legalábbis azok egy részével való deklaratív azonosulás. A KMP teoretikusai mozgalmukat a legnemesebb nemzeti hagyományok örökösének és folytatójának láttatták. A kommunista hagyománypolitika másik fontos funkcióját tehát a KMP nemzeti önreprezentációjának igazolásában határozhatjuk meg. Munkámban fontos szerepet kap a hagyománypolitika ezen kettős funkciójának elemző bemutatása, gyakorlatának feltárása.

⁷ Czigány 1990, 52.

⁸ Révai 1948a, 18–19.

⁹ Vö. Standeisky 1987, 11.

A nemzeti múlt és hagyomány valamilyen formában való vállalása, valamint ezzel szoros összefüggésben a nemzeti önreprezentáció mint jelenség, amely a kommunista pártok gyakorlatában 1935 után kezdődött, két nagyon eltérő értelmezést hívott életre a kommunizmus és a nemzeti eszme viszonyát illetően.

Az egyik szerint a kommunista mozgalom a nemzeti identitásban fenyegető veszélyt látott, célja éppen ezért annak eltorzítása, szétverése volt, a hagyománypolitika ennek a szándéknak rendelődött alá. A másik szerint, amelyet a nyugati szakirodalom, valamint a magyar történetírás egy vonulata is táplál, a nemzeti legitimitás megszerzése volt a kommunisták alapvető törekvése. Ennek érdekében pártjukat „nemzetiként” definiálták, és a nemzeti múltból olyan képet alakítottak ki, amely a nacionalista felfogás számos elemét beolvasztotta. Az alábbiakban a két felfogást reprezentatív példákon keresztül érzékeltetem.

Az utóbbi álláspont markáns képviselője a holland történész, Martin Mevius. Véleménye szerint merő mítosz, hogy a kommunizmus és a nacionalizmus kizárja egymást. A valóságban – szól érvelése – a kommunista pártok a „kezdetektől” igényt formáltak a „nemzeti legitimitásra”. Emellett a „nemzeti hagyomány letéteményeseiként s a nemzeti érdekek oltalmazóiként” tüntették fel magukat.¹⁰ Éppen ezért sokkal inkább találó a kommunista pártok gyakorlatát és elméletét a „szocializmus és nacionalizmus elegyeként” vagy „kiegyezéseként” jellemezni.¹¹ Ständeisky Éva kizárólag a magyar kommunista praxissal foglalkozva némileg visszafogottabb következtetésekre jutott. Ugyanakkor ő is kiemelte, hogy Révai mint a párt főideológusa 1945, sőt a fordulat éve után is nagyon nagy jelentőséget tulajdonított a párt „nemzeti jellege” hangsúlyozásának. Mi több, a kommunista vezetés „a »dicső magyar múlt« ápolásával” a totális diktatúra éveit

¹⁰ Mevius 2010, 3.

¹¹ Uo. 28., 31.

alatt is a „nemzeti érzelmek bizonyos mértékű kielégítésére” törekedett.¹² Romsics Ignác a magyar történetírás történetéről szóló munkájában az előbbiekkal összhangban Révai történeti írásait olyan felfogás megnyilatkozásaként mutatta be, amely „rehabilitálta a nemzeti eszmét”, s a „régí függetlenségi szemlélet számos elemét magába olvasztotta”.¹³ A történész Révai történetfelfogását „nemzeti kommunista múltszemléletként” határozta meg.¹⁴

A fenti megközelítéssel szemben Kiss Gy. Csaba a kommunista politika meghatározó vonását, ahogy azt számos írásában kifejtette, a nemzeti tudat felszámolásában ismerte fel, amelyen „nem sokat változtat, hogy a történelmi múltból kiválasztottak néhány jelképet. [...] Ez volt a »nemzeti forma« a szocialista tartalomhoz. Mindenki tudhatta – tudnia kellett – a forma másodlagos a tartalomhoz képest. A nemzeti eszme ornamentikává silányodott, pántlikává. A történelmi hagyomány értelmezése enyhén szólva egyoldalú volt.”¹⁵

A kommunista párt céljait Kende Péter hasonlóan ítélte meg, mint Kiss Gy. Csaba, azonban a hagyományok, a történelem felhasználását nem elsősorban a valós szándékokat leplezni kívánó ornamentikának, hanem a nemzeti identitás felszámolása fontos eszközének tekintette: „A cél az volt, hogy a felnövő nemzedék elsősorban a szovjet világrenddel és annak történelmi-mitologikus előképével érezzen lelki közösséget, ne pedig azzal a valóságos közösséggel, amelyet úgy hívnak, hogy magyarság. Az alkalmazott eszközök közé tartozott a nemzeti hagyományok leszűkítése, megnyirbálása és átfestése, valamint egyfajta nemzeti kisebbségi érzés ápolása [...] a nemzettudat »szétverésében« a szaktörténetírás is részt vett.”¹⁶

¹² Ständeisky 2005, 134., 136.

¹³ Romsics 2011, 352., 356.

¹⁴ Uo. 356.

¹⁵ Kiss Gy. 1990, 38–39.

¹⁶ Kende 2013, 181. Ezeket a gondolatokat érdemes összevetni Gombos Gyula még 1967-ben született elemzésével. Az ideológia célja Gombos szerint is a „nemzeti tudat szétoldása”.

Ahogy az egymásnak feszülő fenti értelmezések is mutatják, nemzeti eszme és nemzeti hagyomány, valamint a kommunista ideológia és praxis viszonya fogas kérdés. Reményeim szerint a vizsgálódásom tárgyát képező szövegek elemzésével hozzájárulhatok a kérdés megválaszolásához. Ez munkám egyik kiemelt célja.

A KOMINTERN NÉPFRONTPOLITIKÁJA

A népfrontpolitika háttere

Az úgynevezett népfrontpolitika Hitler hatalomra jutásának, pontosabban a szovjet politika erre adott válaszának köszönhetőe létezik. Ennek nyomán ugyanis Sztálin szakított korábbi meggyőződésével, amely szerint a Szovjetuniót a versailles-i győztesek koalíciója és szervezetük, „az imperialista hatalmak ellenforradalmi Szent Szövetsége”, azaz a Népszövetség fenyegeti.¹⁷ A hitleri fordulat után Sztálin egyre inkább Németországban

Ennek elérésében a történetírásnak kiemelkedő szerepet tulajdonított a szerző. (Gombos 1992, 187.)

¹⁷ Kommunista Internacionálé 1975d, 324. Sztálin 1930 júliusában Franciaországról még a következő jellemzést adta: „A legagresszívabb és legmilitaristább ország mindazon agresszív és militarista országok közül, melyek háborúra készülnek Oroszország ellen.” Idézi: Deutscher 1990, 396. A Komintern anyagaiban közvetlenül Hitler hatalomra kerülése előtt is a Szovjetuniót fenyegető „háborús veszély” forrásaként a versailles-i győztesek szerepeltek: „A Szovjetunió elleni ellenforradalmi háború előkészítése céljából a Népszövetség [...] békenyilatkozatainak leple alatt Európa és az Amerikai Egyesült Államok imperialistái felfegyverzik Japánt, a japán hadsereget Mandzsúriában összpontosítják, fehérgárdista csapatokat alakítanak és fegyvereznek fel a Távols-Keleten, expedíciós hadsereget szerveznek Franciaországban, a hadsereg lázas előkészítése folyik Lengyelországban, Romániában, Lettországban, Észtországban, Finnországban, megszilárdítják és aktivizálják a válogatott fasiszta alakulatokat, szakadatlanul provokálnak. A háborút és az intervenciót csakis a Szovjetunió szilárd békepolitikája tartja még féken, valamint a burzsoázia félelme az imperialista háború polgárháborúvá változtatásától és a gyarmati felkelések perspektívájától.” (Kommunista Internacionálé 1975g, 388.)

ismerte fel a fő veszélyforrást, amelyet a német diktátor egyes megnyilatkozásai igazolni látszottak. Itt említhető például az 1936. szeptemberi nürnbergi pártgyűlésen elmondott beszéd, amelyben Hitler az Urál hegység ásványkincstartalékainak, valamint Ukrajna értékes mezőgazdasági területeinek megszerzését vizionálta.¹⁸

A szovjetek a veszély elhárításának egyik, diplomáciai eszközét a Franciaországgal 1935 májusában kötött kölcsönös segítségnyújtási szerződésben, valamint a korábban kárhóztatott Népszövetségbe való belépésben keresték.¹⁹ A másik eszközt az európai kommunista pártoknak mint a Szovjetunió „ötödik hadoszlopának” mozgósítása jelentette. A Kreml által újraírt és a helyi pártoknak kiosztott szereposztás értelmében a fasizmussal és az azt politikai gyakorlattá emelő Németországgal szembeni védekezés, a demokratikus jogok és a nemzeti függetlenség megóvása jelentette a kommunista szekciók új küldetését. Ennek érdekében kellett a kommunistáknak a szociáldemokratákkal és az antifasiszta, németellenes szervezetekkel, pártokkal széles körű összefogást, a „népfrontot” megteremteniük.

¹⁸ „Ha rendelkezésünkre állna az Urál hegység felmérhetetlen gazdagsága és ásványkincseinek sokasága, valamint Ukrajna végeérhetetlen termékeny síkságai, melyeket nemzetiszocialista vezetés alatt aknázhathatnánk ki, akkor a német nép dúskálhatna a bőségben.” (Idézi: Lukacs 1998, 157.)

¹⁹ Mindehhez hozzá kell fűzni, hogy a nyilvános diplomáciai lépések mellett a szovjet vezetés a háttérben nem adta fel a Németországgal való esetleges megegyezés lehetőségét sem, hiszen számára a legideálisabb forgatókönyv a „imperialista hatalmak” egymás közötti totális háborúja lett volna, amely elkerüli a Szovjetuniót és legyengíti a kapitalista világot. Ezeknek a kulisszák mögött zajló lépéseknek lesz az eredménye a Molotov–Ribbentrop-paktum. (Heller–Nyekrics 1996, 255–256.) A szovjet propagandaszólamok, mint a fasizmus elleni harc, a Németország felől fenyegető barbarizmus és az egész népfrontos propaganda mögötti valódi szándékot sokan a francia szövetségeseik között is látták. A Szovjetunióban tartózkodó egyik francia katonai küldöttség irányítója így jellemezte a szovjet politika mozgatórugóit: „Oroszország igyekszik visszaterelni nyugat felé azt a vihart, amelyről úgy érzi, hogy kelet felé tör. [...] Nem akar belekeveredni az elkövetkezendő európai konfliktusba, olyan szerepet óhajt játszani benne, amelyet az Egyesült Államok játszott 1918-ban, a döntőbíró szerepét a kegyetlen háború elcsigázta Európában.” (Idézi: Deutscher 1990, 408.)

Az új politika kísérleti laboratóriuma Franciaország volt, kanonizációjára pedig a Komintern VII. kongresszusán, 1935-ben került sor.

A szovjet kommunista párt irányító szerepe a testvérpártok felett a Komintern közvetítésével nem új jelenség, hiszen már az 1920-as évek első felében is érvényesült. Ekkor a helyi szekciók feladata azonban még az „imperialista államok” destabilizálásában s így a világforradalom előmozdításában lett meghatározva. Ez szorosan összefüggött a permanens forradalom teóriájával, amely szerint az orosz példát a többi államra is ki kell terjeszteni, hiszen ennek hiányában a szocializmus ügye óhatatlanul kudarcra van ítélve. Lenin 1918-at követően számos alkalommal megfogalmazta a tételt, amely szerint a „szocializmus végső győzelme lehetetlen egy ország keretei között”.²⁰ Az orosz bolsevik vezetők által vallott elgondolás mögött ott állt a klasszikusok tekintélye, elsősorban Engelsnek a kérdésre vonatkozó gondolatai.²¹

A világforradalmi ábrándok szétfoslása vagy legalábbis meggyengülése, valamint Sztálin felemelkedése nyomán egyre inkább a szovjet államra, annak érdekeire esett a hangsúly, bár ez nem jelentette a világforradalmi késztetések feladását.²² Sztálin etatista fordulatát, a hangsúlyok áthelyeződését fejezte ki az 1920-as évek közepén hivatalossá váló doktrína, amely szerint lehetséges a „szocializmus építése egy országban”.²³ Ettől kezdve, miként François Furet fogalmaz, „a testvérpártok inkább már csak a központi bástya védelmezői, a szovjet külpolitika pedig a világ proletariátu-

²⁰ Kolakowski 1981, 477. Van Ree 1998, 94.

²¹ Engels szerint a forradalom nem elszigetelt jelenségként, „egyetlen egyedülálló országban” megy végbe, hanem „egyidejűleg valamennyi civilizált országban”. A szocialista forradalom csak világhjelenség lehet, amely az egész világot a „testvériesülő” népek hazájává teszi. (Engels 1959, 358–359.)

²² Kolakowski 1978, 24.

²³ Erik van Ree a kérdéssel foglalkozó tanulmányában amellett érvel, hogy már Lenin megfogalmazta a szocializmus megvalósításának lehetőségét „egy országban”, az elszigetelt Oroszországban, azonban azt „befejezetlennek” tekintette, amit csak a világforradalom tehet lejjé. (Van Ree 1998, 77–117.)

sának végső érve”²⁴ Nemcsak az utókor értelmezője, az előbb idézett kiváló francia történész látta így az országos pártok és az azokat egybefogó Komintern szerepét, de a kortársak közül is sokan vélekedtek hasonlóan. Trockij például úgy írta le a változást, hogy a kommunista pártok a „világforradalom élcsapatából” Szovjet-Oroszország „határőrségeivé” váltak.²⁵ Nyikolaj Bergyajev a nyugati kommunisták „megalázó szerepbe kényszerítéséről” beszélt, és megdöbbenve idézte fel egyik művében azt a személyes élményt, amikor egy franciaországi gyűlésen egy francia kommunista arról értekezett, hogy bár Marx azt tanította, hogy a munkásnak nincs hazája, ez a jelenre már nem igaz. A proletariátusnak már van hazája, a Szovjetunió, amelynek védelme legfőbb kötelessége.²⁶ Bergyajev valószínűleg nem tudta, hogy a francia kommunista szavaival pusztán a Komintern írásos alapelvét visszhangozta: „A nemzetközi proletariátus – melynek a Szovjetunió az egyetlen hazája, elért sikereinek legfontosabb támasza és nemzetközi felszabadulásának legfőbb tényezője – köteles a maga részéről a szocialista építkezést a Szovjetunióban elősegíteni, és minden eszközzel megvédeni a Szovjetuniót a kapitalista hatalmak támadásával szemben.”²⁷

Mint látható, az alárendelődés elve, a Szovjetunió biztonságpolitikai érdekeinek mindenek fölé helyezése, annak a munkásság egyetemes érdekével való azonosítása nem pusztán íratlan, de írott törvénye volt a kommunista mozgalomnak. Nem korlátozódott a politikai gyakorlat, a praxis világára, hanem az elvi deklaráció szintjére emelkedett az 1920-as évek végére. A francia kommunisták Kreml által való irányítottságát, „megalázó szerepét”, miként azt az orosz filozófus szavakba öntötte, az azóta napvilágra került dokumentumok messzemenően igazolják. Könnyen elgondol-

²⁴ Furet 2000, 370.

²⁵ Idézi: Deutscher 1990, 381. Trockij egy másik helyen a következőt írta: „Jelenleg a Kommunista Internacionálé nem más, mint a szovjet külpolitika szolgálatában tökéletesen engedelmeskedő, minden cikkakra képes apparátus.” (Trockij 1990, 139.)

²⁶ Bergyajev 1989, 155.

²⁷ Kommunista Internacionálé 1975d, 322.

ható, hogy ha a jelentős társadalmi támogatottsággal s így önálló anyagi forrásokkal, politikai súllyal rendelkező francia párt nem volt több mint majomkarom Moszkva kezében, milyen szerepe lehetett a magyar mozgalomnak? Azoknak a magyar kommunista vezetőknek, akik mögött nem álltak tömegek, s akiknek az emigrációs létből fakadóan nemcsak anyagi megélhetésük, de életük is a szovjet hatalmasok jóindulatán múltott. Azt gondolom, hogy a későbbiek során ebben az összefüggésben – bizonyos kritikus távolságtartást tanúsítva a szubjektív szándékokra, eszmei fejlődéstörténetekre és a KMP autonóm politikai törekvéseire építő narratívákkal szemben – érdemes vizsgálni a magyar kommunista teoretikusok megnyilatkozásait.

A Szovjetunió külpolitikai orientációjában bekövetkezett változás nyomán először a Komintern korábbi ellenségképe, ellenség-barát között húzott elvi választóvonalas és a hozzá kapcsolódó retorika vált használhatatlanná. A Komintern 1935-ös helyzetértékelése szerint az új körülmények között a „szocializmus hazája” nem az imperialista nagyhatalmak egységes tömbjével áll szemben, hanem „a német nemzetiszocializmus agresszív politikájával és háborús provokációjával”.²⁸ A Népszövetség már nem „ellenforradalmi Szent Szövetség”, hanem komoly „akadálya a háború kitörésének”.²⁹ A korábban a legagresszívabb és legmilitaristább országnak kikiáltott Franciaország pedig a béke, a status quo legfőbb biztosítója. A Kominternhez kapcsolódó dokumentumok szerint Szovjetunió és Franciaország békevágyában nemcsak az Egyesült Államok osztozik, de azok a kisebb európai országok is, amelyek nemzeti függetlenségüket érzik fenyegetve Németország részéről.³⁰ Ebben az összefüggésben érthető meg, mi-

²⁸ Seventh Comintern Congress 1965, 370.

²⁹ Uo. 371.

³⁰ Uo. 370–373. A szöveg ugyanakkor rendkívül negatívnak láttatja az Egyesült Királyság szerepét, tulajdonképpen azt olvassa a nagyhatalom szemére, ami a Szovjetunió szándéka is volt: a német vihar elterelését. A dokumentum ezen részének van magyar fordítása, ebből idézek: „Az angol burzsoázia vezető körei támogatják a német fegyverkezést, hogy gyengít-

ért kapják meg a helyi pártok a nemzeti függetlenség védelmezőjének szerepét Moszkvától. Az előbbieken taglalt dokumentumban ugyanis az is szerepel, hogy túl a béke és a nemzeti függetlenség melletti propagandán az országos kommunista szervezetek egy esetleges külső támadás esetén más társadalmi osztályokkal, vagyis saját „kizsákmányolóikkal” kötelesek együtt harcolni az adott ország önállóságáért.³¹ A faszizmus- és németellenességgel, a béke melletti agitációval a helyi pártok tulajdonképp arra tettek kísérletet, hogy az adott nemzeti társadalmat formálják át a Szovjetunió határőrségévé.

A feladat hatékony végrehajtásához számos, a marxizmus–leninizmus alapját képező alapelvet, ideológiai elemet kellett a lomtárba száműzniük. Emellett pedig két olyan attribútum birtokosaként tüntették fel magukat, amelyeket korábban a leghatározottabban visszaütöttak volna: a két tulajdonságjegy a „nemzeti” és a „demokrata”.

Az átalakuló ideológia és retorika

Kezdjük a lomtárba került ideológiai elemek bemutatásával! Mindekelőtt a németellenes csoportokkal való együttműködést gátló, az osztályharcot előtérbe állító „osztály az osztály ellen” alapelv vált feleslegessé. Nem csodálkozhatunk ezen, hiszen ez már elméletileg kizárta „elnyomók” és „elnyomottak”, azaz a polgárság vagy más társadalmi osz-

sék Franciaország hegemoniáját az európai kontinensen, a német fegyverkezés élet nyugatról kelet felé fordítsák, és Németország agresszivitását a Szovjetunió ellen irányítsák. Ezzel a politikával Anglia világméretben ellensúlyozni próbálja az Egyesült Államokat, s ugyanakkor erősíteni nemcsak Németország, hanem Japán és Lengyelország szovjetellenes tendenciáit is. Az angol imperializmusnak ez a politikája egyike azoknak a tényezőknél, amelyek gyorsítják az imperialista világháború kitorését.” (Kommunista Internacionálé 1975e, 432.)

³¹ Seventh Comintern Congress 1965, 377.

tályok, valamint a munkásság átfogó nemzeti érdekek mentén történő együttműködését.

Új jelszóvá a „népfront”, majd a „nemzeti összefogás” lépett, amelyből a kommunisták kizárólag a „fasiszta reakciót”, vagyis a németbarát csoportokat zárták ki. A „határórség” bővítése érdekében feledésre ítélték továbbá a szociáldemokraták minősítésére szolgáló „szociálfasiszta” jelzöt is, helyette a „munkásegység” szerves részeként tekintettek a szociáldemokratákra. Ez összefüggött a kommunisták fasizmusértelmezésének alapvető revíziójával. Az 1935-ös határkő előtt a fasizmust a burzsoázia osztályuralmának, diktatúrájának legvégső formájaként definiálták. Olyan történelmi helyzet szülötteként, amikor „a tőkés rend összeomlása” küszöbön áll, és „a burzsoázia immár nem képes kormányozni a korábbi módszerekkel”.³² Ebben a helyzetben veszi igénybe a „tőke” a fasizmus és a szociáldemokrácia szolgálatát: „Mind a fasiszták [...] mind a szociáldemokraták [...] a kellő pillanatban kiszolgálják a burzsoáziát: mint nyílt, ellenforradalmi katonai szervezet, mint fegyveres bandák, mint haramiák, akik rávetik magukat a forradalom növekvő proletár seregére. Ugyanakkor a burzsoázia a fasizmus és a szociáldemokrácia segítségével igyekszik végrehajtani a társadalmi erők átcsoportosítását, imitálva a kispolgárság politikai győzelmét, és annak a látszatát keltve, hogy a »nép« részt vesz a hatalom gyakorlásában.”³³

Ez a Komintern-dokumentum világítja meg Sztálin sokat idézett szavait, amely szerint a fasizmus és a szociáldemokrácia „ikrek”, a szociáldemokrácia pusztán a „fasizmus objektíve mérsékelt szárnya”.³⁴ A kommunisták értelmezése szerint a fasizmus nem konkrét mozgalmak, pártok vagy államrendszerek ideológiai jellemzője, hanem a bomló kapitalizmus általános jelensége, a burzsoázia legújabb és legbrutálisabb hatalomgyakorlási módszere társadalmi pozíciója biztosítására. Mivel a fasizmus a ka-

³² Kommunista Internacionálé 1975b, 196.

³³ Kommunista Internacionálé 1975c, 177–178.

³⁴ Idézi: Szabó Bálint 1974, 18.

pitalista társadalom fejlődésének általános tendenciája, a polgári világban minden át van itatva vele, kivéve persze a tőkés rendet alapjaiban tagadó, azt lerombolni kívánó kommunistákat: „A burzsoá társadalom fokozódó szétesésének körülményei között minden burzsoá párt, és különösen a szociáldemokrácia, többé-kevésbé fasiszta jelleget ölt.”³⁵

A Komintern VII. kongresszusán a kommunisták áthelyezték a frontvonalakat. Ez már átvezet minket az új attribútumok kérdéséhez. Kezdjük azzal, miként váltak a kommunisták demokratává, a polgári demokrácia protektorává. Az 1935-ös fordulópon után immár nem a „fasizálódó” polgári világ nézett farkasszemet a Szovjetunióval és hűséges vazallusaival, a helyi kommunistákkal, hanem a „demokrata államok és a Szovjetunió” a fasiszta államokkal, mindenekelőtt Németországgal. A fasizmus az új értékelés értelmében államokban manifesztálódott, és a Komintern korifeusai száműzték azt a korábbi képzetet, amely úgy tekintett a fasizmusra, mint a polgári világ minden pórúsába beivódott méregre.³⁶ Az adott társadalom, nemzeti közösség szintjén pedig a „demokraták” – új önmeghatározásuk értelmében ide sorolták magukat a kommunisták is – és a „fasiszta erők” között feszült antagonisztikus ellentét. Tábor szervező elvvé a kommunista propagandában az antifasizmus vált.³⁷ Talán nem kell kiemelnünk, hogy a kommunisták számára az „antifasisztákhoz”, a „demokrata táborhoz” tartozás szinte kizárólagos kritériuma a németellenesség volt; a fasiszta titulushoz vagy legalábbis a „demokrata táborból” való verbális száműzéshez pedig elég volt a szovjetellenesség. A címkézés abszurditása természetesen a szovjet „határőrségi” szerep logikájából fakadt.

³⁵ Kommunista Internacionálé 1975b, 196.

³⁶ A Komintern VII. kongresszusán négy államot minősítettek fasisztának: Németországot, Olaszországot, Magyarországot és Lengyelországot. Lásd erre: Seventh Comintern Congress 1965, 373.

³⁷ Vö. Máthé 2014, 41–42.

Az új táborszervező elvet Georgi Dimitrovnak, a Komintern vezetőjének 1935. augusztus 2-án elhangzott előadói beszéde harangozta be: „Más a helyzet ma a kapitalista országokban. Ma a fasiszta ellenforradalom támadja a polgári demokráciát, és arra törekszik, hogy a dolgozók legbarbárabb kizsákmányolásának és elnyomásának rendszerét valósítsa meg. Ma a dolgozó tömegeknek több kapitalista országban konkrétan nem a proletárdiktatúra és polgári demokrácia, hanem a polgári demokrácia és a fasiszmus között kell választaniuk.”³⁸

Mindez maga után vonta, hogy a kommunisták lemondtak a proletárforradalom, a proletárdiktatúra közvetlen céljáról. Dimitrov feladatként a demokratikus jogok bővítését, illetve a „reakció támadásával szemben” a már meglévők védelmét jelölte ki: „Védelmesni fogunk minden arasznyi demokratikus vívmányt [...] és elszántan harcolni fogunk ezeknek a vívmányoknak a kiszélesítéséért.”³⁹ Szintén a proletárdiktatúra céljaival való szakítást jelezte, hogy a Komintern dokumentumaiban feltűnt egy „átmeneti szakasz” és egy hozzá kapcsolódó társadalmi berendezkedés lehetősége, amely időben megelőzi a szocializmus megvalósítását. A spanyol polgárháború idején az átmeneti berendezkedés az „új típusú demokrácia” nevet kapta, amelyet pár év múlva kiszorított a „népi demokrácia” elnevezés.⁴⁰

A kommunistáknak azonban nem volt könnyű a hitelesség látszatát kelteniük, amikor a polgári demokrácia és az általa biztosított jogok őrzőjének maszkját felöltötték, hiszen ideológiai hagyományaik ennek ellentmondtak. A Kommunista Internacionálé már az 1919. márciusi I. kongresszusán Marx és Lenin szellemében jellemzést adott a polgári demokrácia jellegéről, és ezzel másfél évtizedig meghatározta a mozgalom felfogását a kérdést illetően. Itt deklarálták, hogy a „polgári demokrácia nem egyéb, mint a burzsoázia leplezett diktatúrája. A sokat dicsért általános »népaka-

³⁸ Dimitrov 1952, 149–150.

³⁹ Uo. 149.

⁴⁰ Payne 2012, 155–156.

rat« éppoly kevésbé létezik, mint az egységes nép. A valóságban osztályok léteznek ellentétes, összeegyeztethetetlen akaratukkal. Minthogy azonban a burzsoázia jelentéktelen kisebbség, szüksége van erre a fikcióra, a nemzeti »népakarat« színlelésére, hogy ezen a jól hangzó címen uralmát a dolgozó osztályok felett megszilárdíthassa és a saját osztályakarát rájuk erőszakolja.”⁴¹

A demokrácia biztosította jogok és szabadságjogok döntően formálisak, pusztán kinyilatkoztatások, amelyek az anyagi eszközök nélküli dolgozó tömegek számára „elérhetetlenek”, így semmilyen védelmet nem biztosítanak. A polgári demokráciában a jogok és szabadságjogok nem adnak többet – olvashatjuk az Internacionálé 1928-as programjában – a „kizsákmányolt osztályok [...] számára pusztán jogi képzelődésnél.” Így fennállásuk csak az illúziókeltést segíti, „a tömegek becsapására és leigázására szolgáló eszköz.”⁴²

Mint látható, az eredeti kommunista identitás a gyűlölt polgári világgal szembeni teljes opposzióra épült. Ez az identitás és az ebből fakadó politikai magatartás, úgy vélem, lényegét tekintve hitelesen tükrözte Marx szándékait. Marx szerint az emberi történelem a kizsákmányolás és az ellene vívott osztályharcok története, az elnyomottak vesszőfutásának színtere. A polgárságnak már a felemelkedését, későbbi uralmát is szörnyű jelenségek alapozták meg: „Amerika arany- és ezüsttelepeinek felfedezése, a bennszülött lakosság kiirtása, rabszolgaságba döntése és a bányákba való elevenen eltemetése, Kelet-India kezdődő meghódítása és kifosztása, Afrika átváltoztatása kereskedelmi vadaskertté, ahol fekete bőrűekre vadásznak, ez jelzi a tőkés termelés korszakának hajnalát.”⁴³

A polgárság mint uralkodó osztály a történelem alapjelenségét, a kizsákmányolást – az elnyomás minden korábbi formájához mérten – az

⁴¹ Kommunista Internacionálé 1975a, 15.

⁴² Kommunista Internacionálé 1975d, 308.

⁴³ Marx 1967, 702.

elviselhetetlenségig fokozta: „A burzsoázia, ahol uralomra jutott, szétrombolt minden hűbéri, patriarchális, idillikus viszonyt. Könyörtelenül széttépte a tarkabarka hűbéri kötelékeket, melyek az embert természetes feljebbvalójához fűzték, s nem hagyott meg más köteléket ember és ember között, mint a meztelen érdeket, az érzés nélküli »készpénzfizetést«. A jámbor rajongás, a lovagi lelkesedés, a nyárspolgári érzélgősség szent borzongását az önző számítás jeges vizébe fojtotta. A személyi méltóságot csereértékké oldotta fel, és az oklevelekben biztosított, nehezen szerzett számtalan szabadság helyébe az egy lelkiismeretlen kereskedelmi szabadságot iktatta. Egyszóval, a vallási és politikai illúziókba burkolt kizsákmányolás helyébe a nyílt, szemérmetlen, közvetlen, sivár kizsákmányolást állította.”⁴⁴ Mindezzel ugyanakkor a polgárság megteremtette sírásóját, a proletariátust. A „sivár kizsákmányolás” társadalmi rendje érzékletes leírásának értelemszerű lezárása a Kommunista Kiáltvány végzava, miszerint „a kommunisták nem titkolják nézeteiket és szándékaikat. Nyíltan kijelentik, hogy céljaik csakis minden eddigi társadalmi rend erőszakos megdöntésével érhetők el. Reszkessenek az uralkodó osztályok egy kommunista forradalomtól. A proletárok ebben a forradalomban csak láncukat veszítik. Cserébe egy egész világot nyerhetnek.”⁴⁵ A szöveg tanúsága szerint egy új világ születik, amely nem örököse, hanem lerombolója a múltnak.

Ugyanakkor Marx írásai lehetőséget adnak egy másik olvasatra is. Ez a másik értelmezés tette lehetővé a kommunisták számára, hogy az új önpozicionálás, a „demokraták táborába” való helykijelölés szintén Marx tekintélyére hivatkozva történjen meg. Marx gondolkodásának, írásainak meghatározó vonása a hagyományos értékítéletek és motivációk, valamint a „termelőerők fejlődését” és így akaratlanul a kommunizmus eljövételét

⁴⁴ Marx–Engels 1959, 444.

⁴⁵ Uo. 470.

előmozdító történelmi erők pozitív megítélése közötti belső feszültség.⁴⁶ A két szempont ütközése esetén a hagyományos erkölcsi perspektíva háttérbe szorult. Például a parasztforradalmak résztvevőiben vagy a géprombolókban Marx nem elsősorban az elnyomás és a kizsákmányolás megnyomorítottjait látta, hanem a történelmi haladás kerékkötőit, akiknek törekvései törvényszerűen a történelem zsákutcájába vezettek.

A marxi látásmód kettősségéből fakadóan a polgárság nemcsak a „sivár kizsákmányolás”, a lukácsi értelemben vett „tökéletes bűnösség korszakának” uralkodó osztálya, hanem egyben a történelmi haladás előmozdítója is. A Kommunista Kiáltvány erre is szolgál példával: „A burzsoáziának a történelemben felettebb forradalmi szerepe volt. [...] A burzsoázia nem létezhet anélkül, hogy ne forradalmasítsa folyton a termelési szerszámokat, tehát a termelési viszonyokat, tehát az összes társadalmi viszonyokat. [...] A burzsoázia alig százéves osztályuralma alatt tömegesebb és koloszálisabb termelőerőket hozott létre, mint valamennyi letűnt nemzedék együttvéve. Természeti erők leigázása, gépi berendezés, a vegyészet alkalmazása iparban és földművelésben, gőzhajózás, vasutak, villamos távírók, egész világrészek megművelés alá vétele, folyók hajózhatóvá tétele, lábdobbantásra a földből előpattanó egész népeségek – mely korábbi század sejtette, hogy a társadalmi munka méhében ilyen termelőerők szunnyadnak!”⁴⁷

Nevezzük bárhogy is a marxi gondolkodás előbb elemzett kettősségét: „logikai ellentmondásként” vagy az ellentmondásokat feloldani képes

⁴⁶ Bergyajev logikai ellentmondásról beszél, és azt így jellemzi: „Az egész osztályharcelmélet axiológiai természetű. A »burzsoá« és a »proletár« megkülönböztetése mögött a jó és a rossz, az igazságosság és az igazságtalanság, a helyeselhető és az elutasítandó különbsége húzódik meg. A marxizmus rendszerében logikailag ellentmondásos kapcsolat áll fenn a materialista, tudományos determinisztikus és amorális álláspontot tükröző elemek, illetve az idealista, morális szemléletben fogant, vallásos alapon álló mítoszteremtő elemek között.” (Bergyajev 1989, 110.)

⁴⁷ Marx–Engels 1959, 444–446.

„dialektikus szemléletként”, miként azt a marxisták tették, az bizonyos, hogy ez a kettősség felkínálta Marx késői követői számára a történelmi folyamat olyan látomását, amelyben mozgalmuk helyét a történelmi haladás előmozdítóinak nagy láncolatában jelölhették ki. Korábbi törekvések betetőzőiként, nemes hagyományok örököseiként és továbbfejlesztőiként. A népfrontos fordulat után a helyi kommunista pártok a polgári társadalomban született demokratikus eszmények örököseiként, a felvilágosodással és a francia forradalommal elinduló emancipációs törekvések folytatóiként, a haladás kerekének továbbgörgetőiként tüntették fel magukat. Tulajdonképpen erre a történetiszemléleti sémára épült rá a népfrontpolitika legfontosabb dichotómiája: a „reakció erőinek”, valamint a „haladás erőinek” vagy a „demokraták táborának” szembeállítás. ⁴⁸ Ez az ideológiai konstrukció arra volt hivatva, hogy megnyissa az utat a kommunistáknak a polgári, baloldali szervezetekkel való együttműködés felé.

A múlt „eltörlése” helyett tehát a múlthoz való kapcsolódás igénye került előtérbe. A történelmi elődkeresés azonban nem korlátozódott a felvilágosodás és a polgári forradalmak korára. A Komintern pártjai a nemzeti múlt korábbi századaiból is elkezdtek keresni előképeiket, a „haladó hagyományokat”. Ez tulajdonképpen a kommunista mozgalomban a nemzeti múlt politikai célokra való felhasználásának kezdete, a kommunista hagyománypolitika születésének pillanata. A gondolatmenet itt átvetet minket a másik birtokba vett attribútum, a „nemzeti” kérdéséhez.

A Komintern népfrontpolitikája voltaképpen Franciaországra volt szabva. ⁴⁹ A szovjet külpolitika elemi érdeke volt a Franciaországgal való szövetség fenntartása, amelynek esélyét jelentős mértékben növelte volna a francia kommunisták politikai hatókörének bővülése. Ezt a népfrontpolitika kétségtelenül megalapozta, amelyet jól mutat a baloldali népfrontkormány 1936-os megalakulása, amelyet az erős parlamenti pozíciókkal

⁴⁸ Vö. Aron 2006, 20–21.

⁴⁹ Kolakowski 1978, 112.

rendelkező kommunisták kívülről támogattak. A francia kommunisták pozíciószerzésüket tehát egyrésztől önmaguknak a „demokraták táborába” való helykijelölésével – miként azt Raymond Aron nevezte –, az „egyes baloldalnak a mítoszával” segítették elő.

A kommunisták azonban nemcsak a „demokrata”, de a „nemzeti” álcaköponyegét is magukra öltötték. Hiszen önkéntelenül is a szovjet stratégiai szempont érvényesülését mozdította elő a francia társadalom hazafias, németellenes érzülete, amelynek a francia kommunisták részéről történő megfelelő kiaknázása szintén Moszkva alapvető céljának eléréséhez vitt közelebb.

Mint azt korábban említettük, a kongresszuson elejtették az „osztály az osztály ellen” jelszavát, és óvatosan elkezdték a „nemzeti összefogás” az osztályharc gondolatától oly idegen fogalmát a kommunista propaganda és agitáció részévé tenni. Ennek elméleti megalapozását is Dimitrov végezte el. A Komintern első embere a kongresszusi beszédében kitért arra, hogy a kommunisták bár nem fogadják el a „burzsoá nacionalizmust”, de a „nemzeti nihilizmus” is idegen tőlük. A proletariátus pártjainak az a feladatuk, hogy megmutassák a tömegeknek, hogy ők az „igazi harcosai” a „nemzeti szabadságnak és a nép függetlenségének”.⁵⁰ A francia kommunisták ennek megfelelően a német fenyegetés árnyékában a nemzeti függetlenség, a francia nemzeti összefogás tántoríthatatlan képviselőiként léptek fel a politikai porondra. Pártvezérük, Maurice Thorez, aki korábban az „osztály az osztály ellen” elv kérlelhetetlen hívének mutatkozott, 1936-ban a „francia nemzeti egység” jegyében kezet nyújtott a katolikusoknak, valamint a konzervatív Croix-de-Feu híveinek.⁵¹ Ez a példa is jól illusztrálja, hogy a szovjet politikai érdek, illetve az annak való megfelelés a helyi kommunisták részéről minden korábbi eszmei-ideológiai szempontot felülírt,

⁵⁰ Dimitrov 1952, 117.

⁵¹ Furet 2000, 565. A Croix-de-Feu-t a szakirodalomban nem egy helyen kapcsolatba hozták a fasizmus jelenségével. Lásd például: Griffin (szerk.) 1990, 10.

és új ideológiai alapok kialakítását követelte. A nemzeti függetlenség képviselői szintén jelentősen növelte a „határőrségi szerep” hatékony betöltésének esélyét.

Fontos kiemelni, hogy a Komintern retorikájában nem előzmény nélküli a nemzeti érzés, a sérelmek instrumentalizálása. A szovjet vezetőknek s így a Komintern irányítóinak is meggyőződése volt az 1920-as évek legelejétől, hogy egy összeurópai katonai konfliktus könnyen átcsaphat proletárforradalomba, miként az Oroszország esetében történt. Egy ilyen katonai konfliktus gyúanyagát a kommunisták a versailles-i vesztesek, elsősorban Németország, a német társadalom elkeseredésében, nemzeti sérelmeiben ismerték fel. A Komintern 1924-es *Tézisek a Kommunista Internacionálé taktikájáról* című dokumentumában a következőt olvashatjuk: „Az első imperialista háború utáni világ-újrafelosztás következtében az államok egész sorában erősödött a nemzetiségek elnyomása, és nemzeti szétszórtság jött létre. Számos európai országban [...] hatalmas mennyiségű robbanóanyag halmozódott fel, amely alkalmas a burzsoázia uralmának levegőbe röpitésére.”⁵²

A Komintern utasítására az 1920-as években, valamint az 1930-as évek elején a német kommunisták politikájának fontos elemeként szerepelt az elszakított területek problémája mint „nemzeti kérdés”.⁵³ Ennek megoldását a „nemzeti felszabadítás” programjában jelölték ki. Ugyanezt látjuk magyar vonatkozásban. Révai József például egy 1925-ös írásában a „magyar nemzeti kérdésnek” a területi kérdést nevezte, amelynek megoldását az önrendelkezési jog érvényesítésében és a határmódosításban jelölte meg, amely kéz a kézben jár a proletárforradalommal.⁵⁴

Az 1935-ös fordulat utáni népfrempolitikának a nemzeti kérdéshez való viszonyát azonban több szempontból is meg kell különböztetnünk a

⁵² Kommunista Internacionálé 1975c, 183.

⁵³ Mevius 2005, 17–19.

⁵⁴ Révai 1925, 36.

fentiekben ismertetett előzményektől. Az egyik, hogy a múltban a nemzeti kérdést a versailles-i béke folytán elnyomott helyzetbe került kisebbségek felszabadítása jelentette. Így nemzeti feladata értelemszerűen csak a Versailles-ban kárt vallott országok munkáspártjainak lehetett. Ezzel szemben 1935 után a megváltozott szovjet intenciók nyomán nemzeti feladattá a Németországgal szembeni nemzeti függetlenség megőrzése, vagyis éppen a Versailles-ban teremtett keretek fenntartása, a béke megőrzése vált. Ez a célrendszer elméletileg mindegyik szekció részéről követhető volt. Másrészt, bár mint azt láttuk, a „nemzeti felszabadítás”, a „nemzeti politika” kifejezés, az önrendelkezést előtérbe állító, a határmódosítást felvető – valójában világforradalmi – törekvések megjelölésére a kommunista pártok retorikájában a fordulat előtt is szerepelt, mozgalmukat éppen az uralkodó osztályharcos, internacionalista felfogás miatt nem reprezentálták „nemzetiként”. A népfrontos időszakban ezzel szemben a kommunista pártok a demokratikus és nemzeti eszmények örököseiként kívánták szervezeteiket feltüntetni. Az előbbiekből következő eltérés továbbá, hogy az 1935-ös korszakhatár előtt nem szerepelt a széles körű nemzeti egység kívánalma és az a gondolat sem, amely szerint a proletariátus osztályérdeke és a nemzeti közösség egyetemes érdeke összhangban áll egymással.

Végül a témánk szempontjából legfontosabb különbség, hogy a népfrontpolitikáig nem élt a kommunistákban késztetés arra, hogy előképeket keressenek a nemzeti múltból, sem arra, hogy aktuális politikai törekvéseik igazolására a múltat mint inspiráló példatárat felhasználják. Mint oly sok mindent, a népfrontpolitika hozta metamorfózisok közül a nemzeti múlt-hoz való újszerű kapcsolat kívánalmát is Dimitrov 1935-ös beszéde vezette be a kommunista világmozgalomba. A szöveg külön érdekessége annak nyilvánvalóvá tétele, hogy a kommunisták múltfelhasználási technikáit milyen mélyen inspirálta a fasiszta és a nemzetiszocialista minta:

„A fasiszták tövig kiforgatják minden nép egész történetét, hogy úgy tűnnessék fel magukat, mint a nép múltjában lejátszódott minden ki-

magasló hősi esemény egyetlen örökösét és folytatóját. Mindazt pedig, ami megalázza és sérti a nép nemzeti érzéseit, fegyverként használják a fasiszmus ellenségei ellen. Németországban száz és száz könyvet adnak ki, amelyeknek csak egy a célja: fasiszta módon meghamisítani a német nép történetét. Az újdonsült nemzetiszocialista történészek olyan módon iparkodnak Németország történetét bemutatni, mintha valamilyen történelmi törvényszerűség erejénél fogva kétezer év folyamán vörös fonálként vonulna végig az a fejlődési vonal, amely arra vezetett, hogy megjelent a történelem színterén a nemzeti »megváltó«, a német nép »messiása«, az a bizonyos osztrák származású »Gefreiter«. Ezekben a könyvekben a német nép múltjának legkiválóbb alakjait fasisztáknak, a nagy parasztmozgalmat pedig a fasiszta mozgalom egyenes előfutárjainak tüntetik fel. Mussolini minden erővel tökélet igyekszik kovácsolni Garibaldi hősiesség példájából. A francia fasiszták az orléans-i szüzet nevezik ki hősnőjüknek. Az amerikai fasiszták az Amerika függetlenségéért vívott háborúk hagyományaira, Washington, Lincoln hagyományaira hivatkoznak. A bolgár fasiszták a 70-es évek nemzeti szabadságmozgalmát és e mozgalomnak a nép körében szeretetnek örvendő hőseit, Vaszil Levszkit, Sztefan Karadzsat stb. használják fel. Azok a kommunisták, akik azt hiszik, hogy mindennek semmi köze a munkásosztály ügyéhez, akik semmit sem csinálnak, hogy történelmileg helyes, igazi marxista [...] szellemben világítsák meg a dolgozó tömegek előtt népük múltját, hogy összekapcsolják jelenlegi harcukat múltjuk forradalmi hagyományaival, ezek a kommunisták önként kiszolgáltatják a fasiszta hamisítónak a néptömegek butítása céljaira mindazt, ami a nemzet történelmi múltjában értékes. Nem! Elvtársak! Bennünket nemcsak népünk jelenének és jövőjének, hanem múltjának is minden fontos kérdése érdekel.”⁵⁵

⁵⁵ Dimitrov 1952, 113–114.

Az elkövetkező években a helyi kommunisták kísértetiesen hasonló módon járnak el, mint a „fasiszta hamisítók”. Önmagukat a hősi események „örökösének”, a szocializmus eljövételét történelmi szükségszerűségnek, a nemzeti múlt nagyjait a kommunisták „elődeinek” mutatják, valamint ők fognak a „függetlenségért vívott háborúk” és a „nemzeti szabadságmozgalmak” hagyományaira hivatkozni, hőseiket politikai céljaikra felhasználni.

A Szovjetunióban, a szovjet történetírásban az átállás már 1934-ben elindult. A Mihail Nyikolajevics Pokrovszkij nevével fémjelzett hivatalos történetírói iskolát, amely a cári Oroszország történelmét közel másfél évtizeden keresztül a legsötétebb színekkel ecsetelte, éles támadások kezdték érni a párt képviselőinek részéről, amely az irányzat felszámolásához vezetett.⁵⁶ Támadták az irányzatot „nemzeti nihilizmusa”, a történelmi szereplők megítélésének ahistorikus módja, valamint absztrakt, a történelmi szereplők és események szerepét leértékelő szociologikus szemlélete miatt. Ekkortól vette kezdetét a korábban kizárólag a munkásmozgalmi alakokkal benépesített közösségi panteon kibővítése. Így kapott kiemelt helyett a közösségi emlékezetben Puskin mellett a német lovagrend támadásától Oroszországot megvédelmező Alekszandr Nyevszkij, a Napóleont legyőző Kutuzov, a Moszkvát a 17. század elején elfoglaló lengyel hódítók legyőzésében oroszánrészt vállaló, egyszerű sorból származó, személyében az orosz honvédő népi patriotizmust szimbolizáló Kuzma Minyin, valamint az orosz államot megerősítő központosító uralkodók: Rettegett Iván és Nagy Péter.⁵⁷

A cári orosz múltat egészében elvető felfogástól való eltávolodást érzékletesen fejezik ki Sztálin 1937-es mondatai: „Az orosz cárok sok mindent rosszul csináltak. Raboltak és szolgaságba taszítottak. Háborúkat vezettek, területeket hódítottak el a nagyurak érdekében. De egy erényük van: egy Kamcsatkáig terjedő, hatalmas államot teremtettek. Ennek mi örökösei

⁵⁶ Brandenberger 2006, 93.

⁵⁷ Brandenberger 1999, 89–91.

vagyunk. Mi, bolsevikok elsőként egyesítettük és erősítettük meg ezt az államot, de nem a kapitalisták és az urak kedvéért, hanem a munkásokért és mindazokért a nagyszerű emberekért, akik ezt az államot alkotják.”⁵⁸ Könnyen kiolvasható a panteonban szereplő történelmi alakokból, valamint Sztálin szavaiból, hogy a szovjet állam haladó hagyományyá a nemzeti múltból az idegen hódítókkal szemben az állam önállóságát védelő honvédő harcokat, valamint az államszervező tevékenységet emelte. A szovjet történetírás szempontjai és „eredményei” könnyen adaptálhatók voltak a népfrontos múltszemléletbe, hiszen a helyi kommunisták is úgy tüntették fel szovjet „határőrségi szerepüket”, mint államuk függetlenségének védelmét.

Eddigi vizsgálódásaink eredményeként kirajzolódni látszik az a háttér, amely lényegileg meghatározta a magyar kommunisták népfrontpolitikáját, valamint ettől elválaszthatatlanul a múltra vonatkozó elgondolásaikat. Talán sikerült érzékeltetnem, hogy a nemzeti múlt, hagyományokhoz való viszonyt a „jelen harcai”, vagyis az aktuális politikai célok és az azokat elméleti szinten megalapozó ideológia határozta meg. A helyi pártok azonban nem rendelkeztek a politikai cselekvés és az ideológia meghatározásának lehetőségével. Ez kizárólag a Komintern vezető szerveinek a feladatkörébe tartozott, ezek azonban Moszkva kinyújtott karjai, apparátusai voltak. A Komintern határozataiban testet öltött kommunista ideológia mindig alárendelődött a Szovjetunió állami érdekeinek. A fentiek alapján egy három tényezős, szintből álló összefüggérendszer képe rajzolódik ki. Az impulzust adó, az „első mozgató” a szovjet államra, amely meghatározta a Komintern által megfogalmazott ideológiai és politikai célokat, a helyi pártok írástudói pedig ezen politikai célok mentén használták fel, instrumentalizálták a nemzeti hagyományokat. Mindez két fontos következtetés levonására készíthet bennünket. Az egyik, hogy

⁵⁸ Idézi: Brandenberger 1999, 92.

Révai József és más ideológusok szövegeinek elemzésekor erre az összefüggésre kell elsősorban tekintettel lennünk. Ez a szövegértelmezés lényegi kontextusa. A másik következtetés, hogy a szovjet állami szempontok változása törvényszerűen lehatol a helyi hagyománypolitika szintjére is.

NÉPFRONTPOLITIKA MAGYARORSZÁGON

A KMP politikai céljai és ideológiája

Ami a politikai célok megfogalmazását illeti, a magyar kommunisták is felmondták a Komintern által kiosztott ideológiai leckét. Ők is végrehajtották azt a sok tekintetben önfeladó, radikális fordulatot, amelyet a Komintern az összes szekciótól elvárt. Ugyanakkor az átállás az új irányra kezdetben dőcögve haladt, ami Kun Bélának pártvezetői szerepe elvesztésébe került. A Komintern Végrehajtó Bizottsága Titkársága 1936 májusában feloszlatta a Kommunisták Magyarországi Pártját, majd Szántó Zoltán vezetésével új ideiglenes vezetőséget nevezett ki.⁵⁹

Innentől a pártanyagokban, cikkekben, kiadványokban maradéktalanul visszaköszönnek az elvárt propagandapanelek. Az érvelés középpontjában a „legnagyobb veszély”, az „állami függetlenség” elvesztése állt. A *Dolgozók Lapja* programcikkében a következő olvasható: „Az országot fenyegető veszély olyan nagy, hogy halogatásnak és habozásnak nincs helye. A német, az olasz és a japán fasizmus égő faklyákat hordoz a puskaporos hordók között, hogy a háború lángjával borítsa el a világot. A fasizmus magyarországi ügynökei minden gazságot elkövetnek, hogy Magyarország népét is beledöntsék a háború veszedelmébe.”⁶⁰ Egy másik helyen a „német

⁵⁹ Pintér 1966, 36.

⁶⁰ [Révai] 1937a, 3.

veszély” még konkrétabb megjelenítésével találkozunk: „A Hitler-fasizmus uralomra tör az egész Duna-völgyben. A náci tankönyvek Magyarország nagy részét német területnek tüntetik fel. A Magyarországot előzőnlő náci agitátorok a sváb falvak népe előtt arról beszélnek, hogy Hitler rövidesen fel fogja őket szabadítani.”⁶¹

Ebből a helyzetértékelésből vezették le a Moszkvában és Moszkva érdekében kiötlött népfrontpolitika valódi célját, amely a magyarországi „szovjet határőrség” képviselőinek szájába adva így szólt: „A munkásosztály harcol a magyar nép függetlenségét veszélyeztető olasz–német–lengyel külpolitikai orientáció megváltoztatásáért, követeli a Népszövetség azon akcióinak támogatását, amelyek az agresszorok ellen irányulnak, követeli megnemtámadási szerződések megkötését valamennyi szomszédos állammal és barátsági politika folytatását a Szovjetunió irányába.”⁶² A kommunista retorika értelmében a fenyegetés elhárítása mint az „ország létérdeke” követeli meg az összefogást. A KMP vezetői által vizionált, saját pártjukon túlnyúló csoport a pártsajtóban számos elnevezést kapott: „népfront”, „demokratikus front” és a talán leggyakrabban használt „demokratikus tábor” csoportmegjelöléssel találkozhatunk a szövegekben. A Komintern anyagaiból megismert manicheus szembeállítás a demokraták és a reakció között a hazai kiadványoknak is sajátja lett: „Irt az ideje annak, hogy a népellenes reakció szervezkedésével szembeállítsuk az ország demokratikus táborának a megszervezését.”⁶³ Az összefogás kívánalma mellett természetesen nem lehetett fenntartani a korábbi fasizmusértelmezésből fakadó tételt, amely szerint mindegyik polgári párt és a szociáldemokraták is fasiszták. Az 1936 januárjában kiadott, a párttagoknak szóló „elvtársi levél” már leszögezte, hogy nem lehet az ellenzéki pártokat fasisztának tartani, és revideálni kell a szociáldemokraták korábbi megíté-

⁶¹ Körmendi gyűlés 1985, 107.

⁶² Kommunista Internacionálé 1985, 58.

⁶³ [Révai] 1937a, 3.

lését is: „A szociáldemokrata párt ma már nem tekinthető a burzsoázia fő támaszának.”⁶⁴

Emellett a kommunista vezetés ejtette a szocialista forradalom, a proletárdiktatúra, az „új tanácsköztársaság” megvalósításának politikai jelszavát is. Feladatát ehelyett a „demokratikus átalakulás” előmozdításában, az így létrejövő „demokratikus köztársaság” és „demokratikus Magyarország” megteremtésében határozta meg.⁶⁵ Szerepét továbbá a demokratikus szabadságjogok védelmében, valamint az általános választójog és a föld-reform konkrét programpontjainak képviselőjeként jelölte meg.⁶⁶ Szintén hűségesen a Komintern instrukcióihoz, a magyar anyagokban is feltűnt a demokrácia és a fasizmus közötti választás mint az egyedüli alternatíva frazeológiája: „A történelem [...] az elé a választás elé állítja a magyar népet: fasizmus vagy demokrácia. Magyarország demokratikus átalakítása végeredményben a magyar nép demokratikus köztársaságát jelenti. Mi, kommunisták, mint a demokráciának legkövetkezetesebb hívei, a demokratikus népköztársaság követelését szegezzük szembe a fasiszta diktatúrával.”⁶⁷

A fasizmus és a demokrácia közötti választás is azok közé a formulák közé tartozott, amelyeket korábban a KMP mint szociáldemokrata oppor-tunizmust megbélyegzett. Nem tanulság nélküli felidézni, hogy például Lukács György 1928-ban miként vélekedett demokráciáról, fasizmusról, szociáldemokráciáról. Gondolkodása jól tükrözi a nemzetközi és hazai kommunisták fordulat előtti felfogását: „Az egész nemzetközi szociáldemokrácia ma így teszi fel a kérdést: demokrácia vagy fasizmus? És ezzel a kérdésfeltevéssel eltakarja a munkások előtt a mai, az imperializmusban

⁶⁴ Elvtársi levél 1985, 39., 44.

⁶⁵ A „demokratikus Magyarország” fordulata Révai írásában szerepelt. ([Révai] 1937b, 11.) A „demokratikus köztársaság” pedig: Kommunista Internacionálé 1985, 58.

⁶⁶ Kommunista Internacionálé 1985, 58.

⁶⁷ Körmeneti gyűlés 1985, 109.

lehetséges demokrácia valóságos osztálycéljait: az osztályharc lefojtását, a bérharcok lehetetlenné tételét, a szakszervezetek fasizálását, a szociáldemokrácia és szakszervezeti bürokrácia belenövését a fasizált államgépezetbe. [...] Tehát ahogy a proletárforradalom első szakaszában legelső rangú feladat volt a diktatúra hamis kérdésfeltevését leleplezni, és megmutatni, hogy az igazi kérdésfeltevés így szól: burzsoá diktatúra vagy proletárdiktatúra – úgy most elsőrangú feladat leleplezni a demokrácia vagy fasizmus kérdésfeltevés félrevezető mivoltát. Kimutatni, hogy a most meginduló demokratikus fejlődés nálunk éppúgy, mint a »nyugati demokráciában«, a fasizálódásnak egy válfaja.”⁶⁸

A későbbiek során már nem elsődlegesen a demokrácia lesz a képzelt együttműködés fundamentuma, hanem a hazafias retorika hívószava, a „nemzeti összefogás”. A párt hivatalos orgánuma, a *Dolgozók Lapja* 1938. áprilisi számának egyik cikke a német fenyegetéssel szemben már „nemzeti összefogásra, minden magyar erő összefogására” szólított fel. Az írás tanúsága szerint már az egyéb társadalmi-politikai kérdésben meglévő nézetkülönbség sem akadályozta az összefogást: „Ne hiányozzon ebből a nemzeti összefogásból senki, aki a náci veszedelem ellen és a magyar függetlenségért harcolni akar, bármilyen eltérés is legyen az összefogás tagjai közt a magyar politika egyéb kérdéseiben.”⁶⁹

Érdemes abba belegondolnunk, hogy mennyire megrendítő és dezorientáló lehetett egyes meggyőződéses kommunisták számára a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa által teremtett új irányvonal. A kollektív megváltás ígéretét hordozó szocialista forradalom, amely megszabadítja az emberiséget minden rossz kútfejtől, a kizsákmányolástól, sokak számára lelkesítő célt jelentett, különösen azért, mert eljövételét a párt tekintélyei közelinek jövendölték. Az újonnan kijelölt cél a múltban formálisnak nevezett demokratikus szabadságjogok, „szabadságfoszlányok”

⁶⁸ Lukács 1971, 681.

⁶⁹ [Friss] 1955, 122.

védelve vagy a korábban a polgárság diktatórikus hatalmát leplező burzsoá trükknek tekintett demokrácia megteremtése kiábrándító jövőkép lehetett. A szocializmus megvalósításának mint nem időszerű kérdésnek a távoli jövőbe helyezésével pontosan azt a pozíciót foglalták el a kommunisták, amiért a szociáldemokratákat megalkuvással vádolták pár évvel korábban. Nem kevésbé volt visszás a tegnap még „szociálszocializmus” és „szociálfasisztának” bélyegzett szociáldemokratákkal való közös akol, a „munkásegység” gondolata. Talán ennél is elidegenítőbb lehetett a haza védelme érdekében a „magyar összefogásra” sarkalló felhívás, amely sokak szemében összeegyeztethetetlen volt az osztályharc doktrínájával. Ráadásul azt is látniuk kellett, hogy pártjuk a nemzeti összefogásra való hivatkozással olyan csoportokat szólított fel az együttműködésre, illetve tett feléjük gesztusokat, amelyeket korábban maga a párt minősített fasisztának.

Az eszmei disszonancia enyhítésének egyik eszköze abban állt, hogy a KMP vezetése a kizárólag párttagoknak szóló anyagokban utalt a változás taktikai mivoltára, miközben a szélesebb nyilvánosságnak szánt szövegekben értelemszerűen tagadták a fordulat, a népfrontpolitika taktikai indítatását.⁷⁰

Szintén a múlt és a jelen ideológiája közötti távolság csökkentésére szolgált, hogy a kommunista ideológusok idővel megkísérelték az általuk célként megjelölt „demokráciát” megkülönböztetni a „polgári demokráciától”. Mint láttuk, ez a szándék a spanyol polgárháború idején jelent meg, és némi időbeli eltolódással a magyar kommunisták gyakorlatában is érvényesült. Ez a törekvés kapott fogalmi kifejezést a „népi” jelző használatában. Révai József 1937 októberében a *Gondolat*-ban még a spanyol helyzetre vonatkoztatva írta: „A spanyol munkásság nem éri be [...] a közönséges burzsoá állam kiharcolásával [...] újfajta köztársaságot épít, amely nem szocialista, de nem is közönséges polgári köztársaság.”⁷¹

⁷⁰ Elvtársi levél 1985, 35., 39.

⁷¹ V. [Révai] 1937, 322.

Az 1939-ben Moszkvában kiadott *Új Hangban* megjelent A magyar népiesekről című munkájában már a leendő magyar „népi demokrácia” természetéről írt hasonló szellemben, olyan rendszerként jellemezve azt, mint amely „túl fog menni a polgári demokrácia hagyományos keretein”.⁷² Révainak az éppen előbb idézett tanulmánya ugyanakkor arról is tanúskodik, hogy 1939-re megfigyelhető egy visszalépés a radikális fordulatban, amelyet a népfrontpolitika hozott. A módosulás nem érintette a népfrontpolitika lényegét, vagyis a széles körű nemzeti összefogás szorgalmazását a külső fenyegetés elhárítása érdekében. A korábbi álláspont korrekcióját másban kell keresnünk. A kommunista sajtóban 1936 és 1938 között megjelent írásokban a belpolitikai feladat a „külső reakció” által támogatott „belső reakció” késztetéseiével szemben a demokratikus jogok védelmében és azok bővítésében állt. Az előmozdítani kívánt „demokratikus átalakulást” élesen megkülönböztették a szocializmustól, amelyet a messzi jövő perspektívájába helyeztek, a demokrácia eléréséért folytatandó küzdelemre pedig nem használták a „forradalom” kifejezést. Ezzel szemben Révai említett munkájában „fasisztaellenes, demokratikus népföradalomról” vizionált, amelyben a demokratikus és a szocialista elemek „összefonódnak”, „kiegészítik” egymást.⁷³ A módosulás dokumentálása érdekében hasznos hosszabban idézni az írásból, már csak azért is, mert ez az első szöveghely, ahol a „népi demokrácia” tartalmát az ideológus részletesebben kifejti: „Ez az átalakulás polgári demokratikus lesz annyiban, amennyiben az agrárkérdést a polgárosodó és a polgárosodást kívánó parasztrétegek és a szegényparasztság érdekeinek lehető összeegyeztetése alapján oldja meg, továbbá annyiban, amennyiben megteremti a politikai demokráciának

⁷² Vörös [Révai] 1939b, 44. Az írás Vörös Sándor álneven jelent meg. A tanulmány tulajdonképpen az első változata a később *Marxizmus és népiesség* címen 1946-ban megjelent munkának. (Révai 1946b.) A tanulmány második verziója Kállai Gyula neve alatt jelent meg 1943-ban. (Kállai [Révai] 1943.)

⁷³ Uo. 44–45.

polgári-demokratikus formáit és vívmányait, melyek a nép kispolgári rétegei – elsősorban a parasztság – számára is lehetővé teszik, hogy önállóan, az úri osztály gyámkodása alól felszabadulva, számuknak, gazdasági súlyuknak, szervezetségüknek és politikai öntudatuknak megfelelő mértékben vegyenek részt az ország politikai életében és kormányzásában. Végül annyiban, amennyiben az egész nemzet számára biztosítani fogja az ország független létét és szabad nemzeti fejlődését az imperialista gyarmatosítókkal szemben.” És miben látja másnak Révai a „népi demokráciát” a „polgári demokráciától”? Elsősorban abban, hogy „nem fog visszariadni attól, hogy az egész nép érdekében belenyúljon a monopoltőke viszonyiba”, valamint abban, hogy a „munkásság lesz legmegbízhatóbb, legszervezettebb, legéberebb támasza, más szóval vezető ereje”.⁷⁴

Mint minden kisebb vagy nagyobb ideológiai irányváltás mögött, ennek hátterében is a Komintern szándékait kell keresnünk. A rendelkezésünkre álló dokumentumok megerősítik a feltételezést. Árulkodó, hogy a Kommunista Internacionálé 1939. május 1-jei felhívása „soha nem látott erejű [...] forradalmi folyamatok” megindulását prognosztizálta.⁷⁵ Szintén megvilágító erejű a Komintern Végrehajtó Bizottságának 1939. június 16-i határozata a KMP feladatairól. A határozat, akárcsak a korábbi instrukciók, a „függetlenség megvédése” érdekében a legszélesebb „nemzeti összefogás” megteremtésére szólította fel a magyar szekciót.⁷⁶ A korábbi utasításoktól eltérően azonban nem pusztán a demokratikus vívmányok megvédése, valamint reformok kivívása volt a cél, hanem a Teleki-kormány megdöntése: „Az ország függetlenségéért folytatott harc fő akadálya a jelenlegi reakciós kormány. Teleki kormánya a nemzeti árulás kormánya, készséges eszköz a német és az olasz fasizmus kezében. Az ország függetlensége védelmének érdekei megkövetelik a legszélesebb néptömegek mozgósítását

⁷⁴ Uo. 44.

⁷⁵ Kommunista Internacionálé 1975f, 463.

⁷⁶ Kommunista Internacionálé 1962, 168.

a Hitler-barát, néPELLenes kormány megdöntéséért és olyan demokratikus kormány megteremtéséért vívott kíméletlen harcra, amely kormány a dolgozó tömegekre támaszkodva képes és kész arra, hogy ellenállást tanúsítson a külső agresszióval szemben.”⁷⁷

A határozat ismeretében válik érthetővé a forradalmi retorika, a „demokratikus népforradalom” fogalmának megjelenése Révai József 1939-es tanulmányában. A forradalmiság előtérbe kerülését mutatja Révai Fėja Géza Szocializmus Magyarországon című tanulmányáról írt bírálata, amely a párizsi *Üzenet*ben látott napvilágot Magyar szocializmus címen 1939 augusztusában. Ebben a kommunista teoretikus hitet tett amellett, hogy a marxizmus lényege, „prométheuszi nagyságának” záloga annak forradalmi jellege: „A kapitalizmus ellentmondásain apró-cseprő reformocskákkal, toldozó-foldozó javítgatásokkal, a beteg társadalmi rend »kinövéseinek« tüneti gyógyítgatásával nem lehet segíteni, hanem csak az egész tőkés társadalmi rendet eltakarító gyökeres átalakulással. Csak e forradalmi jellege révén, mellyel az egész emberiség megváltásának fájába vágta bele a fejszét, lett a marxizmus világmozgató történelmi erővé. Ebben van prométheuszi nagysága.”⁷⁸

A népfrontpolitika érvényesítése Magyarországon a nemzeti eszme tekintetében is a KMP korábbi felfogásának átértékeléséhez vezetett. Bár a párt az 1920-as években a versailles-i rendezés elleni agitációját a „nemzeti érdek” kifejezésének tekintette, a KMP valójában egy merev internacionalista álláspont talaján állt, s a nemzeti összefogás gondolatát mélyen elutasította. Ez a szemlélet a magyar szekcióban az „osztály az osztály ellen” politika 1928-as, a Komintern által történő meghirdetése után csak tovább erősödött. Ezzel szemben az 1935-ös fordulatot követő esztendőekben a magyar kommunisták is önmagukra a „nemzeti eszme és szabadság igazi hordozóiként” tekintettek. A nemzeti eszme tartalmát az ország

⁷⁷ Uo. 169.

⁷⁸ Révai 1966c, 178.

függetlenségének Németországgal szembeni megóvásában, a „társadalmi haladás”, a „demokrácia” előmozdításában határozták meg: a „munkás független ország szabad polgára akar lenni, nem tűri az idegen elnyomást. Küzd az ország függetlenségéért és egyidejűleg harcol szabadságjogaiért az országon belül, nem tűri, hogy az ezerholdasok és gyárosok saját érdekeik szolgálatában, idegenek prédáivá tegyék az országot. Jó magyar, éppen azért, mert szocialista.”⁷⁹

A fenti érvelés értelmében a kommunista pártcélok, a népfrempolitika, valamint a nemzeti eszme, a „jó magyarság” közé egyenlőségjel került. Fontos hangsúlyozni, hogy a „nemzeti eszmével” való illetően azonosulás nem jelentette a munkás nemzetköziség feladását. A kevés, kérdést érintő eszme-futtatás tanúsága szerint a KMP tollforgatói és ideológusai, a valós elméleti és gyakorlati problémákat igen könnyedén figyelmen kívül hagyva, nem láttak feszültséget a nemzeti, valamint a nemzeti kereteken átívelő osztálykötődés között. Sőt, a valóság közegellenállását korántsem naivan kiiktató fejtegetéseik értelmében a munkás internacionalizmus és a magyar nemzeti érdek képviselői feltételezi egymást: „Nem tagadjuk azonban, hogy ugyanakkor nemzetköziek vagyunk, hogy valamennyi ország dolgozóival közösen harcolunk az elnyomás és kizsákmányolás ellen, hogy testvéri rokonszenvünk kíséri a szabadságukat életükkel védelmező spanyol és kínai dolgozókat, a fasizmus igája alatt nyögő német és osztrák munkásság önfeláldozó harcait, hogy őszintén kívánjuk a nemzetközi munkásosztály harcos egységének megteremtését. De ahogy mindenfajta elnyomás ellen harcolunk, úgy vagyunk Magyarország függetlenségének is valóban következetes védelmezői, a magyar nemzeti eszme és szabadsági hordozói.”⁸⁰

Ugyanez a gondolat jelenik meg a KMP Központi Bizottsága által közreadott, Zalka Mátéra, a „spanyol köztársaság és a magyar nép hőisére”

⁷⁹ Szocialisták és nemzetköziség 1955, 141.

⁸⁰ Uo. 141.

megemlékező írásban is: „Zalka Máté tudta – mint Petőfi –, hogy a világszabadság ügye és a magyar nép szabadságának ügye: egy és ugyanaz. [...] A spanyol nép ügyéért harcolva a világszabadságért, tehát a magyar nép szabadságáért is küzdött. A magyar nép büszke Zalka Mátéra, a spanyol néphadsereg generálisára, mint ahogy büszke volt mindig az 1848-as forradalomnak azokra a hőseire, akik később az amerikai, az olasz nép szabadságharcaiban ontották vérüket. Lukács Pál tábornok [vagyis Zalka Máté – K. D.] a Bemek, a Türr Istvánok fajtájából való volt.”⁸¹ Itt ismét egy tendenciózus, sőt, mondhatjuk, hamis azonosítási kísérlettel találkozunk. A KMP írástudói a kommunista világmozgalom és mögötte Moszkva által irányított küzdelmeket a világ különböző pontjain – amelyek célja valójában a diktatúra és a szovjet befolyás megteremtése volt – a „világszabadság” s ezen keresztül a magyar függetlenség ügyével azonosították.

Az idézetek kapcsán szembevetendő, hogy már a kommunista politikai publicisztikában is tetten érhető a történelmi ős keresésére utaló egyértelmű szándék. Ez az észrevétel fokozottan igaz Révai József cikkeire, aki a korábban említett Féja-tanulmány kritikájában a kommunista internacionizmus szellemi őst a 19. század „világpolgári forradalmi demokratizmusában” és annak olyan képviselőiben ismerte fel, mint Petőfi, Kossuth, valamint Garibaldi. A Révai teremtette analógia értelmében Kossuth és Petőfi „demokratikus patriotizmusának” éppúgy szerves része a „demokratikus internacionizmus”, miként a kommunisták hazafiságának elidegeníthetetlen összetevője a „proletár internacionizmus”. Révai láthatóan összemossa a nemzetek szolidaritásának, egyenlőségének a 19. századi nemzeti eszmére valóban jellemző gondolatát a marxi internacionizmussal, amely éppen a nemzeti közösség illuzórikus voltát, az egy nemzethez tartozók mint kizsákmányolók és kizsákmányoltak antagonisztikus ellentétét és szükségszerű osztályharcát állította előtérbe.

⁸¹ Zalka 1955, 67.

A kommunista teoretikus és egyben pártja szemléletére jellemző, hogy aki a munkás nemzetköziséget a nemzeti eszme összetevőjeként nem volt hajlandó elfogadni, azt „Petőfi, Mazzini, Kossuth és Garibaldi hagyományainak cserbenhagyásában” találta vétkesnek, aki ezzel felfogása értelmében a „patrióták” sorából is kizárta magát.⁸²

Érdemes még a korszakban a politikai publicisztika keretei között a nemzeti kérdéssel legrészletesebben foglalkozó, említett Révai-cikk más gondolati összetevőit is kiemelni. Féja Géza bírált munkájában a magyar munkásmozgalom nagy mulasztásaként róta fel, hogy a munkásságot nem vonta be a nemzeti kultúra áramába, így nem is volt képes azt „tudatos magyar patriotizmusra” nevelni. Erre Révai a nemzeti eszmét végletesen elszegényítve úgy reagált, hogy a nemzeti kultúrához való kötődésnél „vannak [...] sokkal fontosabb ismérvei is” a patriotizmusnak.⁸³ Nem meglepő, hogy ezt a fontosabb ismérvet a nemzeti függetlenség védelmében határozta meg. A párt által betölteni kívánt „határőrszerepet” így igyekezett Révai a hazafiság zsinórmértékévé tenni: „Ma a magyarság, ha rejtett formákban is, szabadságharcot vív nemzeti függetlenségéért. Ma arról van szó, hogy a nemzeti szabadságért és önállóságért évszázadokon át vívott harcok nem folytak-e hiába. Ma az a veszély fenyeget, hogy gazdaságilag és politikailag gyarmatává válunk idegen imperialista államoknak. Ma [...] a hazafiság igazi ismérve legelső sorban ez: mit tettünk e szörnyű nagy veszélyek elhárítására?”⁸⁴

Ennek az eszmefuttatásnak a keretében tűnik fel a gondolat, amely szerint, igazolni kívánva a kommunista mozgalom nemzeti jellegét, a párt a nemzeti függetlenség, az idegen hódítás elleni küzdelem legkövetkezetesebb harcosa: „És ki állt ki legelőször és leghatározottabban a gátra az idegen elnyomás veszélyével szemben? Megint csak a munkásság, a nemzeti

⁸² Révai 1966c, 186.

⁸³ Uo. 182.

⁸⁴ Uo. 183.

érzésben annyiszor megrágalmazott szocialista munkásság. [...] A nemzeti veszély komoly órájában megméretvén, a szocialista munkásság ma a magyar társadalom egyetlen osztálya, melynek hazafisága nem találtatott könnyűnek.”⁸⁵ Nem felesleges talán megjegyezni, hogy ez az elgondolás a kommunista önkép egyik fontos elemét adta, amely nemcsak a háború utáni években szerepel fontos hivatkozási alapként a kommunisták retorikájában, de az azt követő évtizedekben is.

Révai A magyar népiesekről című tanulmányában a nemzeti közösség mibenlétére is kitért. Ebben a tanulmányban kísérletet tett az osztályszempont és a nemzeti összefogás kívánalmának összeegyeztetésére. Írásában elutasította a nemzeti sorsközösség eszméjét mint merőben „misztikus” elképzelést, sőt mint „fasiszta hazugságot”.⁸⁶ A klasszikus marxizmus szellemének megfelelően a nyelvi-etnikai kapcsolatokból vagy a hagyományok és a történelmi sors teremtette kötelékekből levezetett közösségi normákat, a rájuk való hivatkozást a „kizsákmányolóknak” a valódi társadalmi törésvonalakat, vagyis az osztálytagozódást elhalványítani kívánó manipulációjának minősítette: „A népközösség misztikus, »osztályfölötti« fogalmának az a reális tartalma, hogy az uralkodó osztály (annak is legreakciósabb része) [...] olyan szempontokat, érzéseket, érdekeket akar megtenni a »népközösség« alapjának és tartalmának, melyek arra szolgálnak, hogy a néppel elfeledtessék a [...] nép és a kizsákmányoló érdekeinek ellentétességét [...] mintha a népközösség [...] valamilyen természetes, osztálytörekvéseken túli állapot [lenne – K. D.]: misztikus »sorsközösség«, amelyben magyar a magyarnak (pl. paraszt a grófnak) néptestvére, fajtestvére.”⁸⁷

A nemzeti közösség megteremtésének azonban létezik Révai szerint egy másik, igazi útja. Ez figyelembe veszi azt, hogy a társadalom valós egységei az osztályok, amelyek azonban közös érdekek és célok mentén

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Vörös [Révai] 1939a, 20.

⁸⁷ Uo. 19–20.

összefoghatnak, megteremtve így a nemzeti közösséget, pontosabban a „dolgozó osztályok harcos szövetkezésének népközösségét”.⁸⁸ Révai a francia forradalom és persze a magyar 1848 példájával kísérte meg tételé alátámasztását, miszerint a célok és érdekek önmagukban képesek közösséget, mi több, „népközösséget” teremteni: „A népiesek nyilván keveslik a nép egyes osztályainak szövetkezését bizonyos közös érdekek védelmére, bizonyos közös célok kivívására, pusztá érdekházasságnak tartják, aminek nincs lángja és lobogása, nincs ereje és lendülete. Ők ennél nyilván többet szeretnének: igazi népi »egységet« (nem pusztán nép-frontot) teljes eggyéolvadást. [...] De vajon a dolgozó osztályok szövetkezésének nem lehetnek olyan céljai, melyekért érdemes élni és halni? [...] A francia forradalomban nem volt-e elegendő tűz és láng, egységbe forrasztó erő a parasztság, a plebejus városi szegények és kispolgárok és a polgárság szövetkezésében a forradalmi haza védelmére, pedig ez csak közös érdek volt. [...] A 48-as magyar forradalomban az Alföld paraszt népét, Budapest plebejus ifjúságát és a vármegyei nemes urakat nemzeti egységbe fűzte az ország függetlensége kivívásának közös célja.”⁸⁹

Ez az érvelés érdekes ellentmondást tár elénk. Miközben Révai más kommunista ideológusokhoz hasonlóan mindent elkövetett, hogy pártja politikai törekvéseinek történelmi igazolást biztosítson, ezért felismerte azt, hogy a megszólítani kívánt közösség, a magyarság – mint minden nemzet – életében mennyire fontos szerepe van a hagyományoknak, addig a népközösség mibenlétéről kiötlött gondolataiban ennek nyomát sem találjuk. Révai valóságidegen teóriájában a kulturális hagyomány mint közösséget konstituáló tényező nem kapott helyet, holott e nélkül az egyént a közösséghez kapcsoló mi-tudat sem alakulhat ki. A kommunista teoretikus számára a nemzet nem volt több mint „harc program”, „osztá-

⁸⁸ Uo. 18.

⁸⁹ Uo. 18–20.

lyok törekvéseit egybekapcsoló célkitűzés”.⁹⁰ A tanulmány vizsgálata során Révai gondolkodásának egy másik, korábban is szembeűnő vonása jelenik meg még élesebb kontúrokkal. Ez nem más, mint a másképp gondolkodás megbélyegzésére való igyekezet. Aki nem fogadta el a bolsevik „nemzet-konceptiót”, amely valójában a nemzeti összetartozás alapját kérdőjelezte meg, az fasiszta eszmék hordozójának minősült: „az osztályfeletti misztikus »népközösség«: fasiszta hazugság”⁹¹

Lukács Györgynél ugyanerre a stigmatizáló, bírói attitűdre bukkanunk. Illyés Gyulának az egységes népszellem feltételezéséből kiinduló gondolatait a hitlerinél valamivel finomabb szövéű kortársi fajelméletek közé sorolta. Vádja értelmében Illyésnek a „reakciós demagógia mocskos folyamából” kihalászott gondolatai csak arra szolgálnak, hogy kiöljék az emberek tudatából a népek együvé tartozásának eszméjét, amely az egyedüli védgát a nacionalizmust a tömegek kizsákmányolása céljából gerjesztő uralkodó réteg hamis demagógiájával szemben: „De a »finomabb«, a »tudományos színezetű« kortársi fajelméletek sodra ugyanoda visz, ahová a durva szövéű demagógiáé: el a nép, a népek nagy, maradandó és közös érdekeitől: eltakarni azokat a »fajok« egységének olyan felfogásával, amely alkalmas a reakciós kapitalista-junker kisebbség hódító, elnyomó és kizsákmányoló céljainak kiszolgálására és elleplezésére”.⁹² Lukács nem éppen kikezdzhetetlen gondolati következetességéről tanúskodik, hogy pár oldalal később már nem az osztálytagozódást és a nemzetköziséget háttérbe szorító egységes népszellem gondolatának elfogadása miatt támadta az író, hanem azért, mert Illyés állítólagosan túl szűken, a munkásságról elfeledkezve értelmezte a „magyar dolgozó nép” fogalmát. Lukács ezt az „író hallgatásából”, vagyis abból vezette le, hogy Illyés Gyula *Magyarok* című

⁹⁰ Uo. 20.

⁹¹ Uo.

⁹² Lukács 1945c, 110.

művében a munkásságról nem írt: „Illyés magyarországi helyzetképében a munkásság nem létezik.”⁹³

A nemzeti eszmébe becsempészni kívánt, azonban annak lényegével összeegyeztethetetlen olyan elvek és szempontok, mint a proletár internacionalizmus, a kulturális dimenzió leértékelése vagy az osztályszempont önmagukban is nehezítették, hogy a KMP a „nemzeti párt” szerepet hitelesen betölthesse a közvélemény szemében. A legfőbb akadályt azonban nem ezek jelentették, hanem a KMP-nek a revízió kérdésében elfoglalt álláspontja, amely szerint a határmódosítás felvetése a békét veszélyeztetve konfliktust szül Magyarország és szomszédjai között, éppen ezért nem szolgálja az ország valós érdekeit. Másrészt a revízió csak Németországra támaszkodva képzelhető el, ami óhatatlanul a német befolyás erősödésével jár, veszélyeztetve így Magyarország állami függetlenségét. A KMP-nek a kérdésben kialakított felfogása azt mutatja, hogy az 1935-ös fordulat nyomán, a versailles-i rendezés által teremtett status quo mellett elkötelezett Szovjetunió visszavonta a magyar kommunistáktól a „nemzeti felszabadítás” programját, a határmódosítás elszánt hívének szerepét. A KMP az új helyzetben megkísérelte, hogy most éppen a határrevízióról való lemondás politikáját tüntesse fel igazán „nemzetinek”.

A kommunista teoretikusok érvelése szerint a KMP éppen azért nemzeti, mert elutasítja „a trianoni szerződés erőszakos katonai revízióját”, amely óhatatlanul háborúhoz és a legfontosabb közösségi érdek, a nemzeti függetlenség elvesztéséhez vezetne.⁹⁴ Révai korábban idézett, 1925-ös cikkében még azért támadta a politikai elitet, mert állítása szerint az hatalmi és gazdasági érdekeit mindenek fölé helyezve kiegyezett „a Magyarországot szétdaraboló imperializmussal” és az „utóállamokkal”, feladva így a határon túli magyarok önrendelkezéshez való jogát.⁹⁵ A korszakban szü-

⁹³ Uo. 116.

⁹⁴ Kommunista Internacionálé 1985, 58.

⁹⁵ Révai 1925, 36.

letett írásokban azonban már az „utódállamokhoz való közeledés” feltételnélküliségéről érkezett: „De a magyar kisebbségek védelme nem lehet feltétele a magyar–csehszlovák közeledésnek. Az elszakadás Hitlertől, a közeledés Csehszlovákiához, a háború helyett a béke politikája feltétlenül érdeke a magyar népnek. Ezt kívánja az ország függetlenségének a megvédelése is.”⁹⁶

A revízió kérdésében is megfigyelhető, hogy a KMP önkényesen elfoglalta a „nemzeti” álláspont pozícióját, és innen bírálta azokat, akik nem osztották felfogását. Ebben a korszakban kezdtek el élni a kommunista teoretikusok azzal a fogalmi dichotómiával, amely a nemzeti érzés helyesen megélt formáját élesen megkülönböztette annak torzult változatától, az előbbire az „igaz hazafiság” vagy a „demokrata patriotizmus”, míg az utóbbira a „nacionalizmus” vagy a „sovinizmus” megjelölését használva.⁹⁷ Ennek megfelelően kapta meg a revízió óhaja a nacionalista minősítést a kommunisták részéről. Erre ad példát a *Dolgozók Lapja* 1938. júniusi számában megfogalmazott bírálat a szociáldemokrata párt revíziót támogató politikája felett: „A revízió jelszava ma a háborús uszítás fő eszköze. [...] A Népszava [...] egy szóval sem tiltakozik ez ellen a nyílt háborús uszítás ellen, ugyanakkor pedig éppen ma tartja szükségesnek ismételten hangsúlyozni, hogy a szociáldemokrata párt is a revízió álláspontján áll [...] veszélyes és a munkásmozgalomra nézve káros álláspont ez! Veszélyes, mert megtéveszti a munkásokat, zavart kelt bennük azáltal, hogy elhinti soraikban a hamis nacionalizmus csíráit.”⁹⁸

⁹⁶ Révai 1966b, 219.

⁹⁷ Ez a fogalmi dichotómia a kommunizmus bukásáig megmaradt. A fordulat éve után az „igaz hazafiság”, „demokratikus hazafiság” megjelölést egyre inkább kiszorította a „szocialista hazafiság” fogalma. Az 1980-as években azonban a „szocialista hazafiság” mellett hasonlóan pozitív töltettel, tulajdonképpen annak szinonimájaként tért vissza a „demokratikus hazafiság” megjelölése. Az utolsó pártanyag, amely a nemzeti tudat kérdésével foglalkozott 1986-ban, a „hazafias demokratikus” és a „nacionalista-soviniszta” áramlat kettősségéről érkezett (Halmy 2015, 71.).

⁹⁸ Szocialisták és nemzetköziség 1955, 141.

A területi igényeket Révai is mint „imperializmust” ítélte el. Ezzel az „imperializmussal” egybekapcsolódó nemzeti érzést mint negatív jelenséget „nacionalizmusnak”, míg az azt elutasító, vele „kibékíthetetlen ellentétben állót” „patriotizmusnak” nevezte. Ez a területi igényeket is felölelő „nacionalizmus” – szölte Révai érvelése – az ország legalapvetőbb érdekével ütközik: „Ez az imperializmussal kibékülő nacionalizmus pedig ma az igazi magyar nemzeti érdekek legveszélyesebb ellensége. Az imperialista hódítás kedvéért elárulja mindennél féltettebb kincsünket: nemzeti függetlenségünket.”⁹⁹

A kommunistáknak a nemzeti kérdéshez való viszonyát taglalva még egy dologra kell kitérnünk. Joggal merülhet fel az a kérdés, hogy a korábban vázolt, 1939-es módosulás a népfrontpolitikában nem érintette-e a nemzeti problematikát. Egy vonatkozásban érzékelhető markáns váltás. Mint említettük, ez a megállapítás igaz a KMP-hez köthető 1936 és 1938 között született írásokra, a párt egyszerű tollforgatói és gondolkodói a nemzeti és az osztálykötődés párhuzamos meglétét feszültségmentesen ábrázolták. Eszerint aki jó kommunista, az egyben jó magyar is. Ebből következően értelmetlen a két kötődés, a két identitás között hierarchiát teremteni, az egyiket a másik fölé emelni. Ezzel a megközelítéssel szemben Révai József már sokat idézett Magyar szocializmus című, 1939 nyarán megjelent publicisztikájában egyértelmű és világos értéksorrendet állít fel a két „közösségélmény” között. A vonatkozó gondolatsort fontosságának megfelelően érdemes hosszabban idézni: „A szocialista számára a nemzeti érzelem sok, de a nemzetközi érzelem még több; a közösségélmény, mely összefűzi népével és országával, mély és nagy, de elsődlegesebb, mélyebb és nagyobb az a közösségélmény, mely a világ proletárjainak egyesülésével kapcsolja egybe. Amit Féja követel, az lényegében az, hogy a magyar proletár olvadjon fel a magyar paraszttal alkotott népi, nemzeti

⁹⁹ Révai 1966c, 187.

közösségben, és ne érezze, ne tekintse ennél többnek az orosz, a spanyol, a francia munkással való sorsközösséget [...] pedig mily hiábavaló igyekezet a munkásokat eltéríteni akarni nemzetközi közösségétől! A magyar munkásságot a közös nyelv, a közös szülőföld száz és száz köteléke fűzi a magyar paraszthoz, de a magyar munkásság és magyar parasztság mégis két különböző osztály. A spanyol munkás és a magyar munkás pedig egyazon osztály tagja, osztálytörekvéseik, programjuk, világnézetük egy. Ez az egység teremti meg a nemzetközi proletár szolidaritásnak a nemzeti közösségi élményt túlszárnyaló érzelmvilágát.”¹⁰⁰ A nemzeti és osztálykötődés között kizárólag a retorika szintjén megteremtett korábbi harmónia immár az ideológia vonatkozásában is megszűnt.

A népfrontpolitika mérlege

Úgy gondolom, nem haszontalan rövid mérleget vonni a magyarországi népfrontpolitika első szakaszáról. Horváth Márton az 1945 utáni kommunista kultúrpolitika egyik irányítója, Révai háború előtti írásait úgy méltatta 1946-ban, mint amelyek hozzásegítették a Magyar Kommunista Pártot ahhoz, hogy megszabaduljon „szektárius korlátaitól”, és így, miként a „francia testvérpárt”, „nemzete élére álljon”.¹⁰¹ A valós kép – úgy gondolom – nem ez.

A KMP népfrontpolitikája nem volt mentes az abszurd elemektől. Mint utaltunk rá, a népfrontpolitikát Franciaországra „találták ki”, és ott komoly sikereket hozott a kommunistáknak, így Moszkvának is. Az 1935-ös fordulat hatására bizonyára ott is sokan eltávolodhattak, ugyanakkor a demokratikus és nemzeti mez felöltésével jelentős mértékben megnőtt a

¹⁰⁰ Uo. 184–185.

¹⁰¹ Horváth 1950, 97.

párt népszerűsége. Ebben meghatározó szerepet játszott, hogy a francia pártnak a párton kívüli nyilvánosságban is megvolt a megfelelő eszközrendszere új arculatának bemutatására. Emellett azzal, hogy a kommunisták kiálltak Franciaország területi integritása mellett, sőt azzal, hogy látszólag a nemzeti függetlenség legharcosabb képviselőivé váltak, korábbi elszigeteltségük fő okát semmisítették meg. A kommunizmusnak a francia társadalomra gyakorolt befolyását ugyanis korábban alapvetően korlátozta a Komintern fordulat előtti politikája, hiszen az a versailles-i „rablóbéke” ellen a népek szabad önrendelkezési joga mellett agitált, és ennek szellemében instruíta a francia szekciót is. Nem sokkal a népfrontpolitika és a hazafias szerep eljátszása előtt a *L'Humanité* 1933. január 15-i hasábjain a francia párt vezetőjének a következő megnyilatkozása szerepelt: „Mi, Franciaország kommunistái a versailles-i szerződés megsemmisítéséért, Elzász-Lotaringia népének szabad rendelkezéséért – beleértve a Franciaországtól való elszakadást –, valamint minden német nyelvű nép szabad egyesülési jogáért harcolunk.”¹⁰² A népfrontpolitika meghirdetésével, mint oly sok minden másra, erre is a feledés homálya borult.

A francia párt gesztusai, politikai lépései, amelyek sikert hoztak számára, Magyarországon vagy alkalmazhatatlanok voltak, vagy kifejezetten nevelésnek hatottak. Franciaországgal szemben Magyarországon egy illegalitásban lévő, rendkívül kicsiny bázisú, külföldön működő vezetőség, nem sokkal korábban a Komintern által feloszlott, tulajdonképpen láthatatlan párt szólította fel az ellenzéki pártokat összefogásra. Ráadásul ezt is úgy tette, hogy illegalitásba szorított helyzetére hivatkozva a szociáldemokratákat kapacitálta arra, hogy a többi párt felé tegyék meg a népfrontteremtő lépéseket.¹⁰³ Ezek a kezdeményezések természetesen nem találhattak fogadókészségre a többi párt részéről. Ennek dacára a KMP a különböző cikkek és programszerű nyilatkozatok tanúsága szerint

¹⁰² Idézi: Furet 2000, 379.

¹⁰³ Körmendi gyűlés 1985, 108.

önmagát a „legkövetkezetesebb demokrata” címmel megajándékozva jogot formált a csak általa elképzelt közösség, a „demokrácia tábora” vezető erejének szerepére.

A kommunista sajtó, amelyet emberei uraltak, és amelyben politikai, történeti vagy irodalomtörténeti köntösben jelentkező mondanivalóját kifejthette, nem jutott el a szélesebb nyilvánossághoz. Orgánumai, mint a *Dolgozók Lapja*, a *Sarló és Kalapács*, a *Szabad Szó*, az *Új Hang*, külföldön jelentek meg, és illegálisan terjesztették őket idehaza. A két hazai lap, amelyet felhasználhattak üzeneteik közlésére, a *Gondolat* és a *Tovább* alig élt meg pár lapszámot.¹⁰⁴ Az összképen az sem módosít sokat, hogy a Márciusi Front körül aktivizálódó fiatal kommunisták cikkeket tudtak megjelentetni a *Válaszban* és a *Híd*ben. Fontos megjegyezni, hogy ezekben a lapokban nem propagálhatták a népfrontpolitika igazi célját: a szovjetbarát németellenességet, hiszen ez ütközött a kiadványokat irányító népiek alapkoncepciójával, a kettős német–szovjet veszély gondolatával. A kommunisták valódi súlyára, szerepére például a Márciusi Frontban minden későbbi legendagyártással szemben az vet fényt, hogy a szervezet programjában a pánszláv és a pángermán fenyegetés együttesen szerepelt.¹⁰⁵ Egyébként 1938-ra a *Híd* és a *Válasz* is elhalt, mivel pár száz példánynál többet nem vásároltak belőlük.¹⁰⁶

A külvilágba, ahol a népfrontpolitika esetleg szimpatizánsokat szerezhetett volna, eszközök híján nem ért el a hangja. Ahova pedig elért – a saját tagság körébe –, ott inkább zavart és meghasonlást okozott. Ugyanakkor az is kétséges, hogy megfelelő csatornák birtokában sikerült volna-e a KMP-nek a táborát bővíteni, hiszen éppen a legfontosabb nemzeti kér-

¹⁰⁴ A lapokra vonatkozóan lásd: Vargha 1977. A *Tovább*-bal foglalkozik könyvében: Salamon 1980, 169–180.

¹⁰⁵ A két narratíva érdekesen ütközik Huszár Tibor Kovács Imrével készített beszélgetésében (Huszár 2005, 196–202).

¹⁰⁶ Salamon 1980, 168.

désben, a határrevízió ügyében került a közvéleménnyel s a társadalom túlnyomó többségével szembe. Amíg Franciaországban a Komintern politikája megnyitotta az utat a nemzeti szerep előtt, addig Magyarországon elzárta.

A korábban ismertetett tompítási technikák dacára a népfrontpolitika, amely a kommunista világgépet meghatározó eszmék részbeni feladását hozta, romboló hatású lehetett a kommunista párttagság körében. Valószínűleg a Komintern által szankcionált kezdeti nehézkes átállás összefüggésben állt a népfrontpolitika népszerűtlenségével.¹⁰⁷ Mindezt az 1939-es, korántsem elhanyagolható kiigazítás csak részben orvosolhatta. Mérleget vonva azt kell megállapítanunk, hogy számos tényező szűk korlátok közé szorította a magyar kommunisták népfrontpolitikáját. Az 1939 augusztusában megkötött Molotov–Ribbentrop-paktum pedig egy időre az egész ideológiai építményt feleslegessé tette.

A KMP HAGYOMÁNPOLITIKÁJA

Az elkövetkezendőkben azt tekintjük át, hogy az ideológia előbb tárgyalt elemei miként jelentek meg a kommunista teoretikusok történeti, irodalomtörténeti tárgyú munkáiban. Feladatunk tehát a bolsevik hagyománypolitika elemzése. A politikai mondandó múltba ágyazását elsősorban Révai József történeti, túlnyomórészt 1848-at középpontba állító írásai végezték el.

Révait tagadhatatlan intellektuális képességein túl az is a szerep betöltésére predestinálta, hogy gyakorlatilag az egyetlen meghatározó kommunista politikus volt, aki korábban foglalkozott történeti kérdésekkel.

¹⁰⁷ Erre a pártállami történetírás is utal. Lásd: Párttörténeti Közlemények 1978, 17.; Kállai 1965, 83.

Az 1931-től 1934-ig tartó börtönévei során merült el 1848 történetében, s ekkor születtek meg a témát érintő első tanulmányai.¹⁰⁸ Talán a téma Révai általi behatóbb ismerete is szerepet játszott abban, hogy a népfrontpolitika meghirdetése után 1848 vált a magyar kommunisták múltképeének centrális történelmi eseményévé. Az a körülmény, hogy szabadulása után a Komintern moszkvai központjában dolgozott, munkáját feltehetően megkönnyítette, és a feladat elvégzésére még inkább alkalmassá tette, hiszen így első kézből értesült a követendő politikai irányvonalról.¹⁰⁹ Írásai mellett még Lukács György irodalmi témájú, Petőfit és Adyt a kommunista hagyománypolitika központi alakjává emelő tanulmányait kell számba vennünk.¹¹⁰

A hagyománypolitika kezdete

Mint azt már dokumentálni kívántuk, a nemzeti összefogás gondolata, a nemzeti múlt kérdései iránti új keletű fogékonyság, valamint az önmeghatározás, amely szerint a kommunisták az állami függetlenség legkövetkezetesebb védelmezői, nem a magyar teoretikusok, mint Révai vagy Lukács, készleteseinek eredőjeként jelentek meg a párthoz köthető megnyilatkozásokban, hanem a Komintern instrukcióinak eredményeként. Ezt azért fontos ismételtelen kiemelni, mert a Révaira és Lukácsra vonatkozó irodalom tükrében, a két gondolkodónak a nemzeti hagyományokhoz való

¹⁰⁸ A börtönévek alatt született írások keletkezésének körülményeire lásd: Révai 1946a, 5.

¹⁰⁹ Révai a Komintern Végrehajtó Bizottságában a magyar és az osztrák ügyek referenseként dolgozott (Urbán 1978, 189.).

¹¹⁰ Lukács 1944-ből visszatekintve az 1939-ben megjelent „ideológiai és irodalmi kritikáira”, elsősorban az *Ady, a magyar tragédia nagy énekese* címűre, azok „centrális pontjának” nevezte „Petőfi és Ady hagyományainak hangsúlyozását”, sőt „központi helyük leszögezését” (Lukács 1945b, 5–6.).

megváltozott viszonyában a Kommunista Internacionálé nyújtotta „inspiráció” mint ok nem játszik döntő szerepet.

A kérdést érintő tanulmányok nagy része korábbra teszi Révai és Lukács „nemzeti fordulatát”, mint a népfrontpolitika 1935-ös meghirdetése, s így kimondatlanul is megkérdőjelezi a két jelenség közötti szoros kapcsolatot. Lackó Miklós Révai-problémák című tanulmányában Révai életútját vizsgálva a „30-as évek elejét” teszi meg a „nemzeti eszme s a nemzeti múlt mélyebb befogadása” időszakának, amelyet csak tovább erősített a „kommunista mozgalom új összpolitikája”, vagyis az 1935-tel meghirdetett népfrontpolitika.¹¹¹ Mód Aladár és Pándi Pál az 1930-as évek elején elkészült Révai-tanulmányokban szintén a népfrontpolitikát megelőlegező vonásokat véltek felfedezni, elsősorban a nemzeti kérdéshez való viszonyt illetően.¹¹²

Kétségtelen, hogy az első, magyar múlttal foglalkozó történeti tárgyú tanulmányok, a Marx és a magyar forradalom, valamint A 48-as legenda 1932-ben születtek meg. Révai azonban ezekben az írásokban – szemben az 1935 utániakkal – nem előképeket keresett a magyar történelemben, és nem is politikai célokot historizált, hanem Szabó Ervin megközelítésével vitázva azt kísérelte meg bizonyítani, hogy 1848 nem

¹¹¹ Lackó 1975b, 274.

¹¹² Mód 1967, 96; Pándi 1972, 38–39. Értelmezésükben mind a ketten elfogadták Révainak az eredeti formáját tekintve 1932-es Marx és a magyar forradalom című tanulmány bevezetőjében a szerzői indítékokra vonatkozó fejtegetéseit: „A 48-as magyar forradalom kérdésében való elmélyedésnek így a magyar kommunisták szellemi fejlődésében az volt a szerepe, hogy tudatosította bennünk pártunk politikai célkitűzéseit és a magyar történelmi fejlődés közötti mély összefüggést, hogy a marxizmus–leninizmus általánosan érvényes, nemzetközi tanításán nevelt gondolkodásunkat a mi országunk, a mi népünk, a mi történelmünk különleges problémái felé fordította. A marxizmus–leninizmus tanításait igyekeztünk megmagyarosítani, a magyar fejlődés különlegességeire alkalmazni. E »megmagyarosításhoz« próbált adalék lenni ez a tanulmány.” (Révai 1948b, 75.) A szövegrészt (bevezető) azonban Révai 1940-ben toldotta a tanulmányhoz, tehát egy későbbi korszakból visszatekintve magyarázta 1932-es indítékait – tegyük hozzá, nem hitelesen. Ezt a nevezett szerzők nem vették figyelembe. A betoldás tényét maga Révai ismerteti (Révai 1946a, 5.).

nemesi felkelés, hanem polgári forradalom volt. Ezzel kívánta ugyanis alátámasztani, hogy – szemben azzal, amit a szociáldemokraták képviselnek – az elkövetkezendő forradalom nem lehet más, mint szocialista, hiszen a történelem már megtette a feudalizmusból a kapitalizmusba vezető polgári forradalom lépését. Hogy mennyire eltérő szándékú volt ez a történelemhez fordulás a későbbihez képest, jól mutatja, hogy éppen A 48-as legenda című írásában utasította el azt a felvetést, hogy a kommunistáknak politikai törekvéseik alátámasztására 1848-ban kellene történelmi igazolást keresniük. Érvelése értelmében nem a múlt történései, hanem a jelen osztálytörekvései adják a politikai cselekvés egyedüli felhatalmazását a mozgalom tagjai számára.¹¹³

Az is nyilvánvaló, hogy ezekben a munkákban a külső ellenséggel szembeni nemzeti összefogás legkevésbé sem úgy jelent meg, mint legfőbb közösségi érték. Sőt, a Marx és a magyar forradalom című tanulmányban a Habsburgokkal szemben kialakult, különböző rétegeket egybefűző egységet mint az osztályharcot s így a legfontosabbat, a társadalmi haladást gyengítő tényezőt mutatta be, amellyel Révai szembeállította a francia forradalom ebből a szempontból ideálisnak ítélt modelljét: „A külső ellenséggel való szembeszállás szükségessége hozta létre azt a széles nemzeti egységfrontot, mely a belső átalakulás kérdésében korlátozta, gátolta, fékezte a radikális következetességet, az osztályharcok könyörtelen végigküzdését. Igaz, a nagy francia forradalomban a nemzeti védelmi háború nem fékezte, hanem egyenesen kiélesítette a belső osztályharcokat, és fő hajtóereje volt a következetesen végigküzdött ellentéteknek. Mennél inkább került veszélybe a forradalmi haza, annál következetesebb volt a belső radikalizmus. A nemzeti védelmi háború maga is motorja, hajtóereje volt az osztályharcoknak. A magyar függetlenségi háborúban nemzeti harcok és belső osztályharcok között nem ilyen volt a viszony.”¹¹⁴ Másrészt

¹¹³ Révai 1979, 620.

¹¹⁴ Révai 1948b, 103.

Révai ebben a szövegben arról értekezett, hogy „a forradalmi háborút eleve a nemzeti korlátoltság zárta határok közé”: a magyar tisztikar gyűlölte a lengyel katonai vezetőket, mert bennük a „forradalom nemzetközi vonásait látta megtestesítve”.¹¹⁵

Lackó Miklós még egy évrre építette azt a gondolatot, amely szerint Révai, szakítva korábbi merev internacionalizmusával, belső késztetéseinek szabad utat engedve, a nemzeti eszmét már az 1930-as évek legelején beépítette világnézetébe. Mégpedig arra, hogy ebben az időszakban több írásában is a trianoni béke teremtette „nemzeti elnyomás megszüntetéséről” mint „nemzeti kérdésről” szólt. Valójában ez a retorika, a „nemzeti felszabadítás” programja nem az évtizedfordulón jelent meg Révainál, hanem, mint azt láttuk, már az 1920-as évek közepén, és akkor sem személyes intenció nyomán született, hanem a Komintern által meghatározott politika következményeként, amelyet éppen a VII. kongresszus helyezett hatályon kívül. Révai mint a mozgalom fegyelmezett katonája ennek megfelelően szögre akasztotta a „nemzeti felszabadítás” programját, és az új irányvonalhoz alkalmazkodva a nemzeti függetlenség és összefogás legfőbb propagátorává vált.¹¹⁶

Király István Lukács György nemzettudatát elemezve jutott arra a megállapításra, amely szerint a filozófus az 1920-as évek végén, a Blum-tézisek idején hagyta el „elvont messianisztikus internacionalizmusát”, ekkor vált alkalmassá a „nemzetgondolat szerves, lényegi befogadására”, s ennek következtében a VII. kongresszus téziseire már „világnézetileg ismerősen tudott visszhangozni”.¹¹⁷ A fordulat okait az irodalomtörténész Ady költszetének Lukácsra gyakorolt hatásában, valamint a magyar társadalmi

¹¹⁵ Uo. 101.

¹¹⁶ Szemben Lackó Miklós, Mód Aladár és Pándi Pál megközelítésével, amelyek belső folyamatként, gondolkodásbeli fejlődéstörténetként rajzolták meg Révai nemzeti kérdéssel kapcsolatos álláspontjának formálódását, Molnár Erik azt pálfordulások sorozataként ábrázolta, amelyek mögött a politikai széljárás változásai álltak (Molnár 1966, 3–4).

¹¹⁷ Király 1987, 53.

valóság mélyebb megismerésében jelölte meg, amely mint tapasztalat a Blum-tézisekben öltött alakot.¹¹⁸ Meglepő, hogy Király éppen a Blum-tézisekben látta megjelenni az ideológus „nemzetgondolatra” és általában a népfrontpolitikára való érettségét. A tézisek éppen az „osztály az osztály ellen” elvét hirdették, szemben a nemzeti összefogással, valamint hamis alternatíva kifejezőjének tekintették a demokrácia vagy a fasizmus jelszavát, amely a népfrontos időszak egyik alapszólását adta. Mindemellett a program a „nemzeti felszabadítás”, „Trianon összetörésének” korabeli jelszavát is elejtette: „Le a revíziós szélhámosággal! A nemzetek felszabadulását csak a proletárforradalom fogja meghozni.”¹¹⁹ Kun Béla a tézisekről szóló vita során azért bírálta Lukácsot, mert a nemzeti kérdés vonatkozásában hiányzik a tézisekből a Komintern „harc a nemzeti önrendelkezésért” programpontja.¹²⁰ Az is beszédes, hogy Lukácsnak az 1938-ban megindult *Új Hangban* megjelent irodalmi kritikái előtt, a közel két évtizedes emigrációs időszaka alatt nem volt olyan írása, amely témájában érintette volna a magyar irodalmi hagyományt.

A fentiek fényében nehéz tehát Révai és Lukács 1935 előtti írásaiban a népfrontpolitika ideológiai összetevőit felfedezni, miként annak a készletésnek sem találjuk nyomát, amely előképeket keres maga számára a nemzeti hagyományból. Az első írás, amely a nemzeti hagyományokhoz való új viszonyt tükrözte, Révainak a moszkvai *Sarló és Kalapács* 1936. áprilisi számában megjelent Szabó Ervin és a 48-as magyar forradalom című tanulmánya, Lukács esetében pedig az *Új Hang* 1939. januári számában napvilágot látott Ady, a magyar tragédia nagy énekesé című irodalomtör-

¹¹⁸ Uo. 55–56. Király fejtegetéseit Lukács egyik önréltelmező-visszaemlékező szövegére építette, tulajdonképpen annak továbbgondolása. Lukács a Blum-tézisek kapcsán ebben a következőket írta: „Itt nőtt ki nálam először általános, sőt, tovább általánosítható elmélet a közvetlen valóság helyes megfigyeléséből, itt lettem először olyan ideológus, aki magából a valóságból – mégpedig a magyar valóságból – vezeti le perspektíváit.” (Lukács 1970, 18.)

¹¹⁹ Lukács 1971, 690.

¹²⁰ Lackó 1975a, 189.

téneti munkája. Révainak az előbb említett tanulmányában jelent meg az új korszakot jelző gondolat, amely szerint: „A fasiszmus elleni harc, a fasiszta háborús uszítók nemzeti demagógiájának leálcázása azt követeli tőlünk, hogy a magyar nemzeti múlt nagy cselekedeteit és eseményeit, melyek az emberi haladás ügyét szolgálták, megtanuljuk saját múltunknak érezni.”¹²¹ A kommunista mozgalomban Révai és Lukács személyében olyanok váltak a nemzeti hagyományok értelmezőivé, akik korábban az ahhoz való kapcsolódást élesen elutasították. Mint a mozgalom tagjai, a kiosztott feladatot ebben az esetben is ellátták, tevékenységük okaként belső motivációkat keresni azonban felesleges volna.

Ezen a ponton eljutottunk annak a kérdésnek a tételes megválaszolásához, hogy tulajdonképpen mire is szolgált a múlt, a nemzeti hagyományok felhasználása a magyar kommunista mozgalom számára.

A hagyománypolitika funkciói

A magyar kommunista szekció, akár a Komintern más szekciói is, a németellenes csoportok minél szélesebb körű megszervezését tekintették feladatuknak. Ennek a széles körű együttműködésnek az egyedüli eszmei alapja a nemzeti összetartozás eszméje lehetett. Ez tette megkerülhetlenné a KMP számára a nemzeti erőként való önreprezentációt. Ezt az önmeghatározást támasztotta alá a hagyományok tendenciózus felhasználása, annak görcsös kimutatása, hogy a kommunisták a múltbéli nagy nemzeti törekvések letéteményesei és beteljesítői. Révai egy 1953-as, a belső pártvezetés számára készített anyagában szinte teoretikus összefoglalását adta a nemzeti hagyományok kommunista politika egészében

¹²¹ Révai 1966d, 112.

játszott szerepének, betekintést adva így hagyománypolitikai intencióiba. Révai három szempont érvényesítéséről szolt a kérdés kapcsán. Az egyik az előbb említett örökös szerep lefektetése és ezen keresztül a nemzeti önreprezentáció megalapozása: „Visszatérve a nemzeti hagyományok [...] értékelésére: mi a jelentősége számunkra eme hagyományoknak, hogy kell őket felhasználnunk népünk hazafias és internacionalista nevelésénél? [...] A nemzeti hagyományok arra valók, hogy segítségükkel megmutassuk: [...] hogy annak, amit mi csinálunk, vannak nagy előzményei népünk történelmében, hogy mi, kommunisták nem holmi rózsabokorban jöttünk a világra, nem zabigyerkei, hanem törvényes gyerekei vagyunk népünk évszázados felszabadulási harcainak, legitim örökösei a magyar haladásért vívott küzdelmeknek.”¹²²

Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az általunk vizsgált korszakban a kommunista pártok a szélesebb nemzeti összefogás mellett a szűkebb körű, „demokraták” közötti együttműködésnek is propagátorai voltak. Ennek érdekében, mint azt a francia példa esetében is láttuk, nemcsak a nemzeti múlt, hanem az egyetemes baloldali tradíció örökösének szerepére is igényt formáltak. Mozgalmukat a humanizmus, a felvilágosodás, a francia forradalom „nagy ideáljai” hűségese híveként, szellemi követőjeként mutatták be. Révai, látni fogjuk, a két tradíciót összevonta. A hagyománypolitika eszközeül szolgáló szimbólumalakok a legtöbb esetben – példa erre a Révai-féle Kölcsey- vagy Petőfi-ábrázolás – ötvözik magukban a „demokrata” és a „nemzeti” tradíció eszmei tartalmait, pontosabban azt, amit a kommunisták annak gondoltak. A konstruált szimbólumalakoknak persze nem sok közük volt a valódi történelmi személyekhez. Inkább a kommunista célok szülte fantomoknak lehet őket tekinteni.

Ez az észrevétel átvezet minket a hagyománypolitika, a nemzeti önreprezentáció megalapozása mellett másik funkciójára: az ideológiaközvetí-

¹²² PIL 793. f. 11. ő. e. 22.

tésre. A kommunista teoretikusok a történeti tárgyú munkákban egyrészt politikai programjukat historizálták, meggyőződésük volt ugyanis, hogy a befolyásolni kívánt szélesebb közvélemény mozgósításának hatékony eszköze a történelmi párhuzamokkal, analógiákkal való operálás. Korábban ecseteltük, a történelmi múltnak a jelen harcai számára való kiaknázásának gondolatát Dimitrov honosította meg a kommunista világmozgalomban, a szovjet minta hatásától nem függetlenül. Később is tetten érhető a Komintern képviselői részéről az erős hit abban, hogy a németellenes politika alátámasztása a nem kommunisták körében hatalmas erőforrást meríthet a történelmi múltra való hivatkozásból. Erről árulkodik például a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának 1939. júliusi, a magyar szekció feladatait kijelölő határozata, amely azt a feltételezést is tartalmazta, amely szerint a magyar társadalomban „elevenen él” a „német hódítókkal” szembeni, a függetlenségért vívott több évszázados „harc hagyománya”.¹²³ A határozat azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy mi volt a központi politikai üzenet, amit a hagyománypolitikai írásoknak a múltba kellett csempésznük. Magyarországon Révaira hárult a munka, hogy a kommunisták valós szándékait eleve elfedő politikai programhoz – amely szerint legfontosabb feladat a külső hódítás elhárítása, ami megköveteli a nemzeti összefogást – megtalálja és kidolgozza a megfelelő történelmi illusztrációt.

Révai ezt elsősorban az 1848–1849-es magyar eseményekben lelte meg, de Szent István és Hunyadi János alakja is alkalmas volt az „idegen hódítókkal” szembeni ellenállás fontosságának bemutatására. A Komintern más szekciói más történelmi korszakban találták meg a centrális politikai üzenet közvetítésére legalkalmasabb történelmi személyeket és eseményeket. A cseh kommunisták például a huszitizmus örököseiként vállalták a cseh-szlovák állam függetlenségének védelmét a német hódítókkal szemben.¹²⁴

¹²³ Kommunista Internacionálé 1962, 169.

¹²⁴ A cseh kommunisták, elsősorban Zdeněk Nejedlý történelemszemléletére lásd: Kemp 1999, 104–108.

Tévednénk azonban, ha azt gondolnánk, hogy a múlt csak ennek a direkt politikai üzenetnek a hordozójaként szolgált. A hagyományértelmezés arra is módot adott, hogy átfogóbb eszmei tartalmak is az ideológiaközvetítés tárgyaivá váljanak. Ilyenek voltak: a haladás hit, az internacionalizmus, a kommunisták értelmezése szerinti „igaz hazafiság”, a forradalmiság, valamint a „népiség”, ami a közérthető, közéleti tartalmú, a „nép felemelését” szolgáló irodalom eszményét takarta. Ez a felsorolás rámutat arra, hogy miként az ideológiát közvetlenül megjelenítő politikai publicisztikában, a kommunista teoretikusok itt is hangsúlyt helyeztek arra, hogy az általuk felállított gondolati konstrukciók lehetőség szerint saját körük számára is elfogadhatók legyenek. Legyen tehát remény arra, hogy a mozgalomhoz kötődők is tudjanak a múltképebe rajzolt eszményekkel azonosulni.

A kettős cél itt is kitapintható: egyrészt a szélesebb nemzeti közvéleményben is elismertetni a KMP-t mint nemzeti erőt, másrészt a népfrontpolitika jelentette alapvető változást a saját táborban elfogadtatni. Ezt a direkt ideológia területén, mint láttuk, a népi demokrácia fogalmának bevezetésével, a forradalmi retorika visszahozatalával, valamint a „nemzet” és a „nemzeti eszme” fogalmának valódi jelentéséből való kiforgatásával, a kommunista világkép gondolati tartalmaival való feltöltésével kísérelték meg elérni.

A bolsevik hagyománypolitika is hasonlóan járt el. A nemzeti hagyománynak a munkásmozgalomhoz nem köthető elemeit, melyeket a korábbi értékelés mint a kizsákmányolás szellemi lenyomatát élesen elutasította, a kommunista hagyománypolitika teoretikusai az új helyzetben – a nemzeti hagyományoknak és történelemnek a kommunista eszmények példatárává való lefokozásával – megkísérelték a mozgalmi identitás részévé emelni. Általában úgy tekintettek a magyar történelem és kultúra nagy alakjaira: Kossuthra, Adyra, Kölcseyre, mint akik ezen eszményeket többé vagy kevésbé megközelítették, de mindenféleképp ezek felé haladtak. Petőfi szimbólumalakja volt az, amely az önmagukat a „haladás hívei-

ként”, „demokratákként” meghatározó kommunisták szemében az ideológiai elvárásoknak szinte teljes mértékben megfelelt.

Ebben az összefüggésben érdemes a már korábban idézett, a nemzeti hagyományok felhasználásának szempontjait taglaló Révai-szöveghez fordulnunk. Révai ebben ugyanis a nemzeti múlt említett deklaratív vállalása mellett olyan szempontokat is megjelölt, amelyek a nemzeti hagyományokkal szembeni távolságteremtés korábbi gyakorlatát éltették tovább, annak elméleti igazolásául is szolgálva. A pártideológus felfogása szerint a letűnt idők szereplői – függetlenül személyes kvalitásaiktól – nem léphettek át saját koruk árnyékát, a „múlt korlátait”. Ezért a következetes kommunista hagyománypolitika bírálja „még a haladó hagyományokat is, azért, ami bennük következetlen, felemás, a felső osztályokhoz kötött”.¹²⁵

Egy másik érvényesítendő szempont szintén a nemzeti múlttal, az abban megjelenő törekvésekkel szembeni distancia fontosságát állította előtérbe. Eszerint hangsúlyozni kell ugyan, hogy a kommunisták népük „történelmében gyökereznek”, ugyanakkor arra is rá kell mutatni, hogy a mozgalom „a dolgozó nép nemzetközi felszabadításának” kitűzött céljával messze túltekint a nemzeti kereteken és törekvéseken, ezért valami alapvetően újat is jelent a magyar történelemben.¹²⁶ A nemzeti céloknak mint résznek mindig alá kell rendelődniük az egésznek, vagyis az egyetemes igénynek.¹²⁷

Ezek a szempontok érvényesültek már az 1936 és 1939 között született hagyománypolitikai írásokban is, elősegítve azok kommunisták részéről való elfogadását. Az is tanulságos, hogy Révai a nemzeti hagyományok felhasználása során az eltérő szempontok érvényesítésének mértékét a „mindenkori alkalom konkrét szükségleteihez” kapcsolta.¹²⁸ A kommunis-

¹²⁵ PIL 793. f. 11. ő. e. 22.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Uo. 17–18.

¹²⁸ Uo. 23.

ta hagyománypolitika legfőbb jellemzőit a múlt felhasználása mögött álló eltérő, sokszor egymásnak feszülő motivációk határozták meg.

A hagyománypolitika főbb jellemzői és forrásai

A hagyománypolitikai írások tartalmát alakító szempontok és motivációk sokrétűségét azért kellett előtérbe állítanunk, mert a magyar történetírásban nagyon erősen él egy meglátásom szerint nem megalapozott tétel. Eszerint a Révai által teremtett kommunista történelemszemlélet a „kurocos”, függetlenségi múltfelfogással áll rokonságban, annak kommunista adaptációja, s mint ilyenben fellelhetők a köznemesi-függetlenségi történelemszemléletre jellemző nacionalista szemléleti maradványok.¹²⁹

A függetlenségi historiográfiát és átfogóbban a függetlenségi felfogást két lényegi vonás határozta meg. Az egyik a Bocskaival kezdődő és 1848-cal záródó Habsburg-ellenes szabadságharcok küzdelmeknek, a nemzeti történelem egybefüggő fő vonalának, törekvésirányának glorifikálása. Ennek kiegészítő eleme volt az Erdélyi Fejedelemség mint az önálló magyar államiság fenntartójának a kultusza, történeti szerepének pozitív megítélése. A másik pedig az önálló államiságnak a legfőbb közösségi szemponttá emelése.

Révai történeti tárgyú írásait a függetlenségi történelemszemlélettel rokonságba állító tézist megerősíteni látszik, hogy az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeit feldolgozó tanulmányok a bemutatott történelem jelennek szóló fő üzenetét az idegen hódítók elleni harcban, az állami függetlenség megőrzésében láttatták. Révai megfogalmazá-

¹²⁹ Az értékelés alapjait Molnár Erik 1956 utáni tanulmányai alapozták meg. A „rokonsági tézis” ezt követően számos szerzőnél felbukkant. Példa erre: Pach 1965, 422.; Kosáry 1968, 4–5.; Király 1974, 135–136., Őze 2009, 75.; Romsics 2011, 356., 365.

sa szerint: „A magyar dolgozó nép számára 1848. március 15-e nemcsak felemelő hagyomány, hanem eleven program, időszerű útmutatás is. Sok mindent tanulhat belőle ma is. [...] A magyar szabadságharc diadalmas hadjáratai elevenen bizonyítják, hogy idegen hódítók túlerejével szemben is helyt tud állni egy nemzet, mely szabadságáért egységesen harcol.”¹³⁰

A vizsgált szövegek tanúsága szerint nem csupán a paradigmaticus eseménnyé emelt 1848 közvetítette az állami önállóság és a külső hódítást elhárító harckészség kívánalmát, de a KMP teoretikusai által kreált történelmi szimbólumalakok is. Lukács György szerint Petőfi és Ady a „magyar tragédiából” ugyanazt a kivezető ösvényt találta meg: a „nemzet önállóságának”, a „forradalomnak” az „igazi útját”.¹³¹ Révai pedig Kölcsey világképét elemelve emelte ki a költő szabadságfogalmának időszerűségét: „Kölcsey a szabadságon a belső, a polgári szabadságot és a szabadságot kifelé, tehát a nemzeti szabadságot, a nemzeti függetlenséget egyaránt értette. A nemzeti szabadságot éppúgy minden nép »veleszületett« jogának tekintette, mint a polgári szabadságot.”¹³²

Kérdés marad azonban, hogy 1848 fenti kiemelése jelenti-e általában a függetlenségi küzdelmek, valamint Erdély szerepének pozitív megítélését? Másrészt az előbbi kérdéssel szoros összefüggésben azt is az elemzés tárgyává kell tenni, hogy az önálló államiság kivívására való törekvés minden körülmények között támogatott közösségi célnak minősült-e, vagy csak 1848 esetében volt irányadó. Ugyanis a függetlenségi történelemszemlélet a nemzeti eszme, a nacionalizmus szellemének megfelelően „örök”, történelmi körülményektől független eszményként tekintett az önálló államiságra. Révai is így gondolkodott volna a kérdésről? Vagy esetleg egyéb, az állami önállóság kívánalmának abszolút voltát megkérdőjelező szempontok is formálták a véleményét? Az utóbbit sejteti, hogy Révai előbb idézett

¹³⁰ Révai 1948c, 167.

¹³¹ Lukács 1945a, 28.

¹³² Révai 1948a, 32.

mondataihoz, amelyek szerint 1848 arra mutatott rá, hogy a nemzeti összefogás képes elhárítani az önállóságot fenyegető „idegen hódítást”, azt is hozzátette: „A magyar szabadságharcból a mai kor számára is eleven tanulság, hogy a nemzeti függetlenség ügye szent üggyé csak akkor lesz, ha összekapcsolódik az európai haladás ügyével.”¹³³ Tekintsük tehát át, hogy a függetlenségi felfogás előbbiekben meghatározott két fő gondolati összetevője mennyire jellemzi Révai József hagyománypolitikai írásait.

Legkorábbi hagyománypolitikainak tekinthető tanulmánya, a Szabó Ervin és a 48-as magyar forradalom számunkra két fontos gondolatsort tartalmaz. Az egyik a századfordulós, elsősorban a Függetlenségi Párt köréhez tartozók által ápolt történelemképet értékelte. Azt színpadias, „nacionalista kuruckodásnak” nevezte, amellyel a függetlenségek megmérgezték „a kispolgári tömegek” gondolkodását. Szabó Ervin ezzel a „piros-fehér-zöld történelemhamisítók” által a társadalom szervezetébe juttatott nacionalista méreggel szemben kívánta a nemzeti „nihilizmus” ellenmégét felhasználni. Az 1848–1849-es magyar forradalomról és szabadságharcról nyújtott rajza ennek a törekvésnek a lenyomata, tévedése azonban abban állt, hogy a „nacionalizmus mérgének nem ellenmérge a nemzeti kérdéssel szemben való nihilizmus”.¹³⁴ Láthatjuk, Révai a függetlenségi történelemszemléletről, amelynek állítólagosan valamilyen értelemben folytatója volt, meglehetősen lesújtó véleménnyel bírt.

Az is kiderül az írásból, hogy Révai a Habsburg-ellenes küzdelmeket nem tekintette egységes tradíciónak, az 1848–1849-es eseményeket egyértelműen különválasztotta azoktól. Éppen Szabó Ervin véleményével vitázva fejtette ki, hogy 1848-at nem lehet a rendi sérelmi politika folytatójának látni: „Nem a régi nemesi sérelmi politika alapján történő inszurrekció volt 1848, hanem egy újjászülető polgári nemzet szabadságharca.”¹³⁵

¹³³ Révai 1948c, 167.

¹³⁴ Révai 1966d, 113.

¹³⁵ Uo. 115.

A párizsi *Szabad Szóban* 1937-ben megjelent 1848–1867 és Magyarország nemzeti jövője című tanulmányában egy, az előbbieknél mélyebb és meghatározóbb törésvonalat jelölt meg Révai, amely 1848-at elválasztja a függetlenségi tradíció egyéb eseményeitől. Eszerint a döntő eltérés az, hogy az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc egy nagyobb történelmi áram része volt, amely az emberiség haladásának ügyét sodorta előre: a magyar nemzeti ügy egybekapcsolódott az „európai haladás” ügyével. A többi Habsburg-ellenes harc nem lendítette előre a történelem kerekét, nem jelentettek tényezőt az egyetemes haladás folyamatában, ezért elszigetelt jelenségek maradtak. Emellett olyan hatalmi tényezők segítségére kellett támaszkodniuk, amelyek nem képviseltek haladó tendenciát: „Az 1848–1849-es függetlenségi harc épp abban különbözik az előbbi századok magyar Habsburg-ellenes felkeléseitől, a Thököly-, a Rákóczi-felkeléstől, hogy míg a kuruc felkelések a magyar függetlenség kivívása érdekében nem tudtak Európa demokratikus erőivel szövetkezni (mert ilyenek akkor még nem voltak), hanem a törökkel, Franciaországgal, a cárral – vagyis olyan erőkkkel, amelyek még a Habsburgokkal szemben sem képviselték az európai haladás ügyét. 1848-ban – a korábbi idők dinasztikus háborúinak hatalmi csoportosulásaihoz való csatlakozási kísérletekkel ellentétben – a magyar történelemben első ízben lehetett összekapcsolni a szabadságharcot a lengyel, a német, az olasz nép demokratikus nemzeti mozgalmaival.”¹³⁶

Ez az eszmefuttatás rávilágít arra, hogy Révai szemében a nemzeti történelem mozzanatainak megítélésénél a legfőbb zsinórmérték, hogy az események mennyiben szolgálták az „egyetemes haladást”, vagyis mennyiben voltak összhangban Marx szekularizált üdvtörténeti forгатatókönyvével. Az is kiderül, hogy a Habsburgok ellen külső hatalmakra, elsősorban a törökre támaszkodó magyar rendi-nemzeti törekvések „egyetemes szem-

¹³⁶ Révai 1966a, 274.

pontból” nem szolgálták a történelem Révai szerint szükségszerű menetét, sőt ennek a kritériumnak még a Habsburg birodalmi aspirációk is jobban megfeleltek.

Hasonló gondolatra bukkanunk a Magyar szabadság – világszabadság című, 1938-ban a moszkvai *Új Hangban* napvilágot látott tanulmányban. Ebben a szerző Bocskai, Thököly, Bethlen Gábor, Rákóczi küzdelmeinek – melyeket itt már nem túl következetes módon nem nemesi inszurrekcióknak, hanem „nemzeti harcoknak” titulált – „mély ellentmondásáról”, „tragikus” karakteréről értekezett. A törökkel való szövetkezés a Habsburgok ellen ugyanis éppúgy az állam önállóságának feladásához vezetett, mint ahogy a törökkel folytatott élet-halál harcban nyújtott „német” támaszért is a függetlenség feláldozásával kellett fizetnie az országnak. Számunkra mindkét út az önállóság feladásához vezetett: „Amíg Magyarország feudális, abszolutista, hódító nagyhatalmak közé volt beékelve, addig a nemzeti lét biztosításának mindig a nemzeti függetlenség egy részéről való lemondás volt az ára. Így volt ez a törökkel és a némettel a 17. század végéig.”¹³⁷

A tanulmányban Révai Erdély szerepére is kitért. Gondolatmenete szerint az Erdélyre korlátozódó, török támogatta, általa „függetlennek” nevezett fejedelemségért aránytalanul nagy áldozatot kellett hoznia a nemzetnek: „az európai civilizációból való kiszakadást”, a történelmi fejlődés zsákutcába kerülését. Az előbbieken leírt történelmi csapdahelyzet Révai szerint később is fennállt, azonban a 18. századtól a Török Birodalom helyét egyre inkább a cári Oroszország vette át. A két nagyhatalom összehasonlítása is hasonló eredményre vezetett, mint a korábbi, vagyis Ausztria inkább hordozta a fejlődés lehetőségét, mint a cári birodalom. Erről a korábban idézett, 1848–1867 és Magyarország nemzeti jövője című írás tájékoztat minket.

¹³⁷ Révai 1948c, 210.

Révai ebben Marxra és Engelsre hivatkozva állította, hogy Ausztria „történelmi szerepe” abban állt, hogy „Délkelet-Európa, a Duna völgye kis szláv népeit összefogja [...] előbb a török hódítással, aztán a cárizmus pánszláv jelmezben fellépő imperializmusával szemben”.¹³⁸ Írásából nem derül ki, hogy a Habsburgok mikor lettek hűtlenek ehhez a „történelmi szerephez”, mindenesetre a szerző szerint 1848-ra „Ausztria nem ellenfele, hanem szövetségese volt a cárizmusnak”.¹³⁹ Ebben a világpolitikai helyzetben megszűnt az ellentmondás a magyar nemzeti aspirációk és a történelmi haladás kívánalma között. 1848 „fordulópont” volt tehát, hiszen immár „Európa akkori börtönőrei”, a „Habsburgok és a cár”, valamint a „demokratikus szabadságért küzdő népek” – köztük a magyar – álltak szemben egymással.¹⁴⁰ Ezzel a fordulóponttal „a magyar szabadság ügyéből az európai szabadság ügye és az európai demokratikus haladás ügyéből [...] nemzeti ügy” lett.¹⁴¹

Még inkább megkérdőjelezhetjük a szakirodalomban egyeduralkodó – Révai eszmefuttatásait a függetlenségi történelemszemlélettel rokonságba helyező – megközelítést, ha azt is áttekintjük, hogy az ideológus miként értékelte az önálló állami lét megteremtését célul kitűző, a szabadságharc leverése után született emigrációs politikai programokat. Meglátása szerint Kossuth és a magyar emigráció rossz útra tért, hisz már nem a forradalmi erők szövetségét kereste, hanem „a francia, a porosz bonapartizmusét”, vagyis Bismarck és III. Napóleon támogatását.¹⁴² Azonban nemcsak a „reakciós” szövetségesek tették nemkívánatossá az önálló magyar állam létét, hanem a nemzetközi viszonyok is legfeljebb egy, a „haladás” érdekeivel ütköző magyar állam létrejöttében nyújthattak volna segédke-

¹³⁸ Révai 1966a, 277.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Révai 1948c, 210–211., Révai 1966a, 273.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Uo. 277.

zet: „Forradalmi Németország és forradalmi Lengyelország nélkül a független Magyarország megteremtése Ausztria romjain már nem volt érdeke az európai demokráciának, de magának Magyarországnak sem, mert a független Magyarország az akkori Európában múlhatatlanul a cárizmus vazallusává lett volna.”¹⁴³ Ebből a megállapításból értelemszerűen következett a konklúzió: „az emigrációs Kossuthnal szemben Deáknak volt igaza”.¹⁴⁴

Révai tehát éppen azért vetette el egy 1849 után megszülető független magyar állam lehetőségét, amiért az Erdélyi Fejedelemséget is kárhoztatta: létük ütközött, illetve ütközött volna az egyetemes fejlődés nemzetek feletti szempontjával. Ezen hagyománypolitikai írások tükrében az önálló állami lét igénye tehát csak akkor nyerhet igazolást, amennyiben az összhangban áll a „haladás” diktálta követelményekkel. Különbösen pusztán partialis, vagyis csupán nemzeti cél, a történelem szemétdombjára való. Talán nem kell hangsúlyozni, hogy milyen mély szakadék választja el ezt a megközelítést a függetlenségi történelemszemlélettől. Miként az előbbieken ismertetett eszmefuttatásokat – „a kuruckodó nacionalista történelemhamisítókról”, a Bocskai, Thököly és Rákóczi vezette függetlenségi harcok „mély ellentmondásáról”, az Erdélyi Fejedelemségnek az „európai civilizációból való kiszakadásáról” vagy Ausztria üdvös „történelmi szerepéről” – is nehezen lehetne elhelyezni a függetlenségi felfogás keretében.

Révai 1848–1849-et azért szakította ki a korábbi nemzeti törekvések sorozatából, és tette meg a kommunista hagyománypolitika centrális eseményévé, mert azt Marx nyomán úgy is lehetett értelmezni, mint az egyetemes folyamat részmozzanatát, amely értelmét, jelentőségét az össz folyamatban betöltött szerepe által érte el. Ez az interpretáció alkalmas volt az események, összefüggések nemzeti karakterének háttérbe szorítására.

Révai emellett 1848–1849 „nemzeti konnotációját” azzal is megkísérelte gyengíteni, hogy a szabadságharc katonai erejének nemzetköziségét

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ Uo.

hangsúlyozta. Történeti tanulmányaiban is feltűnik a KMP politikai publicisztikájából már megismert motívum, vagyis az 1848–1849-es szabadságharcnak a spanyol polgárháborúval, a honvédseregnek a nemzetközi brigáddal való párhuzamba állítása. Íme egy jellemző szöveghely, amely az együtt harcolók táborának nemzetköziségét és az említett párhuzamot erősítette: „A magyar forradalmi honvédseregben Wysocki lengyel forradalmi emigráns vezetésével ott küzd a lengyel légió – mint ahogy 1919-ben a magyar Vörös Hadseregben ott harcolt az osztrák internacionalisták légiója, mint ahogy a spanyol polgárháborúban a nemzetközi brigádban ott harcoltak a magyar antifasiszták osztagai.”¹⁴⁵ Révai a politikai publicisztikájából már megismert gyakorlat szellemében a nemzeti tartalmától megfosztott, nemzetközi jelenséggé átfestett 1848–1849-et tette meg a „magyar nemzeti öntudat kiapadhatatlan forrásává”.¹⁴⁶ Ezen sajátos látószög – ahonnan nézve a szabadságharc egy nagy nemzetközi megmozdulás részeseménye volt – megalapozójaként ott állt az események marxi értékelése a felfogás hitelesítőjeként. A pártideológus jól ismerte Marx véleményét, amely szerint „a magyar háború nagyon hamar elvesztette kezdeti nemzeti jellegét”¹⁴⁷, miként Marxnak azt a látomását is, amelyben a magyar honvédség mint „egy valamennyi nemzetiség harcosaiból álló forradalmi hadsereg” jelent meg.¹⁴⁸

Ezzel eljutottunk ezen hagyománypolitikai írások valódi forrásához. Ez pedig távolról sem a függetlenségi tradíció, hanem a magyar történelemre és azon belül az 1848–1849-es eseményekre vonatkozó marxi–engelsi értékelés volt. Révai a hagyománypolitikai fordulat, a nemzeti múlt – ugyan szelektív és pusztán deklaratív – vállalásának radikalizmusát jól

¹⁴⁵ Uo. 274.

¹⁴⁶ Révai 1948c, 165.

¹⁴⁷ Marx–Engels 1962c, 500.

¹⁴⁸ Marx–Engels 1962b, 493. Marx vezércikkét Révai a Marx és a magyar forradalom című tanulmányában idézte (Révai 1948b, 78.).

érezkelhetően azzal próbálta saját kommunista közegében elfogadhatóvá tenni, hogy múltértelmezéseit a marx megnyilatkozások tekintélyére építette. Már magát a paradigmaticus esemény kiválasztását is ez határozta meg. Ismeretes, Marx munkáiban a török elleni magyar küzdelmek említészerű kedvező megítélése mellett a magyar forradalom és szabadságharc jelent meg úgy, mint jelentős, elismerésre méltó történelmi esemény. Marx Magyarországot az összeurópai forradalmi mozgalom fontos színterének tekintette, a „reakció” egyik fő bástyájaként számontartott Habsburg-hatalommal való fegyveres harc vállalását pedig közismerten lelkesült szavakkal üdvözölte: „Az 1848-as forradalmi mozgalomban először, 1793 óta először meri megtenni egy nép, amelyet körülzárt az ellenforradalmi túlerő, hogy a gyáva ellenforradalmi dühvel a forradalmi szenvedélyt, a terreur blanche-sal a terreur rouge-t állítsa szembe. Hosszú idő óta először találkozunk egy valóban forradalmi jellemmel, egy olyan férfúval, aki népe nevében fel meri venni az élethalálharc kesztyűjét, aki nemzete számára Danton és Carnot egy személyben, s ez a férfiú – Kossuth Lajos.”¹⁴⁹

Révai a Marx és Engels neve jelentette szentesítő erőt hagyománypolitikai koncepciója táboron belüli elfogadtatása érdekében messzemenően kiaknáztta. 1848–1849 középpontba állítását a két klasszikus ítéletével igazolta: „Ezen a forradalmi harcon csüggött akkor – 1848 végén, 1849 elején – Európa és a világ legjobbjainak, Marxnak, Engelsnek, Heinének a szeme.”¹⁵⁰ Érdeemes megjegyezni itt, hogy például a cseh kommunisták huszitizmushoz való fordulásában szintén szerepet játszhatott a marxi legitimáció. Marx ugyanis a huszita mozgalomban a nem túl sokra becsült csehek utolsó kísérletét látta arra, hogy „önállóan belenyúljanak a történelembe”.¹⁵¹

¹⁴⁹ Marx–Engels 1962a, 157.

¹⁵⁰ Révai 1966a, 273.

¹⁵¹ Marx–Engels 1962a, 161.

Az is a marxi történelemlkép szentesítő funkciójával magyarázható, hogy Révai miért nem használta fel az idegen hódítók elleni összefogás és harc politikai üzenetének a múltba vetítésére a Habsburg-ellenes harcok Bocskaival kezdődő hagyományát. Pedig erre az általa jól ismert szovjet történetírás példát és felhatalmazást is szolgáltatott volna. Mint azt korábban bemutattuk, a független állami lét megőrzéséért folyó, külső hatalmakkal vívott háborúk a Szovjetunióban megbecsült tradícióvá váltak, minden megkötés nélkül. Az sem jelenthetett önmagában akadályt számára, hogy a függetlenségi harcok „internacionalizálása” a történelmi valóság közegellenállását nem bírja legyűrni. Révai a maga „rugalmas” történelemszemléletével a Rákóczi-féle szabadságharcot éppúgy képes lett volna internacionalizálni, miként tette azt az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc esetében. Egyébként erre, vagyis a Rákóczi vezette szabadságharc beemelésére a „haladó hagyományok” körébe, a kommunista hagyománypolitika egy későbbi időszakában majd sor kerül, külön kiemelve a különféle népek Habsburgok elleni nemzetközi összefogását.

Az általunk vizsgált időszakban azonban az elfogadtatás érdekében a történelmi folyamatok és jelenségek értelmezéséhez még elsősorban a marxi eszmefuttatások adták az iránytűt. Ezek értelmében a 15. századi „török invázió” nyomán a haladás, az „egész európai fejlődés forgott veszélyben”. Ennek elhárítása a németek és a magyarok közös történelmi érdeme, az „európai fejlődés [...] megmentése” hozzájuk kapcsolódik.¹⁵² A török veszély csak tovább erősítette a magyarok és az ausztriai németek között a szlávok ellen már korábban kialakult természetes szövetséget: „A magyarok és az ausztriai németek szövetsége szükségyszerűség volt. Hogy ez a szövetség felbonthatatlanná váljék, ahhoz már csak egy nagy tény, egy mindkettőjük ellen irányuló hatalmas támadás hiányzott. Ez a tény bekövetkezett, amikor a törökök meghódították a Bizánci Birodal-

¹⁵² Uo.

mat. A törökök Magyarországot, másodsorban pedig Bécset fenyegeték, és Magyarország évszázadokra felbonthatatlanul odakerült a Habsburg-házhoz.”¹⁵³ Ebben az értelmezési keretben a török támogatását többé vagy kevésbé igénybe vevő Habsburg-ellenes felkelések nem játszhattak „progresszív” szerepet.

Révainak az 1849 utáni magyar emigráció politikai szándékait bíráló passzusainak kútfejét is Marx értékítéleteiben kell keresnünk. Ismeretes, Marx az 1850-es évek legelejétől sorjázó írásaiban már nemcsak az egykoron Dantonhoz hasonlított Kossuth jellemét ostorozta, de törekvéseit is, elsősorban a III. Napóleonban támaszt kereső politikáját: „Ő lényegénél fogva improvizátor, aki benyomásait a mindenkori közönségetől kapja. [...] A gondolkodás ingatagsága, amely az improvizátort jellemzi, szűkséggé válik a cselekvés kétértelműségében tükröződik. Ha Kossuth valaha aiolhárfá volt, melyben egy nép orkánya zúgott, most már csak Dionüsziosz-fül, melyben a Palais-Royal és a Tuileriák titokzatos termei suttogásának visszhangja morajlik.”¹⁵⁴

Érdeemes számba vennünk, hogy 1848–1849 és a hozzá kapcsolódó történelmi alakok mellett milyen eseményekben és személyekben ismerete fel a Révai-féle hagyománypolitika a kommunista ideológia és politikai program lehetséges közvetítőit, pontosabban a politikai üzenet legfőbb elemének, vagyis a németekkel mint idegen hódítókkal szembeni ellenállás eszméjének megjelenítőit. Ezt az őskerest az újkori magyar történelem irányába alapvetően korlátozta a Habsburgok és törökök történelmi szerepéről kialakított marxi–engelsi elgondolás. Révainak tehát olyan történelmi alakot kellett keresnie, aki tevékenységében egyszerre szolgálta a történelmi „haladást”, és egyben az idegen hódítókkal szembeni küzdelemnek is inspiratív példáját adta.

¹⁵³ Uo. 158.

¹⁵⁴ Marx 1966, 515.

Így került be a Révai alkotta történelmi panteonba Szent István alakja. Szent István előtérbe állítását egyrészt igazolta a szovjet modell, amely 1935-től korábban elképzelhetetlen módon államépítő és -védelmező uralkodókat is beengedett a közösségi emlékezetbe. Révai nem véletlenül hivatkozott egyik írásában arra, hogy miként az „oroszlány” számoltartja a múlt nagyjai között I. Pétert, úgy a magyar népnek is ápolnia kell Szent István emlékét.¹⁵⁵ Másrészt Szent István a marxi kritériumnak is eleget tett, hiszen a „jelen felé való haladás alapjait rakta le”.¹⁵⁶

Szent István alakjának Révai külön tanulmányt szentelt, amely a *Magyar Nap* augusztus 20-i számában jelent meg. Eszerint a magyar uralkodó „legnagyobb jelentőségét abban kell látnunk, hogy vaskézzel leszámolt a múlttal s annak hordozóival, és a történelmi haladás irányába hajtotta a magyar népet. Akkor a feudalizmus éppen annyira forradalmi, új és korszerű volt, mint korszakunkban a szocializmus.”¹⁵⁷

Szent István másik történelmi érdeme, hogy kiépítette az „önálló magyar államiséget”, és képes volt megvédeni azt a „németek ellen”.¹⁵⁸ A szerző ezt a hagyománypolitikai írások aktualizáló hajlamának megfelelően a jelenre nézve is irányadónak tekintette: „A Berlin–Róma-tengely a történelem kerekét visszatartani akaró hatalmak új reakciós szövetsége és egyben Magyarország nemzeti önállóságának sírásója. A Szent István-i külpolitikai gondolat korszerű alkalmazása ma a Magyarországot környező kisállamokkal való megegyezést és a békét védő demokratikus nagyhatalmakkal való szoros együttműködést jelenti annak megakadályozására, hogy a barba pokol, a horogkeresztű fasizmus el ne öntse Közép- és Kelet-Európát s Magyarországot.”¹⁵⁹ Szent István politikája Révai értékelésében vissza-

¹⁵⁵ Révai 1948a, 43.

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ Révai 1966e, 270.

¹⁵⁸ Uo. 270., 272.

¹⁵⁹ Uo. 272–273.

tükrözte az ideológus által oly nagy becsben tartott nemzetkefelettség eszméjét is: „Politikájában [...] egy fő szempont vezette: nem ismert faji, nyelvi különbségeket, hanem a feudális rend építő szolgálatát, vagy az el-lene folytatott harcot.”¹⁶⁰

Szent István kiemelt szerepe a kommunista múltszemléletben szintén ellentmond a tézisnek, amely azt a függetlenségi felfogás marxizált variánsának tekinti. A dualizmus kori függetlenségi történelemszemlélet meglehetősen tartózkodóan tekintett Szent Istvánra, nem utolsósorban azért, mert ekkortájt az államalapító király a Habsburgok politikai retorikájának centrális alakja volt. A függetlenségi érzésvilág vele szemben „Honalapító Árpád vezér” kultuszát építette ki, amelynek értelmében Árpád szellemének igaz folytatói a függetlenségi eszmét szimbolizáló hősök, mint Bocskai, Bethlen Gábor és Rákóczi voltak.¹⁶¹ A függetlenségi történelemkép plebejus változatát képviselő Ady Endre vagy Szabó Dezső – akik a népiek gondolkodására is mély hatást gyakoroltak – pedig kifejezetten negatívan ítélték meg Szent István politikai művét.¹⁶²

A Habsburgok „történelmi szerepének” elismeréséből, valamint Szent István alakjának centrális helyéből a Révai alkotta hagyománypolitikai írásokban természetesen nem következik, hogy a pártideológus megközelítése a magyar aulikus, habsburgiánus történelmi gondolkodás hagyományával állna rokonságban. Egy ilyen konklúzió éppen annyira lenne elhibázott, mint az, amely a függetlenségi tradícióhoz kapcsolja. A politikai célok tolmácsolására felhasznált történelmi események és szimbólumalakok közötti egyezéseknek nincs meghatározó jelentősége. Az alapvető kérdés, hogy a kiválasztott médiumokkal milyen ideológiai-politikai üzenet kívántak közvetíteni, valamint hogy a nyilvánosan vállalt és a múltba is beleírt politikai program mennyire tükrözte hirdetői alapvető szándékait.

¹⁶⁰ Uo. 272.

¹⁶¹ Sinkó 1989, 43., 49.

¹⁶² Kovács 2014, 137–142.

Nyilvánvaló például, hogy a hagyományok értelmezése által is közvetíteni kívánt legfontosabb programpont, az állami függetlenség megőrzése mögött olyan szándék húzódott meg – nevezetesen a szovjet hatalmi érdek –, amelyet a nyilvános politikai célok nem fedhettek fel.

Révai a centrális politikai üzenet közvetítésére 1848–1849 eseményein és Szent István uralkodói tevékenységén kívül más „történelmi világot” nem használt fel. Említésszerű megnyilatkozásokból, rövid eszmefuttatásokból azonban kiderül, hogy a pártideológus még milyen mozzanatokat, történelmi szereplőket tekintett a „haladó hagyományok” körébe tartozónak. Révai ebben az összefüggésben nevezte meg Hunyadi Jánost és Mátyást.¹⁶³ Ez a szovjet modell adaptációjára utal, hiszen Hunyadi János mint az idegen hódítók elleni harc kiemelkedő alakja, Mátyás pedig az erős állami hatalom kiépítőjeként kerülhetett a szovjet mintát követő magyar kommunista hagyománypolitika látókörébe. Emellett Hunyadi János helyét a „haladó hagyományok” képviselői között Marx tekintélye is megalapozta. Marx ugyanis Kronológiai jegyzeteiben Hunyadi János törökök elleni küzdelmeinek európai jelentőségét emelte ki.¹⁶⁴

Révai a Tanácsköztársaságot egy bekezdés erejéig szintén olyan történelmi mozzanatként ábrázolta, amelynek külpolitikája „a magyar történelem legszebb hagyományait folytatta”.¹⁶⁵ Mint emlékezhetünk rá, az új- és a modern kori magyar történelemben az önálló állami létet célzó nemzeti törekvések és a „haladás” követelményeinek összhangját először 1848–1849-ben látta teljesülni, aminek a világpolitikai helyzet az orosz bolsevik forradalommal szerinte ismét utat nyitott. Miként akkor, a „demokratikus nemzetek” álltak szemben „Európa börtönöreivel”, tehát a Habsburgokkal és a cárizmussal, úgy 1918–1919-ben az „európai proletariátus” harcolt a

¹⁶³ Révai 1948a, 43.

¹⁶⁴ Mód 1956, 88.

¹⁶⁵ Révai 1966a, 279.

„reakció” akkori megjelenési formájával, az „imperializmussal”.¹⁶⁶ A Tanácsköztársaság lényegét tekintve tehát 1848–1849 törekvéseinek örököse, s így a „haladó hagyományok” része.

Természetesen ez a tanulmány sem mondott le a történelmi példák „tanulságainak” a levonásáról. Eszerint a jelenben ismét összehangolható a függetlenség igénye és a „haladás” kívánalma, ám a magyar társadalomnak előbb választ kell adnia a Révai által felvetett, Dimitrovot visszhangzó kérdésre: „demokrácia vagy fasizmus...?”¹⁶⁷ A magyar népnek újra döntenie kell, hogy kivel tart, „a fasiszta háborús uszítók táborával” vagy a „demokrácia táborával”, melynek az „élén a szovjet nép halad, és amely a békéért: az emberiség haladásáért küzd”.¹⁶⁸

Eddigi vizsgálódásainkat röviden a következőkben foglalhatjuk össze. A Révai nevéhez köthető hagyománypolitikai írások a Komintern által meghatározott politikai üzenetek közvetítésére szolgáltak, ebből a célból jöttek létre. Az előre megadott sablonhoz a megfelelő történelmi motívumokat a helyi szekciók ideológusainak kellett megtalálniuk. Révai ebben a munkában nem elhanyagolható mértékben a szovjet történetírás nyújtotta mintákra is épített. Szent István vagy a Hunyadiak érdemei kísértetiesen hasonlítottak azokhoz az erényekhez, amelyeket a szovjet történetírók Nagy Péterben, Rettegett Ivánban vagy éppen Alekszandr Nyevszkijben fedeztek fel. A paradigmátikus eseménnyé avatott 1848–1849 kiemelése azonban más forrásból fakadt. Igaz, a témára vonatkozó korábbi ismeretei is e felé irányították a szerzőt, de ennél fontosabb, hogy olyan eseményt választott „örökség” gyanánt, amelynek „haladó” jellegét Marx- és Engels-idézetek seregével lehetett bizonyítani, így elfogadhatóvá tenni a mozgalom számára is. A munkásmozgalom tagjaiban élő beidegződésekhez, régi képzetekhez való alkalmazkodás készségéről tanúskodik az

¹⁶⁶ Uo. 279.

¹⁶⁷ Uo. 271.

¹⁶⁸ Uo.

is, ahogy 1848–1849 értékelésekor a Szabó Ervin teremtette ítéletekhez viszonyult, hisz Révai tudatában volt annak, hogy a róla kialakított képet a századelő marxista teoretikusának a kérdésre vonatkozó gondolatai a kommunisták körében mélyen meghatározzák.¹⁶⁹

A pártideológus ezért – bár az alapkonceptiót tekintve élesen bírálta Szabó Ervin munkáit – azok számos, mélyen rögzült gondolati elemét beépítette tanulmányaiba. Ilyen elem volt a nemesség áldozatkészségéről szóló „legenda” leleplezése: akárcsak Szabó, ő is tagadta, hogy a pozsonyi országgyűlés önszántából, pusztán nagylelkűségből fogadta volna el a változást hozó törvényeket. A valódi okot mindketten a forradalomtól való nemesi félelemben jelölték meg,¹⁷⁰ s Révai a nemesség nemzetiségi kérdésben megnyilvánuló szűkkeblűségéről, sőt a nemzetiségekkel szembeni „magyar nemzeti elnyomásról” szőtt Szabó Ervin-féle eszmefuttatásokat is átvette.¹⁷¹

A Komintern megszabta ideológiai üzenet mint keret, a szovjet történetírás mint modell, az elfogadtatás igényéből fakadó marxi értékelések és Révai előismeretei egyaránt alakító tényezői voltak a pártteoretikus hagyománypolitikai írásainak.

A múlt jelenidejűsítése

Révai József és Lukács György nem rejtették véka alá, hogy a nemzeti hagyományokat a jelen politikai törekvéseinek szolgálatába kívánják állítani. Mi több, azt vallották, hogy a hagyományok egyedüli értelme kizárólag ebben a közösségi funkcióban rejlik. Révai számos helyen adott hangot

¹⁶⁹ Révai 1979, 609.

¹⁷⁰ Erre vonatkozólag lásd: Szabó 1949, 102–104.; 1979b, 128., valamint Révai 1948c, 179.

¹⁷¹ Szabó 1979b, 133.; 1979a, 68.; valamint Révai 1948c, 204.

erre vonatkozó nézeteinek. Egyik tanulmányában a „történelmi múlttal” való foglalkozást egyenesen „aktuális politikai kérdésnek” nevezte, amely a „jelen harcai számára nyújt nemcsak egyszerűen tanulságokat, hanem orientációt, kiindulópontot, sőt, programot is”.¹⁷² Egy másik szöveghelyen a „nemzeti hagyományokat” a „fasiszták ellen” használható fegyverhez hasonlította,¹⁷³ míg megint más alkalommal 1848–1849 „felemelő hagyományából” „eleven programot”, „időszerű útmutatást” vélt kiolvasni, amelyből az ember „sok mindent tanulhat [...] a jelenben is.”¹⁷⁴

Amíg Révai a történelemmel foglalkozott inkább, addig az esztétikában elmélyedett s 1918-ra bolsevikká lett Lukács György Ady költészetében mint „lírai azonosítást” dicsérte azt, ami a múlt felhasználásának kommunista gyakorlatát uralta. E líra múltmegjelenítését a következőképp jellemezte: „Ady költészetében megelevenedik ez az egész magyar múlt. De nem lírai hangú elbeszélések formájában, nem mint múlt, amelyet ma elmondunk, hanem a lírai azonosítás révén: mint jelen.”¹⁷⁵ A költő által felvonultatott történelmi alakok „igazságukat és megrázó erejüket [...] nem az objektív történelmi igazságból kapják”.¹⁷⁶ Ez a megrázó erő: a lírai szimbolizmus ereje. Lukács szerint éppen ez Ady múltábrázolásának az igazi értéke, hiszen ezáltal válik lehetővé a „magyar múlt beolvasztása a forradalomért zokogó jelenbe”.¹⁷⁷ A múlt és a jelen közötti határok elmosása – elsősorban Révainál – a legképtelenebb analógiák kiötlése számára is megadta a lehetőséget. Így jelent meg Horthy a jelen Jellasicsaként, Metternich pedig Goebbelts előképeként.¹⁷⁸ Ennek nyomán az 1930-as évek második felének népfrontpolitikája a reformkor érdekegyesítési koncepciójával, a ’48–49-

¹⁷² Révai 1966¹, 271.

¹⁷³ Révai 1966³, 112.

¹⁷⁴ Révai 1948², 167.

¹⁷⁵ Lukács 1945a, 40.

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ Uo. 41.

¹⁷⁸ Révai 1948c, 187., 212.

es honvédsereg pedig a spanyol polgárháború nemzetközi brigádjával vált egylényegűvé.¹⁷⁹

Figyelemre érdemes kérdés, hogy a kommunista hagyománypolitika megalkotói, a valóság történetiségének gondolatára állítólag érzékeny marxisták, az „örök emberi” tagadói mivel magyarázták azt, hogy ötven, száz vagy akár ezer évvel korábbi cselekedetek és eszmék „programot” és „útmutatást” adnak a „jelen harcai számára”. Révai két, egymással nem igazán koherens választ adott erre. Az első szerint vannak olyan történelmi fordulópontok egy nép életében, amikor „felvetődik a létnek vagy nemlétnek [...] nagy sorskérdése”.¹⁸⁰ Egyik 1937-es írásában saját korát is olyanak látta, amelyben válaszút előtt áll az ország, döntenie kell, hogy „Európa melyik táborával” köti össze jövőjét.¹⁸¹ De a szerző szerint 1848 ugyanilyen fordulópontot jelentett, miként Szent István uralkodásának időszaka is.¹⁸² Az ideológus felfogása szerint mind a három fordulópontra esetében a történelem által feltett kérdés, amelyre a közösségnek választ kellett, illetve kell adnia, lényegét tekintve ugyanaz: a reakciót vagy a történelmi haladást szolgálja? Révai azzal, hogy a három fordulópontot kiragadta történelmi összefüggéseikből, arra törekedett, hogy azokat lényegében azonos, időtlen közösségi léhelyzetként, döntésszituációként tüntesse fel. Ez a gondolatkonstrukció tette lehetővé, hogy Szent István és 1848–1849 magyarjainak a „haladás” melletti döntése korának magyar társadalma számára 1937-ben is „programot” jelentsen.

Révai Kölcseyről szóló tanulmányában ennél némileg összetettebb megközelítés szerepelt. Ebben a megbecsülésre méltó hagyományok, történelmi alakok két típusát különböztette meg: „A jelen embere két dologgal indokolhatja az ősök emlékének ápolását és szellemük ébren tartá-

¹⁷⁹ Uo. 174.; Révai 1966a, 274.

¹⁸⁰ Uo. 271.

¹⁸¹ Uo., vö. Lukács 1945c, 104.

¹⁸² Révai 1966e, 273.

sát. Az egyik az, hogy ezeknek az ősöknek a harcai alapozták meg a jelen épületét, és így a küzdelem, mely a jövőért folyik az ősök szellemében, a tőlük lerakott alapokon, a tőlük követett irányban folyik tovább. Ebben az értelemben emlékezik az orosz nép nemcsak a nagy orosz szabadságharcosokra, hanem I. Péter cárra is, a francia nép nemcsak a jakobinusokra, hanem a nagy francia királyra, IV. Henrikre is, a magyar nép nemcsak Dózsára, Kossuth Lajosra, Petőfi Sándorra, hanem Szent Istvánra, Hunyadi Jánosra, Mátyás királyra is.”¹⁸³ Az ő érdemük, hogy a történelem kerekét előrelendítették, lerakták a „haladás alapjait”. Mellettük vannak azonban olyan ősök, „akiknek szellemét nemcsak azért kell ébren tartani, mert ők voltak az alapok lerakói, hanem azért is, mert programjuk jó része megvalósításra vár”.¹⁸⁴

Révai eszméipítménye szerint ilyen programalkotók a francia forradalom „nagy ideáinak” magyar zászlóvivői, akiknek csaknem százötven évet átfogó emberlancát a magyar jakobinusoktól a népfrontot építő kommunistákig egybefogja a feudalizmus elleni harc, a demokratikus átalakulásért folytatott küzdelem. A teória értelmében Kölcsey és Petőfi éppúgy a magyar elmaradottság, a feudalizmus démonával küzdött, miként később Ady, vagy még később a „demokraták taborát” alkotó kommunisták. Lukács szintén a feudalizmust felszámolni kívánó, időn átívelő akaratban kísérelte meg láttatni a legjobbak törekvéseit összekötő kapcsot: „Mi a magyar tragédia? Petőfi és Ady, a magyarság igazi költői, jól tudták: a feudalizmus maradványainak fennállása és makacs védelme; Magyarország kiszakadása a kialakulóban lévő új, európai demokratikus kultúrából. Tudták azt is, mi innen a kivezető út: a régen anakronizmussá vált magyar középkor erőszakos sírba tétele, és ezzel a magyar nép belépése a civilizált, demokratikus népek közösségébe.”¹⁸⁵

¹⁸³ Révai 1948a, 43.

¹⁸⁴ Uo. 44.

¹⁸⁵ Lukács 1945a, 25.

A fenti elképzelés a célok és a leküzdendő akadályok másfél évszázados időintervallumon belüli egyezését szuggerálva szinte együtt küzdő kortársakként ábrázolta Kölcseyt, Petőfit, Adyt és a kommunistákat. A múlt és a jelen közötti válaszfal ezen az úton is ledőlt, a múlt jelenidejűsítésének, a „lírai szimbolizmusnak” egy másik variánsával megismertette minket.

Joggal merülhet fel a kérdés: miért érezték szükségességét annak a kommunista világmozgalom korifeusai Dimitrovtól Révaiig, hogy a politikai üzenetek eljuttatásában a történelmi múlt kerülő útját vegyék igénybe? Mint emlékeztetünk rá, Dimitrov a „fasiszta történelemhamisítás” mozgósító erejével magyarázta, hogy a kommunisták miért nem mondhatnak le a nemzeti hagyományok, a történelem ideológiaközvetítő funkciójáról. Dimitrov 1935-ös kongresszusi beszédében a múlt felhasználását az ideológiai ellenfél, a fasizmus elleni harc fontos területének nyilvánította. Ez a gondolat Révai szinte összes korabeli írásában megjelent, miként Lukács is arról értekezett egyik 1938-as munkájában, hogy a kulturális „örökségért” való harc az „igazán széles harc a fasizmus ellen”.¹⁸⁶

A dimitrovi helyzetértékelés értelemszerűen azt a felismerést is feltételezi, hogy a tömegek gondolkodásában és cselekedeteiben rendkívül komoly szerepe van a történelmi típusú igazolásnak. Ennek felismerése sajátos módon jelent meg Révainál. Kölcseyről írott tanulmányának egyik részében hősének „romantikus, múltba néző gondolkodására” keresett mentő körülményeket. Itt fejtette ki, hogy míg a francia nemzetnek öntudata megerősítésében nem volt szüksége a „múltba nézésre”, addig az „elmaradt népeknél” – mint amilyen a feudalizmusban rekedt magyar is volt a felfogása szerint – a közösségi öntudat megteremtésében nélkülözhetetlen segédeszköz volt a „megkapaszkodás a nemzeti múlt hagyományáiban”.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Lukács 1982, 582.

¹⁸⁷ Révai 1948a, 37.

Ami számunkra ebből az eszmefuttatásból érdekes, az nem más, mint hogy Révai a múlt, a nemzeti hagyományok iránti érdeklődésre az elmaradottság, az elmaradt tudat jellemzőjeként tekintett. S így volt ez megfordítva is, hisz azt, hogy „a nemzeti múlt csodálatán” kezdő költő a „jövő felé fordult”,¹⁸⁸ Kölcsey gondolatvilága fejlődéseként üdvözölte. Révai tehát nem gondolkodott másként a „múltba nézésről”, a nemzeti hagyományokról, mint tette azt 1932-ben, ám a népfrontgondolat idején aktuálpolitikai céloktól vezérelve elfogadta, hogy a tömegek „elmaradt tudata” igényli, hogy a jelen cselekedeteihez a múltból kapjon igazolást. Magatartása ahhoz a misszionáriuséhoz hasonlatos, aki belátta, hogy mondandóját a bennszülöttek már meglévő képzeletéhez is igazítani kell. Emellett azonban arra is ügyelt, hogy a korrekció sajátjai körében ne okozzon megbotránkozást.

LEZÁRÁS: A KOMMUNISTA HAGYOMÁNPOLITIKA ÉS A NEMZETI ESZME

Vizsgálódásunkat lezárva kellő számú gondolati fogódzkodó áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy a kérdésre választ adjunk, vagyis a kommunista hagyománypolitika, általánosságban a kommunista ideológia és a nemzeti eszme viszonyát meghatározzuk. Az elemzésünk anyagát képező politikai publicisztika, valamint a történeti-irodalomtörténeti tanulmányok szövegvilága megerősíti, amit például Martin Mevius a kommunista pártok gyakorlatáról általánosságban megállapított: mozgalmukat a KMP teoretikusai is a nemzeti érdekek oltalmazójának, a becses nemzeti hagyományok örökösének tüntették fel. Kérdés, hogy ebből joggal következik-e azon állítás, amely szerint a kommunista ideológia ezzel „rehabilitálta a

¹⁸⁸ Uo.

nemzeti eszmét”, vagy az a következtetés, hogy a létező kommunizmus elmélete és praxisa a „szocializmus és nacionalizmus elegyeként” jellemezhető. Az éles szemű kortársak megítélésem szerint a dolgokat reálisabban ragadták meg. A kiváló lengyel író, Czesław Miłosz hazája kommunista pártjának nemzeti önreprezentációját, a nemzeti hagyományok iránti új keletű fogékonyságát – mint a jelenség átélője – pusztán külsőségeként írta le, ami senkit nem volt képes megteveszteni: „Nagy hangon folyik a vita hazafiságról, a nemzet legjobb, vagyis haladó hagyományainak folytatásáról, a múlt iránti ragaszkodásról. De senki sem annyira naiv, hogy komolyan vegye a külső homlokzatot.”¹⁸⁹

A probléma végiggondolása egy nehezen magyarázható kettősségre, ellentmondásra, szemléleti következetlenségre világít rá. Mint emlékezhetünk, a két attribútum, a „nemzeti” és a „demokrata” egy időben jelent meg a kommunista mozgalom retorikájában, és egészen a kommunizmus európai megszűntéig annak része maradt. Mindkettő a népfrempolitika meghirdetésével tűnt fel a kommunista pártok önmeghatározásában, elősegítve így a mozgalom taktikai céljait. A helyi pártok tehát nemcsak azt hirdették magukról, hogy nemzetiek, de ugyanolyan elánnal azt is, hogy demokraták. Ennek ellenére a realitásokhoz hűen senkiben nem merül föl, hogy úgy határozza meg a kommunizmus ideológiáját és valóságát, mint szocialista és demokratikus elvek elegyét. Miként a „demokrata” megjelenés feltűnte a mozgalom szótárában senkit nem sarkall arra, hogy ebben a demokrácia eszméjének rehabilitálását lássa.

Vagyis az, hogy egy csoport önmagát miként határozza meg, még nem feltétlenül jelenti, hogy ez a valóságnak megfelel, és hogy a történészek, a múlt értelmezőjének azt fenntartások nélkül el kell fogadnia. A kommunista pártok nemzeti önreprezentációja kapcsán erről sok kutató megfigyelkedezik, Miłoszt parafrázálva vannak annyira naivak, hogy elfogadják a

¹⁸⁹ Miłosz 1992, 35.

kommunisták önmeghatározását. Ezzel sokan azt állíthatják szembe, hogy itt nem pusztán az önmeghatározás kérdéséről van szó, hiszen a „nemzeti” cégér kiakasztása mellett olyan új törekvések, célok és fogalmak kerültek be a kommunista ideológia vérkeringésébe, mint a nemzeti összefogás, az állami függetlenség vagy éppen a patriotizmus, amelyek a nemzeti eszme gondolköréhez tartoznak, illetve annak alaptörekvései. Ezzel kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy a KMP ugyanúgy dobálózott demokratikus jelszavakkal, a demokrácia alapfogalmaival, mint tette azt a nemzeti eszme kapcsán, ebből mégsem vonjuk le azt a következtetést, hogy a KMP a demokrácia alapján állt, s annak elveit kívánta érvényesíteni a magyar társadalomban. Mind a két esetben igaz, hogy akár a demokráciáról, akár a nemzeti eszméről legyen szó, mélyebbre kell ásni, mint a jelszószerű követelések, programpontok, vezérfogalmak felszíne.

Itt érdemes ismét egy lengyel íróhoz fordulnunk. Józef Mackiewicz az ideológiához tapadó legjellemzőbb jelenségnek nevezte, hogy a kommunizmus a szavakat megfosztja elsődleges jelentésüktől. „Néha csak elmaszatolják a szó jelentését, néha ellentétes jelentést adnak neki. Ezzel értéktelen dologgá fokozzák le az emberi beszédet, s egyúttal az emberi kultúra legfőbb eszközét.”¹⁹⁰ Ebben a tanulmányban pontosan arra törekedtem, hogy értelmezem, felfejtsem a kommunista teoretikusok által használt fogalmak és egyben gondolatviláguk egészének tartalmát. Ezek a tartomelemzések messzemenően igazolták Mackiewicz meglátását. Révai a nemzeti retorikából átvett fogalmakba olyan gondolatmennyiségeket igyekezett belegyömöszölni, amelyek ellentétben álltak azok eredeti jelentésével. A valódi jelentésüktől megfosztott fogalmakból felépülő Révai-féle „nemzeti eszme” mint gondolatkonstrukció pedig éppen a nemzeti eszme, vagyis a – szó eredeti értelmében vett – nacionalizmus lényegével lett összegegyeztetetlen.

¹⁹⁰ Mackiewicz 2007, 42.

Egy ilyen kijelentés természetesen csak akkor áll biztos alapokon, ha pontosan meghatározzuk, mit is értünk nacionalizmus alatt. Érdemes itt Anthony D. Smith széles körben elfogadott meghatározását alapul venni. Az angol társadalomtudós általános definíciója értelmében a nacionalizmus célja a nemzetként felfogott közösség „identitásának, autonómiájának és egységének megteremtése és fenntartása”.¹⁹¹ Ezt az általános célt fejezik ki a nacionalizmus ideológiájának alapelvei. Ezek közül a legfontosabbak: a szuverén állam kívánalma, továbbá az a meggyőződés, hogy a nemzet iránti lojalitás minden más csoport iránti lojalitás felett áll, valamint annak tudata, hogy az egyes nemzetek sajátos kulturális jegyekkel, „sajátos jellemvonásokkal rendelkeznek”.¹⁹² Mint láttuk, Révai a független állam megvalósítását nem tekintette minden körülmények között érvényesítendő követelménynek. A marxizmus szellemének megfelelően számára nem volt kétséges, hogy amennyiben a nemzeti törekvések ütköznek a történelmi haladás vélt érdekével, az előbbieknél nincs létjogosultságuk. Azt is kimutattuk, hogy Révai politikai publicisztikájában egyértelmű hierarchiát állított fel az osztály és a nemzet iránti lojalitás között, az utóbbit az előbbi alá rendelve. Elemzéseink felszínre hozták, hogy Lukács és Révai azt a felfogást, amely számolt a magyar kultúra egyediségével, sajátos jellegével, egyaránt elutasította, sőt ennek vállalását értelmetlen, zavaros és egyben veszélyes gondolatkísérletnek tekintették. Emlékezhetünk Lukács Illyés-bírálatára, de az egyediség tudatából táplálkozó „reakciós büszkeség” ellen Révai is kikelt.¹⁹³ Révai és Lukács eszmefuttatásai tehát a legfőbb pontokon is szemben álltak az általunk idézett értelemben vett nacionalizmus, vagyis a nemzeti eszme alaptanával.

¹⁹¹ Smith 1995, 10.

¹⁹² Uo.

¹⁹³ Révai 1948a, 29.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)
793. fond – Révai József iratai

Nyomtatott források

- Dimetrov, G. M. 1952: Harc az egységfrontért a fasizmus és a háború ellen (Előadói beszéd a Kommunista Internacionálé VII. világkongresszusán. 1935. augusztus 2.). In uő.: *Válogatott cikkek és beszédek*. Budapest, Szikra. 40–169.
- Eltvársi levél 1985: Elvtársi levél a KMP és KIMSZ minden tagjához, minden szervezetéhez (PI Könyvtár. Zp.1089.). In Sipos Attila (szerk.): *Népfront Magyarországon. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa és a magyarországi munkáspártok*. Budapest, Kossuth. 33–56.
- Engels, Friedrich 1959: A kommunizmus alapelvei. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei 4.* Budapest, Kossuth. 348–363.
- [Friss István] 1955: Igazi nemzeti összefogást! [1938. április] In *Dolgozók Lapja. A Kommunisták Magyarországi Pártja (a Kommunista Internacionálé szekciója) központi lapja (1937–1938)*. Budapest, Szikra. 122.
- Horváth Márton 1950: Marxizmus és népiesség. In uő.: *Lobogónk: Petőfi*. Budapest, Szikra. 95–100.
- Kommunista Internacionálé 1962: A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának a Kommunisták Magyarországi Pártja feladatairól 1939-ben és 1940-ben hozott határozatai. Közl.: Pintér István. *Párttörténeti Közlemények*, 1962/2. 163–189.
- Kommunista Internacionálé 1975a: A Kommunista Internacionálé I. kongresszusa (1919. március 2–6.). A Kommunista Internacionálé platformja. In Csonka Rózsa–Harsányi Iván–Székely Gábor (szerk.): *A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai*. Budapest, Kossuth. 13–19.
- Kommunista Internacionálé 1975b: A Kommunista Internacionálé V. kongresszusa (1924. június 17. – július 8.). Határozat a fasizmusról. In Csonka Rózsa–Harsá-

- nyi Iván–Székely Gábor (szerk.): *A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai*. Budapest, Kossuth. 196–197.
- Kommunista Internacionálé 1975c: A Kommunista Internacionálé V. kongresszusa (1924. június 17. – július 8.). Tézisek a Kommunista Internacionálé taktikájáról. In Csonka Rózsa–Harsányi Iván–Székely Gábor (szerk.): *A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai*. Budapest, Kossuth. 173–195.
- Kommunista Internacionálé 1975d: A Kommunista Internacionálé VI. kongresszusa (1928. július 17. – szeptember 1.). A Kommunista Internacionálé programja. In Csonka Rózsa–Harsányi Iván–Székely Gábor (szerk.): *A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai*. Budapest, Kossuth. 283–335.
- Kommunista Internacionálé 1975e: A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa (1935. július 25. – augusztus 20.). A Kommunista Internacionálé feladatairól az imperialisták új világháborús előkészületeivel kapcsolatban (Határozat Ercoli elvtárs beszámolójához). In Csonka Rózsa–Harsányi Iván–Székely Gábor (szerk.): *A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai*. Budapest, Kossuth. 431–437.
- Kommunista Internacionálé 1975f: A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának 1939. május 1-i felhívása. In Csonka Rózsa–Harsányi Iván–Székely Gábor (szerk.): *A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai*. Budapest, Kossuth. 460–464.
- Kommunista Internacionálé 1975g: A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának XII. plénuma (1932. augusztus 27. – szeptember 15.). A nemzetközi helyzet és a Kommunista Internacionálé szekcióinak feladatai. Tézisek. In Csonka Rózsa–Harsányi Iván–Székely Gábor (szerk.): *A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai*. Budapest, Kossuth. 386–397.
- Kommunista Internacionálé 1985: A Kommunisták Magyarországi Pártja Ideiglenes Vezetőségének határozata a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa irányvonalának magyarországi alkalmazásáról (PI Archívum. 500/2. f. 583. ö. e.). In Sipos Attila (szerk.): *Népfront Magyarországon. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa és a magyarországi munkáspártok*. Budapest, Kossuth. 57–58.
- Körmendi gyűlés 1985: A körmendi gyűlés (PI Könyvtár. MM/21b/224.). In Sipos Attila (szerk.): *Népfront Magyarországon. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa és a magyarországi munkáspártok*. Budapest, Kossuth. 105–109.
- Lukács György 1945a: Ady, a magyar tragédia nagy énekes [1939]. In uő.: *Írástudók felelőssége*. Budapest, Szikra. 25–47.

- Lukács György 1945b: Előszó [1944]. In uő.: *Írástudók felelőssége*. Budapest, Szikra. 3–21.
- Lukács György 1945c: *Írástudók felelőssége* [1939]. In uő.: *Írástudók felelőssége*. Budapest, Szikra. 104–123.
- Lukács György 1970: Előszó. In uő.: *Magyar irodalom – magyar kultúra*. Budapest, Gondolat. 5–21.
- Lukács György 1971: Blum-tézisek. In uő.: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Magvető. 663–691.
- Lukács György 1982: Johannes R. Becher új kötete. In uő.: *Esztétikai Írások. 1930–1945*. Budapest, Kossuth. 578–583.
- Marx, Karl 1966: Vogt úr. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei 14*. Budapest, Kossuth. 319–628.
- Marx, Karl 1967: A tőke. I. könyv. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei 23*. Budapest, Kossuth.
- Marx, Karl–Engels, Friedrich 1959: A Kommunista Párt kiáltványa. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei 4*. Budapest, Kossuth. 437–470.
- Marx, Karl–Engels, Friedrich 1962a: A magyar harc. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei 6*. Budapest, Kossuth. 157–167.
- Marx, Karl–Engels, Friedrich 1962b: A „Neue Rheinische Zeitung” statáriális megszüntetése. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei. 6*. Budapest, Kossuth. 490–493.
- Marx, Karl–Engels, Friedrich 1962c: Magyarország. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei 6*. Budapest, Kossuth. 494–502.
- Révai József 1925: Trianon–Genf–Moszkva. *Új Március*, 1925/1–2., 31–36.
- V. [Révai József] 1937: Polgári forradalmak kora? *Gondolat*, 1937/6. 319–322.
- [Révai József] 1937a: Előre a népfrontért! *Dolgozók Lapja*, 1937/3. 3.
- [Révai József] 1937b: Lehetséges-e a népfront Magyarországon? *Dolgozók Lapja*, 1937/1. 10–11.
- Vörös Sándor [Révai József] 1939a: A magyar népiesekről. A magyar népiesek viszonya a faszizmushoz. *Új Hang*, 1939/6. 16–25.
- Vörös Sándor [Révai József] 1939b: A magyar népiesekről. Pillantás a jövőbe. *Új Hang*, 1939/8. 42–51.
- Kállai Gyula [Révai József] 1943: *Népiség, demokrácia, szocializmus*. Budapest, Pannónia Könyvkiadó.
- Révai József 1946a: *Marxizmus és magyarság*. Budapest, Szikra. 1946.
- Révai József 1946b: *Marxizmus és népiesség*. Budapest, Szikra. 1946.

- Révai József 1948a: Kölcsey Ferenc [1938]. In uő.: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Budapest, Szikra. 9–45.
- Révai József 1948b: Marx és a magyar forradalom [1932]. In uő.: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Budapest, Szikra. 73–128.
- Révai József 1948c: Magyar szabadság – világszabadság [1938]. In uő.: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Budapest, Szikra. 165–212.
- Révai József 1966a: 1848–1867 és Magyarország nemzeti jövője [1937]. In uő.: *Válogatott történelmi írások I*. Budapest, Kossuth. 271–280.
- Révai József 1966b: A magyar külpolitika válsága [1937]. In uő.: *Válogatott történelmi írások II*. Budapest, Kossuth. 218–221.
- Révai József 1966c: „Magyar szocializmus” [1939]. In uő.: *Válogatott történelmi írások II*. Budapest, Kossuth. 175–189.
- Révai József 1966d: Szabó Ervin és a 48-as magyar forradalom [1936]. In uő.: *Válogatott történelmi írások I*. Budapest, Kossuth. 112–117.
- Révai József 1966e: Szent István [1938]. In uő.: *Válogatott történelmi írások II*. Budapest, Kossuth. 269–273.
- Révai József 1979: A 48-as legenda [1932]. In Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történelmi írásai*. Budapest, Gondolat. 606–621.
- Seventh Comintern Congress 1965: Extracts from a Resolution of the Seventh Comintern Congress on the Danger of a New World War. Resolutions and Decisions. 20 August 1935. In Jane Degras (szerk.): *The Communist International 1919–1943 Documents. Volume III. 1929–1943*. Oxford, Oxford University Press. 370–378.
- Szabó Ervin 1949: *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban*. Budapest, Szikra.
- Szabó Ervin 1979a: A magyar szabadság. In Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történelmi írásai*. Budapest, Gondolat. 61–75.
- Szabó Ervin 1979b: Bevezetés Engels: A magyar forradalom című művéhez. In Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történelmi írásai*. Budapest, Gondolat. 120–149.
- Szocialisták és nemzetköziség 1955: Szocialisták és nemzetköziség [1938. június]. In: *Dolgozók Lapja. A Kommunisták Magyarországi Pártja (a Kommunista Internacionálé szekciója) központi lapja (1937–1938)*. Budapest, Szikra. 141.
- Zalka Máté 1955: Zalka Máté – A Spanyol Köztársaság és a magyar nép hőse [1937. július]. In *Dolgozók Lapja. A Kommunisták Magyarországi Pártja (a Kommunista Internacionálé szekciója) központi lapja (1937–1938)*. Budapest, Szikra. 67.

Irodalom

- Aron, Raymond 2006: *Az értelmiség ópiuma*. Budapest, Akadémiai.
- Bergyajev, Nyikolaj 1989: *Az orosz kommunizmus értelme és eredete*. Budapest, Századvég.
- Brandenberger, David 1999: Proletarian Internationalism, „Soviet Patriotism” and the Rise of Russocentric Etatism During the Stalinist 1930’s. *Left History*, 1999/5., 80–100.
- Brandenberger, David 2006: The Creative Intelligentsia and the Rise of Official Russocentrism Under Stalin. In *Wiener Slawistischer Almanach*. München. 83–98.
- Czigány Lóránt 1990: Lépéskényszer: az irodalom államosítása Magyarországon, 1946–1951. In *uő.: Nézz vissza haraggal!* Budapest, Gondolat. 11–69.
- Deutscher, Isaac 1990: *Sztálin. Politikai életrajz*. Budapest, Európa.
- Furet, François 2000: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Budapest, Európa.
- Gombos Gyula 1992: Húsz év után. In *uő.: A történelem balján II*. Budapest, Püski. 107–302.
- Griffin, Roger (szerk.) 1990: *Fascism*. Oxford, Oxford University Press.
- Halmly Kund 2015: *Betekintés az MSZMP tanácsadó testületeinek működésébe I. Szemelvények az MSZMP KB Kulturpolitikai és Művelődéspolitikai Munkaközösségének iratanyagaiból (1976–1988)*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Heller, Mihail–Nyekrics, Alekszandr 1996: *Orosz történelem II. A Szovjetunió története*. Budapest, Osiris
- Huszár Tibor 2005: Beszélgetés Kovács Imrével. In *uő.: Találkozások. Beszélgetések a két világháború közötti magyar szellemi-politikai mozgalmakról*. Budapest, Corvina. 173–253.
- Kállai Gyula 1965: *A magyar függetlenségi mozgalom 1936–1945*. Budapest, Kossuth.
- Kemp, Walter A. 1999: *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union*. London, Macmillan.
- Kende Péter 2013: *A kommunizmus és a magyar társadalom*. Pozsony, Kalligram.
- Király István 1974: Hazafiság és internacionizmus. In *Hazafiság és forradalmiság*. Budapest, Kossuth. 133–217.
- Király István 1987: Lukács György nemzettudata. In *uő.: Kultúra és politika*. Budapest, Kossuth. 50–61.
- Kiss Gy. Csaba 1990: Hogy is volt azzal a nemzeti érzéssel? *Hitel*, 1990/23. 38–39.

- Kolakowski, Leszek 1978: *Main Currents of Marxism, vol. 3. The Breakdown*. Oxford, Oxford University Press.
- Kolakowski, Leszek 1981: *Main Currents of Marxism, vol. 2. The Golden Age*. Oxford, Oxford University Press.
- Kósa László 1980: Nemzeti hagyományok: értékőrzés – értékteremtés. *Új Forrás*, 1980/2. 72–75.
- Kosáry Domokos 1968: A történésviták és nemzeti történetünk. *Népszabadság*, 1968. május 25. 4–5.
- Kovács Dávid 2014: *Szabó Dezső nemzetszemlélete. A közösségi identitás változatai Szabó Dezső életművében*. Máriabesnyő, Attraktor.
- Lackó Miklós 1975a: A Blum-tézisek. In uő.: *Válságok – választások*. Budapest, Gondolat. 171–194.
- Lackó Miklós 1975b: Révai-problémák. In uő.: *Válságok – választások*. Budapest, Gondolat. 194–297.
- Litván György 1996: Előszó. In uő.: *Októberek üzenete*. Budapest, Osiris. 5–10.
- Lukacs, John 1998: *A történelmi Hitler*. Budapest, Európa.
- Mackiewicz, József 2007: *A kommunista provokáció diadala*. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor.
- Máthé Áron 2014: *A zuglói nyilasok pere (1967)*. Budapest, Századvég.
- Mevius, Martin 2005: *Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953*. Oxford, Oxford University Press.
- Mevius, Martin 2010: A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése. *Regio*, 2010/2., 3–31.
- Miłosz, Czesław 1992: „*A rabul ejtett értelem*”. Budapest, Európa.
- Mód Aladár 1956: Marx és a magyar történelem. In uő.: *Marxizmus és hazafiság*. Budapest, Művelt Nép. 69–100.
- Mód Aladár 1967: Révai József történelemszemléletéről. *Valóság*, 1967/1. 91–100.
- Molnár Erik 1966: Révai József történelemszemléletéről. *Kritika*, 1966/7. 3–8.
- Óze Sándor 2009: *Nemzettudat és historiográfia*. Budapest, Hamvas Intézet.
- Pach Zsigmond Pál 1965: Utószó. In uő. (szerk.): *Vita a magyarországi osztályküldelemkről és függetlenségi harcokról*. Budapest, Kossuth. 417–462.
- Pándi Pál 1972: Révai József Petőfi-képéhez. *Párttörténeti Közlemények*, 1972/2. 34–83.
- Párttörténeti Közlemények: A magyar kommunista mozgalom hat évtizedes történelmi útja. *Párttörténeti Közlemények*, 1978/3. 3–49.

- Payne, Stanley G. 2012: *The Spanish Civil War*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Pintér István 1966: A Kommunisták Magyarországi Pártja szövetségi politikájának főbb vonásai 1936 és 1945 között. In Vass Henrik (szerk.): *A Kommunista Párt szövetségi politikája 1936–1962*. Budapest, Kossuth. 13–79.
- Pons, Silvio 2014: *The Global Revolution: a History of International Communism 1917–1991*. Oxford, Oxford University Press.
- Romsics Ignác 2008: Szekfű Gyula Három nemzedékéről. In uő.: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Budapest, Osiris.
- Romsics Ignác 2011: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris.
- Salamon Konrád 1980: *A Márciusi Front*. Budapest, Akadémiai.
- Sinkó Katalin 1989: Árpád kontra Szent István. *Janus*, 1989. (VI.) I. 42–52.
- Smith, Anthony D. 1995: A nacionalizmus. In Bretter Zoltán–Deák Ágnes (szerk.): *Eszmé a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó. 9–26.
- Standeisky Éva 1987: *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944–1948*. Budapest, Kossuth.
- Standeisky Éva 2005: A kígyó bőre. Politika és ideológia a fordulat éveiben. In uő.: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára. 126–144.
- Szabó Bálint 1974: *Népi demokrácia és forradalomelmélet. A marxista forradalomelmélet fejlődésének néhány kérdése Magyarországon. 1935–1949*. Budapest, Kossuth.
- Szekfű Gyula 1924: *Történetpolitikai tanulmányok*. Budapest, Magyar Irodalmi Társaság.
- Trockij, Lev Davidovics 1990: *Az elárult forradalom*. Budapest, Áramlat.
- Urbán Károly 1978: Révai József. *Párttörténelmi Közlemények*, 1978/3. 162–233.
- van Ree, Erik 1998: Socialism in One Country: A Reassessment. *Studies in East European Thought*, 1998/2. 77–117.
- Vargha Kálmán (szerk.) 1977: *Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye*. Budapest, Gondolat.

RIGÓ BALÁZS

Egészpályás letámadás

Kommunista hatalomátvétel a magyar sportban
(1945–1948)¹⁹⁴

„A sport kérdése szorosan összefügg az ifjúság demokratikus átnevelésével.”

Népsport

BEVEZETŐ

A második világháborút követően a szovjet hadsereg által megszállt kelet-közép-európai államokhoz hasonlóan Magyarországon is megkezdődött a kommunisták harca a többi politikai erő legyőzéséért, végső soron a társadalom teljes alávetéséért és a nyílt önkényuralom megvalósításáért. Ennek fontos részét képezte a sportélet feletti ellenőrzés megszerzése. A sztálini Szovjetunióban „iskolázott” emigráns kommunista vezetők minden bizonnyal pontosan tudták, hogy a sport a hozzá tapadó alapvető funkciókon (nemzetépítő, integrációs, védelmi, egészségügyi, társadalompolitikai) túl további szerepekkel is felruházható. Rákosi és hatalmi környezete nyilvánvalóan úgy vélte, hogy a sportbéli sikerek a hidegháború idején az elzárkózás leplezéséhez is hozzájárulhatnak, sőt még a népi demokratikusnak nevezett rend felsőbbrendűségét is bizonyíthatják. A sport

¹⁹⁴ Ajánlom a tanulmányt feleségemnek, akinek segítségével ez az írás nem született volna meg.

ilyesfajta, szélsőségesen utilitarista felfogása a társadalmi, politikai eredményeket erősítheti, illetve kompenzálhatja az eredménytelenséget, míg a belpolitikai térben az elfojtásra ítélt nemzeti identitás pótléka lehet.¹⁹⁵

Nem véletlen, hogy a csapatsportokban elért sikerek különösen fontosak voltak a kommunista vezetőknek, hiszen egyrészt egy csapat sokkal könnyebben válhat az egész nemzet szimbólumává, másrészt – s ez a másutt is népszerű labdajátékokra lett igaz elsősorban – ezek az eredmények hangsúlyosabban jeleníthetők meg a propagandaeszközzé silányított tömegtájékoztatóban.¹⁹⁶ Számoltak azzal, hogy a sport emelkedést jelenthet mindazoknak, akik közömbösen vagy fenntartásokkal szemlélik a fejleményeket, így a párthoz szükségszerűen kapcsolódó „karrier” időszakában ez a mobilitási csatorna egyfajta kompenzációs tereppé is válhatott. A sport ezenkívül szórakozást is nyújthatott a tömegeknek¹⁹⁷ egy gazdasági-társadalmi traumákkal többszörösen terhelt történelmi időszakban.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Földesiné 1995, 156.

¹⁹⁶ Ezek a törekvések tükröződnek az eredményekben is. Az 1952 és 1988 közötti tíz olimpián a szocialista országok sportolóinak kilenc sportágban sikerült megszerezniük az aranyérmek több mint felét, s ezek között az első három helyen a labdarúgás, a vízilabda és a kézilabda állt. A futballban – a szocialista tábor majd egésze által bojkottált 1984-es játékok kivételével – mindig a keleti blokk egyik állama lett az első (ebből háromszor Magyarország), míg a vízilabda (Magyarország négy alkalommal végzett az első helyen) és a kézilabda esetében – ez utóbbi sportágban a férfiak 1972-ben, a nők 1976-ban vettek részt először – csak egyszer-egyszer (vízilabdában 1960-ban, kézilabdában 1988-ban a nőknél) fordult elő, hogy nem a szocialista tömb egyik országa nyerte az aranyérmeket. A fentiekre és erre lásd: Hadas 2011, 111.

¹⁹⁷ A sportesemények között is kitüntetett helyet elfoglaló labdarúgó-mérkőzések kivételképp társadalmi szelepnek számítottak, ennek lényegét az 1956-ban emigrált Aczél Tamás és Méray Tibor így írta le: „A menekülés egy fajtája volt a focimeccs kilencven perce a nehéz huszonnégy órák után. Ópium, amely feledtette a bánatot és a gondokat, képzelt extraktum, amely helyettesítette a kalandok izgalmát, de mindenekelett – és ezt jól tudták a pártfunkcionáriusok – szelep, amely a tömegek felgyülemlett feszültségét viszonylag veszélytelenül vezette le. Mert a labdarúgó-mérkőzések ordító, felizgatott, bosszankodó és lelkes közönsége a derbi után fáradtan és talán kielégülve már nem gondolt másfajta felkelésre. A tömeg emóciója elpárolgott a zöld gyep felett, a felgyülemlett keserűség fájdalomordítása, a népharag nem a funkcionáriusok, az agitátorok és a propagandisták hadára zúdult, hanem arra a csatárra, aki a labdával nem találta el a kaput!” Idézi: Lázár 2003, 27.

¹⁹⁸ Földesiné 1995, 157.

A fenti szempontok mellett nem feledkezhetünk meg arról a kölcsönhatásról sem, amely a modern korban a mindenkori hatalom és sport között fennállt. Ebben az összefüggésben ugyanis az alárendeltjeit folyamatosan felügyelni akaró, Michel Foucault által „biohatalomnak” nevezett hatalom képviselői épp a testi fegyelem révén kényszeríthették ki a társadalom tagjaiból a hatalmuk gyakorlásához szükséges engedelmességet.¹⁹⁹ E törekvés egyik eszközeként magától értetődően adódott a sport, ami Pierre Bourdieu szerint az emberek „megmozgatásának, lefoglalásának és ellenőrzésének az egyik rendkívül gazdaságos módszere, amely arra volt hivatva, hogy a részben vagy egészen a tömegek megmozgatására és jelképes meghódítására szerveződött [...] intézmények harcának egyik eszköze és célja legyen”.²⁰⁰ Az említett intézmények közé tartoztak a politikai pártok és szervezetek, valamint a vállalatok, gyárak is, amelyek a társadalom, illetve a munkaerő feletti teljes és folyamatos kontroll céljából biztosítottak sportolási lehetőségeket az állampolgárok, alkalmazottak részére. A másik oldalról persze a sporttér szereplői (sportolók, sportvezetők, egyesületek, sportszövetségek) is megpróbáltak hasznot húzni a hatalom birtokosainak támogatásából, egyedi alkalmazkodási technikákat és taktikákat kialakítva a hozzájuk való lojalitás és a velük szemben megszerzendő autonómia elemeiből, amire a legjobb példát talán a sportolók számára biztosított, a korabeli lehetőségekhez viszonyítva kiemelkedőnek számító, ugyanakkor az érintettek kompromittálására mindenkor alkalmat adó „kedvezmények” jelentik.²⁰¹

¹⁹⁹ Papp Gábor 2011, 75.

²⁰⁰ Bourdieu-t idézi: Papp Gábor 2011, 75.

²⁰¹ Ezek az idomulási mechanizmusok épp a nómenklatúra azon képviselői esetében voltak a legproblematicusabbak, akik 1945 után sportvezetővé avansáltak. Ennek révén ugyanis állandó lobbizásra kényszerültek, s így gyakran kiestek a kinevezőik által nekik szánt felügyelő-ellenőrző szerepkörből. Nem véletlen, hogy az MDP Politikai Bizottsága 1950-től visszavonta őket a közélet ezen területéről. Lásd: Majtényi 2011, 221.

A következőkben azt kívánjuk bemutatni, miként zajlott le a kommunista párt térfoglalása a magyar sportirányításban, milyen lépéseket tett a törekvéseit gátló politikai ellenfeivel szemben, a sportélet központosításának első állomásaként hogyan teremtette meg az Országos Sport Hivatalt (OSH), és mindez milyen módon illeszkedett a korszak bel- és külpolitikai folyamataiba. Vizsgálódásunk első lépésként a folyamat kezdeti, időben hosszabb részéhez, az 1945–1948 közötti esztendőkhöz kapcsolódik.

Az említett témakörök feldolgozásához a korabeli sajtótermékek közül alapvető forrásként szolgáltak a *Népsport* 1945 áprilisa és 1948 decembere között megjelent cikkei, a *Szabad Népb*ben ebben az időszakban közölt írások, valamint az Országos Sport Hivatal *Testkultúra* című szakfolyóiratának 1948-as közleményei és a hivatal egyéb kiadványai. A levéltári források közül az OSH-nak a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött dokumentumai elsősorban az intézmény szervezetének és vezetőinek bemutatásában töltöttek be fontos szerepet, míg a Magyar Dolgozók Pártja Szervező Bizottságának iratai arra világítottak rá, miként érvényesült a már hegemón pozícióban lévő párt vezető szerepe a politikai, a gazdasági és a kulturális élet területeihez hasonlóan a sportban is.²⁰²

A felhasznált szakirodalomból ki kell emelni Kutassi László sporttörténész, a Magyar Testnevelési Főiskola – 1989-től egyetem – professzorának munkáit, ezek ugyanis azzal együtt, hogy magukon viselik a marxista történetírás jegyeit, megfelelő kritikával kezelve komoly segítséget nyújtottak. Különösen, hogy szerzőjük személyes érintettségének köszönhetően számos olyan információt is tartalmaznak, amelyek a sportélet egykori, ma

²⁰² Feltétlenül említést kell tennünk azokról a nehézségekről is, amelyekkel a kutatás során szembesültünk. Ezek közé tartozott az OSH iratanyagának rendezetlensége (az egyenként körülbelül ezer dokumentumot tartalmazó dobozokban csoportosítatlanul szerepelnek a jogi, gazdasági, szervezeti és egyéb témájú iratok), valamint az a tény, hogy a hivatali kinevezéseket jóváhagyó testület, a Kinevezési és Alkalmazási Bizottság működésével kapcsolatos levéltári fond részletes mutatójának nyoma veszett, így annak kutatása csak véletlenszerűen, a kékert egységek tartalmának előzetes ismerete nélkül volt lehetséges.

már nem élő irányítóinak szóbeli közlésein alapulnak, így egyéb módon hozzáférhetetlenek. A politikában zajló folyamatok és a sport irányításáért vívott küzdelem kapcsolódási pontjainak feltárásához, valamint a következők megfogalmazásához *A fordulat évei, 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet* című kötet²⁰³ egyes tanulmányai, valamint Gyarmati Györgynek a Rákosi-korszakot bemutató 2013-as monográfiája,²⁰⁴ illetve a témában megjelent tanulmányai szolgáltatták a kiindulópontot.

A MAGYAR SPORTIRÁNYÍTÁS 1945 ÉS 1947 KÖZÖTT

Újrakezdés és pozícióharc a sportban

Még véget sem értek a harcok Magyarország területén, amikor az újjáépítés, újjászervezés munkája megkezdődött az óriási veszteséget elszenvedett sport területén is. Nemcsak leégett lelátókat, kifosztott szertárakat, bombák, lövedékek szaggatta pályákat hagyott maga után a háború, de sportolók tömegét is, akik az egyesületüket, s klubok sokaságát, akik viszont a sportolóikat keresték hiába.²⁰⁵ Ilyen körülmények között jelent meg a *Szegedi Népakarat* című lap 1944. október 21-i számában *Az új világ*

²⁰³ Ständeisky–Kozák–Pataki–Rainer M. (szerk.) 1998.

²⁰⁴ Gyarmati 2013.

²⁰⁵ A Magyar Testnevelési Tudományos Társaság 1945. december 12-i alakuló ülésén elhangzottak szerint az 1941-es nyilvántartáshoz viszonyítva az ország 1050 régi sportklubjából csupán mintegy hétszázal, a háromszázezer is meghaladó létszámú tagságból pedig alig százötvenezer fővel számolhattak négy év múltán. Az ötvenezer fős aktív versenyzői gárdából húszezer személyről szinte semmilyen információval nem rendelkeztek az illetékesek. Lásd: Kun–Sipos 1979, 13.

sportja című cikk az újrakezadás egyik első tanúsítványaként,²⁰⁶ majd 1944. december 3-án a Szegedi Központi Sport Bizottság is megalakult. E testület a már magyar – illetve szovjet – kézen lévő országrész „illetékeseit” a sportolás alapvető feltételeinek, valamint az iskolai testnevelés megfelelő körülményeinek megteremtésére szólította fel.²⁰⁷

Ám nemcsak az újjászervezés, hanem a sport feletti ellenőrzésért folytatott politikai küzdelem is kezdetét vette szinte ugyanakkor. A legaktívabbnak mutatkozó kommunisták az 1944. december végén létrehozott Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséget (Madisz) igyekeztek felhasználni, hogy jó pozícióba kerülhessenek. A Madisz annak köszönhetette kitüntetett szerepét, hogy a Magyar Kommunista Párt (MKP) Debrecenben tartózkodó vezetőinek a Szociáldemokrata Párt (SZDP), a Nemzeti Parasztpárt (NPP) és a Független Kisgazdapárt (FKgP) képviselőivel még 1944 novemberében sikerült egy ifjúságpolitikai megállapodást tető alá hozniuk. Az MKP nyilvánvalóan álszent javaslata a következő volt: az 1944. december 2-án alakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronton belüli nyílt politikai harcoknak fölösleges kitenni a fiatalokat, jobb, ha egy, az egész ifjúságot felölelő szervezet munkájába kapcsolódik be minden demokratikus erő.²⁰⁸ Az esztendő utolsó napján ennek értelmében megalakult Madiszon belüli sportközpontot is a kommunisták állították fel 1945. február 2-án, így az egyre gyakoribbá váló – Madisz szervezte – sportrendezvényeknek köszönhetően a kezdeményezés az ifjúsági sportpolitika területén az ő kezükbe került.²⁰⁹

²⁰⁶ A cikk a sportban is az „új szellem” érvényesülését hirdette, amelynek jegyében a munkások is bekapcsolódnak majd a sportéletbe, minthogy megszűnik a munkaadók elzárkózása az elől, hogy alkalmazottaik részt vegyenek valamely sportegyesület tevékenységében. Lásd: *Szegedi Népakarat*, 1944. október 21.

²⁰⁷ Kun 1998, 607.

²⁰⁸ Rákosi 1984, 65.

²⁰⁹ Kutassi 1987a, 13–16.

Másutt korántsem volt ilyen előnyös helyzetben a kommunista párt. A Budapesti Nemzeti Bizottság (BNB) által 1945. január végén megalakított háromfős Legfelsőbb Sporttanácsban (LST) ugyan Jámbor Alajos révén képviseltette magát, de a többség és a vezetés a szociáldemokraták kezébe került. A szűk körű grémium elnöke Ries István, harmadik tagja pedig a szintén SZDP-s Bechtler Péter lett, míg a kiszáradt paritásos elv ellenére hely sem jutott az LST-ben. Ennél is nagyobb volt a szociáldemokraták túlsúlya az LST javaslatára szintén a BNB által létrehozott Nemzeti Sport Bizottságban (NSB), amelyet a koalíciós pártok sportképviselési szervének szántak. A fővárosi nemzeti bizottság eredeti szándéka szerint az NSB átmenetileg csak öt taggal állt volna fel, közülük kettőt-kettőt delegálhatott volna az MKP és az SZDP, egyet pedig a Szakszervezeti Tanács. A tervet azonban mindkét munkáspárt elutasította, arra hivatkozva, hogy az arányok nem felelnek meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjában szereplő, már említett paritásos elveknek. Ezt követően a szociáldemokrata pártnak sikerült elérnie, hogy a BNB 1945. február elején már egy olyan testületről tárgyaljon, amelyben egyértelműen az SZDP számbeli fölénye érvényesül, nemcsak a tagság, de a vezetőség tekintetében is. Végül ez az elképzelés valósult meg azzal az eltéréssel, hogy a kommunisták egyetlen pozíciót sem kaptak. Az 1945. február 20-án ideiglenes jelleggel – a terv szerint hat hónapra – megalakult NSB 15 tagja közül 13 szociáldemokrata volt, míg az FKgP és az NPP mindössze egy-egy fővel képviseltesse magát: a szocdemek adták az elnököt (Kreisz László) és a főtitkárt (Dobler Antal) is.²¹⁰

A kommunisták természetesen protestáltak emiatt, s 1945. március 7-én azt javasolták a szociáldemokratáknak, hogy módosítsák az LST és az NSB személyi összetételét. Az MKP indítványát elfogadták a pártközi sportterkezetlen, így 1945 áprilisában az LST helyett létrehozták a Leg-

²¹⁰ Kutassi 1987a, 24–26.

első Ötös Sporttanácsot (LÖS), amelyben a szociáldemokrata Ries István és Bechtler Péter mellett két fővel a kommunisták (Hidas Ferenc, Jámbor Alajos), egy fővel pedig a kisgazdák (Barcs Sándor) lehettek jelen. Az NSB átszervezése körül több vita volt a két munkáspárt sportvezetői között, végül itt is érvényesült az MKP szándéka – igaz, csak részben. A bizottság létszámát 25 főre emelték, amelyből a kommunista pártnak immár nyolc hely jutott. A szociáldemokraták száma ugyan eggyel csökkent, de az elnöki pozíciót (Frankó Mihály) megtarthatták (főtitkár a kommunista Becskő József lett).²¹¹

A kommunisták tehát ekkor még nem tudták teljes mértékben magukhoz ragadni az irányítást a sportélet vezető testületeiben, de helyzetük 1945 tavaszán már jobb volt, mint két hónappal korábban. Riválsaikat megelőzve létrehozták a párton belüli sportosztályukat, attól azonban eltekintettek, hogy megszervezzék a párthoz kapcsolódó sportegyesületi rendszerüket, amit az SZDP (Barátság Sportegyesület), az FKGP (Kinizsi Sportegyesület) és az NPP (Kossuth Sportegyesület) már megtett. Később ez komoly előnyt jelentett számukra. Egyfelől azért, mert így saját sportegyesület szervezése helyett már 1945-től a meglévő polgári egyesületekbe és szövetségekbe való beépülésre koncentrálhatták erőiket.²¹² Másfelől pedig hivatkozási alapként szolgált, hogy a többiekkel szemben nem pártpolitikai szempontok vezérlik a sport területén végzett tevékenységüket.²¹³

²¹¹ Kik vezetik a magyar sportéletet? *Népsport*, 1945. április 24. 4.

²¹² Az látszik tehát, hogy a kommunisták hasonló taktikát követtek, mint a nemzeti bizottságok esetében, amelyek politikai fontosságát még 1945 tavaszán is hangsúlyozták. Mivel elsőként ismerték fel, hogy a lokális hatalom súlypontjai az újjászerveződő közigazgatási intézmények lesznek, erre alkalmas helyi kádereiket a többi pártnál előbb kezdték átírányítani a nemzeti bizottságokból a „hagyományos” igazgatási intézményrendszer legfontosabb pozícióiba. Lásd: Gyarmati 2013, 43–44.

²¹³ Kutassi 1987a, 21–22.

A Nemzeti Sport Bizottság tevékenysége 1945-ben

A Nemzeti Sport Bizottság tehát a Budapesti Nemzeti Bizottság határozata alapján a fővárosra és annak környékére kiterjedő hatáskörrel jött létre 1945 februárjában. Működésének jogi alapjait a fegyverszüneti egyezmény képezte, és az annak becikkelyezéséről szóló 1945. évi V. törvénycikk szilárdította meg.²¹⁴ A bizottság legfőbb szervei a tanács, az elnöki tanács és a végrehajtó bizottság voltak. Fokozatosan megalakultak az NSB szakbizottságai is, 1947-ig hét: az ifjúsági, a nemzetközi, a gazdasági, a főiskolai, a fegyelmi, a pentatlon- és a pályabizottság. Az NSB-hez érkező megkeresések, kérelmek és bejelentések elsőként többnyire az illetékes szakbizottság elé kerültek. Kiemelt jelentőségű ügyekben közvetlenül az elnökhöz vagy a főtitkárhoz is fordulhattak az érintettek.²¹⁵

A bizottság hatékony működését és befolyásának erősítését nagymértékben elősegítette, hogy 1945. április 24-től már hivatalos lappal is rendelkezett.²¹⁶ A munkáspártok sportvezetői ekkorra már többször egyeztettek egy közösen szerkesztendő, a baloldal törekvéseit elősegítő sportlap kiadásáról. Korán felismerték, hogy a sportkedvelő, nagyrészt apolitikus tömeget nem lehet kizárólag politikai eszközökkel elérni, de erre egy politikai jellegű cikket is közlő, sport témájú napilap kiváló eszköz lehet. Ennek megfelelően fogalmazták meg hitvallásukat a *Népsport* első számában megjelent szerkesztőségi köszöntőben is, amely szerint az új sportorgánium a néphez, a munkásokhoz és a parasztokhoz szól, esküdt ellensége a

²¹⁴ Az 1945. január 20-i moszkvai fegyverszüneti egyezmény 15. pontja értelmében a magyar kormánynak fel kellett oszlatnia a „magyar területen lévő összes Hitler-barát vagy más fasiszta politikai, katonai jellegű szervezeteket, valamint az egyéb olyan szervezeteket, amelyek az Egyesült Nemzetekkel ellenséges propagandát folytatnak vagy folytattak, tekintet nélkül arra, hogy működésük alapszabályszerű vagy attól eltérő volt-e.” Ezt a pontot ismételte meg szinte szó szerint az 1945. évi V. törvény, kiegészítve azzal, hogy a kabinet a jövőben sem tűri meg az említett kitételeknek megfelelő szervezetek fennállását.

²¹⁵ *Sport Közlöny*, 1947. március 1. 4., 7.

²¹⁶ A *Népsport* 1945. április 24-től az NSB hivatalos lapjaként, majd 1945. június 11-től az NSB és az MSK sajtóorgánumaként jelent meg.

múlt korrupct, üzleti sportszellemeének, s kiáll a nyílt és elkötelezett politizálás mellett. A vezércikk fenyegető szavai szerint, aki ezt a szellemiséget – nem hallgatva az idők szavára – elutasítja, és „még mindig vissza akarja varázsolni a letűnt időket, az könnyen megismerkedhet a demokratikus Magyarország büntető öklével – a Népbírósággal!”²¹⁷ A lap várható beállítottságáról, szerepéről és a rá gyakorolt külső befolyásról sokat elárul az is, hogy az első oldalt, a köszöntő mellett, szinte teljes egészében a szovjet sportról és a magyar futballról – szovjet futballistákkal – készített interjú töltötte ki.²¹⁸

Az NSB operatív tevékenységének kereteit, részben a háborús bűnösök felelősségre vonása jegyében, a fegyverszüneti megállapodás értelmében

²¹⁷ Köszöntő. *Népsport*, 1945. április 24. 1. Utalnunk kell itt a Gidófalvy Pál, a Magyar Labdarúgó Szövetséget vezető kormánybiztos, majd szövetségi elnök és munkatársa, László András elleni népbírósi perre, amely a háborús bűnököt vizsgáló második világháború utáni eljárások közül a sport szempontjából minden bizonnyal a legfontosabb volt. Gidófalvyt először elítélték, az eljárás iratanyagából azonban kiderül, hogy a magyar labdarúgás „zsidótanításában” játszott szerepe korántsem volt olyan egyértelmű, ahogyan az a korabeli sajtó híradásai vagy a későbbi sporttörténeti munkák alapján tűnhet. Amellett, hogy több olyan újítást is bevezetett a futballban, amit később a szocialista sportirányítás is alkalmazott (például a vállalatokra épített csapatszervezést), a népbíróság is elismerte Gidófalvy „hazafias magyar érzését, németellenességét”. Többek között megállapították, hogy a sportot a kis csapatok támogatásával és a nagy népi tömegek bevonásával demokratikusabbá tette, a törvények végrehajtásában pedig nem követett el túlkapasokat, illetve nép- és demokráciaellenes magatartást sem tanúsított. Mindezek tükrében nem meglepő, hogy a másodfokon eljáró Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) még 1945. november 24-én a per mindkét vádlottját szabadlábúra helyezte. Bár 1949-ben – eddig ismeretlen okból elindított perújrafelvétel nyomán – a Népbíróság ismét bűnösnek mondta ki népellenes büntettségben, majd a NOT jogerősen másfél évre ítélte, büntetését az előzetes letartóztatást, illetve a rendőrhatalmasi őrizetet beszámítva letöltöttnek vették. Lásd: Sarusi Kiss–Szegeci 2004, 77–96.

²¹⁸ A korabeli viszonyokra, a lapkiadás nehézségeire utal, hogy a szintén az első oldalon megjelent NSB-állásfoglalás a legalább heti háromszori megjelenést tűzte ki célul. A körülményekről árulkodik az is, hogy a lap kiadására feljogosító kormányengedély megadása azért váratott magára egy hónapig, mert az újabb újság megjelenése rontotta volna a már meglévő kiadványok megjelentetésének anyagi-tárgyi feltételeit. Erre lásd: A Nemzeti Sport Bizottság állásfoglalása: Legalább hetenként háromszor „Népsport”-ot! *Népsport*, 1945. április 24. 1.; Kutassi 1987a, 159–160. 85. lábjegyzet.

született kormányrendeletek biztosították. Első intézkedései között találjuk a „fasiszta”, „militarista” és „feudális” jellegű sportszervezetek (például az Országos Sport Központ, a leventemozgalom és a Magyar Országos Véderő Egylet sportegyesületei) feloszlását,²¹⁹ a sportvezetők múltjának tisztázására szolgáló igazoló eljárások²²⁰ lefolytatását a sportszervezeteknél,²²¹ valamint a Horthy-korszak káros maradványának tekintett profeszionalizmus felszámolását.²²² Az igazolási eljárások lefolytatásakor a politikai szempontok a közigazgatáshoz hasonlóan a sport területén is jelen voltak. Az igazolóbizottság ugyanúgy a koalíciós pártok delegáltjaiból állt, amelyek saját híveiket kívánták pozíciókhoz juttatni, azonban alig rendelkeztek a sportvezetés területén tapasztalt káderekkel. Ezzel párhuzamosan voltak olyan sportvezetők, akik úgy érezték, hogy a posztjuk megtartását jelentő igazolás megszerzésének előfeltétele az lehet, ha belépnek valamelyik érintett pártba. Ebben a helyzetben a pártok érdekeltsége is nyilvánvaló volt, hiszen a hozzájuk jelentkező igazolandók révén erősíthették hatalmi pozícióikat.²²³ Igen komoly befolyással bírt a bizottság a sportági szövetségek működésének újraindítása terén is, minthogy ez a testület

²¹⁹ A fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlásáról szóló 529/1945. M. E. sz. rendelet alapján.

²²⁰ Maga az igazolási eljárás nem volt teljesen új jelenség a magyar közigazgatás történetében. 1939-ben már alkalmaztak hasonlót, amikor a Magyarországhoz visszacsatolt területeken munkára jelentkező közalkalmazottakat a „magyar nemzethűség szempontjából” igazolták. Lásd: Vámos 2012, 80.

²²¹ Az igazoló eljárásról szóló 15/1945. M. E. sz. rendelet alapján. Megemlítendő, hogy a rendelet módosítása (1080/1945. M. E. sz. rendelet) éppen röviddel az NSB megalakulása után, 1945. május 2-án jelent meg, így a bizottság már ez alapján bonyolította le az igazolásokat. Az új rendelkezés egyebek mellett szigorúbban szabályozta a szankciókat, és egy olyan részletes kérdőív kitöltésére kötelezte az eljárás alá vont személyt, amely vizsgálta többek között Volksbund-, Wehrmacht- és SS-tagságát, a német katonai és rendőri hatóságokhoz fűződő viszonyát, esetleges németországi tartózkodását, de érintette a zsidóellenes törvényekkel kapcsolatos szerepét, valamint a pártokban, egyesületekben és korporatív szervezetekben vállalt tagságát 1920. január 1. után. Lásd: Papp Gyula 2009, 162–180.

²²² Kutassi 1977, 354.

²²³ Gyarmati 2013, 44.

döntött arról, hogy mely szövetségek kezdhetik meg a tevékenységüket. A működés engedélyezéséhez az NSB két politikai feltételének kellett megfelelni: az adott szövetség vezetőinek korábbi tevékenységét az NSB igazolóbizottsága ellenőrizze,²²⁴ valamint a szövetség törekvései összegegyeztetetők legyenek az NSB céljaival. Mindezt tetézte, hogy a működési engedélyhez hozzájutó sportszövetségek élén NSB-főmegbízottak álltak, vezető testületeik személyi összetételéről ugyancsak a bizottság döntött. A sportszövetségi választásokon pedig csak azoknak a sportolóknak volt aktív és passzív választójoga, akik igazolták magukat az NSB előtt.²²⁵

Az NSB-nek a sportélet intézményeit és infrastrukturális kereteit újjászervező munkájáról tájékoztat az a felhívás, amelyet a *Népsport* 1945. április 28-i számában tették közzé. A közlemény valamennyi régi és újonnan alakult sportegyesületet arra utasított, hogy 1945. május 5-ig jelentsék be működésüket a bizottságnál. Továbbá felszólította őket, hogy a „demokratikus szellemben” módosított alapszabályaikat²²⁶ mielőbb nyújtsák be láttamozásra a Belügyminisztériumhoz, illetve egy példányt juttassanak el az NSB-hez is. Meg kell jegyezni, hogy mivel a mintaalapszabály ügyében komoly ellentétek feszültek a koalíciós partnerek között, a bizottság 1945-ben ezen a területen még nem tudott látványos eredményeket felmutatni. A felhívás arról is hírt adott, hogy az NSB felülvizsgálta a sportpályákat és a már kiadott pályahasználati engedélyeket, s kötelezte a pályatulajdonosokat és a -bérlőket, hogy tegyenek jelentést a bizottságnál a kezelésük-

²²⁴ Az NSB 1945 decemberében hozott határozatot arról, hogy a korábbi gyakorlattal szemben már csak azon személyek lesznek beválaszthatók a szakszövetségek tisztikarába, akik még az adott szövetség alakuló közgyűlése előtt megkapták igazolásukat az NSB igazolóbizottságától. Lásd: Előre kell igazolni a szakszövetségek vezetőit. *Népsport*, 1945. december 12. 1.

²²⁵ Az ekkor kinevezett vezetők csak az 1946 elejére tervezett szövetségi választásokig voltak pozíciójukban. Lásd: Kutassi 1987a, 29.

²²⁶ A sportegyesületek alapszabályainak elkészítésére, módosítására vonatkozó részletes eljárási szabályokat a sportegyesületek alapszabályainak népi szellemű átalakítása tárgyában kiadott, 28.900/1945. VKM sz. rendelet tartalmazta.

ben lévő pálya fő- és albérlőiről, illetve nyújtsanak további információkat a bérlés körülményeiről.²²⁷ A betiltott sportegyesületek esetében az NSB Pályabizottsága „kiigényelte” az egyesület vagyonát és sportlétesítményeit, esetenként akár át is vette az ezek feletti rendelkezési jogot, és a sportlétesítmény-hiányra való tekintettel központilag vagy helyi szervei révén végezte el a sportegyesületek pályabeosztását.²²⁸ A Ferencvárosi Torna Clubot (FTC) például kötelezte az NSB, hogy ősi riválisa, a Magyar Testgyakorlók Köre (MTK) 1945 végéig az Üllői úton játszhassa a mérkőzéseit, mivel a nagy károkat szenvedett Hungária körüti stadionban még folytak az újjáépítés munkálatai.²²⁹

Az NSB a különböző sportrendezvények szervezésében és lebonyolításában is fontos szerepet játszott. Közülük kiemelkedő volt az 1945. augusztus 15–20. között megrendezett Országos Sport Napok eseménysora. A többnapos megmozdulás gondolata az MKP Sportosztályán született, megvalósítása ily módon több szempontból is a kommunista párt érdekeit szolgálta. Már az időpont is szerencsés volt a számukra, hisz az SZDP 1945. augusztus 20–21-én tartotta kongresszusát, ezért nem tudott komolyabb erőket mozgósítani a háború utáni első jelentősebb sportrendezvényen való részvételre. Így az esemény a kommunisták nevéhez kötődött, ami a széles nyilvánosság előtti országos szereplésre, a vidéki kapcsolatok erősítésére adott alkalmat, alig negyedével a nemzetgyűlési és mintegy négy hónappal a sportegyesületi és sportszövetségi választások előtt.²³⁰

Az MKP mindent megtett az Országos Sport Napok sikere érdekében, amit jelzett, hogy a nehéz pénzügyi helyzet ellenére 80 ezer pengővel és

²²⁷ A Nemzeti Sport Bizottság felhívása. *Népsport*, 1945. április 28. 3.

²²⁸ Kutassi 1987a, 30.

²²⁹ Az Üllői úton marad az MTK! *Népsport*, 1945. november 21. 1.

²³⁰ Az időpont kérdésében az MKP több vitát is folytatott az SZDP-vel. A szükséges feltételek hiánya miatt számos sportegyesület is korainak vélte a versenysorozat megrendezését, s a vele egy időben tartott Országos Sportkongresszust is észszerűbbnek gondolták volna a választások után, 1946-ban összehívni. Lásd: Kutassi 1987a, 49–51.

hat serleggel járult hozzá a legeredményesebb versenyzők díjazásához, a legnagyobb számban részt vevő és a legszebb transzparenszekkel érkező egyesületeknek pedig díszes selyemzászlókat ajándékozott. Ezzel szemben az SZDP semmilyen anyagi támogatással nem tudott hozzájárulni az eseményhez, mivel forrásait a kongresszus rendezésére fordította.

Természetesen az NSB is sokat profitált a rendezvényből, hiszen előkészítése és lebonyolítása is e testületre hárult, így egyszerre erősíthette kapcsolatait a fővárosi és a vidéki sportszervezetekkel, és bizonyíthatta, hogy megvannak a lehetőségei a sportélet országos szintű koordinálására is. Az esemény jelentőségét és az NSB növekvő presztízsét mutatta, hogy a Pénzügyminisztérium 2 millió pengőt bocsátott az Országos Sport Napok megszervezésére, mint ahogy az is, hogy gróf Teleki Géza kultuszminiszter és Vörös János honvédelmi miniszter is személyesen vett részt a programokon.²³¹ A rendezvény sikere, a több tízezer nézőt vonzó sportesemények²³² igazolták a kommunista vezetők az irányú várakozásait, hogy nagy tömegek előtt nyílik alkalmuk bemutatni a „népi demokratikus” úton elindult magyar sport erejét, és erősíteni tudják saját pozícióikat a sportpolitika terén.²³³

²³¹ Országos Sport Napok. *Népsport*, 1945. augusztus 8. 3.

²³² Az 1945. augusztus 16-án megrendezett Nemzetközi Motorkerékpár Nagydíjon például 30 ezer néző volt. Az augusztus 19-i első magyar–osztrák labdarúgó-mérkőzést a *Népsport* szerint 40 ezren tekintették meg az FTC-stadionban, az augusztus 20-i másodikat 20 ezren. Említésre méltó, hogy Puskás Ferenc az utóbbi mérkőzésen lépett először pályára a magyar válogatottban, a 12. percben megszerezte első gólját, ami a csapat első találatja volt. Mindkét alkalommal magyar győzelmet ünnepelhetett a publikum: az első meccsen 2:0, a másodikon pedig 5:2 arányban múlta felül ellenfelét a nemzeti válogatott. Lásd: Rekordnézőszám a motoros Grand Prix-n. *Népsport*, 1945. augusztus 17. 3.; *Magyarfutball.hu*. A magyar labdarúgás adatbázisa. <http://www.magyarfutball.hu/hu/merkozések/1945-08-19/magyarország-ausztria>; <http://www.magyarfutball.hu/hu/merkozések/1945-08-20/magyarország-ausztria>, 2015. január 30.

²³³ Az állami és pártvezetők nemcsak úgy igyekeztek a sport melletti kiállásukat a közvélemény előtt bizonyítani, hogy a jelesebb mérkőzéseken vagy versenyeken megtöltötték a dísztribünöket, hanem maguk jártak elől jó példával. Erre szolgáltak az 1945 és 1948 között két-három ezer néző előtt az Üllői úti pályán évente megrendezett találkozók az MKP és az

Utóbbira kifejezetten jó lehetőséget biztosított az Országos Sport Napok keretében megrendezett Országos Sportkongresszus, ahol széles körben ismertethették, illetve részben érvényre is juttathatták a magyar sport aktuális kérdéseiről és jövőjéről vallott nézeteiket. Ennek megfelelően a kongresszus teljes második napját a munkássport ügyének szentelték. Az előadók közül Hidas Ferenc, az MKP Sportosztályának vezetője és a LÖS tagja egyebek mellett arról beszélt, hogy a jövőben mindent megtesznek, hogy a Szovjetunióval a sport terén is jó kapcsolatot alakítsanak ki. Keresztes Tibor, a Madisz országos titkára azt hangsúlyozta, hogy „nem kell félni attól, ha a Testnevelési Főiskolára az arra rátermett és megfelelő képességekkel rendelkező, de érettségi nélküli munkás és paraszt ifjak is beiratkozhatnak”.²³⁴

A változások jeleként határozatot hoztak, hogy a tantervből kihagyják – ahogy mondták – a fasiszta és irredenta szemléletmódot terjesztő tárgyakat, például a „nemzetismeret és a testnevelés” néven futót, ugyanakkor új kurzust indítanak „időszerű kérdések vitái” címmel, amely elősegíti a hallgatók demokratikus gondolkodásának kialakulását. Tervezték egy „népfőiskolai tagozat” elindítását is, amelyre érettségi nélkül is lehet jelentkezni. A kommunista küldöttek felvetették a pártokhoz kötődő sportegyesületi rendszer megszüntetésének kérdését is, amellyel látványosan konfrontálódtak mind az SZDP-vel, mind a saját sportegyesületeit és sportközpontját éppen ekkor létrehozó FKGP-vel, de nem akarták kihagyni a jó alkalmat, hogy bizonyítsák – mint később kiderült, nagyon is szemfor-

NPP labdarúgócsapata között. Az MKP kapujában általában Gallowich Tibor, az Aranycsapat alapjait lerakó szövetségi kapitány, a Vasas edzője és a Madisz sportelnöke, a *Népsport* társszerkesztője állt, előtte Szirmai István országgyűlési képviselő, egyben a Vasas társelnöke és a Magyar Központi Híradó Rt. főtítkára, valamint Kádár János alkotta a védelmet. A jobbfelezet posztján Apró Antal, centerhalfként pedig Sebes Gusztáv játszott. Középcsatárként Hidas Ferenc, az MKP Sportosztályának vezetője, a Legfelső Ötös Sporttanács tagja, a Munkás Sport Központ vezetője kergette a labdát. Lásd: Margay–Török 2003, 11–12.

²³⁴ A munkássport problémáit tárgyalta a Sportkongresszus. *Népsport*, 1945. augusztus 19.

gatók – elkötelezettségüket a pártpolitikától mentes sportszervezés ügye mellett.²³⁵

Az Országos Sport Napok arra is módot adott, hogy 1945. augusztus 19-én egy látványos felvonulás keretében tömegek róják le tiszteletüket a Magyarországot „felszabadító” szovjet katonák emléke előtt a Szabadság téren. Természetesen ezen az alkalmon is a kommunisták voltak a legaktívabbak, mozgósításuk jól sikerült. Az akkor még Andrassy útról induló, közel tízezer fős megemlékezésen nagy létszámban, egyenruhában, transzparenszekkel – például „Le a sztárrendszerrel!” feliratú táblával – vonultak fel a Madisz tagjai, a Vasas SC, a Munkás Testedző Egyesület és az üzemi egyesületek képviselői, a vendéglátóipari és a vasúti munkások a munkássport szervezettségét és erejét demonstrálva. A rendezvény főszónoka Hidas Ferenc volt, aki hangsúlyozta, hogy a munkás sportegyesületek már a háború előtt is ellenálltak a fasiszta befolyásnak, sőt illegális keretek között igyekeztek ellensúlyozni azt, majd beszéde zárásaként a Vörös Hadseereget és annak nagy vezérét, Sztálint éltette.²³⁶

Az előzményekhez tartozik, hogy az MKP és az SZDP által még 1945. május végén felállított Munkás Sport Központ és az NSB a *Népsportban* is megjelent közös levélben fordult a Moszkvai Sportközponthoz, kérve, hogy a magyar és a szovjet nép közötti „békés megértés és barátság” előmozdítása érdekében vegyék fel a sportkapcsolatokat,²³⁷ és delegáljanak a

²³⁵ Kutassi 1987a, 53–54. és 56–57.

²³⁶ A sportolók grandiózus tömegfelvonulással tisztelegtek az orosz Hősök Emlékének. *Népsport*, 1945. augusztus 20. 3.

²³⁷ A LÖS, az MSK és az NSB közös delegációja már néhány nappal az említett levél megjelenése előtt, 1945. július 3-án is kezdeményezte a kapcsolatok felvételét a szovjet sportvezetéssel a Szovjet–Magyar Baráti Társaságon keresztül. Két nappal később pozitív válasz érkezett, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet tagozata pedig gépkocsit bocsátott az MSK és az NSB rendelkezésére az Országos Sport Napok előkészületeire, amellyel a szervezők felkereshették a környező országokat, és kapcsolatokat építhettek ki a sportélet ottani irányítóival. Ezenfelül a szeptember közepén Budapestre látogató szovjet szakszervezeti küldöttség meghívta a Vasas SC sportolóit Moszkvába. A szovjetek által felkínált segítséggel elve egy baloldali sport-

fővárosi versenysorozatra néhányat a „páratlanul magas színvonalat elérő” szovjet sportolók közül.²³⁸ Erre ugyan nem került sor, de a moszkvai rádió augusztus 19-i, vasárnap esti magyar nyelvű adásában nagy teret szenteltek az Országos Sport Napok rendezvénysorozatának.²³⁹

Azt, hogy milyen komoly jelentőséget tulajdoníthattak az MKP vezetésében a párt 1945 nyaráig elért sportpolitikai eredményeinek, Hidas Ferenc erre az időszakra visszatekintő szavai jelzik: „Az első sportsikerek segítettek felrázni a depresszióban élő tömegeket, s a jövőben nem bízó, kiábrándult emberek százezreinek adták vissza a hitét. Politikai értelemben pedig azt is előrevetítették, hogy lesz elegendő erőnk az ország helyreállítására és felvirágoztatására is.”²⁴⁰

A Nemzeti Sport Bizottság megalakulásától kezdve arra törekedett, hogy minél szélesebb jogkörre tegyen szert a sportirányítás terén. Emiatt több alkalommal is szembekerült a sport főhatóságaként működő Vállás- és Közoktatásügyi Minisztériummal (VKM), illetve annak vezetőjével, gróf Teleki Gézával. 1945. április 21-én a miniszterrel lefolytatott kétórás megbeszélés után az NSB négyfős delegációja még elégedetten távozott a VKM-ből. Az NSB azzal bízta meg a küldöttséget (melynek tagjai Frankó Mihály elnök, Becskő József főtitkár, valamint Hircsák István és Solti Lajos bizottsági tagok voltak), érjék el, hogy az 1941-ben létrehozott, ekkorra feloszlott Országos Sport Központ megmaradt vagyonából az NSB is részesülhessen. Emellett szó esett többek között az NSB hatásköréről, a lefoglalt pályákról, intézményekről és sportlétesítményekről is. A leg-

vezetők közül álló küldöttség november elején Belgrádba utazott, ahol ideiglenes együttműködési szerződést kötött a jugoszláv sportvezetőkkel, valamint arról is megállapodás született, hogy a magyar sportolókat meghívják az 1947. évi balkáni napokra. Lásd: Kutassi 1977, 356.; Kun–Sipos 1979, 18.

²³⁸ Átadták az MSK és az NSB meghívását a Sportnapokra a szovjet kulturális vezetőknek. *Népsport*, 1945. július 8. 1.

²³⁹ Kutassi 1987a, 53.

²⁴⁰ Kun–Sipos 1979, 18.

fontosabb azonban az NSB szempontjából az volt, hogy gróf Teleki Géza kilátásba helyezte a bizottság teljes autonómiájának rendeleti úton való biztosítását. Ekkor még a *Népsport*ban is „csendes, szerény, megértő sporttársnak” nevezték a minisztert, aki szakszerűen és felelősségteljesen látja el a sporttal kapcsolatos feladatait.²⁴¹

1945. május 14-én újabb jó hírt közölhetett a *Népsport* az NSB-ről az olvasókkal. Beszámolt arról a három nappal korábban megjelent MTI-közleményről, amely szerint Teleki kijelentette, hogy a magyar sport fejlődése érdekében minisztériuma hatáskörének túlnyomó részét az NSB-re kívánja ruházni. Ugyanakkor amellett, hogy a jövőben nem kíván beavatkozni a sportélet gyakorlati vezetésébe, az elvi irányítás jogát fenntartja, az anyagi támogatást pedig továbbra is biztosítja a magyar sportolók számára. A *Népsport* cikkét jegyző Solti Lajos lelkesedése ellenére azt is megjegyezte, hogy a munkás sportolók és képviselőik nem felejtik a múltban ellenük elkövetett bűnöket, és nevükben is háláját fejezte ki „a sportoló magyar munkás szabadságáért vért áldozó dicsőséges Vörös Hadseregnek”.²⁴²

A fenti sorok is jelzik, hogy a kezdeti jó viszony meglehetősen ingatag alapokon állt, és az első összetűzésre nem is kellett sokáig várni. Gróf Teleki Géza egy 1945. június 3-án megjelent nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy „a *Népsport* [...] eltért a tulajdonképpeni rendeltetésétől, mással is foglalkozik, mint ami tulajdonképpen feladata, hivatása. Ezzel rossz szolgálatot tesz magának a sportnak.” A miniszter kritikájára Hidas Ferenc válaszolt a lap másnapi számában, hangsúlyozva, hogy – bármire is utalt Teleki a vele készült interjúban – nincs politikamentes sport, és az újságnak folytatnia kell a politikálást „a széles tömegeknek a sportba való bevonása” érdekében.²⁴³ Ennél is lényegesebb volt, hogy 1945. június

²⁴¹ Teljes autonómiát kap a Nemzeti Sport Bizottság. Beszélgetés gróf Teleki kultuszminiszterrel. *Népsport*, 1945. április 24. 1.

²⁴² Önkormányzat. *Népsport*, 1945. május 14. 1.

²⁴³ Nyilatkozat. *Népsport*, 1945. június 4. 1.

6-án a kultuszminiszter az MTI-n keresztül nyilvánosságra hozta, hogy az NSB helyett mégis a VKM-en belül létrehozandó Népművelési Ügyosztály egyik alcsoportjára bízta a sportügyek igazgatását. Döntését azzal indokolta, hogy az NSB vezetői nem nyújtották be az autonóm működés előfeltételéül szolgáló alapszabály-tervezetet.²⁴⁴ Habár a LÖS néhány nappal később megkezdte a tervezet tárgyalását,²⁴⁵ a minisztérium újonnan létrehozott ügyosztályán már előkészítették a LÖS és az NSB hatásköreinek átvételét, emellett pedig több tervezet is kidolgoztak a sportélet egyes kérdéseinek új szabályozására. Ebben az időszakban az Országos Sport Napok előkészítése és lebonyolítása miatt a nyár végéig nem került sor újabb konfliktusra a felek között.

Az NSB féléves megbízatása 1945. augusztus 22-én lejárt. Vörös János honvédelmi miniszter (aki a testnevelés és sport ügyeiben véleményezői joggal rendelkezett) és Ries István igazságügy-miniszter már másnap tárgyalta gróf Teleki Gézával a LÖS és az NSB mandátumával kapcsolatban. A felek közötti megegyezés elmaradt, és eredménytelen volt az ezt követő konzultáció is, amelyen egy sportdelegációt fogadott hivatalában a miniszter.²⁴⁶

Szeptember elején Teleki a két munkaspárt sportvezetőjével, Hidas Ferencsel és Solti Lajossal ült tárgyalóasztalhoz. A találkozón Hidas érdeklődésére a miniszter elmondta, hogy munkatársai egy olyan új sportbizottság felállításának tervén dolgoznak, amelybe a megfelelő szakmai felkészültségű szövetségi ügyvezetők kerülhetnének be elsősorban, és csak mellettük jutnának szóhoz a minisztériumok és a pártok képviselői. Elképzeléseik szerint a LÖS megszűnne, helyét az újjászervezett NSB ötfős

²⁴⁴ A közoktatásügyi minisztériumban nem létesült testnevelési ügyosztály. *MTI hírcsúszat, 1945–1949*. 1945. június 6. 28–29. <http://archiv1945-1949.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1>, 2017. május 6.

²⁴⁵ A sport is részt kíván venni az újjáépítésben. *Egypengős hozzájárulást jegyenként. Népsport*, 1945. június 13. 1.

²⁴⁶ Kutassi 1987a, 65.

elnöksége venné át. Teleki ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy az új összetételű testületről szóló végleges döntés megszületéséig továbbra is az NSB láthatja el a sporttal kapcsolatos feladatokat. A megbeszélés során Solti Lajos, az SZDP Sportosztályának vezetője nehezményezte, hogy az újonnan felállított Népművelési Ügyosztályon nincsenek jelen a munkáspártok képviselői.²⁴⁷

A találkozóról az MKP központi lapja, a *Szabad Nép* közölt egy cikket, amelyben hangsúlyozták, hogy a sport ügyeit továbbra is a demokratikus pártok vezetőinek kell intéznie, és meg kell akadályozni, hogy olyan személyek kerüljenek a vezetésbe, akik „végig kiszolgálták a sportot a fasizmus alatt”.²⁴⁸ Ebben a kérdésben az MKP-nak sikerült megnyernie az SZDP támogatását, így a munkáspárti sportvezetők megegyeztek, hogy összehangolt nyomást gyakorolnak a miniszterre. Ennek egyik megnyilvánulása volt az a 12 pontból álló kiáltvány, amelyet 1945. szeptember 16-án hozott nyilvánosságra az NSB. A magyar sportolók nevében egyebek mellett azt követelték, hogy a sport képviselői a fővárosi törvényhatóságban és a Nemzetgyűlésben, a munkáspárt képviselői pedig a kultuszminisztérium Népművelési Ügyosztályán is kapjanak helyet. Követelték a sportélet teljes autonómiájának biztosítását, a leventevagyon azonnali átadását az újonnan alakult ifjúsági egyesületeknek, s az is szerepelt a pontok között, hogy „[a] magyar sportélet vezetői csak a demokratikus pártok által delegált sportemberek legyenek”.²⁴⁹ A felhíváshoz a LÖS mellett az MKP, az SZDP és az FKGP sportosztálya, a Munkás Sport Központ, a Madisz, valamint a Barátság Sportközpont és a Kinizsi Sportközpont is csatlakozott.

²⁴⁷ Egyelőre az NSB viszi továbbra is a sport ügyeit. Beszélgetés a kultuszminiszterrel. *Népsport*, 1945. szeptember 3. 2.

²⁴⁸ *Szabad Nép*, 1945. szeptember 2. 4.

²⁴⁹ Mit követelnek a magyar sportolók? A Nemzeti Sport Bizottság kiáltványa. *Népsport*, 1945. szeptember 16. 1.

A miniszter és az általa létrehozott ügyosztály elleni egézs pályás letámadás azután indult meg, hogy 1945 októberben és novemberben napvilágra kerültek azok a rendelattervezetek, amelyek nyomán a VKM át kívánta alakítani a magyar sport szervezeti és működési kereteit. Az új rendelkezések hatálybalépésük esetén jelentős mértékben korlátozták volna a LÖS és az NSB jogkörét, a sportéletre gyakorolt befolyásukat csökkentve ezzel. A tervezett módosítások egyike például – ellentétben a korábbi gyakorlattal – a sport nemzetközi ügyeinek formális intézését a LÖS helyett első fokon a sportszövetségekre, másodfokon az újjászervezett NSB-re bízta, míg a nemzetközi versenyek leköötését a VKM és a kisgazdapárti vezetőségű Külügyminisztérium engedélyéhez kötötte, meg sem említve a LÖS erre vonatkozó jogkörét. Az NSB szempontjából komoly presztízsveszteséggel fenyegetett az az elképzelés is, amely a sportmérkőzések szabadjegyeinek kiállítási jogát a kultuszminisztérium Népművelési Ügyosztályának kívánta átadni annak ellenére, hogy ebben a kérdésben a sportegyesületek, a sportszövetségek és az NSB már korábban megegyezésre jutottak.

A LÖS-ben és az NSB-ben tömörülő baloldali politikai erők számára ebben az időszakban különösen fontos volt, hogy ezek a testületek legalább megőrizhessék addigi arculatukat, mivel közeledett az 1946 elejére kiírt sportszövetségi választások ideje, így nem engedhették meg, hogy a szövetségek feletti kontroll átcsússzon a minisztérium, illetve az általa az NSB-megbízottak helyébe kinevezendő személyek kezébe.²⁵⁰ Ezenfelül 1945. november 4-én lezajlottak a nemzetgyűlési választások. A kisgazdák fölényes győzelmet arattak ugyan a rivális politikai erők felett, ám a baloldali sportvezetők bíztak abban, hogy politikai aknamunkájuk révén elősegíthetik egy, a szándékaiknak megfelelő személy VKM élére kerülését.

Bár a Horthy-korszak angolszász orientációjú csoportjához tartozó Teleki Géza – akárcsak Miklós Béla miniszterelnök vagy Vörös János

²⁵⁰ Kutassi 1987a, 64–66.

honvédelmi miniszter – távozása nem volt kérdéses, ennek biztosítása érdekében a baloldal azt a taktikus megoldást választotta, hogy nem az általuk irányított szervezeteket hátrányosan érintő intézkedéseket támadta közvetlenül, hanem egy szélesebb körű támogatásra számot tartó ügy, az ifjúsági sport szabályozása ürügyén fogalmazta meg általános érvényű kritikáját a kultusztárca, valamint annak sportügyekért felelős részlege tevékenységéről. Többek között sérelmezték, hogy az ifjúsági sport szabályozásáról szóló 10 040/1945. M. E. számú rendelet megjelenése előtt nem kérték ki az NSB és a LÖS véleményét, valamint, hogy a javaslatot Ries István igazságügy-miniszter és LÖS-tag távollétében tárgyalta a Minisztertanács.²⁵¹ Azt is kifogásolták, hogy testületeiknek nincs rálátása a sportcélú költségvetési források felhasználására.²⁵² A rendelettel szembeni legfontosabb közvetlen kritika az volt, hogy mivel a 12–18 évesek számára csak ifjúsági szakosztályban engedélyezte a versenyzést, s a 18–20 közöttiek felnőttcsapatban való szereplését is kivételes engedélyhez kötötte, féltő lett volna, hogy az utánpótláskorú versenyzőket az egyesületektől elszigeteli, nagymértékben rontva fejlődésük esélyeit.

Az NSB 1945. november 5-i ülésén kimondta, hogy nem fogadja el a rendeletet, és követelte annak visszavonását. Egyúttal azt is elhatározták, hogy felállítanak egy ifjúsági albizottságot, amely alternatív javaslatot dolgoz ki az ifjúsági sportról.²⁵³ A rendelet életbeléptetése ellen a leglátványosabban a kommunista Becskő József NSB-főtítkár által elnökölt Magyar Labdarúgó Szövetség tiltakozott. Az 1945. november 11-i bajnoki fordulóban minden mérkőzés első félidejének huszadik percében egyperces tiltakozó szünetet tartottak az ifjúsági sportról szóló kormányrendelet ellen, és

²⁵¹ Magyarázat. *Szabad Nép*, 1945. november 6. 4.; Egyperces szünettel tiltakozik a sport az ifjúsági sportról szóló kormányrendelet ellen. *Népsport*, 1945. november 4. 3.

²⁵² *Népsport*, 1945. november 9. 1.

²⁵³ Az „ifjúsági rendelet” visszavonását követelték a Nemzeti Sport Bizottság ülésén. *Népsport*, 1945. november 7. 1.

a labdarúgó-mérkőzések két-három hétre történő teljes leállítását tervezték.²⁵⁴ Az eddig említetteken túl a munkáspárti sportvezetők azt is tervezték, hogy összefoglalják az augusztus óta megfogalmazott követeléseiket, és pártközi egyeztetést követően az NSB útján a kormány elé terjesztik azokat. Az érintett pártok vezetősége azonban a mérkőzések szüneteltetése és az utóbb említett kormány-előterjesztés ügyében türelemre intette a sportvezetőket. Végül az a döntés született, hogy ezekre csak az új kormány megalakulása után térnek vissza, mivel egy számukra előnyös minisztercserre esetén jobb pozícióból folytathatják az egyeztetéseket.²⁵⁵

Az 1945. november 15-én megalakult kabinetben a parasztpárti Keresztury Dezső kapta a kultusztárcát. A megváltozott helyzet miatt a szociáldemokrata és kommunista sportvezetők közös értekezlete még ugyanazon a napon arról határozott, hogy egy LÖS- és NSB-tagokból szervezett küldöttség felkeresi hivatalában az új minisztert. A december 13-i találkozáson a Ries István igazságügy-miniszter vezette delegáció átadta Keresztury-nak a LÖS és az NSB szervezeti és működési szabályzatára vonatkozó javaslatot, és kérte az NSB autonómiájának biztosítását, az ifjúsági sportról szóló rendelet visszavonását, a VKM Népművelési Ügyosztályának megszüntetését, valamint az NSB fentebb érintett, 12 pontos követeléseinek támogatását.²⁵⁶ Keresztury ekkor még időt kért, hogy a fennálló viszonyokat áttekinthesse, 1946 elején azonban tárgyalóasztalhoz ült a koalíciós pártok képviselőivel. Ekkorra a két legfontosabb ügyről, az NSB és a LÖS autonómiájáról, valamint a sport költségvetéséről még nem született döntés, ám a munkáspártok reménykedve tekinthettek az újabb egyeztetések elé.²⁵⁷ Okot adott erre az a tény, hogy az 1946 elején lezajlott szövetségi és

²⁵⁴ Egyperces szünettel tiltakozik a sport az ifjúsági sportról szóló kormányrendelet ellen. *Népsport*, 1945. november 4. 3.; Tiltakozó szünet. *Népsport*, 1945. november 9. 1.

²⁵⁵ Kutassi 1987a, 67.

²⁵⁶ Küldöttség a kultuszminiszternél. *Szabad Nép*, 1945. december 15. 4.

²⁵⁷ Kutassi 1987a, 70.

sportegyesületi választásokon megőrizték hegemóniájukat, és már formálódott a Nemzeti Parasztpárttal való együttműködés, amely márciusban a Baloldali Blokk alakjában öltött testet, így nyilván arra is számítottak, hogy Keresztury Dezső támogatni fogja törekvéseiket.

Lépések az önálló sporthatóság megteremtése felé

Az előző fejezetben tárgyalt kérdések 1946 elején a Nemzetgyűlésben is napirendre kerültek. Hám Tibor kisgazdapárti képviselő (és egyben soproni főispán) az 1946. február 13-i ülésen interpellációt intézett a kultuszminiszterhez és a kormányhoz a magyar sport ügyében. Felszólalásában afelől érdeklődött, hogy van-e tudomása a sportszövetségi választásokon történt visszaélésekről, gyakorolja-e a sport feletti főfelügyeleti jogát. A kormányhoz pedig azzal a kérdéssel fordult, hogy ismeri-e a különböző sportszervezetek vezetőinek és tagságának igazolása tárgyában született 700/1946. M. E. számú rendelet visszásságait. Beszédében először felidézte az NSB létrejöttének körülményeit, és emlékeztette hallgatóságát arra, hogy a bizottság 1945-ben úgy állt fel, hogy tagjai közül húsz volt munkaspárti és mindössze két-két kisgazda- és parasztpárti. Ezután az NSB által lefolytatott igazolási eljárásokról szólt, amelyek lebonyolítását szerinte csak politikai testületre lett volna szabad bízni, hiszen az érintettek politikai megbízhatóságát vizsgálták, s e feladatra egy sporttestület nem alkalmas. Azt is kifogásolta, hogy Ries István igazságügy-miniszter erre a már korábban is felmerült kritikára reagálva kiadta a 700/1946. M. E. számú rendeletet, amely visszamenőlegesen jóváhagyta az NSB által kibocsátott igazolásokat. Beszéde végén hangot adott azon meggyőződésének, hogy a sportéletből el kell távolítani az egyre markánsabban jelen levő politikát. Ennek megvalósítását a kultuszminiszteren kérte számon, a kormányfőt

pedig arról kérdezte, hogy hajlandó-e módosítani a 700/1946. M. E. számú rendeletet az általa elmondottak alapján.²⁵⁸

Keresztury Dezső a Nemzetgyűlés 1946. március 11-i ülésnapján adott válaszában jelezte, hogy a Hám Tibor által is említett atlétikai szövetség választása körüli problémákat már kezelte a minisztérium. A voksolás eredményét azzal az indoklással hagyták helyben, hogy senkitől sem lehet megtagadni a választhatóságot azért, mert az NSB nem igazolta. A miniszter egyúttal arra is ígéretet tett, hogy amennyiben más hasonló panasz érkezne a minisztériumhoz, azt is ugyanilyen elvek mentén fogják elbírálni. Ugyanakkor azt is világossá tette, hogy álláspontja szerint a sportban szükségyszerűen van jelen a politika. Említést tett a sportélet újjászervezése tárgyában lezajlott pártközi értekezletekről, és kifejtette azon meggyőződését, amely szerint épp ezen egyeztetések révén érhetik el, hogy a politika szerepe csak a szükséges mértékben érvényesülhessen a szektorban. A sportegyesületek felett gyakorolt felügyeleti jogról szólva emlékeztette az ülés résztvevőit, hogy a fasiszta jellegű sportegyesületek feloszlátása a Belügyminisztérium jogkörébe tartozott, így ebben a kérdésben a kultuszminisztérium nem illetékes. A 700/1946. M. E. számú rendeletről feltett kérdésre nem adott választ, hanem az igazságügy-miniszterhez való átirányítását kérte, tekintettel arra, hogy a jogszabályt Ries István saját hatáskörében készítette, és ő terjesztette a Minisztertanács elé.²⁵⁹

Feltétlenül megemlítendő, hogy a kultuszminiszter felszólalásakor már megalakult a Baloldali Blokk, amelynek pártjai – különösen a kommunisták – mindent elkövettek annak érdekében, hogy meggátolják a kiszegzák térnyerését a végrehajtó hatalmi pozíciókban. Ennek jegyében került sor a parlament törvényhozási szerepének korlátozására, valamint a rendeleti kormányzás előtérbe helyezésére, és ekkor lett kulcsfontosságú a pártközi értekezletek intézménye. Utóbbi azért válhatott jelentős

²⁵⁸ Nemzetgyűlési napló 1946, 545–548.

²⁵⁹ Uo. 683–685.

politikai fegyverre a blokkpártok számára, mivel az egyeztetéseken a koalíció tagjai nem a parlamenti arányoknak megfelelően, hanem paritásos alapon vettek részt. Ennek következtében állhatott elő az a helyzet, hogy a Baloldali Blokk az értekezleteken rendszeresen leszavazta a parlamentben egyébként többséget alkotó kiscgazdákat. Az így megszületett döntések mégis „egyeztetett” koalíciós szándékként jelentek meg a nyilvánosság előtt. Ezek többségéből azután a – szintén a baloldal által szorgalmazott – felhatalmazási törvény²⁶⁰ alapján rendeletet alkottak, olyan ügyekben is, amelyek esetében a jogalkotás a parlament kompetenciájába tartozott volna. A pártközi értekezletek és a minisztertanácsi ülések jegyzőkönyveiből az is kiderül, hogy az érdemi kérdések nagyobb része már a pártok egyeztetései során eldőlt, így a kormányülések legfeljebb csak korrekációs szerepet tölthettek be.²⁶¹

A fent leírtak tükrében nem meglepő, hogy a Baloldali Blokk pártjai nem voltak maradéktalanul elégedettek az 1946. március 22-én elfogadott 3380/1946. M. E. számú rendelettel, amely a magyar sport főbb igazgatási kérdéseit szabályozta. A rendelkezés nyomán következő legjelentősebb intézményi változást a LÖS Sport Főtanácsra való átalakítása – a Gazdasági Főtanács mintájára²⁶² –, valamint a Magyar Olimpiai Társaság helyett a Magyar Olimpiai Bizottság visszaállítása jelentette.²⁶³

²⁶⁰ Az 1946. évi VI. törvénycikk a nemzeti kormány részére rendeletek kibocsátására adott felhatalmazásról.

²⁶¹ Gyarmati 2013, 73–75.

²⁶² A Gazdasági Főtanácsot a Szövetséges Ellenőrző Bizottság javaslata alapján hozták létre 1945 decemberében, hogy azon keresztül ellensúlyozni tudják a parlamentben és a kormányzati pozíciókban kialakult kiscgazdapárti túlsúlyt. Ennek jegyében a paritásos alapon felálló, de lényegében kommunista vezetésű testület rendeletalkotási jogot kapott, így a gazdaság első számú állami irányító szervévé vált. A Gazdasági Főtanács így a kormányt megkerülve szolgálta ki a szervezet főtitkárán, Vas Zoltánon keresztül közvetített szovjet megrendeléseket. Lásd: Rainer M. 1998, 25.

²⁶³ A Magyar Olimpiai Bizottság hivatalosan végül csak hónapokkal később, 1947. február 16-án alakult újjá.

Az NSB szempontjából a legnagyobb hiányosságot továbbra is az jelentette, hogy nem kapott beleszólási jogot a sport költségvetési forrásainak kezelésébe, mivel azt, a rendelet alapján újra felállítandó Országos Testnevelési Alapon keresztül, a kultuszminisztérium hatáskörében hagyták. A Sport Főtanács – az új elnevezés mellett – szintén csak formális jogköröket kapott: a magyar sport képviseletét a reprezentatív eseményeken és a sporthatóságok egységes működésének koordinációját.²⁶⁴

Hidas Ferenc a *Népsport*ban megjelent írásában²⁶⁵ nehezményezte, hogy a rendelet egyértelműen a vallás- és közoktatásügyi miniszter feladataként határozta meg a magyar sport szervezését, irányítását és fejlesztését, míg a különböző sporttestületek számára csak igen szűkre szabott működési kereteket biztosított. Mindezek miatt Hidas a korábbiaknál is kíméletlenebb harcot hirdetett az NSB autonómiájáért, és a munkáspártok mellett az NPP-t, az FKgP balszárnyát és a szakszervezeteket is csatlakozásra szólította fel. Hidas ezenkívül a „reakciós elemek” eltávolítását követelte a minisztérium Testnevelési Főosztályáról,²⁶⁶ helyettesítésüket „rég, kipróbált, demokratikusan gondolkodó, megbízható sportemberekkel” javasolta megoldani.

²⁶⁴ A nemzeti kormány 3380/1946. M. E. sz. rendelete a magyar sportról. *Magyar Közlöny*, 1946/71. 2.

²⁶⁵ Az új sportrendeletéről. *Népsport*, 1946. március 29. 1.

²⁶⁶ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Testnevelési Főosztályán dolgozók „reakciós elemekként” való megbélyegzésére elsősorban az adott alapot a kommunisták számára, hogy Tárczay Felicides Román személyében a második világháború előtt olyasvalaki vezette a szóban forgó szervezeti egységet, aki részt vállalt a zsidó származású sportolók versenyzési és sportolási lehetőségeit megszüntető 239.000/1942. sz. rendelet előkészítésében. Előbb titkos támogatója, majd 1944. novemberből tagja volt a nyilas pártnak, megtagadta a zsidó olimpikek mentesítésére szolgáló jegyzék összeállítását, utasította a már említett Gidófalvy Pált a Vasas SC kizárására, és más (zsidó) sportegyesületek feloszlását is kezdeményezte. A felügyelete alá tartozó Országos Sport Központ 1944-ben utasításba adta, hogy „sárgacsillogas zsidók nem látogathatják a sporteseményeket és sportlétesítményeket”. Lásd: Sarusi Kiss–Szegeci 2004, 93.

Hidas Ferenc cikkéből érzékelhető, hogy a kommunisták a sport terén is érvényesíteni kívánták az FKgP egységének megbontására irányuló taktikájukat, kíméletlenül kihasználva, hogy a kisgazdáknak minden körülmények között ragaszkodniuk kellett a koalíció fenntartásához. A nagypolitikában alkalmazott forгатókönyvnek megfelelően a kommunista vezetők a sportban is igyekeztek saját befolyásuk alá vonni a kisgazdapárt balszárnyát, és kiélezni az ellentéteket a centrumban helyet foglalók, valamint a jobboldali irányultságú csoportok között. Hidas gondolatai azokkal a „népítéletnek” nevezett akciókkal is párhuzamba állíthatók, amelyeket a kommunisták szerveztek. Ezek célja az volt, hogy a közigazgatásban maradt, valamint oda „visszaszivárgott reakciós köztisztviselőket” eltávolítsák, s hogy éreztessék a kisgazdákkal, mekkora mozgósító erővel rendelkeznek. Hidas szavai a közalkalmazottak között 1946 májusában megindított politikai tisztogatás, a B-listázás megelőlegezésének is tekinthetők.²⁶⁷

A feszült helyzetnek megfelelően a *Népsport* és a *Szabad Nép* hasábjain a kultuszminisztérium kötelékébe tartozó sportvezetők tevékenységéről, valamint a sportrendelettről a következő napokban több kritikus hangvéltű írás is megjelent,²⁶⁸ 1946. április 25-én azonban már az állt a sportlap címdalán, hogy a Sport Főtanács, az NSB és a MOB helyzetét meghatározó rendelettervezet ügyében teljes megegyezés született.²⁶⁹ Az 1946. április 24-én tartott pártközi értekezleten ugyan sor került egy komoly vitára a kisgazdapárti küldöttségben helyet foglaló Hám Tibor és a kommunista Szirmai István között, a négyórás tárgyalás végére azonban többségi vélemény alapján a sportigazgatást érintő kérdésekben a koalíciós pártok megegyezésre jutottak. Az öt párt konszenzusán alapuló tervezeteket a

²⁶⁷ Gyarmati 2013, 76.

²⁶⁸ Önállóságot! *Népsport*, 1946. március 31. 1.; B-listára velük! *Népsport*, 1946. április 1. 1.; Már majdnem tető alá került a sportrendelet. *Szabad Nép*, 1946. április 3. 4.; Évfordulóra. *Népsport*, 1946. április 5. 1.

²⁶⁹ Teljes megegyezés a Sportfőtanács, az NSB és a MOB rendelettervezet kérdésében. *Népsport*, 1946. április 25. 1.

Minisztertanács 1946. május 3-i ülésén elfogadta,²⁷⁰ így a *Magyar Közlöny*-ben a magyar sporthatóságok szervezetéről szóló 5120/1946. M. E. számú rendelet egy héttel később megjelent. Ezen jogszabály már sokkal jobban tükrözte a Baloldali Blokk pártjainak szándékait, a korábbiaknál szélesebben határozta meg az egyes sportszervek feladat- és jogköreit.

A rendelet értelmében a Sport Főtanács, amellet, hogy felügyelte a sportszervezetek működését, rendezte a sportélet szereplői között felmerülő véleménykülönbségeket, és reprezentatív alkalmakon képviselte a magyar sportot. A baloldali pártok pozícióját erősítette, hogy a tanács tagjait (öt állandó és két póttag) a velük alapvetően együttműködő köztársasági elnök, Tildy Zoltán nevezte ki,²⁷¹ ráadásul a munkáspártok törekvéseit ugyancsak támogató kultuszminiszternek, Keresztury Dezsőnek az NSB javaslatán alapuló előterjesztése nyomán.

Az új rendelkezés az NSB-t „a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt működő, önkormányzati joggal felruházott sporthatóságként” határozta meg. Ennek megfelelően több vonatkozásban is a korábbiaknál nagyobb autonómiához jutott a testület. Alapvető feladata ugyan továbbra is a sportszövetségek működésének irányítása és ellenőrzése maradt, a kultuszminisztériummal szembeni mozgásteret azonban, ha csak korlátozottan is, de nagyobb lett. Az új szabályozás értelmében a miniszter az NSB véleményének meghallgatása nélkül sportra vonatkozó jogszabályt nem alkothatott, ugyanakkor mérlegelhetette, hogy elfogadja-e, és ha igen, milyen mértékben teszi magáévá a bizottság álláspontját. Előrelépést jelentett az NSB szempontjából az is, hogy javaslatot tehetett a testnevelési és sportszervezetek állami támogatására, továbbá jogot nyert arra, hogy saját költségvetéséből gyorssegélyeket folyósítson sportegyesületek részére.

²⁷⁰ A minisztertanács elfogadta a sportrendelet-tervezeteket. *Népsport*, 1946. május 6. 1.

²⁷¹ A baloldal és Tildy viszonyára lásd: Föglein 2005, 225–227.

Az NSB összetétele egyértelműen a munkáspártok – és különösen a kommunisták – számára volt előnyös, hiszen tagságának nagyobb része az általuk dominált szövetségek küldötteiből állt, de őket képviselte a testületben a MOB elnöke, Jámbor Alajos is. Az említettekén kívül tanácskozási és szavazati jogú tag volt még a Magyar Sportorvosi Tanács elnöke, valamint az NSB által az ifjúsági sport szakértői közül meghívott három személy. Tanácskozási joggal vett részt a testület ülésein a vallás- és közoktatásügyi, a belügy-, a honvédelmi, a külügy- és a pénzügyminiszternek, továbbá a főváros polgármesterének egy-egy képviselője, míg az Országos Köznevelési Tanács három delegáltja az ifjúsági szakbizottságban foglalt helyet. A tagság megbízatása három évre szólt. Az NSB saját hatáskörében választotta meg tisztikarát és szakbizottságait.²⁷²

Az új NSB 1946. június 7-én tartotta alakuló ülését, melynek keretében megválasztották a vezetőséget. Ezen a téren az SZDP megőrizte korábbi befolyását, az elnök ugyanis ismét Frankó Mihály lett, valamint a négy alelnök közül ketten is a szociáldemokraták közül kerültek ki Solti Lajos és Fantó Jenő személyében. Az elnökségben az MKP-t Fábik Gyula, az NPP-t Kovács Mihály képviselte. A testület főtitkárának a kommunista Gárdonyi Henriket választották, míg a gazdasági vezető az SZDP-tag Nagy Marcell lett. Megemlítendő, hogy az alakuló ülésen elmondott beszédében Keresztury Dezső önálló szervezetnek nevezte az NSB-t, amelynek elsődleges feladatául a sportolás lehetőségének a társadalom széles rétegei számára való biztosítását jelölte meg, különös tekintettel a vidékiek által is elérhető feltételek megteremtésére.²⁷³

Az 1946-os év nyara komoly kihívásokat tartogatott az újjászervezett NSB számára. Egyfelől tovább folytatódott a bizottság és a kultuszminisztérium sportkérdésekben illetékes ügyosztálya közötti hatásköri vita, más-

²⁷² Megjelent a „Sportrendelet”! *Népsport*, 1946. május 12. 1.; Egy lépés a sport önkormányzata felé. *Népsport*, 1946. május 13. 1.

²⁷³ A Nemzeti Sport Bizottság önálló szerv! *Népsport*, 1946. június 9. 3.

felől az infláció nyomán jelentkező finánciális nehézségek ellenére meg kellett szervezni és le kellett bonyolítani a II. Országos Sport Napokat, s hatásos fellépésre volt szükség a sportolók egyre nagyobb méretű elvándorlása miatt. Pozitív fejlemény volt ugyanakkor az NSB, valamint a baloldali sportvezetők szemszögéből, hogy 1946 júliusában a belügyminiszter elrendelte újabb ötven sportegyesület feloszlátását.

Az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések tárgyában született 5000/1946. M. E. számú rendelet alapján még ugyanebben a hónapban megjelent a testnevelés és sport területére vonatkozó B-lista, amelytől, az igazolások hiányosságait javítandó, a sporthoz kapcsolódó állami hivatalok „reakciós” elemektől való megtisztítását várták a baloldali sportvezetők.²⁷⁴ A gazdasági érdekekkel is alátámasztott létszámleépítés működési mechanizmusáról e helyütt elég talán csak azt kiemelni, hogy a B-lista-bizottságokban helyet foglaló szakszervezeti küldötteknek szóló tájékoztató szerint elbocsátani csak az előbb említett rendelet 2. bekezdése alapján lehetett valakit (akik nem szolgálják az ország demokratikus szellemű újjáalakítását, akik nem szorgalmasak, rátermettek). Az is sokat elárul az eljárás valós céljáról, hogy a bizottság előtt kitöltendő kérdőív 12 kérdéséből hat érdeklődött az alkalmazottak politikai beállítottsága, például az 1920 és 1944 decembere közötti párttagságuk felől.²⁷⁵ Az NSB irányelve szerint az állásukból politikai magatartásuk miatt eltávolított személyek érdekében semmi nem indokolta a bizottság fellépését. Azok esetében azonban, akik azért kerültek B-listára, mert külföldön képviselték Magyarországot, illetve a magyar sportot, s így hivatali feladatukat nem tudták ellátni, a bizottság kilátásba helyezte a segítségnyújtás lehetőségét.²⁷⁶ Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a B-listázással párhuzamosan tűntek fel a későbbi káderesek előfutárai, azok a

²⁷⁴ Kutassi 1977, 371.; Tisztogatás a sportban. *Népsport*, 1946. július 23. 2.

²⁷⁵ A B-listázások folyamatára lásd: Perczel 2011.

²⁷⁶ „Meg kell védenünk a sportot!” *Népsport*, 1946. július 31. 2.

„személyügyi megbízottak”, akik – eltérően az addig is létező személyzeti-sektől – az adott hivatali hierarchia szervezeti és munkarendjétől függetlenül, közvetlen miniszteri alárendeltségben szervezték az alkalmazottak politikai kontraszelekciónak.²⁷⁷

Az NSB és a VKM Népművelési Ügyosztálya között 1946. július közepén két rendelettervezet miatt bontakozott ki újabb konfliktus, amelynek során a bizottság igyekezett minél jobban kihasználni azt a lehetőséget, hogy a sportügyek terén immár egyetlen döntés sem születhetett meg véleményének kikérése nélkül. Az egyik tervezet a nemzetközi sportkapcsolatok szabályozására irányult, ám oly bürokratikus módon, hogy az NSB elnöksége szerint még tárgyalási alapnak sem volt elfogadható. A másik kötelezővé tette volna azon személyek díjtalan beengedését a sporteseményekre, akiknek az ügyosztály szabadjegyet vagy erről szóló igazolványt bocsátott a rendelkezésére.

Az említett intézkedések tervével való szembehelyezkedés az NSB részéről elsősorban politikai-hatalmi szempontokon alapult, és sokkal kevésbé szakmai, mint inkább hatásköri vitaként értelmeződött. Ezt támasztja alá, hogy a rendelettervezetek apropóján Gárdonyi Henrik főtitkár javaslatára a bizottság elnöksége úgy határozott, hogy a kultuszminiszterhez fordul, annak eldöntését kérve tőle, hogy az NSB vagy a VKM illelkes-e a magyar sport vezetésére.²⁷⁸ Hivatalos döntés ekkor még nem született, az NSB álláspontja azonban egyértelmű volt, különösen Gárdonyi Henrik ellentmondást nem tűrő tolmácsolásában. A bizottság főtitkára a *Népsport* 1946. július 24-i számában fejtette ki: „mindenkinek tudomásul kell vennie, hogy a Nemzeti Sportbizottság egyedül hivatott szerv az élő sport irányítására”.²⁷⁹ Kijelentését Gárdonyi azzal igyekezett alátámaszta-

²⁷⁷ Gyarmati 1991, 55.

²⁷⁸ Ki vezeti a magyar sportot? *Népsport*, 1946. július 14. 3.

²⁷⁹ „A sport kérdése szorosan összefügg az ifjúság demokratikus átnevelésével.” *Népsport*, 1946. július 24. 3.

ni, hogy a felülről szervezett minisztériumi ügyosztállyal ellentétben egy a sportszövetségek által megválasztott szakértőkből álló testület ismerheti igazán a sport valós igényeit és szükségleteit, s arra a következtetésre jutott, hogy feltétlenül tovább kell folytatni az NSB pénzügyi függetlenségéért folytatott küzdelmet.

Nem meglepő hát, hogy igen komoly ellenérzést váltott ki az NSB részéről az az 1946. július végi tervezet, amelynek alapján a kultuszminisztérium Dolgozók Tömegsport Mozgalma néven egy, a felügyelete alatt működő, a bizottságtól független szervezetet kívánt létrehozni a tömegsport kiemelt fejlesztése érdekében, amelynek alsóbb szintű egységei az üzemi, járási és közigazgatási tanácsok lettek volna.²⁸⁰ Ez az elképzelés alapjaiban sértette az NSB, illetve a baloldali sportvezetők érdekeit, hiszen egy olyan területen igyekezett befolyást szerezni a minisztérium számára, ahol addig egyértelmű volt a munkáspártok monopóliuma. A VKM a tervezet ügyében végül meghátrálásra kényszerült, ami elsősorban az egységes baloldali fellépésnek, a szakszervezeti vezetők elutasító nyilatkozatainak, az NSB és a Munkás Sport Központ törekvéseinek, valamint a *Népsport* hatásos propagandamunkájának volt köszönhető.²⁸¹

Az 1946-os esztendő során számos tehetséges sportoló, főként labdarúgó hagyta el az országot a jobb megélhetés reményében. A *Népsport*, az NSB és az MLSZ is igyekezett erélyesen fellépni a jelenséggel szemben, azt azonban Ries István igazságügy-miniszter és MLSZ-elnök is elismerte, hogy korlátozott eszközeik miatt tulajdonképpen tehetetlenek.²⁸² Az FTC ifjú csatára – a futball történetében egyedülként három nemzeti válogatottban is szerepelt –, a Barcelonában ma is bálványként tisztelt Kubala László például 1946 nyarán Pozsonyba költözött, igaz, ő 1948 elején egy évre, im-

²⁸⁰ Új utakon. *Népsport*, 1946. augusztus 12. 1.

²⁸¹ Kutassi 1977, 374.

²⁸² Ries István dr. erélyes nyilatkozata a játékosvándorlási ügyekben. *Népsport*, 1946. július 14. 3.

már a Vasas játékosaként, még visszatért. Távozott a szintén ferencvárosi klasszis, dr. Sárosi György öccse és csapattársa, Sárosi Béla,²⁸³ valamint az Újpesti TE egyik legeredményesebb játékosa, Nyers István is, aki az Internazionale balszélsőjeként máig a klub legtöbb (182 mérkőzésen 133) gólt szerző külföldi futballistája.

Már e rövid felsorolás alapján is érthetővé válnak a baloldali sportvezetők törekvései a játékosok kiáramlásának megakadályozására, részben az ekkor már a szociáldemokrata Ries István által elnökölt MLSZ nagyarányú érintettsége miatt, részben pedig azért, mert a legkiválóbb sportolók elvesztése veszélyeztette Magyarország közelgő – és az MKP távlati terveiben kiemelt szerepet betöltő – olimpiai szereplését, amelynek előkészítését a kommunista Jámbor Alajos vezette MOB végezte. Az NSB számára az egyes szövetségek előtt komoly presztízsesvesztést jelentett, hogy nem tudta megakadályozni legjobb versenyzői külföldre távozását. Általában véve rossz üzenete volt a baloldal által dominált sportéletből való menekülésnek. Az érintett sportvezetők ezért igyekeztek – sokszor nem is alaptalanul – a rossz gazdasági helyzettel, a rohamosan növekvő inflációval magyarázni a sportolók elvándorlását, és arra törekedtek, hogy ha már sportszakmailag erre nem nyílt módjuk, erkölcsileg ellehetetlenítsék azokat a versenyzőket, akik az adott körülmények között racionális módon úgy döntöttek, hogy elhagyják Magyarországot és máshol folytatják pályafutásukat.

Gárdonyi Henrik főtítkár 1946. július 5-én az NSB nevében úgy nyilatkozott a *Népsport*nak, hogy elítéli azokat a játékosokat, akik ahelyett, hogy példát mutatva részt vennének az újjáépítésben, külföldre igazolnak.

²⁸³ Sárosi Béla a Ferencvárossal három-három bajnoki címet és Magyar Kupát nyert, a válogatottban 1939 és 1945 között 25 alkalommal szerepelt. Miután útlevelét nem adták ki, 1946-ban embercsempészek segítségével szökött külföldre. Ősszel már a Bologna FC-ben játszott, majd megfordult többek között az AS Bariban, az FC Portóban, valamint a Real Zaragoza-ban is. Lásd: Minden meccs szép volt, *Képes Sport*, 1985. október 29.

Jelezte, hogy az NSB saját hatáskörében fog eljárni a Belügyminisztériumnál annak érdekében, hogy az illegális útlevéllel rendelkezők kiutazását megakadályozzák.²⁸⁴ Ries István alig több mint egy héttel később már arról beszélt a *Népsport*nak, hogy azokra a játékosokra, akik tiltott határátlépést követnek el, örökös eltiltás vár. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az őket külföldre csábítókkal szemben még keményebben lépnek fel, és amint tevékenységükre fény derül, azonnali hatállyal internáltatják őket.²⁸⁵

Az MLSZ sürgetésére több játékosügynököt valóban bíróság elé állítottak. Közülük a legnagyobb sajtófigyelem az ökölvívókat Csehszlovákiába csábító „Szöke Gizi” és a futballisták külföldre jutásában segédkező „Mokka” ügyére irányult. A bírósági tárgyaláson az előbbiről kiderült, hogy valóban Freidenberg Oszkárénak hívják, azaz hamis papirokkal érkezett az országba. Az utóbbi Lefkovits László néven hentesként dolgozott Kassán, de egyúttal ő vezette a kelet-magyarországi futballistákat Csehszlovákiába „importáló” szervezetet is.²⁸⁶ A hazai focisták külföldre csábítását megakadályozni természetesen nem tudta, de a menedzserekkel szembeni szigorú eljárások mellett minden bizonnyal komoly visszatartó erőt jelentett az is, hogy a Ries által vezetett Igazságügyi Minisztérium tiltakozásának hatására a FIFA 1000 dolláros büntetést helyezett kilátásba azon egyesületek számára, amelyek jogszerűtlenül „keleti importjátékost” szerepeltettek.²⁸⁷

Az NSB sem maradt tétlen, és 1946. augusztus 6-ra értekezletre hívta össze a szakszövetségek vezetőit a sportolók tömeges kivándorlása ügyében. Egyúttal arra kérte őket, hogy amennyiben tudomásukra jut egy külföldön élő magyar származású magánszemély vagy sportember Magyarországra érkezése, azonnal jelezzék a bizottságnak. Az említett értekezlet nyomán az NSB „végső figyelmeztetést” intézett a külföldre távozó

²⁸⁴ Mi az NSB álláspontja a játékosvándorlásokról? *Népsport*, 1946. július 5. 1.

²⁸⁵ Ries István dr. érélyes nyilatkozata a játékosvándorlási ügyekben. *Népsport*, 1946. július 14. 3.

²⁸⁶ Dénes–Peterdi–Rochy–Selmeci 1999, 166.

²⁸⁷ Kun–Sipos 1979, 21.

sportolókhoz, amelyben ismételten az országgal szembeni erkölcsi felelősségvállalást kérte számon rajtuk. Úgy fogalmazott, hogy aki nem vállal részt a magyar sport újjászervezéséből, az önmagát rekeszti ki a nemzet közösségéből. Ezt az érvelést folytatva a felhívás felvetette, hogy mivel a magyarság elsősorban éppen a sport révén javíthatna megtépzott presztízsén a nemzetközi közvélemény előtt, az a sportoló, aki pillanatnyi anyagi előnyökért elhagyja hazáját, a magyar nemzet egésze ellen vét. (Érdekes kérdés, hogy az miért nem merült fel, hogy a külföldön játszó magyar sportolók is a magyar hírnevet öregbítik.)

Az NSB amnesztiát hirdetett a felhívás megjelenésének napjától számított egy hónapon belül hazatérő sportolók számára. Azzal igyekezett visszatérésre ösztönözni őket, hogy az új fizetőeszköz, a forint bevezetésével az infláció hullámai már elültek, és a sikeres gazdasági stabilizációnak köszönhetően Magyarország képes tisztességes megélhetést biztosítani minden dolgozójának, emellett pedig a labdarúgók külön kedvezményben is részesülnek.²⁸⁸ Utóbbi ígéretet erősítette meg, hogy a bizottság a labdarúgók számára az eredetileg megállapított egy hónapos határidőt 1946. szeptember 6-án további két héttel meghosszabbította, mivel tudomására jutott, hogy a felhívás nyomán már hazatérteken kívül még számos futbalista kíván élni az amnesztia lehetőségével.²⁸⁹

Az MLSZ és az NSB között ugyanakkor nem volt teljes az összhang a hazaérkező labdarúgókkal való bánásmódot illetően. A szövetség fegyelmi bizottság elé állította a visszatérőket, ezért az NSB a *Szabad Népb*en azt kérte az illetékesektől, hogy tartsák szem előtt a bizottság augusztusban

²⁸⁸ A Nemzeti Sport Bizottság felhívása a kivándorolt magyar versenyzőkhöz és játékosokhoz. *Népsport*, 1946. augusztus 7. 3.

²⁸⁹ Az NSB két héttel meghosszabbította a labdarúgók amnesztia-határidejét. *Népsport*, 1946. szeptember 8. 3.

tett ígéretét, és ha csak más vétség ennek ellenkezőjét nem indokolja, minél hamarabb engedjék őket újra játszani.²⁹⁰

Az NSB és az MLSZ erőfeszítései, de mindenekelőtt a gazdasági helyzet javulása, valamint a honvágy sokakat rábírt a hazatérésre. A kivándorlást azonban teljes mértékben ezután sem sikerült megszüntetni, így továbbra is igen szigorúan szabályozták, ellenőrizték a sportolók és különösen a leginkább keresett labdarúgók külföldi szerepléseit. Így például, amikor 1946 novemberében a korábban említett Nyers Istvánt is a soraiban tudó Párizs labdarúgó-válogatottja ellen lépett pályára a Budapest-válogatott a francia fővárosban,²⁹¹ a *Népsport* beszámolója szerint a magyar csapatot elkísérő sportvezetők, Gallowich Tibor szövetségi kapitány és segítője, Sebes Gusztáv annyira félték a „játékosrablóktól”, hogy a magyar futballistákat egy percre sem engedték egyedül maradni a helybeliekkel.²⁹²

Az MLSZ akkor is elővigyázatos volt, amikor az 1946-os év végén szigorú szabályozást alkotott a télen esedékes külföldi túrákon részt vevő labdarúgók külföldre igazolásáról. A rendelkezés értelmében azt a játékost, aki egy túráról nem tért haza csapatával, vagy az utazás befejezését követő három hónapban kívánt külföldre igazolni, a szövetség még abban az esetben sem volt köteles kiadni, ha saját egyesülete ehhez hozzájárult. További elrettentő szankcióként az MLSZ azt is kilátásba helyezte, hogy amennyiben valamelyik egyesületi vezetőről bebizonyosodik, hogy érintett egy játékos „lemaradásában”, akkor az adott egyesület egy évig nem kap engedélyt külföldi túra szervezésére.²⁹³

²⁹⁰ Szeretettel várunk mindenkit. *Szabad Nép*, 1946. szeptember 4. 4.

²⁹¹ Nyers szereplése mellett a mérkőzés külön pikantériája volt, hogy abban a stadionban (Stade Olympique Yves-du-Manoir) játszották, amelyben a magyar válogatott Olaszországgal szemben elveszítette az 1938-as világbajnoki döntőt. A magyar csapat tagjaként mindkét mérkőzésen szerepelt a védelemben Bíró Sándor és Polgár Gyula. Lásd: Győzhetünk Párizsban, ha nemcsak játszik, de küzd is a magyar csapat. *Népsport*, 1946. november 3. 1.

²⁹² Játékosrablóktól félnek a magyar vezetők. *Népsport*, 1946. november 3. 3.

²⁹³ Szigorú rendelkezések a téli portyákkal kapcsolatban. *Népsport*, 1946. december 12. 3.

Ezzel összefüggésben az NSB elnöksége úgy döntött, hogy a külföldi portyákra utazó csapatokat legfeljebb négy fő kísérheti el.²⁹⁴ A sportvezetők játékosmegfigyelőtől, menedzserektől való félelemét támasztotta alá többek között Újlaki József, az egyetlen Oscar-díjas²⁹⁵ magyar labdarúgó esete is, aki 1947-ben egy Bécsben lejátszott magyar ifjúsági válogatott mérkőzés nyomán került Franciaországba, amelynek később nemzeti válogatottjában is pályára lépett 21 alkalommal. Újlaki, aki egy Imrei Zoltán nevű menedzsernek²⁹⁶ köszönhetően kapta meg első francia szerződését, 1979-ig az utolsó magyar futballista volt, aki az MLSZ engedélyével Nyugatra igazolhatott.²⁹⁷

Az 1946-os év ősze komoly előrelépést hozott az NSB számára autonómiaüregvései megvalósításában. Október elején a kultuszminiszter hivatalában fogadta Mező Ferenc miniszteri tanácsost, a sporttal foglalkozó minisztériumi ügyosztály vezetőjét, az NSB részéről pedig Frankó Mihály elnököt, Gárdonyi Henrik főtitkárt, Nagy Marcell gazdasági vezetőt, valamint Solti Lajos és Hidas Ferenc elnökségi tagokat. A találkozáson több olyan kérdésben is megállapodás született Keresztury Dezső és a baloldali sportvezetők között, amelyek már régóta napirenden voltak. A miniszter az egyeztetés során – az NSB hatáskörét tisztázva – egyértelművé tette, hogy a főfelügyeleti jog gyakorlásán kívül nem kíván beavatkozni a sportügyekbe. Ennek értelmében döntés született arról, hogy a jövőben az egyesületek, a szakszövetségek és a külföldi túság finanszírozására szánt

²⁹⁴ Csak négy kísérő... *Népsport*, 1946. december 19. 1.

²⁹⁵ A francia futballbajnokság legjobbjának járó kitüntetés.

²⁹⁶ Imreiről egy alkalommal még a *Szabad Nép* is megemlékezett mint „a külföldön élő, játékoscsábító fasiszta magyarok” egyikéről, aki fantasztikus összegű szerződésekkel szédíti meg a magyar labdarúgókat, hogy aztán becsapva őket minél nagyobb jutaléokra teheszen szert. Az említett cikk egyébként kárhoztatta az MLSZ külföldi átigazolásokkal szembeni erélytelen fellépését, és Gárdonyi Henriket, az NSB főtitkárát idézve sürgette a szövetség hatékonyabb beavatkozását az ügyben. Lásd: Ami a labdarúgósport kulisszái mögött zajlik... *Szabad Nép*, 1947. október 24. 6.

²⁹⁷ Dénes–Peterdi–Rochy–Selmeci 1999, 174.

összegeket, illetve általában a sportcélokat szolgáló állami segélyeket a minisztérium ügyosztálya csak az NSB javaslata alapján utalhatja ki, így a támogatási kérelmeket is a bizottság titkárságához kell benyújtani.

Igen előnyös volt az NSB számára, hogy kérésére Keresztury miniszter úgy határozott, az eredeti elképzeléssel ellentétben két évig nem töltik be a törvényhatósági és kerületi sportmegbízotti pozíciókat, ehelyett az e célra előirányzott összegeket az egyesületek sporteszközökkel való ellátására fordítják. E döntés egyfelől biztosította, hogy a sportélet középszintű irányításában továbbra is a kommunisták legyenek túlsúlyban, másfelől pedig többletforrásokat juttatott a sportegyesületeknek, ami azt jelezte számukra, hogy az NSB hatékonyan képes érvényre juttatni érdekeiket. Ezt erősítette az a már említett tény is, hogy ezen források elosztásának, valamint felhasználásának meghatározásában is komoly befolyáshoz jutott a bizottság.

Elsősorban a jövőre nézve a baloldalhoz lojális sportvezetők, sportszakemberek és testnevelő tanárok utánpótlásának biztosítása szempontjából volt pozitív hozadéka az NSB számára, hogy a kultuszminiszter elfogadta azt a javaslatot, hogy a munkás- és paraszti származású fiatalok részvételei lehetőségének megteremtése érdekében érettségi nélkül is be lehessen jutni a Testnevelési Főiskolára. A felsoroltak mellett az egyeztetésen elért legnagyobb eredmény az NSB szempontjából az volt, hogy havi 20 ezer forintos önálló pénzügyi alapot kapott, amely autonóm működésének egyik legfontosabb előfeltétele és egyben a bizottság legrégebben megfogalmazott kívánalma volt.²⁹⁸

Az 1946-os év során tovább erősödtek az NSB nemzetközi kapcsolatai is, különösen Kelet-Európában, a későbbi kommunista blokk országaival. Ennek egyik első lépéseként a jugoszláv sportfőhatóság 1946. november végére meghívta Budapest labdarúgó-válogatottját Belgrádba egy barát-

²⁹⁸ Önálló pénzügyi alapja lesz az NSB-nek. *Népsport*, 1946. október 11. 3.

ságos mérkőzésre a jugoszláv főváros csapatával.²⁹⁹ A magyar delegáció tagjai között az NSB képviselőjében jelen volt Becskő József és Gárdonyi Henrik főtitkár is, akik azzal a céllal utaztak Belgrádba, hogy szorosabba fűzzék a kapcsolatokat a magyar és a jugoszláv sportélet szereplői között. Az NSB kiküldöttjei által lefolytatott tárgyalások sikerét jelzi, hogy Becskő révén Magyarország a jugoszláv sportvezetőktől meghívást kapott a Balkáni Sportértekezletre.³⁰⁰

Érdeemes felidézni azt az interjút, amelyet a *Népsport* Belgrádba utazó riportere a jugoszláv sportfőhatóság elnökével készített. Ebben számos olyan, a sport irányítására vonatkozó mozzanat található ugyanis, amelyek a következő években Magyarországon is megjelentek. Kiderül például, hogy a jugoszláv sportfőhatóság a kultuszminisztérium keretében működött ugyan, de teljesen autonóm szervezeti egységként. A hatóság elnöke miniszteri rangot kapott, így a minisztertanács ülésein állandó résztvevőként lehetett jelen. Szóba került, hogy a sportéletet „öreg gyárigazgatók és bankárok” helyett szinte kivétel nélkül a „népet képviselő” fiatal generáció tagjai irányították. A magyar sport jövőjére nézve sokatmondó volt a legmagasabb rangú jugoszláv sportvezető azon megjegyzése is, amely szerint a sport nem választható el a politikától, pontosabban a népfrontpolitikától, amelynek lényege, hogy a fiatalokat a sporton keresztül ne csak hazaszeretetre, hanem – az internacionalizmus jegyében – a más népek sportolói és országai iránti szeretetre és megbecsülésre is neveljék.³⁰¹

²⁹⁹ Az 1946. november 25-én lejátszott, 1:1-es döntetlennel végződő találkozó érdekessége, hogy ez volt Szepesti György első külföldi közvetítése. Lásd: „Együtt lélegeztem a csapattal.” *Hét Nap online*, 2010. április 13. <http://hetnap.rs/cikk/Egyutt-lelegeztem-a-csapat-tal-8221;-9871.html>, 2015. február 19.

³⁰⁰ Megérkeztek Belgrádba a magyar labdarúgók. *MTI h irarchivum*, 1945–1949. 1946. november 23.

³⁰¹ „Ez a találkozó ismét közelebb hozta egymáshoz a két nemzet fiait!” *Népsport*, 1946. november 29. 3.

A *Népsport* 1946. november 28-i száma már arról tudósított, hogy a jugoszláv sporthatóságok közbenjárásának köszönhetően hazánk részéről az NSB kétfős küldöttsége is részt vehet a Bukarestben 1946. december 1–8. között Albánia, Bulgária, Jugoszlávia és Románia részvételével sorra kerülő Balkáni Sportértekezleten. Ez a találkozó – a nevével ellentétben – a Duna-medence valamennyi állama számára fórumot kívánt biztosítani, ugyanakkor a magyar fél meghívása a rendezők szándéka szerint arra is szolgált, hogy lehetőséget teremtsen a magyar–román kétoldalú sportkapcsolatok hivatalos felvételére.³⁰² A résztvételt a kongresszuson Gárdonyi Henrik NSB-főtítkár a *Szabad Népb*ben közölt beszámolójában politikai szempontból nagy jelentőségűnek nevezte, tekintettel arra, hogy az egybegyűltek úgy döntöttek, Magyarország képviselői nem megfigyelőként, hanem teljes jogú félként vehetnek részt a tárgyalásokon. A főtítkár úgy vélekedett, a meghívás és a fogadtatás annak bizonyítéka, hogy a világháború után diplomáciailag elszigetelt Magyarországra már nem ellenségként, hanem partnerként tekintenek a környező államok, és külön hangsúlyozta Jugoszlávia segítőkészségét.

Gárdonyi Henrik szavai kapcsán meg kell jegyezni, hogy a hazai kommunisták ekkoriban minden alkalmat igyekeztek megragadni, hogy az ország politikai berendezkedésének átalakítása iránti elkötelezettségüket bizonyítsák a Szovjetunió felé. Azt, hogy külpolitikai szempontból milyen jelentőséggel bírhatott a balkáni államokkal közös kongresszuson való magyar részvétel az MKP vezetői számára, jól jelzi, hogy Mihail Szuszlov, az SZKP Külpolitikai Osztályának vezetője Rákosi Mátyás 1946. nyár végi javaslatát a Duna-medence kommunista pártjainak Budapesten történő összehívására egyértelműen ellenezte még. Nemcsak azért, mert hazánk „a hitleri Németország szövetségese volt”, hanem azért is, mert véleménye

³⁰² NSB-küldöttség vesz részt a Balkáni Sportértekezleten. *Népsport*, 1946. november 28. 5.

szerint a demokratikus építés sikerei Magyarországon kevésbé voltak jelentősek, mint a szláv államokban.³⁰³

Külön említést érdemel a jugoszlávokhoz fűződő jó viszony, amelynek voltak a sportpolitikán túlmutató momentumai is. Az egypártrendszerű jugoszláv politikai berendezkedés ugyanis – minthogy közelebb állt a szovjet rendszerhez – egyfajta „célmodellt” jelentett a magyar kommunisták számára. Ezt természetesen az is elősegítette, hogy ekkor még Moszkva is kiemelt szerepet tulajdonított Jugoszláviának a térségben. Emellett az 1947-es évben, a békeszerződés megkötése idején, majd azt követően is fontos volt a közeledés Belgráddhoz. Magyarország ugyanis – ellentétben a csehszlovákiai helyzettel – pozitív példaként mutathatott rá a háborúban győztes Jugoszlávia magyarokkal szembeni nemzetiségi politikájára. A jugoszlávok aktív támogatásának megszerzése pedig elősegíthette volna a konfliktus rendezését hazánk és Csehszlovákia között, a térség országai közé való beilleszkedésünket is támogatva ezzel.³⁰⁴

A bukaresti értekezletet Gárdonyi sportszakmailag is sikeresnek értékelte. Magyarország a versenysorozat programjában szereplő 13 sportág mindegyikében meghívást kapott az 1947. évi Balkáni Játékokra, és felkérték az úszóversenyek, valamint a női és férfi vízilabdatornák lebonyolítására, továbbá arra, hogy vegyen részt a dunai államok labdarúgó tornájáról, a Balkán-kupáról³⁰⁵ szóló 1947. januári értekezleten Belgrádban.³⁰⁶ Az előbbieken bemutatott diplomáciai szempontokat támasztja alá, hogy mindezek mellett arról is döntöttek, hogy a Balkáni Játékokon részt vevő álla-

³⁰³ Szuszlov álláspontját idézi: Rainer M. 1998, 29.

³⁰⁴ Ripp 1998, 46–47.

³⁰⁵ A válogatottak számára kiírt, 1929-től két-három évente megrendezett Balkán-kupán a magyar labdarúgó-válogatott 1947-ben vett részt először, ám rögtön el is hódította a győztesnek járó trófeát.

³⁰⁶ Mint egyenrangú felekkel tárgyaltak velünk. *Szabad Nép*, 1946. december 13. 6.; Minden évben megrendezik a balkán olimpiai játékokat. *Népsport*, 1946. december 12. 3.

mok a jövőben szorosabb együttműködésre törekednek a gazdaság és a politika területén is.³⁰⁷

A FORDULAT ÉVEI A SPORTBAN

Előjáték a sportirányítás központosításához

Az 1947-es év a sportpolitika terén is jelentős változásokat hozott. Az események az év második felétől gyorsultak fel igazán, de az irányváltás a kommunista megnyilatkozásokból korábban is érezhető volt. Erre utalt, hogy Hidas Ferenc, ellentétben az MKP által e téren addig követett gyakorlattal – vagyis a más pártok belülegeibe való nyílt beavatkozás elkerülésére irányuló törekvéssel –, 1947. január 3-án a *Munkásmozgalom és sport* című előadásában kifejtette, hogy a kommunisták szerint nem helyes, hogy az egyes pártok sportközpontokat tartanak fenn. Ezenfelül ismét felhívta hallgatósága figyelmét, hogy saját politikai közössége „a szektárus elkülönülés helyett az egyetemes magyar sport érdekeit tartja szem előtt”.³⁰⁸

Annak ellenére, hogy az MKP Solti Lajos révén tájékoztatta az SZDP vezetőit arról, hogy álláspontjuk nyilvánosságra hozatala miatt nem kell a pártsporgegyesületi rendszer elleni közvetlen támadásoktól tartaniuk, a két politikai erő közötti viszony egyértelműen megromlott. Ezt jelezte, hogy a szociáldemokraták Ries István utasítására az év folyamán nem jelentek meg a két munkáspárt közös sportbizottsági értekezletein. Riest ezzel saját bevallása szerint kettős cél vezérelte: el akarta kerülni, hogy pártját olyan sportpolitikusok képviseljék a bizottsági üléseken, akik vagy

³⁰⁷ A Nemzeti Sport Bizottság érélyes tiltakozása a Balkán-olimpián való részvételünk megátadása ügyében. *Népsport*, 1946. december 16. 2.

³⁰⁸ Megalakul a Szakszervezeti Tanács Sportosztálya. *Népsport*, 1947. január 3. 2.

szinte ellenállás nélkül elfogadják a kommunisták álláspontját, vagy nem tartják magukat a megállapodásokhoz, amivel akaratlanul is hasonló magatartást idéznek elő a másik párt részéről. Ide kapcsolódik, hogy a személyes szinten zajló sportpolitikai viták miatt Hidas Ferenc, a kommunista párt sportosztályának vezetője és a két munkáspárt közötti sportmegállapodásokat az SZDP részéről végső soron engedélyező Ries István között a korábban harmonikus viszony 1947 elejére megromlott.³⁰⁹

A politikai viszonyok módosulására utalt az is, hogy 1947. január 20-tól már Hidas neve szerepelt a *Népsport* impresszumában felelős szerkesztőként, a szociáldemokrata Solti Lajos pedig nem sokkal később elhagyta a felelős kiadói pozíciót, és tavasztól a *Sport* című lap szerkesztője lett.³¹⁰ A változás jele volt továbbá, hogy – az SZDP sportvezetői többségének elutasítása ellenére – Sebes Gusztáv irányításával még ugyancsak januárban megalakították a Szakszervezeti Tanács Sportosztályát, februárban pedig beleolvasztották a Munkás Sport Központot, ami a kommunisták által irányított tömegsport megteremtése felé tett határozott lépésként értelmezhető.³¹¹ Utóbbi azzal magyarázták, hogy míg korábban a demokratikus szellemű tömegsportért folytatott küzdelemben szükség volt az önálló MSK-ra, addig a demokratikus sportpolitikát folytató vezető szerv, az NSB mellett ez már felesleges.³¹²

A kommunisták nemcsak a dolgozók, hanem az ifjúság tömegsportjának megszervezésében is az irányítás megragadására törekedtek, ezért Keresztes Tibor a Madisz nevében 1947. január végén egy ilyen tárgyú

³⁰⁹ Kutassi 1987a, 106–107.

³¹⁰ Lásd: L. Pap 2003, 61.

³¹¹ A kommunista sportvezetők ekkor még azzal igyekeztek megnyugtanni az „aggályoskodókat”, hogy a szakszervezetek nem akarnak a szakszövetségek versenytársaivá válni, hanem pusztán a munkásságot kívánják megnyerni a sportnak, és a közülük kikerülő tehetségek felkutatásával segítenék a szövetségek munkáját. Lásd: Új sportvilág körvonalai – A Szakszervezeti Tanács Sportosztályának első értekezlete. *Népsport*, 1947. január 13. 1.

³¹² A tömegsport megteremtése – Beszélgetés Sebes Gusztávval. *Népsport*, 1947. április 17. 2.

tervezetet nyújtott be az NSB Ifjúsági Bizottságához. A javaslat nyolc sportágban nagy tömegversenyek megszervezését irányozta elő, különös figyelmet szentelve a vidéki fiatalok bevonására. Az Ifjúsági Bizottság elfogadta a javaslatot, az NSB elnöksége pedig 1947. február 14-én jóváhagyta az egyes sportágakra vonatkozó tervezeteket és a havi tízezer forintos költségvetést. Ezek a később „népi sportbajnokságként” ismert versenyek nemcsak arra voltak alkalmasak, hogy szervezett keretek között sportolási lehetőséget biztosítsanak a fiatalság számára, és ezáltal újabb propagandaalkalmat teremtsenek a kommunisták számára, de a szervezésükben részt vevők közül jó eséllyel kerülhettek ki a jövő MKP-hoz lojális sportvezetői.³¹³

A baloldali sportvezetők ellentéteit némileg enyhítette, hogy 1947 elején megkezdődött az FKGP feldarabolására irányuló taktikában alapvető változást hozó Magyar Közösség-per néven ismertté vált „köztársaság-ellenes összeesküvés” részleteinek nyilvánosságra hozatala. A kommunisták által kreált kirakatperek prototípusaként számon tartott, összesen hét perből álló, 229 vádlottat bíróság elé állító eljárás sporthoz való kapcsolódását azon kiszagdapárti politikusok, Hám Tibor és Saláta Kálmán érintettsége jelentette, akiket pártjuk korábban az NSB jelöltjeivel szemben beakart juttatni a Sport Főtanácsba. Hám és Saláta is azért került a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya, majd az ÁVO célkeresztjébe, mert mindketten meghatározó alakjai voltak a lejárató kampány legfőbb célpontjának számító Nagy Ferenc miniszterelnök körül tömörülő, „aprószenteknek” nevezett fiatal értelmiségiekből álló csoportosulásnak, valamint a pártfrakción belül működő centrum csoportnak, amelynek felszámolása lehetővé tette az FKGP megbénítását, és megnyitotta az utat a kiszagdáknak legfelsőbb vezetőségéhez.³¹⁴

³¹³ Az országos tömegsport kérdése az NSB Ifjúsági Bizottsága előtt. *Népsport*, 1947. január 20.a4.; Kutassi 1987a, 108–109.

³¹⁴ Palasik 2000, 194–229.; Csicsery-Rónay–Cserenyey 1998, 22–30.

Hám Tibort, akinek egyébként a szervezet létezéséről sem volt tudomása, saját elmondása szerint csak azért nem tudták koholt bizonyítékokon alapuló vallomásra kényszeríteni, mert mire erre sor kerülhetett volna, addigra fizikailag már teljesen összeomlott a kilenc napig tartó kínvallatás nyomán. A Mistéth Endre építési és közmunkaügyi miniszter és 43 társa elleni perben 1947. augusztus 29-én felmentették az ellene felhozott vádak alól. Hám a következő évben az Egyesült Államokban telepedett le, ahol később jelentős szerepet vállalt a magyar emigráció tevékenységében.³¹⁵ Hasonló utat járt be Saláta Kálmán is, azzal a különbséggel, hogy ő a vádlottak sorában azon kevesek közé tartozott, akik valóban tagjai voltak a Magyar Közösségnek. Őrizetbe venni azonban nem tudták, mert már az ellene szóló letartóztatási parancs kiadását megelőzően illegalitásba vonult, majd 1947 februárjában elhagyta Magyarországot. 1948-ban ő is az Egyesült Államokban talált új hazára, és 1958-as haláláig Hámhoz hasonlóan aktívan részt vett több magyar emigráns szervezet munkájában.³¹⁶

A Magyar Közösség ügye egyértelműen jelezte, hogy az MKP túllépett az 1945-ös választások után kialakult kereteken. Világossá vált, hogy a kommunista párt immár nemcsak erősíteni kívánja pozícióit, hanem semmilyen eszköztől nem riad vissza az egyeduralom megszerzése érdekében. Ezt a célt szolgálta az is, hogy az úgynevezett összeesküvés „leleplezését” követően a 2350/1947. M. E. számú rendelet érvénytelenítette az addigi igazolásokat, s1947 márciusától új eljárások lefolytatását írta elő, ami többek között a Sport Főtanács, a Nemzeti Sport Bizottság, a Magyar Olimpiai Bizottság, a Sportorvosi Tanács, a Testnevelési Főiskola, valamint a szakszövetségek és a sportegyesületek tisztikarát, sportolóit, beosztott-

³¹⁵ Hám Tibort Péter Gábor többek között arra próbálta rávenni, hogy az 1947. február 25-én a Szovjetunióba hurcolt Kovács Béla kiscgazda pártfőtitkárról közöljön terhelő adatokat. Lásd: Török 2007, 87–102.; *Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1990*. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC05727/05905.htm>, 2015. február 20.

³¹⁶ Saláta Kálmán (1917–1958). <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/salata.htm>, 2015. február 20.

jait érintette, összesen 400 ezer embert. A sportvezetők és a sportolók az igazoló nyilatkozatokat és űrlapokat az NSB-nél szerezhették be.³¹⁷

A 10.000/1947. számú kormányrendelet 14. §-a alapján 1948 októberéig zajló eljárások a sportszervezetekben is lehetővé tették a további személyi tisztogatásokat és az új, „demokratikus népi káderek” állásba helyezését, hozzájárulva ezzel a kommunisták totális hatalomátvételéhez a sportélet igazgatásának minden szintjén. Ezt elősegítendő a kitöltött igazolólapokat a járásbírószághoz való továbbításuk előtt az NSB elnöke és főtítkára is áttekintette. A lapokat aszerint csoportosítva küldték tovább az illetékes igazságszolgálatási szervhez, hogy az érintetteket igazolásra alkalmasnak vagy arra nem javasoltnak találták-e.³¹⁸

A megfelelő szervezeti, valamint személyi feltételek megteremtése mellett szükség volt a sportra fordítható pénzügyi források feletti ellenőrzés megszerzésére is. Erre utaló határozott jelzéseként már 1947. január 31-én ismertette a *Népsport* az MKP hároméves tervének sportra vonatkozó elemeit. Az ekkor még eszközeit és céljait tekintve is a szabályozott piacgazdaság rendszerébe illeszkedő, hároméves állami beruházási programként értelmezhető tervezet nagy ívű sportfejlesztési célokat fogalmazott meg. A kommunisták koncepciója kiemelten kezelte az ifjúsági sport és a dolgozók sportjának tömegesítését. Ennek érdekében 160 vidéki sporttelep létesítését irányozta elő, hogy a leginkább elzárt településeken is sportolási lehetőséget biztosítsanak az ott élők számára. Ezenfelül célul tűzte ki egy 60 ezer néző befogadására és világversenyek megrendezésére alkalmas nemzeti stadion megépítését a fővárosban.³¹⁹

³¹⁷ Megkezdődik a sportvezetők és a sportolók igazolása. *Népsport*, 1947. március 6. 4.

³¹⁸ Hétfőn megkezdik 400.000 sportember igazolását a járásbírószágon. *Szabad Nép*, 1947. november 28. 6.

³¹⁹ Nagyszabású célok az MKP hároméves tervében a magyar sport fejlesztésére. *Népsport*, 1947. január 31. 5.

A sport finanszírozásának kérdését nem sokkal később a Nemzetgyűlésben is felvetették a baloldali pártok képviselői. Hegedüs András – a későbbi miniszterelnök – a Nemzetgyűlés 1947. március 12-i ülésén, a költségvetési vitában elhangzott felszólalásában a kultuszminisztérium szemére vetette, hogy kevés pénzt szánnak a munkás- és paraszti származású fiatalok sportolási lehetőségeinek megteremtésére. Nyomatékosan kérte, hogy a minisztérium a jövőben szorosabban működjön együtt a különböző „népi sportszervekkel”, elsősorban az NSB-vel.³²⁰ A másnapi ülésen Ivánics István szociáldemokrata képviselő keményen kritizálta a Horthy-korszak sportpolitikáját, amely álláspontja szerint a „jobboldali gondolat és a háborúra való előkészítés céljait szolgálta”. Kifogásolta az oktatási intézményekben zajló testnevelési és sportolási célokra szánt összegek alacsony voltát, és Hegedüs Andrásához hasonlóan ő is hangsúlyozta a tömegsport támogatásának jelentőségét. Beszéde lezárásaként kérte a jövőbeni vallás- és közoktatásügyi minisztert a sportfinanszírozással kapcsolatos mulasztások pótlására.³²¹

A kisgazdapárti Ortutay Gyula 1947. március 14-én vette át a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányítását. Személye garancia volt a munkáspártok számára, hogy a korábbiaknál is eredményesebben érvényre juttathatják érdekeiket a kultúra és a sport területén is. Reményeik jogosak voltak, hiszen Ortutay az Oltványi Imre mellett róla elnevezett „O-csoport”, valamint az MKP titkos tagjaként az egyik aláírója volt annak a nyilatkozatnak, amely a kisgazdák részéről támogatta a Baloldali Blokk 1946 tavaszán megfogalmazott követeléseit. 1946 augusztusában ugyan kizárták az FKgP Politikai Bizottságából – amelybe korábban épp az MKP szándékának megfelelően került be –, a kommunisták 1947 elején végrehajtott

³²⁰ Nemzetgyűlési napló 1952, 683–684.

³²¹ Uo. 789–794.

akciói nyomán azonban személye ismét előtérbe került.³²² Mindezek tükrében nem meglepő, hogy mind a *Népsport*, mind az NSB *Sport Közlöny* című hivatalos lapja reményteljes hangú írásban köszöntötte a pozícióját a „nép bizalmából” elfoglaló minisztert, akitől, mint „a demokrácia lelkes és rendíthetetlen harcosától”, teljes támogatást vártak a fentiekben már részletezett célok megvalósításához.³²³

Várakozásaik teljesültek, hiszen Ortutay a sportvezetőkkel együttműködve már március végén hozzálátott a testnevelés és sport finanszírozásának átalakításához. 1947 májusában a pártközi egyeztetéseken született megállapodás alapján olyan javaslatot terjesztett a köztársasági elnök elé a Sport Főtanács személyi összetételéről, amely teljes mértékben megfelelt az NSB korábbi javaslatának, figyelmen kívül hagyva a kiszáradt ez irányú módosító indítványát.³²⁴ Ezek után az államfő 1947. június 1-jei hatállyal négy évre szóló megbízatással kinevezte Ries István igazságügy-minisztert a testület elnökévé. A kiszáradt balszárnyát erősítő Barcs Sándort, Hidas Ferencet, az MKP Sportosztályának vezetőjét, Kossa Istvánt, a Szakszervezeti Tanács kommunista főtitkárát, valamint Szabó Pál parasztpárti népjóléti államtitkárt pedig a testület állandó tagjává tette. Az NSB természetesen nagy elégedettséggel fogadta a kinevezéseket, és hangot adott azon meggyőződésének, hogy velük együttműködésben teljes mértékben megvalósulhat a sportélet „demokratikus szellemű” átalakítása.³²⁵

³²² Bár az FKGP-ben az augusztusi választásokat követően voltak arra irányuló törekvések, hogy Ortutayt elmozdítsák a kormányból, az MKP vezetői a szintén kriptokommunista Dobi István pártelnök és Dinnyés Lajos miniszterelnök közbenjárásával elérték, hogy a kiszáradt megerősítsék miniszteri pozíciójában, sőt 1948 áprilisában még a párt társelnökévé is megválasztották. Lásd: Miklós 2011.

³²³ Rendkívül nehéz helyzetben vette át hivatalát Ortutay Gyula, az új kultuszminiszter. *Népsport*, 1947. március 20. 1.; A magyar sport köszönti az új kultuszminisztert. *Sport Közlöny*, 1947. március 15. 1.

³²⁴ Hogyan áll az Ötös Sportfőtanács ügye? *Népsport*, 1946. október 24. 5.

³²⁵ A köztársasági elnök kinevezte a Sport Főtanács tagjait. *Sport Közlöny*, 1947. július 1. 1.

A miniszter következő lépésként azzal igyekezett a munkáspártok sportpolitikai szándékainak megvalósulását elősegíteni, hogy – az NSB-vel lefolytatott egyeztetéseket is figyelembe véve – 1947. július elején személyi és szervezeti átalakítást hajtott végre a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium sportkérdésekkel foglalkozó ügyosztályán. Az átszervezés nyomán bekövetkező legfontosabb változás a baloldal törekvései szempontjából az volt, hogy az immár főosztályként működő szervezeti egységen belül külön osztályt létesítettek a verseny- és a tömegsport, valamint a falvak és a munkásság sportjának felügyeletére. Ennek vezetését Korbacsics Pál, az MKP Sportosztályának tisztviselője és a Vasas SC főtítkára kapta meg, aki később az Országos Sport Hivatalban is vezető beosztásba került.³²⁶

A kommunisták által 1947 augusztusában visszaélések sorozata révén megnyert ügynevezett „kékcédulás” parlamenti választás, a tervgazdálkodásra való áttérés,³²⁷ valamint a hidegháború fokozatos kibontakozása nyomán bekövetkező politikai változások természetesen a sportéletre is hatással voltak. A változás jele volt a *Népsport* 1947. október 2-i számában megjelent szerkesztőségi cikk, amely szerint a sportpolitikában „a munkásegység politikáját felváltotta a széthúzás és a gyűlölködés”, a „rosszul értelmezett pártérdekek” előtérbe helyezése. Ez nyilvánvaló utalás volt a kommunisták és a szociáldemokraták közötti viszony végletes, de egyáltalán nem előzmények nélküli megromlására.³²⁸

Ezen megnyilatkozás minden bizonnyal összefüggésben állt azzal, hogy az 1947. szeptember 30-án megalakult Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform) alapító nyilatkozata nyílt hatalomátvitelre szólította fel a szervezetbe tömörült kommunista pártokat saját országaikban. Október közepén Budapesten Farkas Mihály, az MKP főtítkárhe-

³²⁶ Kutassi 1987a, 114.

³²⁷ Lásd: a Nemzetgyűléssel 1947. augusztus 1-jén elfogadtatott hároméves terv sportvonalatkozásait.

³²⁸ Kutassi 1987a, 135.

lyettese arról beszélt a pártapparátusnak tartott tájékoztatójában, hogy a szociáldemokraták nem akarják megérteni az idők szavát, vagyis azt, hogy „minden út a kommunizmus felé vezet”.³²⁹

A megváltozott politikai viszonyoknak megfelelően az MKP – miközben igyekezett szorosabban együttműködni az NPP és az FKgP baloldali irányultságú sportvezetőivel,³³⁰ az SZDP balszárnyával pedig a szakszervezeti és az ifjúsági sporton keresztül kereste a kapcsolatot – önállóan alkotta meg sportpolitikai programját, amelyet a többi pártot megelőzve tárt a nyilvánosság elé 1947. november 23-án, az olimpiai év első napján a *Szabad Nép* és a *Népsport* hasábjain. A következő évek sportéletét alapvetően meghatározó, 31 pontból álló program az elvégzendő feladatok közül a tömegsport megszervezését állította az első helyre. Az érvelés szerint csak ez biztosíthatta a csúcsteljesítmények elérését, valamint az új ország megteremtéséhez szükséges egészséges, erős és bizakodó emberek tömegét.

Az élsport fejlesztése terén a tervezet kiemelten kezelte az olimpiai felkészülést és az új tehetségek felkutatását. A sportoktatásban előirányozta többek között az Esti Testnevelő Tanítóképző Főiskola megszervezését, valamint a Testnevelési Főiskola kapuinak megnyitását a munkás- és parasztifjúság előtt. A program kezdeményezte a sportot népszerűsítő filmek gyártását és a rádió fokozottabb bevonását a sportpropagandába. Sürgette az Országos Sportorvosi Intézet működésének megindulását, az iskolai, üzemi és falusi sportorvosi szervezet megszervezését és a sportolók bal-eset-biztosításának bevezetését. A felsorolt célok eléréséhez elengedhetetlennek tartotta a sportirányítás szervezeti és személyi hiányosságainak megoldását, elsősorban természetesen a kommunistákhoz köthető „népi szervek” megerősítésén keresztül. Ennek megfelelően a Sport Főtanács és

³²⁹ Idézi: Gyarmati 2013, 114.

³³⁰ A kommunisták törekvései eredményesnek bizonyultak, hiszen az FKgP Sportbizottságának elnöke 1947. november 19-én ismét a szintén az „O-csoportozó” tartozó kriptokommunista Barcs Sándor lett.

a Nemzeti Sport Bizottság jogköreinek kibővítését és szervezetük országos szintre emelését, valamint ezzel párhuzamosan a VKM IX. Testnevelési Főosztályának hatáskörszűkítését és az ennek nyomán feleslegessé váló tisztviselőinek az NSB-hez történő áthelyezését javasolta. Az említett testületek feladataként határozta meg a nemzetközi sportkapcsolatok erősítését, különös tekintettel a „demokratikus országokhoz” fűződő viszony elmélyítésére.³³¹ A program befejező sorai a feladatok elvégzése érdekében valamennyi „haladószellemű” sportember összefogását sürgették. Közös koncepció kidolgozására hívta fel a koalíciós pártokat az a levél is, amelyet a kommunisták tervezetük kíséretében juttattak el a többi politikai erőhöz.³³²

A pártok közül elsőként az FKGP, illetve annak nevében Barcs Sándor sportbizottsági elnök reagált az MKP programjára a *Népsport* 1947. november 28-i számában. Barcs Közös úton – közös erővel című cikkében maga is kiemelte az egyetértés, az erők egyesítésének jelentőségét, ezzel együtt azonban több ponton is a kommunistákétól eltérő álláspontjának adott hangot. Így volt ez egyebek mellett a sportirányítás, illetve a „népi sportszervek” ügyében is, amelyek kapcsán a kisgazdapárti politikus egy egységes központi szervezet létrehozását vetette fel, amelybe a Sport Főtanács és a VKM sportkérdésekkel foglalkozó ügyosztálya is beolvadt volna. Ezzel mintegy megelőlegezte az MKP részéről nyíltan csak később megfogalmazódó centralizáció szándékát.³³³

A következő két hétben a *Népsport* szinte mindennap közölte valamely, a kommunistákhoz közel álló társadalmi vagy politikai szervezet támogató nyilatkozatát, és számos sportvezetőt, valamint sportolót is megszólaltattak, akik kiálltak az MKP sportprogramja mellett. Támogatói

³³¹ Új utak, új feladatok, új lehetőségek a magyar sportban. A Magyar Kommunista Párt sportprogramja. *Népsport*, 1947. november 23. 3.

³³² A levelet idézi: Szabó 1980, 19–20.

³³³ Közös úton – közös erővel. *Népsport*, 1947. november 28. 1.

sáról biztosította a koncepciót többek között a Magyar Ifjúság Országos Tanácsa, a Magyar Olimpiai Bizottság, az NSB, a Szakszervezeti Tanács, az NPP, de „őszinte örömmel üdvözölte” a „minden sportágban a fejlődés alapjául szolgáló” kezdeményezést Ortutay Gyula kultuszminiszter is.³³⁴ 1947. december 4-én, valószínűleg a kommunista sportsajtó nyomásának is köszönhetően, már Ries István szociáldemokrata igazságügy-miniszter, a Sport Főtanács és az MLSZ elnöke – a korábbi nézeteltérések ellenére – is elismerőleg beszélt a tervezetről a *Népsport* és a *Szabad Nép* hasábjain. Sőt, úgy fogalmazott, hogy azt a koalíciós pártokkal való egyeztetések után kormányzati programmá kell emelni.³³⁵ Igaz, a program anyagi vonatkozásaira és a megvalósítás fokozatosságának jelentőségére is felhívta a figyelmet. Ezeket a szempontokat tartották szem előtt az SZDP vezetői, amikor úgy döntöttek, hogy – elfogadva a sportosztály elnöke, Solti Lajos érvelését – nem csatlakoznak a kommunisták kezdeményezéséhez, hanem azzal szemben saját, általuk gazdaságilag megalapozottabbnak tartott koncepciójukat próbálják érvényre juttatni.³³⁶

A kisgazdák a szociáldemokratákkal ellentétben szinte teljes mértékben az MKP programjával összhangban hozták nyilvánosságra sportfejlesztésre vonatkozó elképzeléseiket 1947. december 14-én. A hasonlóságok ellenére mégis egy különbséget kell kiemelni. A kommunisták érdekét ugyanis hosszabb távon éppen az szolgálta, hogy az FKgP, az MKP tervezetétől eltérően, a Sport Főtanács, az NSB, a Sportorvosi Tanács és a MOB integrálását javasolta egy olyan országos hatáskörű szervezetbe, amely mellett a VKM Testnevelési Főosztálya csupán adminisztratív szerephez jutott volna.³³⁷ Erre erősített rá a kommunisták által „kézivezérelt” kisgaz-

³³⁴ A kultuszminiszter a sportprogramról. *Népsport*, 1947. december 12. 3.

³³⁵ Az MKP programját kormányzati programmá kell tenni! *Népsport*, 1947. december 4. 3.

³³⁶ Kutassi 1987a, 138.

³³⁷ A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt tervezete a magyar testnevelés demokratikus megszervezésére. *Népsport*, 1947. december 14. 3.

da miniszterelnök, Dinnyés Lajos december 19-i nyilatkozata, amelyben már szó szerint a sportirányítás centralizációjáról beszélt, és ezzel összefüggésben egy önálló sportállamtitkár kinevezését javasolta a kultuszminisztériumba.³³⁸ A sportigazgatásról szólva két nappal később ugyanezt az ajánlást a Nemzeti Parasztpárt sportkoncepciója is megismételte,³³⁹ immár tökéletes hivatkozási alapot teremtve a koalíciós egyeztetésekre a kommunisták számára.

1948. január 1-jén ugyan az SZDP még egy olyan sportprogramot hozott nyilvánosságra, amely semmilyen módon nem utalt a kommunisták tervezetére, s több lényeges ponton (például a sportigazgatás ügyének rendezésében) is eltért attól,³⁴⁰ ám a hónap végére mégis megállapodás született az MKP és az SZDP sportosztálya között. A két munkáspárt közti megegyezés bizonyos szempontból csak formális jelentőséggel bírt. Kádár János már január közepére elérte, hogy Ortutay Gyula kultuszminiszter megkezdje a sportigazgatás átszervezéséről szóló, a Minisztertanács elé terjesztendő javaslatának a kommunista párt szándékainak megfelelő kialakítását.³⁴¹

Az SZDP belső erőviszonyainak alakulására nézve ugyanakkor jelzésértékű volt, hogyan módosult a párt véleménye a sportprogramról. A változás egyértelműen arra utalt, hogy a kommunisták hónapok óta tartó, egyesülést szorgalmazó politikai nyomásának hatására az – ekkorra már tulajdonképpen kettészakadt – pártban a fúziót támogató balszárny kezébe került a kezdeményezés a sportpolitika terén is. Ezt támasztotta

³³⁸ „Sportállamtitkárt a Magyar sport élére!” *Szabad Nép*, 1947. december 19. 6.

³³⁹ Hogyan kell megalapozni a Magyar parasztság sportját? *Népsport*, 1947. december 21. 2.

³⁴⁰ A szociáldemokraták koncepciója nem a teljes centralizációt, hanem a sportigazgatás autonómiájának biztosítását, a sport céljaira elkülönített költségvetési keret megteremtését, az egyes sporthatóságok hatáskörének pontos lehatárolását, valamint a sport feletti főfelügyeleti joggal kapcsolatos visszasságok rendezését javasolta. Lásd: A Szociáldemokrata Párt Sportprogramja. *Népsport*, 1948. január 1. 7.

³⁴¹ Kutassi 1987a, 142–143.

alá egyfelől az MKP Sportosztálya által 1948. január 31-én elfogadott tíz határozat egyike, amely üdvözölte a munkásegység ellenségeivel harcoló baloldali szociáldemokratákat, és az egység szélesítésére hívott fel a sport területén, másfelől az a tény, hogy az immár közös sportprogram kizárólag a kommunista elképzeléseket tükrözte.³⁴²

Az MKP és az SZDP közötti egyezségről szóló 1948. február 3-i híradás, Dinnyés Lajos fent idézett javaslatára, valamint az NPP sportprogramjára hivatkozva, első alkalommal tárta a nyilvánosság elé a kultuszminiszter hatáskörében működő, államtitkár által irányított központosított állami szerv, az Országos Sport Hivatal, valamint a korábbi „népi sportszerveket” (Sport Főtanács, NSB) integráló Országos Sport és Testnevelési Tanács felállításának tervét.³⁴³ A következő tíz napban a *Népsport* – a kommunisták sportkoncepciójánál már tapasztalt módon – ismét számos, az MKP és az SZDP megállapodását, valamint a sportirányítás központosításának gondolatát üdvözlő megnyilatkozást közölt. Ezek a nyilatkozatok a nyilvánosság előtt legitimációs célokat szolgáltak azokkal a véleményekkel szemben, amelyek a sportigazgatás autonómiáját féltették az állami irányítástól, esetleg a már addig kinevezett vagy leendő sportvezetők szakmai felkészültségét kérdőjelezték meg. Emellett a nyomásgyakorlás – a koalíciós pártok közötti mielőbbi megegyezés elősegítése érdekében bevetett – eszközöként is használták.³⁴⁴ Rövidesen le is zajlottak a sportvezetők közti egyeztetések, melyek eredményeként végül 1948. február 14-én elfogadták az egységes, színleg immár négypárti, valójában a kommunista álláspontot

³⁴² „Meg kell teremteni a Magyar sport központi irányítását”. Az MKP sportvezetőinek 10 fontos határozati javaslata. *Szabad Nép*, 1948. február 1. 10.

³⁴³ Megállapodott a két munkáspárt sportosztálya a sport vezetésének központosításában. *Népsport*, 1948. február 3. 3.

³⁴⁴ „Miért mondjunk le éppen a sport területén az állam hatalmas erejéről?” Hidas Ferenc rádiónyilatkozata. *Népsport*, 1948. február 15. 4.

tükröző sportprogramot azzal a kitételrel, hogy annak minél előbb kormányprogrammá kell válnia.³⁴⁵

A február 11. és 13. között lezajlott pártközi értekezletekről szólva ismét utalni kell az MKP-nak az SZDP soraiban végzett aknamunkájára. A kommunisták a tárgyalások során azt követelték a szociáldemokratáktól, hogy a sportprogramban megnyilvánuló egységet a gyakorlatban is érvényre juttatva számolják fel az SZDP-n belül a baloldali együttműködést akadályozó jelenségeket, s ennek konkrét jeleként oszlassák fel a Barátság Sportközpontot, példát mutatva ezzel az NPP-nek és az FKGP-nek is. Három nappal azután, hogy a már saját pártjában is kommunistának tekintett pártfőtitkár-helyettes, Marosán György bejelentette, hogy az egyesülést ellenző szociáldemokrata vezetőket megfosztják választás útján szerzett pártbeli pozícióiktól, a kommunistákkal szövetséges szociáldemokraták pártjuk sportvezetésében is megfogalmazták a „jobboldali reakciót képviselő Kéthly-klikk” távozására irányuló követelésüket.³⁴⁶ Erre 1948. február 21-én került sor, a Marosán-féle puccszerű funkcionáriusgyűléshez hasonló körülmények között, egy szociáldemokrata szakszervezeti és üzemi sportvezetők számára megrendezett értekezleten.

A *Népsport* ülésről beszámoló cikkének bevezetője szerint a „felszabadulás” után az akkori igazolási rendszer hiányosságainak köszönhetően sok reakciós, jobboldali gondolkodású személy épült be az SZDP-be, akik minden lehetséges módon akadályozták a „népi sport” fejlődését, többek között azzal, hogy a VKM IX. Főosztályán keresztül szabotálták az NSB munkáját, és ellenezték a kommunista párttal való együttműködést. Az MKP-val való egyesülést támogatók csoportja hat pontban fogalmazta

³⁴⁵ Megegyezett a négy koalíciós párt az egységes sportprogramban. Központi vezetés alá kerül a magyar sport a haladó erők összpontosítása érdekében. *Népsport*, 1948. február 15. 5.

³⁴⁶ Gyarmati 2013, 124.

meg követeléseit a „jobboldali” frakcióval szemben.³⁴⁷ Ezek között szerepelt a VKM IX. Főosztályán működő, a „népi sporttal” szembehelyezkedő személyek leváltása; az SZDP ötös sportbizottsága helyett egy baloldali szociáldemokratákból álló intézőbizottság megalakítása; a szakszövetségekben, egyesületekben és a sport más szerveiben tevékenykedő „reakciós” szociáldemokraták eltávolítása; a koalíciós sportprogram megvalósításának azonnali megkezdése; az SZDP-n belüli minden baloldali kooperációt akadályozó szerv, egyesület (így a Barátság Sportközpont) feloszlata; a munkásegység és az egységes munkáspárt gondolatának megvalósítása. Az értekezleten arról is döntöttek, hogy táviratban értesítik Marosán Györgyöt és Ries Istvánt a munkásegységgel szembehelyezkedő sportvezetők azonnali eltávolításának követeléséről.³⁴⁸

A támadás időzítése természetesen nem a véletlen műve volt. 1948. február 22-én ugyanis a két munkáspárt között megszületett az a megállapodás, amely rögzítette, hogy az SZDP Központi Titkársága mely tisztségekből, milyen ütemezésben távolítja el a pártból azokat a személyeket, akiket az MKP pártközpontjának döntése alapján nem kívántak átvenni az egyesült munkáspártba.³⁴⁹ Így egy nappal később, a fent ismertetett követeléseknek megfelelően, lemondott az SZDP ötös sportbizottsága és a Barátság Sportközpont elnöksége, valamint tisztikara is. A sportügyek intézését az új, immár a kommunista elvárásoknak megfelelő személyi összetételű bizottság megválasztásáig az SZDP Sportosztálya vette át.³⁵⁰

³⁴⁷ Az akciót az a Béki István irányította, akit az SZDP még 1947 elején delegált a Szakszervezeti Tanács Sportosztályára helyettes vezetőnek, s aki a párt által követendő sportpolitikai irányvonal kidolgozása során 1947 tavaszán sikerrel győzte meg a szociáldemokrata vezetőket a kommunista osztályvezető, Sebes Gusztáv jóindulatáról, valamint az MKP-val való együttműködés szükségességéről a szakszervezeti sportmozgalom terén. Lásd: Kutassi 1987b, 99.

³⁴⁸ Nagyfotosságú határozatok a szakszervezeti és üzemi szociáldemokrata sportvezetők értekezletén. *Népsport*, 1948. február 23. 3.

³⁴⁹ Gyarmati 2013, 125.

³⁵⁰ Lemondott a Barátság Sportközpont elnöksége és tisztikara. *Népsport*, 1948. február 24. 4.

Ezzel az utolsó akadály is elhárult a kommunista párt elől, hogy teljes mértékben ellenőrzése alá vonja a sport irányítását, és minél előbb végrehajtsa a nyári olimpia közelgő időpontja miatt egyre sürgetőbbé váló szervezeti módosításokat.

Bár ez csak később vált nyilvánvalóvá, a kommunista párt irányítóinak ezenkívül is volt okuk a sietségre. A korabeli szovjet iratok tanúsága szerint ugyanis Sztálin 1948 tavaszán széles körű tisztogatást tervezett a „szövetéséges” pártok vezetésében. Ez az MKP úgymond „nacionalista hibáit” és a magyar kommunista sajtóban érvényesülő burzsoá befolyást taglaló 1948. március végi feljegyzés alapján akár a hazai vezetőket is érinthette volna. Az említett „elemzés” éppen a kulturális élet mielőbbi szovjetizálását kérte számon a magyar pártvezetésen. A sportélet feletti irányítás megszerzése utólag ebből a szempontból is komoly jelentőségű lett a honi kommunista vezérkar szemében, hiszen stratégiai fontosságú kulturális területen sikerült teljes befolyást szerezniük.³⁵¹

Ezen keresztül ráadásul – egy sikeres olimpiai szereplés révén – már igen hamar kézzelfogható politikai hasznot realizálhattak. Tehették mindent úgy, hogy nem vállaltak komoly kockázatot, hiszen eredményes részvétel esetén egyértelműen az előző időszak munkájának gyümölcseit arathatták le, mintha azok csak a végrehajtott módosításoknak lennének köszönhetőek. Esetleges sikertelenség esetén pedig nyugodt szívvel hivatkozhattak a korábbi vezetés hibáira, miközben az átalakítások hatásának elmaradását a rendelkezésre álló idő rövidségével magyarázhatták volna. A kiemelkedő olimpiai eredmények elérésének további súlyt adhatott, hogy tudták, a Szovjetunió nem vesz részt a londoni ötkarikás játékokon, így a „népi demokratikus eszmék” képviselője teljes egészében a többi vasfüggönyön inneni államra, köztük Magyarországra hárul. Ezzel összefüggésben Rákosiék azzal is számolhattak, hogy egy jó szereplés jelentősen

³⁵¹ Rainer M. 1998, 38–39.

javíthatja hazánk presztízst a szovjet pártvezetés – maga Sztálin –, valamint a kommunista tábor más tagjai előtt.

Az MKP sietségének jele volt, hogy az Országgyűlés 1948. február 23-i ülésnapján Kállai Gyula kommunista képviselő az Országos Sport Hivatal haladéktalan felállítását sürgette Ortutay Gyula kultuszministerhez intézett felszólalásában.³⁵² A Sport Főtanács február 25-i ülésén is arról határoztak, hogy a testület közbenjár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban annak érdekében, hogy a koalíciós pártok sportprogramja mielőbb jogszabályi szintre emelkedhessen.³⁵³ 1948. február 29-én meg is jelent a *Népsport*-ban az Országos Sport Hivatal és az Országos Sport és Testnevelési Tanács felállításáról szóló rendelettervezet,³⁵⁴ és ugyanezen a napon kétszáz kommunista funkcionárius részvételével megtartották az MKP I. Országos Sportértekezletét a Vasas SC pasaréti úti sporttelepén.

A helyszínválasztás több szempontból is szimbolikus jelentőséggel bírt, hiszen a Vasas SC sorsának alakulása a második világháborút követően a kommunisták 1945 utáni sportpolitikáját is jól összefoglalja (emellett munkásegyesületként a Horthy-korszak hivatalos sportvezetésével való szembenállás jelképe volt). Az MKP vezetői úgy döntöttek ugyanis, hogy saját sportegyesület létrehozása helyett – az angyalföldi munkásklubot fogják kiemelten támogatni. Ennek megfelelően székházat biztosítottak számára, és hozzájuttatták a Pasaréti út melletti hatalmas sportterülethez is. Az is sokatmondó volt, hogy miután Rajk László belügyminiszter betiltotta az addig ott működő Budapesti (Budai) Torna Egyletet (BBTE), az egyesület vagonát 1948. január 17-én átadták a Vasasnak. A második világhábo-

³⁵² Haladéktalanul szükséges az Országos Sport Hivatal felállítása – mondta Kállai Gyula a képviselőházban. *Népsport*, 1948. február 24. 1.

³⁵³ A Sport Főtanács is sürgeti a koalíciós sportprogram megvalósítását. *Népsport*, 1948. február 27. 1.

³⁵⁴ Ez lesz az OSH és az OSTT! *Népsport*, 1948. február 29. 4.

rú előtti években a BBTE az eredményes magyarországi sportegyesületek közé tartozott, a kor legmodernebb atlétikai központja az ő tulajdonukban volt.³⁵⁵ Az anyagi támogatás mellett 1946-tól a Vasas vezetését is a kommunisták uralták,³⁵⁶ többek között éppen az ügyvezető elnök Hegyi Gyula, valamint majdani sporthivatali beosztottja, az egyesületi főtitkári posztot betöltő Korbacsics Pál révén.³⁵⁷

Az utóbb említett történeti előzmények sora, de akár úgy is mondhatnánk, hogy a hely szelleme képeződött le a kommunisták sportpolitikában elért teljes győzelmét hirdetni hivatott, 1948. február végi országos sporttanácskozás határozatainak tartalmában. E határozatok ugyanis egyebek mellett üdvözölték az egykori párttársaikat eláruló, a kommunisták kívánóságait szolgáló módon teljesítő baloldali szociáldemokrata sportvezetőket, valamint az MKP által ösztönzött munkásegység megteremtése jegyében a Barátság Sportközpontot és a Kossuth Sportközpontot feloszlató SZDP-s és parasztpárti sportpolitikuskokat. Kilátásba helyezték a magyar sportélet „reakciós” és korrupt elemektől való megtisztítására irányuló küzdelem folytatását.³⁵⁸ Kimondták az olimpiai bizottság átszervezésének szükségességét a magyar olimpiai részvétel „lelkiismeretes és szakszerű” előkészítése érdekében, és ismételten sürgették a magyar sportirányítás központosított szervezeti struktúrájának kialakítását.³⁵⁹

³⁵⁵ Rózsáligeti 2013, 11.

³⁵⁶ A Vasas díszelnökei voltak Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Rajk László, Kossa István és Kisházi Ödön, míg a klub fővédnökei között megtalálhatjuk Vas Zoltánt, a Gazdasági Főtanács főtitkárát és Farkas Mihály honvédelmi minisztert. Az egyesület elnöki tisztét Kádár János töltötte be, míg a társelnöki posztokat Ratkó Anna mellett Péter Gábor, Apró Antal, Hidas Ferenc és Szirmai István foglalta el.

³⁵⁷ Kutassi 1987a, 94–95.

³⁵⁸ 1948 folyamán a Vasas mellett a kommunisták a többi nagy klub vezető pozícióit is elfoglalták. Az FTC elnöke Münnich Ferenc budapesti rendőrfőkapitány lett, az Újpesti Torna Egylet élére Gerő Ernő került, az MTK vezetője Vas Zoltán, míg a díszelnök Marosán György és Farkas Mihály volt. Lásd: Margay–Török 2003, 14.

³⁵⁹ Legyen a sport is méltó a népi demokrácia többi eredményéhez. *Népsport*, 1948. március 1. 3.

Az Országos Sport Hivatal létrehozása és működése 1948-ban

Az Országos Sport Hivatal szervezete és vezetői

A Minisztertanács 1948. március 5-i ülésén született meg a magyar sportról és testnevelésről szóló 3190/1948. számú kormányrendelet, amely április 3-án jelent meg.³⁶⁰ A rendelet a magyar testnevelés és sport szervezését, irányítását és fejlesztését a vallás- és közoktatásügyi miniszter feladatáévé jelölte meg. Ennek ellátására a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium keretén belül Országos Sport Hivatal (OSH) szervezését írta elő a jogszabály, élén államtitkári rangú vezetővel.

A kultuszminiszter által az OSH-n keresztül ellátandó feladatok körébe tartozott a diákok testnevelésének és sportolásának irányítása az oktatás minden szintjén; a Testnevelési Főiskola felügyelete és irányítása; a testnevelő tanárok kinevezése, beosztása és egyéb személyi ügyei; a különböző sportszervezetek (például egyesületek, szövetségek) felügyelete, irányítása és anyagi támogatása; az alsóbb fokú sportigazgatás megszervezése; a sportlétesítmények fejlesztése; a nemzetközi sportkapcsolatok szervezése; a sportolók és sportvezetők kitüntetésére vonatkozó javaslatok megfogalmazása; a sportra vonatkozó jogszabályok előkészítésében való közreműködés; általában minden, a testneveléssel és sporttal kapcsolatos ügy intézése. A rendelet egyúttal azt is előírta, hogy a hivatalt vezető államtitkár sportügyekben a belügyminiszterrel egyetértésben utasításokat adhat a közigazgatási hatóságoknak. Az Országos Sport- és Testnevelési Tanácsról ugyanakkor csak annyit mondott ki, hogy az OSH mellett működő véleményező és tanácsadó testületként kell létrehozni. A szervezeti és működés-

³⁶⁰ A 3.190/1948. Korm. számú rendelet a magyar sportról és testnevelésről. *Magyar Közlöny Rendeletek Tára*. 77. sz. 1948. április 3. 757.

dési szabályok megállapítását mindkét sportigazgatási szerv esetében a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe utalta a szabályozás.³⁶¹

Az OSH megalakulását kimondó minisztertanácsi döntéssel párhuzamosan befejezte működését a Nemzeti Sport Bizottság és a Sport Főtanács, valamint megszűnt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium IX. Testnevelési Főosztálya. 1948. március 5-én a kommunista háttérű Madisz Torna Egyesület, a szociáldemokrata kötődésű Barátság Sportközpont és a parasztpárti Kossuth Sportközpont után utolsóként a Független Kisgazdapárt égisze alatt működő Kinizsi Sportközpont is feloszlott.³⁶²

Itt kell megemlíteni az MKP-nak és az SZDP-nek a kommunista és a szociáldemokrata sportvezetőkhez intézett közös felhívását is, amely három pontban fogalmazta meg számukra a „magyar népi sport helyes fejlődése érdekében” szükséges lépéseket. Ezek közé tartozott a pártssport szellemiségének végleges felszámolása, a népi demokrácia – vagyis a diktatúra – szempontjából nem megfelelő vezetők haladéktalan eltávolítása, továbbá a falu sportjának az Egységes Parasztifjúság Országos Szövetségén alapuló fejlesztése, a városokban a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége, az üzemekben pedig a Szakszervezeti Ifjúmunkás- és Tanoncmozgalom keretein belüli egységes települési sportegyesületek kialakítása.³⁶³

Az akkoriban az Alkotmány utca 3. szám alatti Magyar Testnevelés Házában helyet kapó OSH szervezetének kialakítása a fent hivatkozott rendelet megjelenése és Hegyi Gyula államtitkári kinevezése után azonnal megkezdődött, és alig egy hónap alatt, április elejére be is fejeződött.³⁶⁴

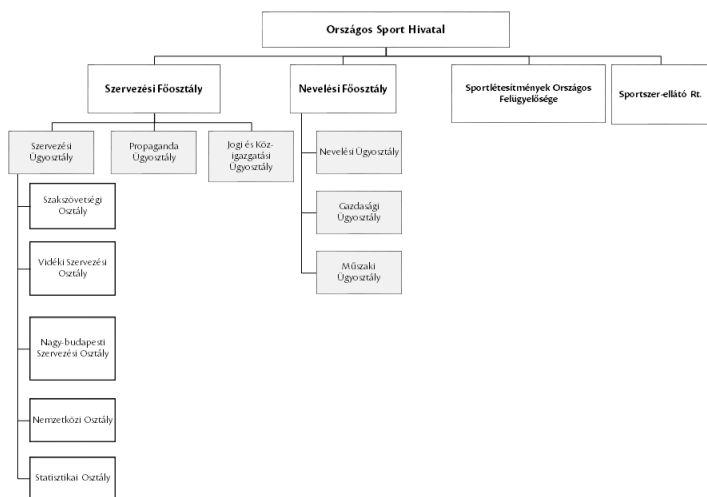
³⁶¹ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 4.400/1948. VKM sz. rendelete. *Magyar Közlöny Rendeletek Tára*. 199. sz. 1948. szeptember 2. 2054.

³⁶² Megszűnt a Kinizsi Sport Központ. *MTI hírchívum, 1945–1949*. 1948. március 5. 4. kiadás.

³⁶³ A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt felhívása a kommunista és szociáldemokrata sportvezetőkhez. *Népsport*, 1948. március 7. 2.

³⁶⁴ Hegyi Gyula sportállamtitkár elfoglalta hivatalát. *MTI hírchívum, 1945–1949*. 1948. március 12. 4. kiadás. 2015. március 13.; Hegyi Gyula letette a fogadalmat. *MTI hírchívum, 1945–1949*. 1948. március 23. 1. kiadás. 2015. március 14.

A hivatalon belül két főosztályt, a Szervezési és a Nevelési Főosztályt, azon belül három-három ügyosztályt (szervezési, propaganda, jogi és közgazdasági, valamint nevelési, gazdasági és műszaki) állítottak fel.³⁶⁵

1. ábra. Az Országos Sport Hivatal szervezete (1948)³⁶⁶

A Szervezési Főosztály alárendeltségében működő Szervezési Ügyosztály további öt szervezeti egységre – szakszövetségi, vidéki szervezési, nagy-budapesti szervezési, nemzetközi és statisztikai osztályokra – tagolódott. A Szakszövetségi Osztályon dolgozó hivatali előadók feladata volt, hogy a szakszövetségekben érvényre juttassák az OSH-ban megfogalmazódó elképzeléseket, így elsősorban azt a törekvést, hogy a sportszövetségek a

³⁶⁵ MNL OL XIX-I-14-a. OSH Jogi Osztály. Az Országos Sport Hivatal személyzeti és ügybesztása, 1948. április 14. (2. d.).

³⁶⁶ A szerző által szerkesztett ábra Hegyi Gyula *A magyar sport új szervezete, sportközigazgatása* (1949) c. munkája alapján.

tömegek előtt is nyitottá váljanak, és a hivatallal szorosan együttműködve „vigyék ki a nép közé a legfelsőbb sportszerv irányító elgondolásait”.³⁶⁷ Egy-egy speciális területnek külön felelőse volt az osztályon belül. Önálló előadó foglalkozott többek között a sportoló ifjúság szabadságünnepének, az olimpiai előkészületeknek, a Balkáni és a Közép-európai Versenyjátékoknak vagy éppen az országos jelvénytulajdonos versenyeknek a szövetségeket érintő kérdéseivel. Az említettek mellett a közelgő londoni nyári olimpiára való tekintettel minden szövetségben kineveztek egy az OSH-val együttműködő háromfős olimpiai válogató bizottságot is.³⁶⁸

A Vidéki Szervezési Osztálynak kellett élő kapcsolatot teremteni az OSH és Magyarország valamennyi települése között. Ezt a munkát egyrészt a megyei törvényhatóságokban helyet foglaló sportfelügyelőkön, a köztük és az OSH közötti állandó kontaktust biztosító, személyenként két-két megyét ellenőrző központi sportfelügyelőkön, valamint a megyeszékhelyeken az adott megye sportfelügyelőjének irányításával működő vármegyei népi sportbizottságokon keresztül látta el a hivatal. A vármegyek mellett az egyes települések is létrehozták saját sportbizottságaikat. Ezek a helyi sportmegbízottak által vezetett testületek voltak felelősek a helyben működő sportszervezetek nyilvántartásáért és működési feltételeik biztosításáért. Sőt, a saját területükön lévő – a központi sportirányítás által életképtelennek ítélt – kis egyesületekből is ezen grémiumoknak kellett egy nagy, területileg illetékes sportegyesületet szervezniük. A helyi bizottságok feladata volt továbbá az is, hogy az OSH-hoz intézett kérelmeket a megyei népi sportbizottságokhoz való továbbküldésük előtt véleményezzék, valamint előzetesen engedélyeztetniük kellett a megyei bizottságokkal a területükön megrendezni kívánt sporteseményeket is.³⁶⁹

³⁶⁷ Hegyi 1949, 11.

³⁶⁸ Uo. 11.

³⁶⁹ Hegyi 1949, 13–15.

A Nagy-budapesti Szervezési Osztály feladatköreit tekintve nem, csak szervezetiileg különbözött a Vidéki Szervezési Osztálytól – annyiban, hogy szorosan kötődött hozzá az úgynevezett Pályabizottság. Utóbbi élén a Nagy-budapesti Szervezési Osztály vezetője állt, tagjainak sorában pedig az OSH Jogi és Közigazgatási Osztályának vezetője, a népi szervek (például a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége), a főváros, az érintett szakszövetségek egy-egy delegáltja, továbbá a Sportlétesítmények Országos Főfelügyelő-ségének vezetője és esetenként egyéb érdekeltek képviselői szerepeltek. A Pályabizottság feladata volt a budapesti sportlétesítmények ügyével kapcsolatos fellebbezések elbírálása, ideértve többek között a karbantartásukra, a használati és tulajdonjogukra vonatkozó döntéseket.³⁷⁰

A Nemzetközi Osztály foglalkozott a nemzetközi sportrendezvényekkel, a külföldi utazások intézésével, valamint a valutakérdésekkel.³⁷¹ Ennek keretében működött az olimpiai szereplés sikerének előmozdítására hivatott, a Magyar Olimpiai Bizottság mellé felállított olimpiai bizottság is.

A Statisztikai Osztály az Országos Statisztikai Hivatal közreműködésével a sportélet egészére vonatkozó adatgyűjtési és -feldolgozási feladatokat látott el. Ezt az OSH-t létrehozó kormányrendelet 5. §-a tette lehetővé, amely minden sporttal foglalkozó intézmény számára kötelező adatszolgáltatást írt elő a hivatal irányába.³⁷²

A Szervezési Főosztályon belül hozták létre a Jogi és Közigazgatási Ügyosztályt is. Főbb feladatai közé tartozott a testnevelésre vonatkozó jogszabályokat összegyűjtő testnevelési kódex összeállítása, az általános érvényű sportszövetségi és egyesületi alapszabály, valamint a szakszövet-

³⁷⁰ Uo. 15–16.

³⁷¹ Érdekes adalék a hivatal működéséről, hogy egy 1948. augusztusi államtitkári utasítás alapján az ott dolgozó alkalmazottak nemzetközi telefonbeszélgetést csak előzetes államtitkári engedéllyel folytathattak le az OSH házi telefonközpontján keresztül. MNL OL XIX-I-14-a. OSH Jogi Osztály, Országos Sport Hivatal ügyrendjével és fegyelmével kapcsolatban, 1948. augusztus 25. (2. d.).

³⁷² Uo. 16.

ségi és sportfegyelmi szabályzat elkészítése, mindezen kívül pedig a vidéki sportlétesítmények kiigénylésével, kisajátításával kapcsolatos kérdések intézése és általában a sportszövetségek, egyesületek jogi ügyeinek vitele.³⁷³

A szintén a Szervezési Főosztály keretein belül működő Sajtó- és Propaganda Osztály gondoskodott a sajtó információkkal való ellátásáról, a hivatal szakmai kiadványainak szerkesztéséről és lektorálásáról, az OSH által szervezett sportesemények előkészítésével és lebonyolításával kapcsolatos útmutatók, tájékoztatók, a különböző képzések tananyagainak, előadásjegyzeteinek összeállításáról. Ez az osztály volt a felelős az OSH szakfolyóiratai, a *Testkultúra*, a *Sport és Testnevelés*, valamint a *Sportvezető* megjelentetéséért is.³⁷⁴

A Nevelési Főosztály keretei között állították fel a Nevelési Ügyosztályt, amely a Szervezési Ügyosztályhoz hasonlóan mind a hivatal szervezete, mind működése szempontjából kiemelt jelentőségű volt. Egyéb feladatai mellett ez az ügyosztály látta el az ország valamennyi oktatási intézményének testneveléshez kapcsolódó teendőit, irányította és felügyelte a Testnevelési Főiskola működését, szervezte az egyetemek és főiskolák testnevelésóráit, továbbá támogatta a sportcélú tudományos kutatásokat. Az eddig említettek mellett a Nevelési Ügyosztály volt felelős többek között az átképző és továbbképző tanfolyamok megszervezéséért és lebonyolításáért, az edzőképzés koordinációjáért, a testnevelő tanárok személyi ügyeinek kezeléséért, de feladatkörébe tartozott a testnevelési tanszégek elkészítése, valamint a *Testkultúra* szakfolyóirat szerkesztése is.³⁷⁵

A szervezeten belül szintén a Nevelési Főosztály alá rendelt Gazdasági Ügyosztály egyeztetett a különböző szaktárcákkal azok költségvetéseinek sportcélú fejezeteiről, kiigényelte a Gazdasági Főtanács által a költségvetésben biztosított hiteleket, letárgyalta és jóváhagyta a sporttal összefü-

³⁷³ Hegyi 1949, 17.

³⁷⁴ Ujhelyi József: A sportpropaganda feladatai. *Testkultúra*. 1948. december. 23–25.

³⁷⁵ Hegyi 1949, 17.

gésbe hozható intézmények, sportszövetségek, egyesületek költségvetését, valamint ellenőrizte az OSH-val szemben elszámolásra kötelezett szervezetek pénz- és vagyonezelését.³⁷⁶

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 11.350/1948. VKM számú rendelete alapján az OSH keretein belül működött a Sportlétesítmények Országos Felügyelőisége, amely minden magyarországi sportlétesítmény felett főfelügyeleti jogot gyakorolt. Ennek keretében gondoskodott a sportcélokot szolgáló épületek állagának megóvásáról és rendeltetésszerű használatáról, továbbá szükség szerint új épületek építéséről. Míg a kisebb volumenű építkezések alkalmával a tervezés és a megvalósítás is hatáskörébe tartozott, addig az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium által felügyelt nagyobb állami beruházások esetében – különös tekintettel a majdani Népstadionra – a sportszakmai szempontok érvényre jutásáért viselt felelősséget. A felügyelőiség dologi és személyi kiadásait az OSH biztosította, személyzeti és ügybeosztását annak államtitkára állapította meg, továbbá működését is ellenőrizte és irányította.³⁷⁷ Az OSH felügyelete alá tartozott a Sportszerellató Részvénytársaság is, amelynek államilag ellenőrzött keretek között kellett kielégítenie a magas minőségű, olcsó sportfelszerelési tárgyak iránti keresletet, amely a háborús pusztítás és a sport nagyarányú tömegesítése nyomán igencsak megnőtt.³⁷⁸

Az OSH elnöki székébe – amint arról már esett szó – Hegyi Gyula (1897–1978) került államtitkári rangban. Hegyi kiválasztása erre a pozícióra nem a véletlen műve volt, hiszen komoly munkásmozgalmi múlttal rendelkezett, ezenfelül a Vasas Sport Club labdarúgó-szakosztályánál szerzett sportvezetői tapasztalatai, valamint az ezzel együtt járó erős politikai beágyazottsága is erre predesztinálta.

³⁷⁶ Uo. 17–18.

³⁷⁷ Felállították a Sportlétesítmények Főfelügyelőiségét. *MTI hírchívum, 1945–1949.* 1948. június 23. 6. kiadás. 2015. március 14.

³⁷⁸ Hegyi 1949, 18.

Hegyi Gyula vasesztergályosként 1917 és 1945 között kisebb-nagyobb szünetekkel a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének szervezőbizottsági és központi vezetőségi tagjaként tevékenykedett, a gyárakban bizalmi, főbizalmi volt. 1922-től két évig a Hofherr-féle mezőgazdasági gépgyárban alkalmazták, innen azonban munkásmozgalmi tevékenysége miatt távoznia kellett. 1924-ben egy ideig az újpesti Egyesült Izzónál foglalkoztatták, de rovott múltja miatt emigrálni kényszerült, s még ugyanebben az évben Franciaországban, a Párizs melletti Billancourt-ban lévő Renault-autógyárban, majd Németországban vállalt munkát. 1926-ban tért vissza Magyarországra, de csak 1927-ben tudott elhelyezkedni a Vulkán Gépgyárban. A harmincas évek elején a világgazdasági válság hazánkba is begyűrűző hatása nyomán megélénkülő szélsőbaloldali politikai tevékenység őt sem hagyta érintetlenül. Emiatt 1930-ban feketelistára került, s újfent munkanélkülivé vált. 1933-ban vízóra-leolvasóként a Budapest Székesfővárosi Vízműveknél kapott állást. 1930-tól a Vasas SC egyik vezetőjeként tevékenykedett, majd az egyesület önkormányzatának 1944. tavaszi felfüggesztését követően illegalitásba vonult. 1945-ben lett a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja, s két évig a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Országos Szabad Szakszervezetének titkári posztját is betöltötte. 1947-től az Iparügyi Minisztérium államtitkára volt.³⁷⁹ Későbbi pozíciójára nézve sokatmondó, hogy még iparügyi államtitkárként 1948. január 1-jén interjújt közölt vele a *Népsport*, amelyben a magyar sportot érintő legfontosabb aktuális kérdésekben – köztük a sportirányítás átalakítása ügyében – fejtette ki véleményét igen terjedelmesen, s hogy már

³⁷⁹ MNL OL XIX-1-14-a. Hegyi Gyula államtitkár magánszolgálatban eltöltött idejének beszámítása, 1948. május 26. (2. d.); *Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1900*.<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC05727/06166.htm>, 2017. május 11.; Hegyi Gyula. *Népsport*, 1947. december 2.

1948. február elején megválasztották a Magyar Labdarúgó Szövetség helyettes elnökének.³⁸⁰

Hegyhez hasonlóan az OSH többi ismert vezetőjéről is elmondható, hogy legfeljebb középfokú végzettségük volt, illegális mozgalmi múlttal rendelkeztek, 1945 után pedig valamelyik baloldali szervezetben tevékenykedtek, ahol többnyire sportügyekkel foglalkoztak.³⁸¹ Ez a személyzeti összetétel megfelelt a kommunisták minisztériumokban és országos hatáskörű hivatalokban alkalmazott káderpolitikájának, ami még akkor is lehetővé tette egy-egy szervezet teljes kontroll alatt tartását, ha az apparátuson belül az alsóbb szinteken többségben voltak a „régii” alkalmazottak.³⁸²

Míg azonban a pártállam centralizált intézményrendszerének más alrendszerei esetében a legfelső vezetők kiválasztásában az ideokratikus rendszerhűség mögött általában teljes mértékben háttérbe szorult az adott csúcspozícióba kinevezett személy szakmai hozzáértése, addig az OSH-nál szinte minden vezető rendelkezett sportszervezői tapasztalattal. Ezzel áll összefüggésben az is, hogy a sport ekkor kinevezett csúcsvezetői – több jelentős politikai változást túlélve – más, „csereszabatos káderekkel”³⁸³ ellentétben hosszú távon is megőrizték a sportéletben betöltött irányító pozíciójukat.³⁸⁴ Erre Hegyi esetében magyarázatul szolgálhat a közös

³⁸⁰ A sport támogatásáról, a Totóról, a profilkérdésről, az olimpiáról és más sportproblémáról beszél Hegyi Gyula államtitkár, a Vasas vezetője. *Népsport*, 1948. január 1. 3.

³⁸¹ Lásd a II. mellékletet.

³⁸² Kovács M. Mária vizsgálatai szerint, míg az egész köztisztviselői állományban vezetői tisztséget betöltők között 66 százalék volt a „régiek” aránya, addig a minisztériumokban és az országos hatáskörű hivatalokban csak 45,5 százalék. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a „régiek” száma épp a kultuszminisztériumban volt az egyik legmagasabb. Lásd: Huszár 2007, 21–22.

³⁸³ Gyarmati 2009, 75–88.

³⁸⁴ Hegyi Gyula az OSH 1950 végi felszámolása után az Országos Testnevelési és Sportbizottságot (OTSB) irányította 1956-ig, majd az ennek utódjaként létrehozott Magyar Testnevelési és Sport Tanács (MTST) elnöke volt 1957-től 1962-ig. 1951 és 1964 között a Magyar Olimpiai Bizottság munkáját is ő irányította, végül 1964-től 1970-ig a Magyar Labdarúgó Szövetség

múlt Kádár Jánossal a Vasasnál, hiszen amíg Kádár elnökként tevékenykedett az egyesületnél, addig ő az ügyvezető elnöki posztot töltötte be.

A két világháború közötti időszakból örökölt szilárd alapok – például a szakembergárda – mellett a sportvezetés személyi összetételére jellemző állandóság is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a magyar sport 1956-ig egyértelműen, s még ezután is, képes volt kiemelkedő eredményeket felmutatni. Azt azonban nem lehetett megakadályozni, hogy a forradalom nyomán a sztálini elképzelés szerint kialakított intézményrendszerrel együtt a versenyzői és vezetői bázis is alaposan megroggyanjon. A melbourne-i olimpiát követően a magyar csapat több mint harmada, legalább negyven edző és versenyző, majd az Aranycsapat három neves játékosa, Puskás, Kocsis és Czibor, valamint a szinte teljes ifjúsági labdarúgó-válogatott sem tért vissza Magyarországra.³⁸⁵

Az olimpia büvkörében – Az OSH tevékenysége 1948-ban

Munkájának megkezdésekor az OSH négy fő feladatot tűzött maga elé. Az első, időben legközelebbi, a Magyar Sportoló Ifjúság Szabadságünnepének 1948. június 5–7. közötti megrendezése; a második a Balkáni és Közép-európai Játékok egyes versenyszámainak (torna, labdarúgás, kerékpár, kézilabda, vitorlázás) megszervezése ugyancsak júniusban; a harmadik az

elnökeként dolgozott. Az állandóságot képviselte – 1956-ig – a sportvezetés csúcán Sebes Gusztáv (1906–1986) is, aki 1947-től három évig volt a SZOT Sportosztályának vezetője, és ezzel párhuzamosan 1948 és 1951 között a Magyar Olimpiai Bizottságot is ő vezette. Eközben 1949-től egyúttal az OSH osztályvezetőjeként is tevékenykedett, 1951-től 1956-ig pedig Hegyi mögött az OTSB elnökhelyettesi posztját töltötte be. Mindezek mellett 1949 és 1956 között a magyar labdarúgó-válogatott szövetségi kapitányaként, 1957-től pedig élvonalbeli labdarúgócsapatok szaktanácsadójaként dolgozott. 1954-ben az UEFA egyik alapítójaként a szervezet alelnökévé választották. Ezt a tisztséget 1960-ig töltötte be.

³⁸⁵ N. Pál 2009, 251–252.

1948-as nyári olimpiai játékokra való felkészülés befejezése Tatán; a negyedik pedig a népi sportmozgalom fejlesztése volt.³⁸⁶

Az 1848-as forradalom századik évfordulója alkalmából szervezett centenáriumi események sorába tartozó Magyar Sportoló Ifjúság Szabadságünnepének megrendezéséről tartott sajtóértekezleten Hegyi Gyula a sportesemény politikai jelentőségére is kitért. Kifejtette, hogy a Magyar Ifjúság Népi Szövetségével együttműködésben megvalósítandó rendezvény legfontosabb célja a tömegsport fejlesztése és – ezzel összefüggésben a munkás- és parasztifjúság sportéletbe való bevonásával – a „demokratikus sportszellem” kialakítása, ami csak központi sportirányítás mellett valósítható meg, így többek között éppen emiatt vált szükségessé az OSH létrehozása. Hangsúlyozta: „Az ünnepek kifejezik a sportoló ifjúság azon meggyőződését, hogy a népi demokrácia győzelme teremti meg és biztosítja számukra és a dolgozók széles tömege számára a sportolás lehetőségét.” Majd hozzátette: minden sportolónak és sportszerető embernek tudomásul kell vennie, csak a népi demokrácia építésén és erősítésén, azaz a hároméves terv sikeres megvalósítása érdekében kifejtett több és jobb munkán keresztül szolgálhatják igazán a sportot.

Azokról is szót ejtett, akik „nem nézik jó szemmel a demokratikus népek fejlődő szabad életét [...], és a béke elleni összeesküvés szálaikat szövögetve imperialista, hódító szándékkal tekintettek hazánk felé”. Hozzátette: „A Magyar Sportoló Ifjúság Szabadságünnepé azt is kifejezésre fogja juttatni, hogy a magyar nép számíthat a sportoló ifjúságra, nemcsak a demokrácia építésében, de annak, úgy a belső reakció, mint a külső imperialisták elleni megvédelmezésében”. Beszéde végén megjegyezte, hogy a sportesemény hozzájárul egy olyan új erkölcsiség kialakulásához, amely

³⁸⁶ Kutassi 1987a, 147. Ezekhez kapcsolódott még a Népstadion megépíttetése, amelynek terve – igaz, akkor még Nemzeti Stadion néven – már a 20. század eleje óta folyamatosan napirenden volt, s amit már a Nemzeti Sport Bizottság is felvett a megvalósítandó feladatok közé 1946-ban. Lásd: Zeidler 1997, 9–86.

a sporttevékenységre mint az ország felvirágoztatásának és szabadságának ügyét előmozdító eszközre, és nem mint pusztá öncélra tekint.³⁸⁷

A háromnapos esemény a rendezők szándéka szerint arra is alkalmas volt, hogy rámutasson: a múltban társadalmi-vagyoni helyzete és műveltségi foka alapján szétszabdalt paraszt-, ipari és tanulóifjúság helyett a népi demokráciában már csak egységes, haladó szellemű magyar ifjúság van, s ez az egység testesül meg a két munkáspárt napokban zajló fúziójában is. Mindezek mellett fontos szempont volt a szervezők számára, hogy a rendezvény újabb lehetőséget biztosított a szomszédos államokkal való kapcsolatfelvételtre és az új vezetők bemutatkozására, kiindulási alapot reemtve ezzel a jövőbeni diplomáciai együttműködésre.³⁸⁸

A sportvezetés részéről természetesen nem maradhatott el a Szovjetunióval való összehasonlítás, a mintakövetés szándékának kifejezése sem. Hidas Ferenc, a *Népsport* felelős szerkesztője és az MLSZ alelnöke jegyezte meg rádiónyilatkozatában, hogy a szabadságünnep, bár méreteiben és kivitelezésében még elmarad a „hatalmas és gazdag Szovjetunió sportmozdulásaitól, de egy-két újszerű ötletével már megközelíti azokat”.³⁸⁹

A fent említettek tükröződtek mind a Magyar Sportoló Ifjúság Szabadságünnepére keretében megrendezett programokban, mind pedig az azokat övező külsőségekben, amelyek minden szempontból megfeleltek a következő évtizedekre oly jellemző tömegrendezvényekkel szembeni elvárásoknak.³⁹⁰ A nemzetközi sportesemény – esős időjárás miatt csak június 15-én lebonyolított – megnyitóján 16 ezer fiatal sorakozott fel az FTC stadionjának gyepszőnyegén, hogy egységes mozgásával és fegyelmezettségével elkápráztassa a lelátókon helyet foglaló 30 ezer fős közönséget, köztük

³⁸⁷ Hegyi Gyula sportállamtitkár a Sportoló Ifjúság Szabadság Ünneperől. *MTI hírachívum*, 1945–1949. 1948. június 1. 2015. március 19.

³⁸⁸ Bartos Géza: A Magyar Sportoló Ifjúság Szabadságünnepére. *Testkultúra*, 1948/1. 10.

³⁸⁹ Hidas Ferenc előadása a Sportolók Szabadságünnepéről. *MTI hírachívum*, 1945–1949. 1948. június 3. 5. kiadás. 2015. március 20.

³⁹⁰ Lásd a mellékletben szereplő fotókat.

Rákosi Mátyást és a díszpáholyokban ülő kommunista vezérkart. A nézők lenyűgözését és az ifjúság békés szándékának kifejezését szolgálta, hogy a himnusz közös éneklését követően az egyik lelátóról 500 fehér galambot bocsátottak az égre, miközben a pályán álló fiatalok a „Szabadság! Munka! Béke!” jelszavakat harsogták.³⁹¹

A nyitóképet követő, több száz fős csoportokban bemutatott gyakorlatokban is félreérthetetlen módon köszöntek vissza a szervezők propagandisztikus szándékai. A koreográfiában szerepeltek búzatáblák hajladozását imitáló mozgások, a Duna–Tisza-csatornát építő ifjúsági munkásbrigád földmunkát idéző mozdulatsorai, a Szakszervezeti Ifjűmunkás- és Tanoncmozgalom kétszáz lány tagjának női munkákat (fonás, szövés, mosás, ruhacsavarás, terítés, varrás, locsolás, virágszedés) szimbolizáló, népi énekekkel kísért táncszerű mozdulatai, magyar néptáncok, valamint híd, ház és antennatorony építését stilizáló, építőipari eszközökkel, szerzőkkel végrehajtott mozgáselemek.³⁹² A műsort záró jelenet is sokatmondó volt a jövőre nézve: a pálya közepén két-két nemzeti színű és vörös zászló emelkedett a magasba, amelyek a tudósító szerint „a magyar nép élni akarását és a magyar sportoló ifjúság jövőbe vetett hitét” hirdették.³⁹³

A szomszédos államokkal való baráti viszony ápolása jegyében játszották le tíz nappal korábban a Balkáni és Közép-európai Játékok keretében soron következő magyar–román ifjúsági és felnőtt válogatott labdarúgó-mérkőzéseket,³⁹⁴ június 7-én pedig a magyar olimpiai keret

³⁹¹ Ötszáz galamb is szerepel a keddi sportünnepegen. *MTI hírcsúszó*, 1945–1949. 1948. június 14. 3. kiadás. 2015. március 20.

³⁹² Dr. Szakáts Ödön: A Magyar Sportoló Ifjúság Szabadságünnepének műsorismertetése. *Testkultúra*, 1948/1. 12–14.

³⁹³ Tomboló sikert aratott a Sportoló Ifjúság Szabadságünnep. *MTI hírcsúszó* 1945–1949. 1948. június 15. 8. kiadás. 2015. március 20.

³⁹⁴ A magyar válogatott 9:0-ra nyert 45 ezer szurkoló előtt. A mérkőzésnek több érdekessége is volt. Egyfelől a rengeteg rúgott gól, amelyeket szinte meg sem lehetett számlálni. Legalábbis az 1942–1943-ban még három alkalommal a magyar csapatban pályára lépett, szlovák és sváb felmenőkkel rendelkező, ám magát minden körülmények között magyarnak valló Peré-

tagjainak részvételével nemzetközi ifjúsági úszóversenyt és magyar–jugoszláv ifjúsági vízilabda-találkozót rendeztek a margitszigeti Nemzeti Sportuszodában.³⁹⁵

Az OSH által a Nemzeti Sportcsarnokban június 6-án megrendezett sportszer- és sportáru-kiállítás³⁹⁶ a hazánkba látogató külföldi sportvezetők előtti reprezentatív célokat szolgálta elsősorban, mint ahogy a külhoni delegációk tiszteletére adott másnapi díszvacsora is. A rendezvényen felszólaló Gerő Ernő a magyar sportirányítás átalakításának folyamatát ismertette a vacsoravendégekkel, majd elmondta, hogy a kormányzat komoly összeget szán a sport fejlesztésére, és külön kiemelte a Népstadion megépítésének tervét. Végül arról beszélt, hogy a sport a második világháborút követően a népek közötti kapcsolatfelvétel és együttműködés nagyszerű eszközeként szolgált Magyarország számára, amely 1948 júniusában már maga is a békéért küzdő, így e tekintetben is a „baráti Szovjetunio” példáját követő népi demokráciák közé tartozik.³⁹⁷ A megnyitóhoz hasonlóan grandiózus körülmények között zajlott le 1948. június 17-én, a szabadságünnep záróakkordjaként az Elektromos-pályán a Fény Ünnepe elnevezésű sportbemutató, amelyen az öt nappal korábban az SZDP

nyil/Petschowky József – aki a világválogatottba elsőként meghívott romániai labdarúgó volt – a találkozó végén azt próbálta bebizonyítani a játéktevezetőknek, hogy „csak” hetet lőttünk. Ez volt egyébként Magyarország legnagyobb arányú győzelme a két együttes összecsapásának történetében, és egyben a román nemzeti tizenegy legnagyobb veresége is. A meccs további különlegessége, hogy a felnőtt válogatottban ekkor lépett pályára első alkalommal az Aranycsapat későbbi oszlopos tagja, Kocsis Sándor, és ezzel a mérkőzéssel búcsúzott a szövetségi kapitányi poszttól Gallowich Tibor, aki lerakta a Puskás-féle világverő együttes alapjait. Lásd: Andreides 2013, 22.; *Magyar Labdarúgó Archivum*. <http://www.mla.hu/valogatott/262.19480606.magyarorszag.romania>, 2015. március 21.; Borsi-Kálmán 2008, 47–49.

³⁹⁵ A Magyar Sportoló Ifjúság Szabadságünnepének részletes műsora. *MTI hirarchivum*, 1945–1949. 1948. június 2. 2. kiadás. 2015. március 21.

³⁹⁶ Sportáru bemutató a Nemzeti Sportcsarnokban. *MTI hirarchivum*, 1945–1949. 1948. június 6. 2. kiadás. 2015. március 21.

³⁹⁷ Gerő Ernő nagy beszéde az OSH és a MINSz vasárnapi díszvacsoráján. *Népsport*, 1948. június 3. 1.

MKP-ba való beolvasztásával megalakult Magyar Dolgozók Pártja főtítkárhelyettese, egyben a teniszszövetség elnöke, Farkas Mihály szolt a sportolókhoz és a 30 ezer fős közönséghez. Farkas beszédében kiemelte, hogy a magyar demokrácia növekvő erejét jelzi az a tény, hogy az állam alig három és fél évvel a világháború után már komolyan foglalkozik a sport ügyével, jelentős összegeket tud az ország nemzeti jövedelméből erre a célra fordítani, és hozzátette, hogy a jövőben még többet fog áldozni a sport fejlesztésére. A későbbi honvédelmi miniszter azt is elmondta, hogy a sportélet támogatásának legfontosabb célja egészséges, erős fiatalok nevelése, akik – ha szükséges – gondolkodás nélkül a haza védelmére kelnek. Beszédét az egyház elleni kirohanással zárta, azt hangoztatva, hogy a „klerikális reakció” a népi demokratikus állam szabad, haladó szellemű és hazaszerető ifjúság nevelésére irányuló törekvéseivel szembehelyezkedve el akarja szakitani a gyermekeket szüleiktől, a néptől, és szembe akarja fordítani őket hazájukkal.³⁹⁸ Kijelentéseinek szomorú aktualitást kölcsönzött, hogy éppen elhangzásuk előtt egy nappal fogadta el az Országgyűlés az egyházi fenntartású oktatási intézmények államosítását elrendelő 1948. évi XXXIII. törvénycikket, amely hatalmas csapást mért a magyar közoktatásra.

Az előzőekben idézett beszédekből egyértelműen kiolvasható, hogy a hatalom csúcsára jutott kommunista vezetés milyen módon kívánta felhasználni a gazdaság és a társadalom átalakítására irányuló törekvéseinek legitimálására a sportot is.³⁹⁹ Tetten érhetők bennük a következő éveket meghatározó politikai ideológia alapvető sajátosságai, az addig népfrontos formában megjelenő sztálinizmusról a nyílt sztálinizmusra való áttérés hangsúlyeltolódásai. Ahogyan az a fentiekből kiderül, a „népi demokrati-

³⁹⁸ Élmény volt a „Fény Ünnepe” is. *Népsport*, 1948. június 18. 3.

³⁹⁹ A sportnak tulajdonított kiemelt szerepet bizonyítja az is, hogy a hivatalból eljáró Hegyi Gyula mellett az MDP-t és ezzel együtt lényegében magát az országot is irányító későbbi „trojka” két tagja, Gerő Ernő és Farkas Mihály voltak a szabadságünnep programjainak főszónokai.

kus” országok vezetőivel szemben 1948 tavaszán megfogalmazott szovjet kritikák a magyarországi kommunista vezetők sport tematikájú megnyilvánulásait sem hagyták érintetlenül. Immár nem hiányzott a Szovjetunió követendő példaként való említése s a nemzeti kultúrát felülmúló szovjet kultúra jelentőségének kiemelése sem. A beszédekben a békét, ezáltal a Magyarország szabadságát és függetlenségét egyaránt veszélyeztető imperialisták képe is rendre megjelent. Ezzel összefüggésben a háborús készültség jelentőségének hangsúlyozása, valamint ellenpontként a békes együttélést hirdető internacionalizmus gondolata, továbbá az ateista világnézet hatalmi-politikai érvényesítésének jegyében az egyházakkal szemben megfogalmazódó, ontológiai eredetű bünbakképzés motívuma is felbukkant.⁴⁰⁰

Ugyanakkor mind a szónokok által alkalmazott retorikai fordulatokban, mind az ünnepi rendezvények látványelemeiben jól megragadhatók a nemzeti jelleg hangsúlyozására irányuló törekvések is. Ezek a párt főideológusa, Révai József azon elképzelésére rímeltek, miszerint „a népi demokrácia” eszméjének a nemzeti múlt „haladó és becsületes” hagyományaiból kell kiindulnia. Csak ez teszi lehetővé, hogy a magyar kommunisták a múltbeli szociális és függetlenségi küzdelmek jogos örököseként tüntethessék fel magukat, megnyerve ezzel a magyar voltokra büszke tömegek támogatását, megértetve velük, hogy „a kommunista hazafiság és nemzetköziség dialektikus kölcsönhatásban állnak egymással”.⁴⁰¹

Az OSH számára a szabadságünnep megrendezése mellett a legsürgesebb feladatot természetesen a londoni nyári olimpiára való felkészülés jelentette, hiszen a hivatal felállításától az ötkarikás játékok megnyitására mindössze négy és fél hónap volt hátra. Hegyi Gyula első hivatalos intézkedéseinek egyikeként 1948. április 6-án a sportolók kalóriacsomagjainak kiosztására és a hiányzó felszerelések pótlására nagyobb összeg kifizetéséről

⁴⁰⁰ Utóbbira lásd: Gyarmati 2012.

⁴⁰¹ Rákosi Mátyás visszaemlékezését idézi: Standeisky 1998, 159.

rendelkezett. Két nappal később kinevezte az új Magyar Olimpiai Bizottság elnökségének tagjait, Sebes Gusztáv elnököt, továbbá három új bizottsági tagot.⁴⁰² A záros határidőre való tekintettel egy alkalmi bizottságot is felállítottak az OSH tisztviselőiből, amely a szövetségeknél kialakított keretekkel és a már említett háromfős válogató testülettel, valamint a hivatal Szervezési Osztályán működő szakszövetségi előadókkal tartotta a kapcsolatot.⁴⁰³

Az olimpiai felkészülésen belül a sportvezetők előtt álló egyik leglényegesebb teendő a világversenyre kiutazó keret összeállítása, a „magyar demokráciát megfelelő módon képviselő” versenyzők kiválasztása volt. Ebben a kérdésben épp ezért az volt az OSH álláspontja, hogy csak olyan sportolók utazzanak Londonba, akiknek van esélyük arra, hogy saját sportágukban az első hat helyezést valamelyikét megszerezzék.⁴⁰⁴ A résztvevők megfelelő erőnléti, technikai és pszichés felkészültségének biztosítása mellett a rendezvényre irányuló kiemelt nemzetközi figyelem miatt az is fontos szempont volt, hogy minden versenyző és az olimpiai csapat valamennyi tagja úgy viselkedjen, mint „egy felszabadult demokratikus ország öntudatos sportolója”.⁴⁰⁵

A magyar olimpiai résztvevők megfelelő politikai felkészítése érdekében az OSH Nevelési Ügyosztálya 1948 júniusában azzal a kéréssel fordult Hegyi Gyula államtitkárhoz, járjon el, hogy az edzések közötti szünetekben

⁴⁰² Erős ütemben folynak az olimpiai előkészületek. *MTI hírcsúszó 1945–1949*. 1948. április 6. 2. kiadás. 2015. március 18.; Kinevezték a Magyar Olimpiai Bizottság új vezetőit. *Szabad Nép*, 1948. április 9. 4.

⁴⁰³ Kemény 1948, 2.

⁴⁰⁴ Hegyi Gyula már kinevezése után közvetlenül is hangsúlyozta, hogy a kiutazók keretlétszámát úgy kell megállapítani, hogy a versenyzőket a rendelkezésre álló anyagi forrásokból megfelelően elláthassák. Ezen célkitűzésnek megfelelően az 1947 tavaszán 1400 főt számláló keretet 1948 májusára már 300 fő alá csökkentették. Végül 128 sportoló képviselte hazánkat Londonban.

⁴⁰⁵ Olimpiai helyzetkép. Beszélgetés Hegyi Gyulával és Jánosi Ferencsel a legfontosabb olimpiai kérdésekről. *Népsport*, 1948. április 29. 3.

a politikai élet kiemelkedő személyiségei kevésbé kötött keretek között beszélgethessenek a tatai olimpiai edzőtáborban tartózkodó versenyzőkkel. A hivatal szakemberei szükségesnek tartották, hogy azokat a politikai előadásokat, amelyekkel „a népi demokrácia eredményeit, Magyarország helyét a béketáborban és a sportolók kötelességét” igyekeztek tudatosítani az olimpiai csapat tagjaiban, az MDP legnagyobb presztízzsel bíró, a sportéletben is aktív szerepet vállaló politikusai tartsák meg. Kéréseit az OSH azzal indokolta, hogy a londoni olimpia olyan egyedülálló alkalom, amelyen 160 „propagandista” képviselheti Magyarországot külföldön, ezért különösen nagy figyelmet kell fordítani a sportolók megfelelő ideológiai felkészítésére. Az OSH által felkérni kívánt politikusok között szerepelt Dinnyés Lajos, Ries István, Münnich Ferenc, Péter Gábor, Rajk László, Nagy Imre, Marosán György, Tildy Zoltán, Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Kádár János és Ortutay Gyula. Az előadásokra végül nem kerülhetett sor, mivel az OSH elképzelésével az MDP Szervező Bizottsága nem értett egyet.⁴⁰⁶

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a szakmai szempontok hatékony érvényre juttatása mellett a sportvezetők szándékai szerint már maga a közös edzőtábor intézményének létrehozása is éppen azt a célt szolgálta, hogy a felkészülés hetei során minden olimpiai résztvevő számára világhosszá váljon: „[...] a demokratikus Magyarországot képviseli majd a nagy versenyen, s ennek tudatában igyekezzék még jobb eredményt elérni”.⁴⁰⁷

Az olimpián elért jelentős sikerek (10 arany-, 5 ezüst-, 13 bronzérem, az érem- és a ponttáblázaton pedig a 4. hely a részt vevő 59 nemzet közül) természetesen komoly politikai tőkét jelentettek az MDP számára, amelyet

⁴⁰⁶ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 1. ő. e. Az MDP KV Szervező Bizottsága 1948. június 18-i ülésének jegyzőkönyve. A tatatóvárosi olimpiai előkészítő tábor sportolóinak és sportvezetőinek politikai nevelése.

⁴⁰⁷ Mit is szervez az OSH? Ezt mondja el Jánosi Ferenc, a Szervezési Ügyosztály vezetője. *Népsport*, 1948. június 3. 3.

a párt igyekezett a lehető legnagyobb mértékben kiaknázni. Az olimpiai csapat Magyarországra való megérkezésétől kezdve egyetlen nyilatkozatból sem maradhatott ki az MDP magyar sport újjáélesztésében betöltött szerepének hangsúlyozása. Ugyanígy visszatérő elemévé vált a sportolókat méltató beszédeknek, hogy a magyar sikerek az egész nemzetközi közvéleménynek szolgáltak bizonyítékul a „független ország bámulatos fejlődésére”, a „rosszhiszemű nyugati híresztelésekre” is rácafolva egyben.⁴⁰⁸

A „népi demokrácia” és a magyar sportolók eredményessége közötti ok-okozati viszonyra Rákosi Mátyás is felhívta a figyelmet a párt által 1948. augusztus 25-én a helyezést elért olimpikonoknak adott díszvacsorán. Az MDP főtitkára kiemelte, hogy álláspontját ő maga és a teljes magyar politikai vezetés fenntartja, még annak ellenére is, ha azzal az angol sajtó és rádió nem tud azonosulni. Ezenkívül kijelentette, hogy a londoni tapasztalatok alapján teljes mértékben amatőr alapokra fogják helyezni a hazai sportéletet, minthogy Anglia eredménytelensége is rámutatott arra, „hova jut egy ország, amely a sportot csak üzletnek tekinti”⁴⁰⁹ (a rendezők csapata csak a 12. helyen végzett összesítésben). Egy másik alkalommal, Kecskeméten elhangzott beszédében Rákosi még azt is megkockáztatta, hogy a demokratikus Magyarországot képviselő olimpikonjainkat a magyar demokrácia ellenségei, nyilvánvaló politikai szempontok által vezérelve, megpróbálták megfosztani a győzelem esélyétől. Ehhez – mintegy mellékesen – hozzátette, hogy az egyéniben ennek ellenére is első helyen végző kilenc sportolóból⁴¹⁰ nyolc az MDP tagja.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Az egész ország ünnepelte hazatért diadalmas olimpiásainkat. *Népsport*, 1948. augusztus 19. 1.; Kádár János belügyminiszter: „Örvendezzünk a nagy sikereknek, de ne elégedjünk meg eddigi eredményeinkkel.” *Népsport*, 1948. augusztus 19. 2.

⁴⁰⁹ A demokratikus sport élmunkásai... *Népsport*, 1948. augusztus 27. 1.

⁴¹⁰ A tizedik aranyérmet a férfi kardcsapat szerezte.

⁴¹¹ Rákosi Mátyás mondta Kecskeméten olimpiai sikereinkről: „A magyar sportolók maguk mögött érezték a magyar dolgozó nép támogatását, erejét és biztatását!” *Népsport*, 1948. augusztus 22. 1.

Az olimpia kapcsán kifejtendő politikai sikerpropaganda kialakítása szükségszerűen komoly feladatot jelentett az Országos Sport Hivatal számára is. Az OSH 1948 szeptemberében az Országos Propaganda Osztállyal és az Országos Sportosztállyal közösen fogalmazta meg az MDP Szervező Bizottsága számára az olimpián elért sportsikerek propagandacélokra történő felhasználására vonatkozó javaslatát a párt népszerűsítése, a népi demokrácia erejének és fejlődésének bizonyítása, további erősítése, valamint a népi tömegsportmozgalom fejlesztése érdekében.

Ezen célok elérése jegyében a három szervezet együttes indítványa nyolc intézkedést irányzott elő. Ezek között szerepelt a *Magyar sport útja* és a *Mit láttam az olimpián?* című kiadványok elkészítése 20-20 ezer példányban, 5 ezer olimpiai képes levelezőlap-gyűjtemény kiadása és a részletes eredménylistákat, beszámolókat, riportokat tartalmazó olimpiai zsebkönyv megjelentetése 10 ezer példányban. A tervek között volt még három-négy ezer darab, *Tatától az olimpiai győzelemig* címmel megjelenő fotóalbum közrebocsátása, az összes sportegyesületnek, a tömegszervezeteknek és a szakszervezetek sportosztályainak megküldendő, havonta egyszer megjelenő nyomtatott faliújság publikálása, a magyar sportolók olimpiai szereplését bemutató dokumentumfilm elkészítése, valamint az olimpián hazánkat képviselő versenyzők részvételével a vidéki nagyvárosokban és nagyobb községekben sportbemutatók szervezése. A javaslatot az MDP Szervező Bizottsága annyi módosítással fogadta el, hogy a másodikként említett kiadványt vonják össze az OSH ajánlása értelmében önálló kollekcióként elképzelt levelezőlap-gyűjteménnyel.⁴¹²

Az OSH az MDP Sportosztályával együttműködve 1948. szeptember 3-ára olimpiai nagygyűlést szervezett a Nemzeti Sportcsarnokba, hogy a londoni olimpiát politikai szempontból értelmezze, és a magyar sportélet-

⁴¹² MNL OLM-KS 276. f. 55. cs. 28. ő. e. Az MDP KV Szervező Bizottsága 1948. szeptember 23-i ülésének jegyzőkönyve. A magyar olimpiai sikerek kihasználása a propagandában.

ben megvalósítandó további feladatokat ismertesse a közvéleménnyel.⁴¹³ A rendezvény első felében Hegyi Gyula összegezte a „népi demokrácia” nagyarányú fejlődése és a magyar olimpiai győzelmek közötti kauzális kapcsolaton alapuló, már említett propagandisztikus megállapításokat, majd a jövőre vonatkozó sportfejlesztési elképzelésekről beszélt. Szavaiból a magyar sportélet szereplőire váró „kihívások” tűntek ki. Hegyi elmondta többek között, hogy a falvakban a jövőben egységesen felállítandó termelőszövetkezeteken keresztül kívánják biztosítani a magyar sport utánpótlása legfőbb bázisául szolgáló helyi sportegyesületek anyagi hátterét. Utalt arra is, hogy a várható sportszakmai eredmények mellett ily módon elejét vehetik a sportot pusztán politikai megfontolásokból támogató „zsiros-parasztok, malmosok, vendéglősök és hasonlók”, azaz a kulákság azon törekvéseinek, amelyek a falusi ifjúság demokráciával való szembeállítására irányulnak.

A továbbiakban felvázolta a Testnevelési Főiskolán zajló oktatás tömegsítését, a Sporttudományi Intézet létrehozását, az edzőképzés reformját és a sportoktatók képzésének kialakítását magába foglaló sportoktatási rendszer létrehozásának folyamatát. Nemzetközi sportkapcsolataink bővítésének jelentőségét hangsúlyozva természetesen kiemelte a „baráti demokratikus népekhez” és különösen a Szovjetunióhoz fűződő viszonyunk erősítésének kulcsfontosságát. Az államtitkár beszéde végére hagyta a magyar sport jövője szempontjából talán legfontosabb kérdést, az amatőrizmus bevezetésének ügyét. Kifejtette, hogy számúzni fogják a sportéletből a demokratikus sporterklöccsel összeegyeztethetetlen üzleti szemléletmódot és a sztárkultuszt, és ezen szellemiségnek megfelelően eltávolítják a

⁴¹³ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 20. ő. e. Az MDP KV Szervező Bizottsága 1948. augusztus 27-i ülésének jegyzőkönyve.

stadionok nézőteréről azokat a személyeket, akik „a sportolók vagy a bírók szidalmazásában és gyalázkodásokban lelik örömüket”⁴¹⁴

A Hegyi Gyula által elmondottaknak megfelelően 1948. október 3-án megújuló szervezeti felépítéssel és képzési struktúrával nyitotta meg kapuit a hallgatók előtt az ekkor már az OSH Nevelési Ügyosztályának felügyelete alá tartozó Testnevelési Főiskola. A legjelentősebb változást az jelentette, hogy míg korábban a főiskola csak a középiskolai testnevelő tanárok utánpótlását biztosította, addig az 1948/49-es tanévtől az alsó-, közép- és felsőfokú tanárképzés mellett már az edzők és mesterek, az üzemi, paraszti és közigazgatási sportvezetők oktatásának, valamint a testnevelés- és sporttudomány művelésének feladatát is el kellett látnia. Ennek a széles körű képzési profilnak megfelelően fokozatosan alakították ki a következő években az intézmény új szervezetét, amelyre vonatkozóan az újonnan kinevezett igazgató, Hepp Ferenc a 2. ábrán látható tervezetet készítette el 1948-ban. Az 1949/50-es tanévre kialakult szervezeti felépítés ugyan különbözött ettől, ám a főiskolának szánt új funkciók⁴¹⁵ már ebből az ábrázolásból is jól kiolvashatók.

A szervezeti módosulások mellett természetesen a Testnevelési Főiskola képzéseinek tartalmában is jelentős változások következtek be. Hiszen – ahogy Hegyi Gyula fogalmazott az intézmény tanévnyitóján elmondott beszédében – a testnevelést tanítókra olyan feladatok vártak 1948 után, amelyek ellátásához a szakismereteken kívül a népi demokrácia eszméje melletti elhivatottságra is szert kellett tenniük annak érdekében, hogy ha-

⁴¹⁴ Hegyi Gyula államtitkár beszéde a Sport nagygyűlésen. *MTI hírchívum, 1945–1949.* 1948. szeptember 3.

⁴¹⁵ Az új funkciók között szerepelt a szakkaderek képzése és továbbképzése a köznevelés, valamint a testnevelési és sportmozgalom számára; véleménynyilvánítás a testnevelés és sport fontos kérdéseiben, továbbá a testnevelés és sport módszertani és tudományos fejlődésének elősegítése. A Testnevelési Főiskola F. I. Szamoukov szovjet professzor személyes közreműködésével 1951-re elkészült működési szabályzatát idézi: Ócsai 1975, 64.

zájukat és népiüket szerető, 1848 szabadsághőseihez méltó ifjúságot neveljenek.⁴¹⁶

TESTNEVELÉSI FŐISKOLA

Szakközépiskola	Sportvezető- és Mesterképző	Általános Iskolai Tanárképző Intézet	Középfiskolai Tanárképző Intézet	Felsőfokú Továbbképző Intézet	Tudományos Kutató Intézet
4 év	<i>Tagozatok</i>	3 év	1 tanulmányi + 1 pedagógiai év		<i>Fő osztályok</i>
<i>Tanulmányi szakok</i>		<i>Tanulmányi szakok</i>	<i>Tanulmányi szakok</i>	<i>Tagozatok</i>	I. szakirodalmi
1. szakoktatói	1. napközi otthoni testnevelés tanítói	FÉRFIAK: atlétika, kosárlabda, torna, labdarúgás, tenisz, ökölvívás, sí, evezés, kajak, birkózás, cselgáncs, röplabda, úszás, vízilabda, vívás, kézilabda, táncnevelés, javító torna	FÉRFIAK: atlétika, kosárlabda, torna, labdarúgás, tenisz, ökölvívás, sí, evezés, kajak, birkózás, cselgáncs, röplabda, úszás, vízilabda, vívás, kézilabda, táncnevelés, javító torna	1. egyetemi és főiskolai	a) folyóiratok, szakkönyvek
2. üzemi	2. közigazgatási és népsport vezetői	NŐK: táncnevelés, atlétika, kosárlabda, torna, tenisz, vívás, úszás, kézilabda, sí, evezés, kajak, röplabda, javító torna	NŐK: táncnevelés, atlétika, kosárlabda, torna, tenisz, vívás, úszás, kézilabda, sí, evezés, kajak, röplabda, javító torna	2. nevelőképző főiskola	II. gyűjtemények a) könyvtár b) múzeum
3. közigazgatási és nép	3. üzemi sportvezetői			3. testnevelési szakfelügyelői	III. kutató a) testnevelés és sporttechnikai b) neveléstudományi c) népi játék és sport d) műszaki e) statisztikai f) jogi g) történeti h) orvostudományi

2. ábra. A Testnevelési Főiskola tervezett szervezeti felépítése (1948)⁴¹⁷

⁴¹⁶ Hegyi Gyula államtitkár ünnepi beszédével nyílt meg a Testnevelési Főiskola új tanéve. *Népsport*, 1948. október 4. 2.

⁴¹⁷ A szerző által szerkesztett ábra dr. Hepp Ferenc A Testnevelési Főiskola egyetemi átszervezésének tervezete (*Testkultúra*, 1948/1. 22–23.) c. tanulmányában közölt vázlat alapján.

Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, a testnevelő tanári pályát választóknak természetesen már a felvételi eljárás során is bizonyítaniuk kellett demokratikus elkötelezettségüket. Erre szolgált a felvételi vizsga „demokratikus gondolkodásmód” elnevezésű része, amely a képzésre jelentkezők „demokratikus politikai és társadalmi tájékozottságának” felmérésére volt hivatott.⁴¹⁸ Az intézmény vezetői az előbb említett szempontokkal szoros összefüggésben, az MKP 1947-es sportprogramjában foglaltaknak megfelelően az új tanévtől kiemelt hangsúlyt fektettek a tehetséges munkás- és paraszti származású fiatalok számarányának növelésére is. E törekvés eredményeként az 1948/49-es tanév első évfolyamára nyolcszor több munkás- és két és félszer több paraszti származású jelentkezőt vettek fel, mint egy évvel korábban. Ez nemcsak a százalékos arányokat, de a létszámot tekintve is komoly növekedés volt. Az 1947-es évben összesen 79, 1948-ban pedig – részben épp az iskolák államosítása miatt fellépő tanárhíányra való tekintettel – 125 hallgató került be a főiskola újonnan induló képzésére.⁴¹⁹

Amint az a táblázatból is kitűnik, az erre irányuló törekvések ellenére a kommunista sportirányítás ekkor még nem tudta megtörni a két világháború közötti időszakban mindvégig érvényesülő közszolgálati-diplomás, tisztviselő-értelmiségi apák gyermekeinek dominanciáját a Testnevelési Főiskolán.⁴²⁰ Ennek tükrében érthető, hogy az intézmény vezetősége a következő tanévre a munkásszármazású hallgatók létszámának további fokozott mértékű növelését irányozta elő, és ennek érdekében előképző tanfolyamokat szervezett a munkás felmenőkkel rendelkező fiatalok számára.⁴²¹

⁴¹⁸ A Magyar Testnevelési Főiskola felvételi hirdeteménye. *Testkultúra*, 1948/1. 29–30.

⁴¹⁹ Dr. Hepp Ferenc: A Testnevelési Főiskola új feladatai és munkája. *Testkultúra*, 1948/6. 12.

⁴²⁰ Sasfi–Szegeci 2012, 107–137.

⁴²¹ Ez a törekvés meg is hozta a kívánt eredményt, az 1949/50-es tanévben ugyanis a munkás-paraszt származásúak aránya már meghaladta a 42 százalékot. *Testkultúra*, 1948/6. 12.; Ócsai 1975, 67.

1. táblázat. A Testnevelési Főiskola első évfolyamos hallgatóinak társadalmi helyzete a szülők foglalkozása szerint az 1947/48-as és az 1948/49-es tanévben⁴²²

Foglalkozás	1947/48-as tanév I. évfolyam		1948/49-es tanév I. évfolyam	
	N	%	N	%
Értelmiségi	36	45,65	49	39,2
Segédtsiszt, altsiszt	8	10,03	4	3,2
Földműves	6	7,69	15	12
Katona	5	6,33	7	5,6
Kereskedő, iparos	18	22,78	18	14,4
Munkás	2	2,53	21	16,8
MÁV-alkalmazott	4	5,06	7	5,6
Nyugdíjas	–	–	–	–
Magánzó	–	–	–	–
Teljesen árva	–	–	–	–
Saját keresetéből tartja magát	–	–	–	–
Gazdálkodó	–	–	4	3,2
Összesen	79		125	

Figyelemre méltó adalék, hogy egy, az OSH-hoz mint felügyeleti szervhez eljuttatott 1949. júliusi kari értekezleti jegyzőkönyv tanúsága szerint a diákokat folyamatosan megfigyelték, a tapasztaltak alapján az intézményi MEFESZ-szervezet⁴²³ évfolyamtitkárai káderjelentéseket készítettek, majd

⁴²² A szerző által szerkesztett táblázat, a Hepp Ferenc fentiekben említett tanulmányában közölt vázlat alapján.

⁴²³ A főiskola létrehozásának ötvenedik évfordulóján megjelent kötet tanúsága szerint az 1948 szeptemberében MDP- és NPP-tagokból álló hallgatók egy csoportja által megalakított szervezet „egy-egy túlkapását leszámítva hasznosan szolt bele a Főiskola életébe”. Követelték a tananyagok és a tantárgyak marxista–leninista átértékelésének sürgős megkezdését, az oktatói kar egészének egyértelmű állásfoglalását a szocialista testkultúra elvei mellett, új tantárgyak – többek között a sportpolitikai ismeretek – bevezetését és a sporttörténet

az üzemi pártszervezettel közösen az intézmény vezetősége elé terjesztettek egy, az adott tanév végén politikai és erkölcsi magatartásuk miatt eltávolítandó hallgatók névsorára vonatkozó javaslatot.⁴²⁴ Minthogy az említett kari tanácskozáson részt vevő oktatók különbséget kívántak tenni a súlyos és a kevésbé súlyos hibát elkövetők között, úgy döntöttek, két csoportra osztják az üzemi pártszervezet „ajánlásában” szereplőket, és csak az előbbieket sújtják azonnali elbocsátással, míg az utóbbiakat intésből részesítik.

Ennek megfelelően az oktatói testület 1949. július 11-én az első évfolyam két férfi hallgatójának eltanácsolásáról döntött. Egyiküket „ingadozó, nem megbízható, ideológiailag gyengén képzett volta és kispolgári beállítottsága” miatt minősítették a pedagógiai pályára alkalmatlannak. A másik esetében ehhez az ítélethez „passzivitása” és „ingadozó magatartása” is elegendőnek bizonyult. Ez annak volt köszönhető, hogy az ingadozó jelzőt a főiskola oktatói megbízhatatlanként, a politikailag passzív viselkedést pedig „lényegében ellenségesként” értelmezték. Az értekezleten az a megállapítás is elhangzott, hogy a Testnevelési Főiskola hallgatóinak nagy része egyik előbb említett kategóriába sem sorolható be, esetükben inkább arról van szó, hogy „ideológiailag képzetlenek, és könnyen a másik táborhoz húznak”.⁴²⁵

Ezen megjegyzés ismeretében akár meglepő is lehetne egy Mindszenty-ellenes tiltakozó nyilatkozat határozott ideológiai tudatossága, ha nem tudnánk, hogy a kiáltvány megjelenésének idején javában zajlott

óraszámának megemelését. Továbbá, amint az a fentiekből is látható, nemegyszer javaslatot tettek a „kilengők” felelősségre vonására. Lásd: Ócsai 1975, 68.

⁴²⁴ Az egyetemek és főiskolák hallgatói ugyanis potenciális kádereknek számítottak a párt szemében, ezért a felsőoktatási intézmények káderei „bizalmas információkat” kértek a hallgatók állandó lakhelyén működő tanács szervektől, de még az ott élőkötől is. Lásd: Gyarmati 1991, 52.

⁴²⁵ MNL OL XIX-I-14-a. Jegyzőkönyv a Magyar Testnevelési Főiskola 1949. július hó 11-ei kari értekezletéről (18. d.).

az esztergomi érsek 1948. decemberi letartóztatásával, majd koholt vádak alapján történő elítélésével záródó kommunista rágalomhadjárat.⁴²⁶ A nyilatkozatot, csatlakozva a többi felsőoktatási intézményhez, a főiskola tantestülete és diákjai adták ki 1948. november 25-én.

Az MDP ezzel szinte egy időben, az OSH-val karöltve, a sportban is újabb támadást indított, ezúttal – Hegyi Gyula fent idézett szavaival összhangban – a sportszövetségekben uralkodó szellemiséggel, valamint a lelátók népének elhajlásaival szemben. A profizmus elleni fellépésre a labdarúgó-válogatott 1948. november 7-én Bulgáriában elszenvedett egygólos veresége szolgáltatott ürügyet. A hivatalos érvelés szerint (amely azt a részletet nagyvonalúan figyelmen kívül hagyta, hogy a csapat 36 óras vonatút után, a mérkőzés előtti éjszaka érkezett meg Szófiába)⁴²⁷ a magyar játékosok lélektelen teljesítménye mögött a profi gondolkodásmód (sérülésveszély elkerülése, keresetkiesés) húzódott meg, amely „a polgári társadalom terméke, és így az ellene való fellépés a szocialista átalakítás során szükségszerű”.⁴²⁸

Ebben a szellemben került sor az OSH-ban 1948. november 24-én a 22 sportági szövetség képviselőinek értekezletére, amelynek középpontjában a szakszövetségek átszervezésének ügye állt. A témát körüljáró előadásában Jánosi Ferenc, az OSH Szervezési Osztályának vezetője rámutatott, hogy a szövetségek vezetőségében még mindig nem megfelelő számban van jelen a munkásosztály, majd az alapszabályok módosításának szükségességére hívta fel hallgatósága figyelmét. Ezután arról beszélt, hogy a politikai és a gazdasági életből már szinte teljesen kiszorult a reakció, de a sportszervezetekben, így a szakszövetségekben, még mindig jelen van,

⁴²⁶ A Testnevelési Főiskola tiltakozása a mindszentysta uszítása ellen. *Népsport*, 1948. november 25. 2.

⁴²⁷ *Magyar Labdarúgó Archivum*. <http://www.mla.hu/valogatott/266.19481107.bulgaria.magyarország>, 2015. március 23.

⁴²⁸ Kutassi 1977, 391.

ugyanakkor a profizmussal szembeni fellépés sem elég határozott. Mindezek alapján megállapította, hogy a szövetségeket meg kell tisztítani a reakciós személyektől, helyükre az üzemek és a falvak sportvezetőit kell állítani, akik közül a legkiemelkedőbb képességűek számára biztosítani kell, hogy csak a sporttal foglalkozhassanak, a szövetségi rendszeren belül pedig egységesen létre kell hozni az alszövetségek hálózatát.⁴²⁹

Az OSH-ban tartott értekezleten meghatározott feladatok megvalósításában, egyáltalán nem meglepő módon, a Ries István és az MDP Sportosztályának vezetője által irányított labdarúgó-szövetség járt elől jó példával. Az MLSZ elnöksége 1948. november 29-én, öt nappal a sport-szövetségek ülését követően kilenc pontból álló intézkedéscsomagot fogadott el az amatőr-profi kérdés rendezése érdekében, amely megfelelt a „szocializmus felé haladó népi demokrácia irányvonalának”. Az egyes határozatok többek között megtiltották, hogy a jövőben az alsóbb osztályokban játszó ifjúsági játékosok bármilyen juttatásban részesüljenek, kizárták a játékosok után az egyesületeknek járó lelépési díj kifizetésének lehetőségét. Kimondták, hogy csak a termelőmunkában részt vevő labdarúgók igazolhatók le, és számukra kizárólag a munkából való kiesés miatt elvesztett munkabér téríthető, valamint ezenfelül az MLSZ által meghatározott egységes rend szerint prémium és „kalóriapénz” fizethető. A vezetőség az általa kijelölt feladatok maradéktalan végrehajtása érdekében arról is döntött, hogy minden egyesülethez biztosokat küldenek ki, akiket a labdarúgó-szövetség, az üzemi sportegyesületek esetében pedig a Szakszervezeti Tanács jelöl ki.⁴³⁰

Az MLSZ elnöksége ugyanezen az ülésen arról is döntést hozott, hogy szigorúbban fog fellépni a labdarúgó-mérkőzéseket reakciós tüntetésekre felhasználó törekvések ellen. A döntés súlyának érzékeltetésére a kommu-

⁴²⁹ Milyen legyen az új, a tömegekre támaszkodó sportszövetség? *Népsport*, 1948. november 26. 1.

⁴³⁰ Korszakalkotó döntéseket hozott az MLSZ elnöksége. *Népsport*, 1948. november 29. 1.

nista sportvezetők a háború alatti évek egyre inkább jobbra tolódó reprezentatív csapataként – tévesen – azonosított, többször „lefaszítáztott”, 1945 áprilisában még megszüntetni is próbált FTC-vel kívántak példát statuálni.⁴³¹ Minthogy a szövetség álláspontja szerint az FTC vezetősége nem lépett fel kellő határozottsággal a klub labdarúgópályáján hétről hétre megismétlődő polgári, sőt fasiszta provokátorok által előidézett rendszerellenes tüntetésekkel szemben, ezért az egyesület összes labdarúgócsapatának játékjogát négy hétre felfüggesztették, pályahasználati jogukat betiltották. Emellett kilátásba helyezték a következő négy mérkőzésen megszerzhető bajnoki pontok jóváírását az együttes ellenfelei számára. Az MLSZ mindezek mellett kötelezte a Ferencváros vezetőit az ilyen esetek jövőbeni megelőzésére, és felszólította a csapat szurkolótáborának „jóhiszemű, demokratikus gondolkodású” tagjait, hogy ők maguk is lépjenek fel határozottan a soraikban megbúvó reakciós elemekkel szemben.⁴³²

⁴³¹ Annak ellenére, hogy a külső, politikai-ideológiai erőter alakulásának köszönhetően az FTC és az MTK szembenállásában egyre nagyobb szerepet játszott a zsidó–nem zsidó polarizáció, valamint, hogy 1944 augusztusától néhány hónapig az a Jaross Andor lett az egyesület elnöke, aki a Sztójay-kormány belügyminisztereként a zsidók deportálásának egyik főszervezője volt, az FTC szurkolótáborát nem lehet egyértelműen és kizárólag a szélsőjobboldallal azonosítani. Ezt elsősorban az magyarázza, hogy drukkerai a főváros IX. kerületénél földrajzilag jóval szélesebb körből kerültek ki. Ez egyfelől azzal áll összefüggésben, hogy az MTK-val szemben külvárosi plebejus csapatnak számító Ferencváros a századforduló utáni közel harminc évben egyedülként szólhatott bele érdemben a bajnoki elsőségért vívott küzdelembe, s így mellé került az első osztályú csapattal nem rendelkező külvárosi és elővárosi szurkolók többsége. Másfelől azzal is magyarázható, hogy mivel a magyar futballbajnokságokban az 1980-as évekig szinte kizárólag a fővárosi csapatok szálltak harcba az első helyért, így az FTC-hez kapcsolódó társadalmi konnotációk alapján a vidéki szurkolók többsége is Fradi-drukker lett. Ennek köszönhetően a zöld-fehér együttes nem is válhatott egyértelműen a jobbra tolódó politikai vezetés kirakatcsapatává, ez a szerep a második világháború alatt sokkal inkább az ország árszállított hadiipari centrumaihoz közel álló csapatokra, a Weiss Manfréd Művek révén fönntartott Csepelre, valamint a Gamma Művek által támogatott Újpestre és Gammára hárult. Lásd: Hadas–Karády 1995, 89–119.

⁴³² Négy hétre felfüggesztették a Ferencváros játék- és pályaválasztó jogát. *MTI hírchívum* 1945–1949. 1948. november 23. 3. kiadás.

A döntés háttereként megemlítendő, hogy egy nappal korábban Ferencváros–Vasas-mérkőzést játszottak.⁴³³ A bajnoki cím felé határozott lépésekkel közelítő hazai együttes – a *Népsport* beszámolója szerint második félidei jobb erőnlétének köszönhetően – annak ellenére 4:2 arányban legyőzte a kommunisták kirakatcsapatát, hogy az két alkalommal is vezetést szerzett a találkozó során. Ami a ferencvárosi szurkolók „fasisztoid” magatartását illeti, a mérkőzésről szóló hírlapi tudósítás szerint a legsport-szerűtlenebb megnyilvánulásuk az volt, hogy „hórukkoztak”, miközben a Vasas kapusa kirúgáshoz készülődött.⁴³⁴

A szövetség határozatára reagálva a Ferencváros vezetősége 1948. december 1-jén rendkívüli ülést tartott, amelyen megállapították, hogy az MLSZ elmarasztaló döntéséig „nem tanúsított kellő éberséget az FTC körül fellépett jobboldali veszéllyel szemben”. Egyebek mellett elhatározták, hogy „Rákosi Mátyáshoz, a magyar sport nagy barátjához” fordulnak a jövőre vonatkozó útmutatásért, valamint azért, hogy járjon el a ferencvárosi labdarúgócsapat büntetésének enyhítése érdekében.⁴³⁵ Az FTC háromfős küldöttsége már másnap bebocsátást nyert az MDP főtitkárához, aki azon az állásponton volt, hogy a Ferencváros vezetésének meg kell kapnia a kellő politikai támogatást az egyesület körül uralkodó tarthatatlan állapotok rendezéséhez, a labdarúgó-szövetség döntését pedig sportszakmai szempontok alapján felül kell vizsgálni.⁴³⁶

⁴³³ Az összecsapás politikai jelentőségére világít rá egy, a szakirodalomban hitelesnek tekintett anekdota, amely szerint 1949-ben egy hétfői reggelen Rákosi Mátyás megkérdezte a titkártól az előző napi Fradi–Vasas végeredményét. A titkár nem tudta, amit azzal magyarázott, hogy „a sportnál sokkal fontosabb politikai kérdésekkel kellett foglalkoznia”. Rákosi reakciója erre az volt, hogy a sport fontos politikai kérdés, különösen, ha egy „baloldali” és egy „jobboldali” futballcsapat játszik egymással. A történetet idézi: Hadas–Karády 1995.

⁴³⁴ Kétszeri Vasas-vezetés után jobb erőnlétével felülkerekedett a Ferencváros. *Népsport*, 1948. november 29. 1.

⁴³⁵ Rákosi Mátyáshoz fordul a Ferencváros vezetősége. *Népsport*, 1948. december 2. 1.

⁴³⁶ A Ferencváros küldöttsége Rákosi Mátyásnál. *Népsport*, 1948. december 3. 1.

Az MLSZ ennek megfelelően úgy módosította korábbi döntését, hogy a Ferencvárostól csak a pályaválasztás jogát vonta meg négy hétre, azaz a csapatnak a soron következő négy mérkőzését az ellenfelek (Újpest FC, MTK, Csepeli Munkás TK, Goldberger SE) pályáján kellett lejátszania.⁴³⁷ Az akkori ferencvárosi futballcsapat erejét mutatja, hogy ezen a négy mérkőzésen is csak egy pontot veszített, és végül kiváló csatárainak, különösen az 59 gólt szerző Deák Ferencnek köszönhetően 140 találattal, 11 pont előnnyel nyerte meg az 1948/49-es bajnokságot.⁴³⁸ Nem véletlen, hogy egy évvel később az MDP-nél felmerült annak lehetősége, hogy a Ferencváros csapatát vegye át a honvédség. Mint ahogy az sem véletlen, hogy miután ezt politikai okok miatt elvetették,⁴³⁹ az 1950-ben az Élelmezési Dolgozók Szakszervezetéhez rendelt együttes legjobb játékosai az újonnan létrehozott, elsőbbséget élvező, az állami erőszakszervezetekhez csatolt klubokhoz, a Budapesti Honvédhoz vagy éppen a Budapesti Dózsához kerültek át.

* * *

Az 1948-as évet az OSH a sportélet jövője szempontjából két nagy jelentőségű bejelentéssel zárta. Az egyik Hidas Ferencről, az MDP Sportosztályának vezetőjéről hangzott el 1948. december 9-én a Testnevelési Főiskolán, a jövő sportvezetői számára szervezett Sportakadémia elnevezésű előadás-sorozat első állomásán. Írásunk végén érdemes felidéznünk nagy vonalakban az általa elmondottakat, mivel egyfelől jól összefoglalják mindazt, amiről a korábbiakban szó esett, másfelől pedig – amint arra

⁴³⁷ Kutassi 1977, 392.

⁴³⁸ *Magyar Labdarúgó Archivum*. <http://www.mla.hu/bajnok/1948-49.evi.nemzeti.bajnoksag>, 2015. március 23.

⁴³⁹ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 85. ó. e. Az MDP KV Szervező Bizottsága 1949. augusztus 29-i ülésének jegyzőkönyve. Javaslat az NB I-es labdarúgócsapatok szakszervezetekhez csatlósáról.

már utaltunk – felvillantják a magyar sport sorsának alakulását évtizedekre meghatározó sportpolitika alapvető jellegzetességeit.

Hidas A *magyar sport fejlődése* című előadásában egy rövid sporttörténeti bevezető után a második világháború utáni helyzetet taglalta, és négy, a népi sportmozgalom kibontakozását gátló tényezőt azonosított. Elsőként a „vereséget szenvedett reakció maradványait” említette, akik a koalíciós pártok sportszervezeteibe beépülve bomlasztották a sportéletet. Elmondása szerint ehhez az is nagymértékben hozzájárult, hogy az egyes koalíciós pártokhoz kapcsolódó sportközpontok gyakran a régi vezetőkkel együtt vették át a felszámolt fasiszta egyesületeket. Ezt követően a Munkás Sport Központ megalakulásának nem időszerű elvi alapjait kritizálta, kiemelve, hogy már kezdettől fogva a szakszervezetek „hatalmas erkölcsi és anyagi erejére támaszkodva kellett volna az üzemek sportját újjászervezni”. Súlyos akadálynak nevezte a kultuszminisztérium Testnevelési Főosztályán működő reakciót is, amely 1945 és 1948 között mindvégig szabotálta a sport újjászervezését. Végül a jobboldali szociáldemokraták kerültek sorra, akiknek ellenállása sokáig gátolta a munkássegység megvalósítását a sportban.

Ez a „bűnlajstrom” jól összegzi a sportélet átalakításának azon stációit, amelyeket a fentiekben bemutatni igyekeztünk. Egyben ismételten megfigyelhető, miként értelmezte át aktuális politikai-hatalmi érdekeinek megfelelően a kommunista párt a valóságot, és biztosított legitimitációt azon törekvéseinek, amelyek az élet többi területéhez hasonlóan a sportban is a hatalom teljes megragadására és az ezt veszélyeztető bármely körülmény gátlástalan kiiktatására irányultak.

Ugyanez az attitűd jelent meg azokban a tervekben is, amelyeket az MDP sportpolitikusa a jövőre vonatkozóan vázolt fel közönsége előtt. Elmondta, hogy az 1948-as sikeres olimpiai szerepléssel le kell zárni a magyar sportban egy korszakot, amit az ott még jelen lévő reakciós elemek eltávolításának és a sportélet olyan átszervezésének kell követnie, amely

„megszabadul a kapitalista maradványoktól, és új felépítményében a szocializmus felé menetelő magyar népi demokrácia egyik legerősebb oszlopa lesz”.⁴⁴⁰

A sportéletben tevékenykedő vagy annak alakulását figyelemmel követő azon kortársak számára, akiknek esetleg még kétségeik lettek volna, hogy a magyar sport teljes szovjetizálásának évei következnek-e, Hegyi Gyula 1948. december 31-i, a *Népsport*-ban megjelent nyilatkozata szolgálhat erre bizonyosággal. Az OSH államtitkára az interjúban elmondta, hogy 1949. április 4-én, a „felszabadulás” évfordulóján a szovjet Munkára és Honvédelemre Kész tömegsportmozgalom mintájára hazánkban is elindítják a népi sportjelvénytípus próbákat, azaz a Munkára és Harcra Kész! mozgalmat. Ezzel összefüggésben a sportszövetségek megújuló szervezetének is jobban megfelelni képes sportvezetők képzésével nemcsak a reakciósoktól tisztítják meg a magyar sportirányítást, hanem azoktól is, akik csak üzleti szellemben gondolkodnak.⁴⁴¹ Mindezek mellett Hegyi természetesen a Szovjetunióval való minél gyakoribb érintkezés „vágyának” említéséről sem feledkezett meg.

Erre rímelték az OSH *Testkultúra* című szakfolyóirata 1948. decemberi, a szovjet testnevelést és sportot bemutató számának bevezető sorai is, amelyek szerint a jövőben „feladatai elvégzéséhez egyetlen magyar sportoló vagy sportvezető sem nélkülözheti azokat a leszúrt tapasztalatokat, melyek nyomán a Szovjetunió ezen a területen is útmutatást nyújt hazánk számára”.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Nagy sikerrel kezdődött meg az első „Sportakadémia”. *Népsport*, 1948. december 12. 1.

⁴⁴¹ Április 4-én, a felszabadulás évfordulóján kezdődnek a népi sportjelvénytípus versenyek. *Népsport*, 1948. december 31. 1.

⁴⁴² Keresztesi Tibor: A Szovjetunió útmutatása a magyar sportolók számára. *Testkultúra*, 1948/7. 2.

MELLÉKLETEK

Fotók a Magyar Sportoló Ifjúság Szabadságünnepéről⁴⁴³

1. kép. 16 ezer sportoló fiatal a Ferencvárosi Torna Club pályáján

⁴⁴³ A képek forrása: A *Magyar Sportoló Ifjúság Szabadságünnep*e 1948. Budapest, Országos Sport Hivatal Propaganda Osztálya.

2. kép. A Szakszervezeti Ifjómunkás- és Tanoncmozgalom táncos bemutatója: „Dalol a munka”

3. kép. Egy úttörő virággal köszönti Rákosi Mátyást

4. kép. Gerő Ernő és Farkas Mihály a díszpályában

5. kép. Rendőrsportolók építési munkák mozdulatait imitálják a Ferencvárosi TC pályáján

Az Országos Sport Hivatal vezetőinek életrajzi adatai

Balázs Józsefné: 1921-ben született Budapesten. Négy középiskolai osztályt végzett, majd az óbudai Goldberger-textilgyár kollektív osztályán dolgozott 1936 és 1941 között. A munkásmozgalomba 1936-ban kapcsolódott be. Az ország német megszállásakor (1944. március 19.) illegálisba vonult. 1945 után a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére megalakított Magyar Nők Demokratikus Szövetsége munkatársa lett. 1948 januárjában a Dunavölgyi Bankhoz került, majd a Kereskedelmi Bankkal történt fúziót követően az ellenőrző osztály munkatársa lett. 1948 júniusától az OSH Ütlevél Osztályán dolgozott, amelynek vezetését munkája elismeréseként bízták rá.⁴⁴⁴

Bogdán János: 1912-ben született. 1928-ig napszámosként dolgozott, majd 1930-ig cipőfelsőrész-készítőnek tanult. A munkásmozgalomba 1935-ben kapcsolódott be a Természetbarátok Turista Egyesületén keresztül. 1939-től több kisebb üzemben dolgozott cipőfelsőrész-készítőként. 1944-ben tevékenyen részt vett az ellenállási mozgalomban. 1948 februárjában a Magyar Kommunista Párt Sportosztályának javaslata alapján az OSH Vidéki Szervezési Osztályára került, ahol munkájának elismeréseként megválasztották osztályvezetőnek.⁴⁴⁵

Hidas Gusztáv: 1926-ban született. Az érettségit követően Budafok megyei városnál, 1948. február 15-től a Nemzeti Sport Bizottságnál, áprilistól pedig az OSH-nál teljesített szolgálatot.⁴⁴⁶

Horváth István: az OSH Propaganda Osztályának vezetője. 1920-ban született Csapodon, Sopron vármegyében. Végzettsége szerint okleveles közigazdász. 1947-ben országgyűlési képviselővé választották a Nemzeti Parasztpárt (NPP) programjával. Az NPP központi sportosztályát vezette, valamint fontos szerepe volt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front egységes sportprogramjának kidolgozásában.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ MNL OL XIX-I-14-a. Előterjesztések a KAB-hoz, 1949. január 28. (11. d.).

⁴⁴⁵ MNL OL XIX-I-14-a. Előterjesztések a KAB-hoz, 1949. január 21. (11. d.).

⁴⁴⁶ MNL OL XIX-I-14-a. Hidas Gusztáv kinevezése tárgyában minisztertanácsi előterjesztés, 1948. július 19. (10. d.).

⁴⁴⁷ MNL OL XIX-I-14-a. Horváth István kinevezéséhez pénzügyi hozzájárulás kérése, 1948. június 18. (10. d.).

Jánosi Ferenc: az OSH Szervezési Osztályának vezetője. 1920-ban született. 1938-tól vett részt a szociáldemokrata ifjúsági mozgalomban. A Nemesfémipari Munkások Szakszervezetében az Ifjómunkás tagozat titkára, később az egész újpesti szakszervezeti ifjómunkás-mozgalom titkára volt. 1942. júniusban illegális kommunista tevékenység miatt másfél év börtöne ítélték, majd egy büntetőszázaddal Nyugat-Ukrajnába vitték, ahonnan sikerült megszöknie. 1946. szeptembertől a Magyar Kommunista Párt Sportosztályának helyettes vezetőjeként tevékenykedett. Nevéhez fűződik a kommunisták sportprogramjának elkészítése. Az OSH Szervezési Osztályán 1948. április 1-től 1949. január 30-ig volt osztályvezető.⁴⁴⁸

Korbacsics Pál: az OSH Nevelési Főosztályának vezetője. 1909-ben született Horvátnádalján. Apja föld nélküli szegényparaszt volt. Négy középiskolai osztályt végzett. 1927-től önálló bőripari vállalkozóként dolgozott. Részt vett az illegális kommunista mozgalomban. 1945 után a Magyar Kommunista Párt Központi Sportosztályának tisztviselője és a Vasas SC főtitkára lett. 1947-ben nevezték ki testnevelési főigazgatónak, 1948 augusztusában pedig testnevelési főtanácsosnak.⁴⁴⁹

Kosztandy András: 1917-ben született Budapesten. Édesapja, Kosztandy István MÁV-segéd tiszt volt, így saját bevallása szerint „polgári keretek közt” nevelkedett. Reálgimnáziumi végzettséget szerzett. 1932 és 1937 között a Budapesti Vasutas Sport Clubban futballozott. Az érettségi megszerzése után 1937 őszétől 1947-ig a Kisipari Munkavállalók Termelő és Értékesítő Szövetkezet könyvelője, cégvezetője, valamint 1937-től hat éven át a Terézvárosi Labdarúgó Kör igazolt labdarúgója volt. 1943-ban vonult be katonának: beosztása tartalékos karpaszományos tizedes volt. Csapattestétől 1944 decemberében Bezi községből szabadságos levéllel visszatért Budapestre, és lakásán rejtőzködött. 1945 után korábbi munkahelyén dolgozott tovább. Az Igazoló Bizottság 1945. szeptember 28-án igazolta. 1945-től a Kinizsi Sportközpont elnökségi tagja. Részt vett a vidéki sport megszervezésében, és a Herminamezei Atlétikai Klub vezetője lett. 1946-tól a Budapesti Labdarúgók Alsövetségének alelnöke, illetve helyettes kapitánya, 1947-ben a Bányászválogatottnak kapitánya. Ezenkívül a Zuglói Atlétikai Klub, a Perecesi Testgyakorlók Köre al-

⁴⁴⁸ MNL OL XIX-A-83-a. Jegyzőkönyv az 1948. július hó 23. napján de. 11 óraker Dinnyés Lajos elnöke alatt tartott minisztertanácsról. 80. napirendi pont.

⁴⁴⁹ MNL OL XIX-I-14-a. Korbacsics Pál és Madarász Endre ítelvénye, 1948. augusztus 25. (10. d.).

elnöke, társelnöke volt. 1948 februárjától a Szabómesterek Országos Termelő és Értékesítő Szövetkezeténél üzemvezető tisztviselő. 1948 áprilisától az Országos Sport Hivatal Gazdasági Osztályának vezetőjeként tevékenykedett. A londoni olimpián az olimpiai csapat gazdasági ügyeinek vezetője volt. 1948 őszén ezen munkájáért a Magyar Köztársasági Érdemrend arany fokozatát kapta. Az 1948-as *Olimpiai Zsebkönyv* egyik szerzője.⁴⁵⁰

Kovács Ferenc: 1910-ben Nagyváradon született. Iskolai tanulmányait 1925-ben fejezte be. A négy polgárit Budafokon végezte. Ugyanitt egy kisiparosnál kitanulta a géplakatos mesterséget. 1932 és 1934 között az I. honvéd gépkocsizó osztagnál tizedesi rangban teljesített szolgálatot. 1935-ben illegálisan kivándorolt Belgiumba, ahol felvette a kapcsolatot az első világháború óta a Szovjetunióban élő nagybátyjával, hogy el tudjon jutni az országba. Brüsszelben tagja volt a Brüsszeli Emigráns Szocialisták Világosság csoportjának. Megismerkedett a Brüsszelben élő magyar kommunistákkal, és szoros kapcsolatot tartott velük. A kommunista pártba 1938-ban lépett be. 1936 és 1939 között részt vett a spanyol polgárháborúban egy Brüsszelből induló magyar önkéntes csoport tagjaként. Több alkalommal is megsérült a harcokban, végül 1938 áprilisa után nem került többször a frontra. A katalán hadsereg és a nemzetközi önkéntesek Franciaországba való visszavonulása után 27 hónapot töltött különböző franciaországi koncentrációs táborokban. 1941 áprilisában párthatározat alapján Németországba ment, majd innen visszatért Brüsszelbe. Belgium felszabadulásáig a belga partizán hadseregek kötelékébe tartozó magyar partizánszászad tagja volt. 1945-től a Magyar Függetlenségi Mozgalom vilvorde-i helyi csoportjának vezetője és a pártvezetőség tagja volt 1947. áprilisi hazatéréseig. Magyarországra való visszatérése után a köztársasági elnök a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatával tüntette ki. 1947. július 1-jétől a Belügyminisztérium Népgondozó Osztályánál dolgozott mentesítőbizottsági tagként, majd 1948. május 1-jétől mint rendőr alezredes teljesített szolgálatot a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályán. Eközben 1948 áprilisában háromhetes pártiskolán vett részt. A káderosztály javaslata alapján 1948. november 15-én került az OSH Technikai Főosztályára vezetőnek. Hegyi Gyula Kovács Ferencet, az 1948. novemberi ügyosztályvezetői értekezlet döntése alapján, a hivatalban felállított Technikai Főosztály vezetésével bízta meg, és a testnevelési fogalmazási szak

⁴⁵⁰ MNL OL XIX-I-14-a. Kosztandy András testnevelés tanácsosi kinevezése, 1948. április 20. (2. d.).

létszámába, az V. fizetési osztály 2. fokozatába testnevelési főtanácsossá kívánta kinevezni. Ennek érdekében fordult 1949. január 5-én a Kinevezési és Alkalmazási Bizottsághoz, kérve, hogy a bizottság az 1150/1945. ME sz. rendelet 2. §-ának megfelelően mentse fel Kovácsot főiskolai végzettségének igazolása alól, mivel az előírt képesítéssel nem rendelkezett.⁴⁵¹

Madarász Endre: az OSH Propaganda Osztályának megbízott vezetője. 1909-ben született. Magyarország és Anglia kétszeres diszkoszvetőbajnoka, a Los Angeles-i olimpia 5. helyezette, tizennyolcszor válogatott. A világgazdasági válság idején alkalmi munkákból élt. 1932-ben behívták katonai szolgálatra. 1934-ben került a Budapest Székesfőváros Közlekedési Rt.-hez (Beszkárt) mint gépkocsivezető. Később ugyanitt beosztáskészítőként dolgozott. 1944-ben Ukrajnában mint munkaszolgálatos megszökött, és partizánnak jelentkezett. Partizán és antifasiszta iskolát végzett. A 4. ukrainai arcvonalon önálló partizántevékenységet folytatott. 1945-ben tért haza, és visszament a Beszkárthoz, ahol sportszervezéssel foglalkozott. A következő évtől a Partizán Szövetségben dolgozott mint sportszervező. Ugyanabban az évben belépett a Magyar Kommunista Pártba, 1947-ben pedig már a Sport Osztály munkatársaként tevékenykedett. 1948 januárjától a Nemzeti Sport Bizottság főtitkára lett. 1948 augusztusában testnevelési főtanácsossá nevezték ki. Ebben a minőségében lett 1948 októberében az OSH Technikai Főosztályának helyettes vezetője, később pedig a nemzetközi és pénzügyi osztály vezetője.⁴⁵²

Moldoványi Gyula: 1915-ben született Nyitrán. 1933-ban Budapesten érettségizett, majd fél évig jogot hallgatott, de anyagiak hiányában felhagyott tanulmányával. Ezt követően katonai szolgálatra vonult be, majd a Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó Vállalatnál dolgozott. 1939-ben rendkívüli katonai szolgálatra hívták be Miskolcra. Leszerelésekor továbbszolgálatra szólították fel, így – mivel állását feladta – 1945 áprilisáig teljesített szolgálatot. 1945 áprilisában Körmentnél esett orosz hadifogságba. 1947 októberében érkezett vissza Magyarországra. 1948. március 8-án a debreceni 4. honvéd kerületi parancsnokság igazolóbizottsága igazolt-

⁴⁵¹ MNL OL XIX-I-14-a. Kovács Ferenc technikai főosztályvezető fizetésének folyósítása, 1948. december 1. (10. d.).

⁴⁵² MNL OL XIX-I-14-a. Korbacsics Pál és Madarász Endre iratmánya, 1948. augusztus 25. (10. d.).

nak nyilvánította. 1948 áprilisától az Országos Sport Hivatalban teljesített szolgálatot. Munkájának elismeréseként megbízták a Statisztikai Osztály vezetésével.⁴⁵³

Pesthi Tibor: az OSH Jogi és Közigazgatási Osztályának vezetője. 1909-ben született. 1927-ben gimnáziumi érettségit tett, 1932-ben jogi doktorátust szerzett a szegedi egyetemen. Az 1930-as években szállítmányozási cégeknél és szövetkezeteknél dolgozott mint tisztviselő és jogi tanácsadó. 1940-től volt a Szociáldemokrata Párt tagja. Az 1940-es években katonaként, a második világháború után a Belügyminisztérium Egyesületi Osztályán teljesített szolgálatot.⁴⁵⁴

Sarlós Ferencné: 1923-ban született. Iskolai végzettsége négy polgári volt. 1938-ban került a munkásmozgalomba, majd később az illegális mozgalomban is részt vett. A katonai törvényszék az illegalitásban való részvételéért hathavi börtönre ítélte, amit le is töltött. Részt vett a Bérkocsis utcai nyilasház felrobbantásában. 1945 után a Vasas SC tornászszakosztályában kezdett dolgozni, melynek rövidesen vezetője lett. 1948 februárjában a párt sportosztályának utasítására lépett be az Országos Sport Hivatalba, ahol a Vidéki Szervezési Osztályon dolgozott. A hivatal átszervezésével kapcsolatban végzett munkája elismerésül a Gazdasági Ügyosztály helyettes vezetőjévé választották.⁴⁵⁵

Ujhelyi József: Az OSH Propaganda Osztályának helyettes vezetője, majd vezetője. 1907-ben született. A gimnáziumot jó eredménnyel végezte el. 1945 előtt hosszú évekig munkaszolgálatos volt. A második világháború után a Magyar Kommunista Párt Propaganda Osztályán dolgozott. 1948 májusától került az Országos Sport Hivatal kötelékébe.⁴⁵⁶

⁴⁵³ MNL OL XIX-I-14-a. Előterjesztések a KAB-hoz, 1949. január 28. (11. d.).

⁴⁵⁴ MNL OL XIX-A-83-a. Jegyzőkönyv az 1948. július hó 23. napján de. 11 órakor Dinnyés Lajos elnöklete alatt tartott minisztertanácsról. 80. napirendi pont.

⁴⁵⁵ Uo.

⁴⁵⁶ MNL OL XIX-I-14-a. Ujhelyi József kinevezése tárgyában minisztertanácsi felterjesztés, 1948. július 19. (3. d.).

Válogatott cikkek, írások

1.

A lotyók visszatérnek

Ma egy éve még vígan küldözgették a SAS-behívókat, fejünk felett bombázó repülőgépek keringtek, miközben vészes szirénázások hangjai mellett rohantunk a bunkerbe.

Ma egy éve, és mi már lassan mindent elfelejtünk!

Sportéletünk tele volt gyáva, aljas fráterekkel, lotyókkal, akik a helytállás helyett a szökést választották, mert idegenben sem tűrik őket, lassanként mind-mind hazaszivárognak. Jönnek lassan, csendben a kertek alatt, és ha nincsenek, akik tüstént a szemükbe vágják aljasságukat, akkor munkába kezdenek, fúrnak, destruálnak. Alattomos kutyák, akik nem látják a Dunába roskadó, felrobbantott hidakat, a rommá lőtt épületeket, a kirabolt országot, a pécek előtt már hajnalban sorakozókat.

Ő, nem néznek az aljas hullarablók semmire, csak arra, hogyan folytathatnák romboló és dögvészt hozó munkájukat ott, ahol gyáva szökésük előtt abba hagyták. És mi balgák, mindent felejtünk és a dolgok fokozatosan homályosodnak előttünk. Mi alszunk, és ők visszatérésük óta céltudatosan dolgoznak. Míg Te az építőmunkában görnyedsz, addig ő alibit gyűjt, sőt, a sajtótörvényre hivatkozva cáfol, ha írni találsz aljasságukról.

A minden színt megjáró spekulánsok szabadlábban cáfolhatnak, az újságírókat lecsukathatják, de az igazság mégis az, hogy a felrobbantott dunai hidakat, a kirabolt országot mégiscsak ezeknek a hitvány férgeknek köszönhetjük, mert ha férfiak lettek volna, sportemberek, és nem aljas lotyók, akkor ellenálltak volna, főleg nem szolgálták volna hű kutyamódra a nációkat és a nyilasokat.

Az átkozottak most mind náci gyűlölők, de tavaly ilyenkor még vakon bíztak a német győzelemben, míg most mindent tagadnak, aljasul tagad-

nak. Itt vannak, visszatértek, és szabadlábbon destruálnak. A veszett kutyát agyonütik, de ezek, akik sokkal rosszabbak, csak ritkán kerülnek lakat alá. Sportunk szennyeslelkű feketézői ők, akik a magyar ifjúság életével üzérkedtek.

Gyáva, hitvány, áruló lotyók!

És mi vakok, süketek, nem akarjuk látni a képmutató bértollforgatókat, akik a reakciós miniszter talpát nyalják, és annak, talán akaratlanul is, a szekerét tolják. Nem látjuk a sportolókat izgató, visszatérő, aljas frátereket, akik arra izgatják őket, hogy a patkányok rehabilitálása nélkül ne sportoljanak. A sok országveszejtő náciimádó mind-mind ellenünk szervezkedik.

Vakmerőségük odáig fajul, hogy önként jelentkeznek a rendőrségen, ahol a legtöbb esetben egyelőre szabadon engedik őket, mert nincs elég bizonyíték ellenük. Egyelőre.

Konkrétum, dokumentum kell? A víz alatt rothadó sokezernyi tarkón lótt hullá, a kirabolt ország nem elég konkrétum és dokumentum?

Néha szabadon engedik őket, és ezek hálából aknákat helyeznek el ellenünk. Ellenünk, akiket a reakciók szerint nem választott senki, tehát jogtalanul vagyunk mindenütt a Sportszövetségekben, a Nemzeti Sport Bizottságban és a Legfelső Ötös Sporttanácsban.

Nem választott bennünket senki. A nép és a népet képviselő Nemzeti Bizottság nekik semmi. Nekünk azonban minden. [...]

Sportunk lotyói lassan-lassan mind visszaszivárognak és biztatást látnak a miniszterben, aki ígérete ellenére a munkássportolók megkérdezése nélkül állította fel a Népnevelés-ügynek elnevezett Testnevelési Osztályt, ahol egyetlen ember nincs, aki közülünk való, és a mi kívánságunkra került volna oda.

Mennyi rémség, borzalom ült a nyakunkon ma egy éve, és mi nem látunk, nem akarunk hallani?

(solti)

Népsport, 1945. október 31. 1.

2.

*Az új sportrendeletéről*⁴⁵⁷

Emlékezetes még, hogy a magyar sport újjászervezésével kapcsolatban hosszú heteken keresztül pártközi értekezlet tárgyalt a sportrendeletekről.

Most, hogy megjelent az első úgynevezett alaprendelet, *máris kiderült, hogy ezeknek a tárgyalásoknak nem volt sok értelmük. A magyar sport nagy többségét képviselő munkáspárti sportvezetők véleményét éppen a döntő kérdéseknél figyelembe sem vették.*

A tárgyalásokon mindenki elismerte ugyan a közoktatásügyi miniszter főfelügyeleti jogát, azonban *arról szó sem volt, hogy a Nemzeti Sport Bizottság hatásköréből kivegyék a sport szervezésének, irányításának és vezetésének jogát.*

A rendelet mindezt a kultuszminiszter feladatának jelöli meg. [...] Az most már kétségtelen, hogy a régi szándék testet öltött: sikerült – *habár valószínűleg csak rövid időre* – az NSB jelentőségét lecsökkenteni, jogkörét megnyirbálni.

A pártközi tárgyalások során a Legfelsőbb Ötös Sport Tanács működési körén szintén megegyeztek a pártok. [...] A megjelent rendelet a LÖS feladatának az ünnepélyes alkalmakkor való reprezentálást és a sportszövetségek „egyöntetű működésének” felügyeletét jelöli meg.

Ezek a feladatok túl jelentéktelenek ahhoz, hogy bizonyítsák az Ötös Tanács szükséges voltát.

A magyar sport pénzügyi alátámasztására a rendelet újjáéleszti a testnevelési alapot és *ennek kezelését a kultuszminisztérium hatáskörébe utalja.* [...]

Mindez nagy sérelme a magyar sportolók tömegeinek, amelyek éppen a felszabadulás utáni nehéz időkben bizonyították be, hogy mindenféle kul-

⁴⁵⁷ A kiemelések minden cikkben az eredeti szöveget követik.

tusztisztviselési gyámkodás nélkül is vezetni tudják ügyeiket. A Nemzeti Bizottság, tehát a magyar nép akaratából alakultak meg közvetlenül a felszabadulás után a magyar sport vezető szervei, és mint ahogy minden sportember előtt ismeretes, sikerrel oldották meg a sport újjászervezésének nehéz feladatát.

Ezek a tények sohasem érdekelték a kultuszminisztérium testnevelési ügyosztályát. [...] Érthetetlen, hogy a mai demokratikus Magyarországon honnan veszik ezek az urak azt a nagy bátorságot, hogy ellenszegüljenek egy népi szerv akaratának.

Nincs más hátra tehát, mint az, hogy az államapparátus megtisztításának során felhívjuk az illetékesek figyelmét erre az ügyosztályra. *Feltétlenül el kell távolítani onnan az oda nem való reakciós elemeket, és helyettük régi, kipróbált, demokratikusan gondolkodó, megbízható sportembereket kell odaültetni.* [...]

Tovább kell folytatni a harcot az NSB sokkal szélesebb autonómiájáért. És ennek a harcnak most már kíméletlennek kell lennie. [...]

E harc mögé oda kell állítani a két munkáspárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Kisgazdapárt balszárnyának, valamint a szakszervezetek mindent el-sőprő politikai erejét is. Semmi kétség, hogy ez rövidesen sikerülni fog, és akkor végre érvényre juttathatjuk a magyar sportolók nagy többségének jogos követeléseit.

H. F.

Népsport, 1946. március 29. 1.

3.

Az összeesküvés sportvonatkozásai

A közelmúltban leleplezett fasiszta összeesküvésnek igen érdekes sportvonatkozásai is vannak. A horthysta patkányok szívós munkával, úgyszólván

méterről méterre igyekeztek meghódítani a magyar élet minden területét. Az összeesküvés nemcsak az ország gazdasági és politikai területére, hanem kulturális és sportéletére is kiterjedt. [...] A puccsisták a fasizmus céljainak szolgálatába akarták állítani a sportoló tömegeket is. A felszabadulás utáni első hónapokban, amíg a romokat kellett eltakarítani, és újjá kellett szervezni a sportéletet, addig a munkáspártok sportembereit zavartalanul hagyták dolgozni. A múlt év elején azonban már nyíltan a porondra léptek. [...]

Hogy céljaikat elérhessék, mindenáron be akartak épülni a magyar sport irányító szerveibe. A Nemzeti Sport Bizottságba legfeljebb hírmondójuk kerülhetett, mert a demokratikus sportolók lehengerlő többséggel munkáspárti tagokat küldtek oda. Megpróbálkoztak bekerülni a Sport Főtanácsba, melyet a kultuszminisztérium rendelete szerint az NSB javaslatára a köztársasági elnök nevez ki. A rendelet tavaly tavasszal megjelent, de végrehajtani mind ez ideig nem lehetett, mert az NSB javaslatával ellentétben a kiscgazdapárt nevében jelentkező Hám Tibor saját magát és az azóta megszökött Saláta Kálmánt jelölte a Sport Főtanács tagjává.

Habár e két összeesküvő „honatya” köztársaság-ellenes szereplését akkor még nem fedezték fel, a Nemzeti Sport Bizottság, igen helyesen, nem volt hajlandó ezt a megoldást elfogadni, és így sikerült megakadályozni a fasiszták benyomulását a legfelső sportvezetésbe. [...]

Természetesen az összeesküvők igyekeztek a sportegyesületekbe is épülni. *Mistéth*, a volt kiscgazdapárti miniszter például, aki mint az összeesküvők egyik főirányítója szintén börtönben ül, a MAFC elnökévé választotta magát. Nemrég ünnepelték egy nagyszabású sportvacsorán ezt a betyárt, és ezen az összejövetelen ott volt valamennyi fasiszta sportbarátja.

A letartóztatott *Vatai László* a kultuszminisztérium elnöki osztályának vezetőhelyettese volt. Az összeesküvés keretében az volt a feladata, hogy a minisztérium hatáskörébe tartozó fasiszta érzelmű tisztviselőket mentse, és pozíciójukban megerősítse. Az ő munkájának tulajdonítható, hogy a

sport területén bélistázott funkcionáriusok nagy része ismét visszakerült helyére, és az is, hogy a Testedzési Ügyosztály egy igen kisszámú kivételtől eltekintve még ma is a horthysta reakció szolgálatában áll.

Kétségtelen, hogy az összeesküvés megsemmisítése a magyar demokrácia döntő győzelme, és ennek tanulságait most már sportvonalon is le kell vonni. Jobban, mint valaha, követelni kell a sportélet megtisztítását a reakciótól. Mindent el kell követni, hogy a legkisebb sportegyesülettől a legfelsőbb sportforumokig kiebrudaljuk az összeesküvők politikai barátait. Mindazokat, akik akár gyengeségből, akár megalkuvásból nem lépnek fel erélyesen a nemzet e kártevőivel szemben, figyelmeztetni kell, hogy magatartásukkal súlyos kárt okoznak a demokratikus magyar sportnak. [...]

H. F.

Népsport, 1947. január 20. 1., 3.

4.

Fasiszták a sportban

Hétfői számunkban ismertettük a Mistéth–Hám–Saláta belső hármas üzemleit a sportban és a politikában. A triumvirátus tagjai azok közé tartoznak, akik a föld alatt és a föld fölött fejtették ki eddig áldatlan tevékenységüket. Szabályos rágcsálók, akik megvárják, amíg a gazda a magot elveti, és amikor a vetés szárba szökken, akkor gyökerében kezdik rágni a termést.

Ha kell, százszor idézzük, hogy mindenki meghallja, akiket illet: *egyesek még a bunkerekben reménykedtek a német csodafegyverek győzelmében, amikor a munkássportvezetők összefogtak egy-két valóban kisgazda sportvezetővel és a munkássportolókkal, nekiláttak az agyonvert sport feltámasztásának. [...]* Amikor a sportélet valahogy egyenesbe került, jelentkeztek ők, a Hámok, a Saláták és a Mistétek. Ó, nem munkára, nem! A vezetésre jelentkeztek. Ha megkérdezték volna azonban tőlük, hogy kiket akarnak

vezetni, vajon mi lett volna a válasz? Lehet, hogy arra a 400.000 elbódított magyar leventére gondoltak, akiket a *Mistéth–Hám–Saláta* elbarbárai nyugatra hurcoltak. [...]

Közgyűlések előtt állunk. Már vannak jelentések arról, hogy különböző szakszövetségekben hogyan készül az ellenlista. A munkát elvégezték a munkássportvezetők és a munkássportolók, tehát a gerendatöréskor szálkakeresők úgy gondolják, hogy elérkezett az idejük, és átveszik a vezérést, az irányítást. *Tervük nem sikerülhet, és annak meg kell buknia a munkássportolók szolidaritásán.* Volt ebben az országban millió és milliókkal rendelkező OSK, amelytől ha egy munkásegylet segílyt kért, akkor arculcsapásként odadobott egy pár futócipőt. A munkásatléta részére nem volt segíly, de tellett pénz arra, hogy az „úrissportot” elégítsék ki, s ilyenkor semmi pénz nem volt sok. [...] Egy cél volt: mennél jobban szédíteni, bódítani az ifjúságot „testnevelés-nemzetvédelem” címen. Az ifjúságot, az ország virágát aztán felhasználni arra, hogy játék fegyverekkel ellátva azokat, *védjék meg Horthyékat, majd később a náciakat, végül a nyilasokat.* [...]

Az államvédelmi osztály dolga, hogy a *Mistéth–Hám–Saláta*-frontot teljesen felgöngyölítse. Az államvédelmi osztály dolga, hogy kiderítse, kik tartoznak a triumvirátushoz. Kik azok, akik a BBTE feloszlátása ellen hadakoztak, és kik azok, akik *Mistéthet* elnökké választották, és kik azok, akik a Testnevelési Főiskolán szervezték az ifjúságot. [...] Ha az államvédelmi osztály felgöngyölíti a politikai frontot, nem szabad figyelmen kívül hagyni a sportvonalat sem. A sportvonalat, amelyen *Horthyék* minden elgondolása legelőször nyilvánult meg. [...]

(solti)

Népsport, 1947. január 23. 1.

5.

Hidas Ferenc nagy beszéde a belgrádi sportkongresszuson

Vasárnap nyitották meg Belgrádban a Balkán-kongresszust. A kongresszuson 16 nemzet 350 küldöttje vett részt [...]. Kreacsics üdvözölte a küldöttség tagjait, majd Hidas Ferenc, a magyar küldöttség tagja válaszolt:

– *Mi az új demokratikus Magyarország sportját képviseljük, amely a diadalmasan előrenyomuló Vörös Hadsereg felszabadító harca nyomán keletkezett. [...] A magyar sportot régi vezetői a fasiszmus évtizedei alatt a Horthy-rendszer szolgálatába állították. Minden erejünkkel arra törekedtek, hogy a magyar ifjúságnak a sporton keresztül is fasiszta nevelést adjanak, és a leventesport segítségével már kora ifjúságukban katonai előképzést kényszerítettek rájuk. Így készült a magyar fasiszma a háborúra. A múlt bűnös sportvezetői részint börtönökben ülnek, részint elmenekültek az országból. [...] Éljen Tito tábornagy! Éljen a demokratikus, népi Jugoszlávia! Éljen a jugoszláv–magyar sportbarátság! Halál a fasiszmusra, szabadságot a népnek!*

A nagy tetszéssel fogadott beszéd után sokáig éltették a jugoszláv–magyar barátságot.

M. D.

Népsport, 1947. január 30. 3.

6.

Legyen már végre végleges „kormány” a TF-nek! Néhány szó a Testnevelési Főiskoláról, ahol a demokrácia még mindig csak rendkívüli hallgató.

A választások utáni hosszú politikai válság után mindenki föllélegzett, amikor végre megalakult a kormány. A bizalom és a munka kormánya címet előlegezte a Dinnyés-kormánynak. Mert munka van elég.

Nincs a magyar életnek olyan területe, ahol ne lenne rengeteg elvégzendő munka, megoldandó kérdés. Amikor a Testnevelési Főiskola birodalmát járjuk, itt is ezt a tételt látjuk igazoltnak. [...] A TF-en még nem épült fel az új világ, de a régi világ nyomai nagyon is felismerhetők. A szellem alig különbözik a régítől. A demokrácia ezen a főiskolán még csak – rendkívüli hallgató. A negyedévesek tanrendjén szerepel heti két óra „Időszerű kérdések” címmel [...]. De mi van az első három évfolyammal? Azok nem felnőtt emberek? Nem vesznek részt az ország időszerű kérdéseiben? Nekik nincs szükségük politikai tájékozottságra, még olyan szerény módon sem, mint amennyit heti két óra jelent?

Nem is csodálkozunk azon a jellemző jeleneten, amelyet véletlenül hallottunk. Lányok beszélgetnek. [...] Az egyik kislány panaszkodik családi körülményeire. Egy másik, talán negyedéves lehetett, így nyugtatja meg: „Ne búsulj, majd a hároméves terv a ti életedeket is megjavítja!”

Gúnyos nevetés volt a válasz. A tudatlanság, a tájékozatlanság gúnykacaja volt. Így fest a politikától mentes, „sportszerű” felfogás. Nincsenek tisztában mindennapi életük legfontosabb kérdéseivel. [...]

1944 óta nem sokat változott az oktatás módja sem. A legszebb porosz hagyományok jutnak az ember eszébe, amikor a pattogó vezényszavakat, a merev katonásdit hallja és látja. Kiirthatatlan lenne a német maszlag? Nem hisszük. [...]

Mi tehát itt a legfontosabb? Meg kell vizsgálni, hogy kik és hogyan nevelik a leendő testnevelő tanárokat. Meg kell nézni, hogy a testkultúra országában milyen a „kormány” és milyen a „miniszterelnök”. [...]

Ha az országos politikában meg tudott alakulni a koalíciós kormány, akkor itt is ki kell szélesíteni a demokratikus tömböt, és meg kell szüntetni az ideiglenességet. A betöltetlen tanszékekre jó képességű, haladó szellemű tanárokat kell kinevezni. Az intézet élére következetes, meg nem alkuvó, haladó szellemű igazgatót kell állítani. [...]

Jánosi Ferenc

Népsport, 1947. október 2. 3.

7.

Lélekemelő ünnepség az OSH-ban a Kommunista Párt harmincadik évfordulója alkalmából

Az OSH vívótermében felépített alkalmi színpadon hatalmas könyvet világitanak meg a fényszórók. Rajta felírás: „*A Kommunisták Magyarországi Pártjának története*”. A színpad és a zongora mellett fehér inges, lelkes társaság: az OSH énekkara. Kipirult arccal várják az ünnepség kezdetét. [...] A nézőtérén az OSH tisztviselőkara és a vendégek.

Felcsendülnek a himnusz hangjai: megkezdődik az ünnepség. Ujhelyi József, a sajtó- és propagandaosztály vezetője fellép az emelvényre, és beszélni kezd:

– *Harmincadik évfordulója van pártunk megalakulásának, és ezen az évfordulón nemcsak mi, magyar kommunisták, hanem az egész magyar munkásosztály és az egész magyar dolgozó nép szerető büszkeséggel tekint pártunk felé.*

Azután beszél a párt harmincéves múltjáról, történelmi hivatásáról, az eddig megjárt göröngyös útról s a jövő céljairól. Kitér a sportra is:

– Meg fogjuk teremteni a magyar sportnak az eddigénél sokkal nagyobb fejlődést biztosító lehetőségét. Meg fogjuk teremteni a szocializmust építő országunkban az új szellemű, új erkölcsi tartalommal megtöltött sportot. Nemcsak az a célunk, hogy a sportot kivigyük a tömegek közé, hanem azt akarjuk, hogy sportolóink a szocializmust építő népi demokráciának öntudatos harcosai legyenek, akik azért is sportolnak, hogy többet és jobban tudjanak dolgozni országunkért, népünkért, önmagukért.

A beszéd végén a közönség egy emberként feláll, és szünni nem akaró lelkesedéssel élteti a Magyar Dolgozók Pártját és Rákosi Mátyást. [...]

Végül Madarász Endre, a technikai főosztály helyettes vezetője felolvassa Rákosi Mátyás nagy beszédének utolsó mondatait, és eléneklik az Internacionálét. [...]

(szombathy)

Népsport, 1948. november 25. 1.

8.

„...talán érdemes volt átesnünk azon a botránnyon...” Fontos sportpolitikai kijelentések a Ferencváros–MTK közös ebéden.

Mérföldköve volt ez a rangadó a magyar labdarúgásnak – mondta többek közt Marschall László, az MTK ügyvezetője az MTK–Ferencváros-rangadó után azon a közös ebéden, amelyen a két egyesület vezetői és játékosai részt vettek. [...]

A döntetlenül végződött rangadó nyereséget is hozott: kiderült, hogy a két héttel ezelőtti botránnyokkal tarkított Ferencváros–Vasas-mérkőzés valóban a közönség közé befurakodott reakciós elemek izgatása folytán vált botránnyossá, és a szigorú intézkedések következményeként kiderült az

is, hogy izgatás, előre megfontolt ingerlés nélkül, békés és sportszerű keretek között is lefolyhatnak labdarúgó-mérkőzések.

– Segítségére voltunk a Ferencvárosnak az elmúlt nehéz napokban – mondotta beszédében Marschall László. – Nemcsak azért, mert annak idején, amikor a fasizmus feloszlatta a Hungáriát, a zöld-fehérek is felemelték tiltakozó szavukat, hanem azért is, hogy ezt a nagy múltú egyesületet arra az útra segítsük lépni, amelyre minden demokratikusan gondolkodó egyesületvezetőnek kell vinnie az egyesületét.

Nádas Adolf a Ferencváros nevében megköszönte a bátorító szavakat, és kijelentette azt is, hogy bár a bajnoki táblázaton vezet a Ferencváros, de a demokratikus átalakulás folyamatában lemaradt. Ígéretet tett, hogy a Ferencváros elsősorban a demokrácia erejének a megizmosításáért küzd – minden klubsovinizmus mellőzésével.

Marosán György, az MDP főtítkárhelyettese szolt ezután a játékosok felé. Idézte a két hét előtti Ferencváros–Vasas-mérkőzés súlyos következményekkel járó jeleneteinek szellemét.

– Felháborodva mentem el a mérkőzés közben – beszélt Marosán György –, és megkérdeztem az illetékeseket: meddig tűrjük még ezt? [...] A vasmunkások ezrei vállalkoztak most arra, hogy majd ők rendet csinálnak. Pártunk nem ezt az utat választotta. Vezérünknek, Rákosi Mátyásnak útmutatása alapján nyúltunk bele a darázsfészekbe, és ennek a bölcs iránymutatásnak volt az eredménye az, hogy bár döntetlenül végződött a rangadó, a mérkőzést mégis a Fradi játékosai és közönsége nyerte meg: sportszerű játékkal és sportszerű viselkedéssel.

A fenti mondatok után az ebéd résztvevői hosszasan ünnepelték Rákosi Mátyást. [...]

Vas Zoltán miniszter is visszaemlékezett a két hét előtti botrányos mérkőzésre. És arra, amikor elindult a tömegeken keresztül a kijárat felé, miközben innen is, onnan is megjegyzések ütötték meg a fülét.

– Ne higgye senki azt – emelte fel szavát Vas Zoltán –, hogy Pártunknak akár a Vasas, akár az MTK vagy az UTE kedvesebb volna, mint más egyesületek. Az MDP-nek nincs úgynevezett kedvenc csapata! Az MDP-nek kedves és fontos minden egyesület, amely a demokratikusan irányított tömegsporton át fejleszti a testkultúrát. [...]

Ezután kijelentette: nem engedhető meg az, hogy a reakció a zöld-fehér egyesületet eszközévé használja fel.

– A sport a demokrácia sportja legyen. Ennek a sportnak pedig a legnagyobb támogatást is megadjuk. Ma már letűnt a mecénások korszaka. A sport támogatói mi vagyunk. [...] Azt akarjuk, hogy az edzett, kisportolt tömegekből edzett, izmos dolgozók váljanak. Ezért kell új alapokra fektetni a sportot és a nevelő munkát. [...] Ezért áldozunk a sportra. És mi kommunis-ták, amit ígérünk, azt be is tartjuk.

Bús-Fekete Pál

Népsport, 1948. december 14. 1.

9.

Sportpropaganda

A sport térhódításának egyik legfontosabb előfeltétele, hogy a benne rejlő értékekről a társadalom mennél szélesebb rétegei szerezzenek tudomást. A nép legnagyobb részének – mint általában valamennyi társadalmi kérdésről – a sportról is halvány és téves elképzelései vannak. [...] A sport mélyebb értelméről kevesen alkottak maguknak tiszta képet, a nép nagy többsége pedig legfeljebb annyit tudott a sportról, amennyit az üzletet hajhászó léha hírverés, vagy a csendőrszuronyok segédletével végrehajtott leventegyakorlatok véstek emlékezetébe. [...]

A mi propagandánk – a demokratikus propaganda! – a nép ügyét szolgálja, érdeke a valóság leplezetlen feltárása, ami a dolgozó népet saját érdekei megvédésére mozgósítja.

A propagandát felhasználják népellenes, reakciós eszmék támogatására. A reakció propagandája a hazugságra, babonára támaszkodik: *a dolgozó nép érdekeivel szemben egy szűk reakciós réteg érdekeit tartja szem előtt!* [...]

A sport nem csupán testmozgás vagy szórakozás, hanem a társadalmi élet egyik megnyilvánulása. A sportoló nem csupán sportoló, hanem elsősorban társadalmi lény, akinek életkörülményeit nem a sport, hanem a társadalmi viszonyok alakulása határozza meg. [...]

Az összefüggés világos [...], a sportolónak nemcsak a sporttal, hanem a politikával is foglalkoznia kell. A sportpropaganda kell, hogy figyelembe vegye [sic!] ezt a tényt [...]. Feladata tehát éppen az, hogy *tudatosítsa a sport és a politika elválaszthatatlanságát.*

Minden gondolkodó sportember láthatja, hogy győzelmesen előrehaladó népi demokráciánk egyre emelkedő mértékben növeli a dolgozók életszínvonalát. Ez a kalóriában is lemérhető tapasztalat a sport területén arra tanít, hogy ott egyre szélesebb néprétegek számára biztosítja a sportolás lehetőségét.

A sport és a politika így függ össze egymással, és a magyar sport fejlesztését és haladását szolgáló sportember úgy képviselheti leginkább a saját és a közösség érdekeit, ha nemcsak jó sportember, *de jó demokrata is egyben.* Nemcsak sportol, hanem az összefüggés felismeréséből eredő következtetéseket levonva *politikailag és gazdaságilag is segíti népi demokráciánk megerősödését!* [...]

Ha a letűnt világ sportját összefüggéseiben vizsgáljuk, való méreteiben felismerhetjük gyökértelenségét. [...] Magyarország specializálta magát a minőségi sportolók kitenyésztésében, míg a tömegekben rejlő értékek kiaknázását elmulasztotta. [...]

A régi rend urait „politikai éleslátás” vezette a tömegek sportjának elhanyagolására! [...] Tudták, hogy a sportolás nem pusztán az izmok játékos kedvtelése, hanem elindítója egyben annak a fejlődési folyamatnak, amely

az egyént gondolkodásra, az összefüggések keresésére: a társadalmi igazságtalanságok felismerésére készíti. A testileg megerősödött, szellemiekben meggyarapodott és öntudatában magára döbbsen tömeg megjelenése pedig: legkevésbé sem illett bele az agonizáló kapitalizmus menetrendjébe!

Népi demokráciánk most az eddigi elszigetelt széles rétegek felvilágosítására veti a fősúlyt. [...] A múlt „hendikepét” még ma is sínylő tömegeknél nem fogjuk kivárni az értelem magasabb fokán megszülető felismerést, hanem felvilágosító és tanító propagandánkkal elősegítjük, siettetjük, megérleljük annak kibontakozását! [...]

Utalnunk kell arra, hogy az elmúlt idők urai sem csupán divatként művelték privilegizált sportjukat – ehhez túl kényelmesek lettek volna! –, hanem testierő-készleteket tartalékoltak, és azon keresztül szellemi frissességüket konzerválták rabszolgáik: a dolgozó nép elnyomásához!

Az urak sportjának számláját mindig a dolgozó milliók fizették: munkájukkal, verejtékükkel, idő előtti megrokkanasukkal. [...]

De emlékeztessük értelmiségi dolgozóinkat, művészeinket és a technika tervező elméit is arra, hogy munkájukkal, alkotásaikkal és zsenialitásukkal egy embertelenül kizsákmányoló rendszer érdekeit szolgálták, és annak csupán vállveregetéssel jutalmazott lenézett rabszolgái voltak! [...]

Nem lehet kétséges senki előtt, hogy egyre szélesedő népi sportmozgalmunk elindítja azt az egészséges fejlődést, amely az eddig kiaknázatlan tömegekből feltárható tehetségek sokaságával fogja sportunk megfelelő utánpótlását biztosítani. E gazdag kincsesbányából származó értékek között kialakuló vetélkedésben kell aztán kibontakoznia annak az élgárdának, amely hivatva lesz népi demokráciánk erejét – úgy honi, mint külföldi viszonylatban – a sport területén kifejleszteni.

(b. s.)

Testkultúra, 1948/2. 30–32.

10.

Az olimpiai tűz fényénél

Hogyan marad meg a londoni olimpia az emlékezetünkben? Kétségtelenül úgy, hogy ezen az olimpián szerepelt a magyar sport a legjobban minden eddigi olimpia között. [...] Hiába prüszköl az angol rádió, hiába szisszen fel a „Manchester Guardian” vagy a „Daily Mirror”, a sikeres vagy sikertelen olimpiai szereplés többet mond egy országról gyakran, mint száz és száz beszéd. És az olimpiai siker vagy balsiker, túl a sporton, sokat árul el egy ország társadalmi helyzetéről is. Aki nem vizsgálja meg a magyar társadalmi fejlődés gyökereit, az nem is érti meg, miért szerepelt a magyar csapat ilyen jól az olimpián. [...] Nem véletlen, hogy soha még így nem forrt össze az ország a szurkolásban, az eredmények várásában, és soha még így nem érezte magáénak az olimpiai sikerek kivívóit, mint most. [...] Az olimpia egyik fontos tanulsága ez. A sportban is látható, milyen élő valóság a jelszó: „Tiéd az ország, magadnak építed!” [...]

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy amilyen a társadalom, olyan a sport, akkor nem volt nehéz kikövetkeztetni a rendező ország s a befolyásukat legjobban éreztető országok társadalmi helyzetéből, hogy milyen lehet ma Londonban. Legfőljebb azt kell mondanunk, hogy a valóság sivárabb volt, mint amilyenre számítottunk. [...]

Azok az angol lapok, amelyek mindenáron szembe akartak szállni többek között a magyar érvekkel is, s tagadásba vették, hogy Magyarország sikeres olimpiai szereplése a magyar társadalmi fejlődés örvendetes jele, [...] Amerikára hivatkoztak, s azt állították, hogy ha ez a tétel áll, akkor Amerika rendszere a legjobb, mert Amerika győzött a legtöbb sportágban. Amerika azonban azok közé az országok közé tartozott, akik egyáltalán nem szenvedtek a háborúban, az ő sportjuk megmaradt, nem kellett újjáteremteni. Az amerikai győzelmekben ezenkívül nagy szerepet játszottak a megvetett színesek [...].

De mindezekon a politikai visszásságokon kívül vajon nem volt mégis alkalmas az olimpiai eszme arra, hogy közelebb hozza egymáshoz a különböző nemzetek és különböző földrészek fiataljait? Sajnos erre is nem kell válaszolnunk. [...] A kispolgári nacionalizmus sportbeli kinövései gyakran megrontották a levegőt, és baráti közeledés helyett a gyűlölködés még jobban eltávolította a küzdőket egymástól. [...]

Vizsgáljuk meg végül azt a légkört, amelyben a magyar csapatnak versenyeznie kellett az olimpiai babérért. Nem volt baráti légkör. Naivság lenne azonban arra gondolni, hogy nyílt ellenségeskedés, vicsorító imperialista fogak meredtek a népi demokratákra. Nem, ennél ravaszabb a nyugati imperializmus. A „fair play” látszatát meg kellett őrizni. De minduntalan láthatatlan vasfüggönybe, az elfogultság és az ellenszenv vasfüggönyébe ütközött a magyar csapat. Az angol sajtó nemigen vette észre a magyar teljesítményeket [...]. Nem sajnálták a terjedelmet azonban akkor, amikor politikai vitát kellett kezdeni, és megmagyarázni a magyaroknak, hogy olimpiai sikereik korántsem jelentik azt, hogy odahaza valamit is jól csinálnak. [...]

Sok szó esett az olimpiával kapcsolatban az üzleti szellemről. Nézzük meg, hogyan nyilvánult ez meg. Sajnos nem úgy, ahogy szeretttük volna. Mert ha az olimpiát úgy rendezték volna, ahogyan az üzletszerű sportmunkatványokat, akkor sokkal simább, sokkal pontosabb lett volna a rendezés. [...] Annyi bizonyos, hogy igen drága volt a belépőjegy az olimpiára. [...] Ha még ehhez hozzávesszük a közlekedési költségeket, akkor megérthetjük, hogy az angol dolgozók nemigen engedhették meg maguknak az olimpia fényűzését. [...]

Csak remélni lehet, hogy a legközelebbi olimpia a londoninál hasonlíthatatlanul tisztább, becsületesebb, sportszerűbb lesz. Ez azonban nemcsak sportkérdés. [...] Ha teljes erőnkkel harcolunk és dolgozunk az igazi demokráciáért, a szocializmusért, akkor egyben az igazi olimpiai eszméért, a szociális igazságra épült világ magasztos sportünnepeéért is küzdünk.

Ebben a harcban pedig nem megvetendő a magyar sport, a magyar demokrácia ereje.

Feleki László

Testkultúra, 1948/4–5. 3–6.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. fond 55. csomag – Az MDP Szervező Bizottsága iratai

XIX-I-14-a – Országos Testnevelési és Sport Hivatal. Általános iratok, 1948

Nyomtatott levéltári források

Nemzetgyűlési napló 1946: *Az 1945. évi november 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója*. I. kötet. 1–30. ülés (1945. november 29.–1946. május 9.). Budapest, Athenaeum.

Nemzetgyűlési napló 1952: *Az 1945. évi november 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója*. VI. kötet. 102–112. ülés (1947. február 27.–1947. március 19.) 1952. Budapest, Athenaeum.

Magyar Közlöny Rendeletek Tára

Sajtó

MTI hírachívum, 1945–1949. <http://archiv1945-1949.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1,201,2015.majus.6>.

Népsport, 1945–1948

Sport Közlöny, 1947

Szabad Nép, 1945–1948

Testkultúra, 1948

Irodalom

- Andreides Gábor 2013: A magyar–román válogatott labdarúgó-mérkőzések története, 1913–2013. *Pro Minoritate*, 2013/4. 15–41.
- Borsi-Kálmán Béla 2008: *Az Aranycsapat és a kapitánya*. Budapest, Kortárs.
- Csicsery-Rónay István–Cserenyey Géza 1998: *Koncepciók per a Független Kisgazdapárt szétzúzására, 1947*. Tanulmány és válogatott dokumentumok. Budapest, Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete.
- Dénes Tamás–Peterdi Pál–Rochy Zoltán–Selmeci József 1999: *Kalandozó magyar labdarúgók*. Budapest, Aréna 2000.
- Föglein Gizella 2005: Az államfő „intézménye” 1944 és 1949 között. *Múltunk*, 2005/2. 221–230.
- Földesiné Szabó Gyöngyi 1995: A sport átalakulásának fő tendenciái a posztkommunista társadalmakban: a magyar példa. In Papp Gábor–Vass Miklós–Soós István (szerk.): *Sportszociológiai szöveggyűjtemény*. I. kötet. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem. 155–201.
- Gyarmati György 1991: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. *Valóság*, 1991/2. 51–63.
- Gyarmati György 2009: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. *Korunk*, 2009/3. 75–88.
- Gyarmati György 2012: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956. 2000. *Irodalmi és társadalmi havi lap*, 2012/7–8. (<http://ketezer.hu/2012/08/gyarmati-gyorgy-ellensegek-es-bunbakok-kavalkadja-magyarorszagon/>, 2015. március 21.)
- Gyarmati György 2013: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL–Rubicon.
- Hadas Miklós 2011: Olimpia és globalizáció. *Sic Itur ad Astra*, 62. 103–122.
- Hadas Miklós–Karády Viktor 1995: Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmának történelmi vizsgálatához. *Replika*, 1995/17–18. 89–119.
- Hegyí Gyula 1949: A Magyar sport új szervezete, sportközigazgatás. In *A Magyar testnevelés és sport szervezete és igazgatása*. Budapest, Országos Sport Hivatal. 3–20.
- Huszár Tibor 2007: *Az elitől a nőmenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989)*. Budapest, Corvina.
- Kemény Gábor 1948: Olimpiai előkészületeink Londonra. *Testkultúra*, 1948/1. 2–5.
- Kenyeres Ágnes (szerk.) 2003: *Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1990*. Budapest, Arcanum. (<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC05727/05905.htm>, 2015. február 20.)

- Kő András 2006: *Melbourne 1956*. Budapest, Nemzeti Lap- és Könyvkiadó.
- Kun László 1998: A szovjet típusú államszocialista sportmodell alternatívái (1944–1956). In Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században*, 3. kötet. Szekszárd, Babits. (<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/590.html>, 2015. március 24.)
- Kun László–Sipos Attila 1979: *A sport Magyarországon*. Budapest, Kossuth.
- Kutassi László 1977: A sportmozgalom és a testnevelés a felszabadulás után. In Földes Éva–Kun László–Kutassi László: *A magyar testnevelés és sport története*. Budapest, Sport. 349–464.
- Kutassi László 1987a: *A Magyar Kommunista Párt sportpolitikája, 1944–1948*. Budapest, Kossuth.
- Kutassi László 1987b: *A magyar szakszervezeti sportmozgalom a felszabadulás után*. Budapest, Szakszervezetek Országos Tanácsa Sportosztálya.
- Lázár, Stefan 2003: *A vereség forradalma*. Budapest, Válasz Könyvkiadó.
- Majtényi György 2011: Czibor, Bozsik, Puskás. Futball és társadalmi legitímáció az ötvenes években. *Sic Itur ad Astra*, 62. 219–232.
- Margay Sándor–Török Péter 2003: 6:3 – *Az évszázad mérkőzése – és ami mögötte van*. Budapest, Aréna 2000 – Carving.
- Miklós Péter 2011: *A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Tanulmányok Radnótiról, kortársairól és a szegedi egyetemről*. Szeged–Szabadka, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/a_szegedi_bolcseszkar_radnoti_miklos_diakeveiben/pages/014_radnoti_baratja_rakosi_szovetsege.se.htm, 2015. február 24.)
- Ócsai József (szerk.) 1975: *50 év a testkultúra szolgálatában, 1925–1975*. Budapest, Magyar Testnevelési Főiskola.
- Palasik Mária 2000: A „Magyar Közösség”-ügy és tanulságai. In uő.: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949*. Budapest, Napvilág. 194–229.
- N. Pál József 2009: Hajrá magyarok! – A magyar sport történetének vázlata. In uő.: *Magyar sport – magyar sors. Esszék a magyar sport történetéből*. Budapest, Kortárs. 233–263.
- L. Pap István 2003: *100 éve együtt. A Nemzeti Sport első évszázadának históriáskönyve*. Budapest, Ringier.
- Papp Gábor 2011: Törekvés, Egyetértés, Testvérség. Kísérlet sport és hatalom viszonyának elemzésére. *Sic Itur ad Astra*, 62. 75–102.

- Papp Gyula 2009: Az igazoló eljárások és a háborús bűnösök megtorlása 1945 után Magyarországon. *Aetas*, 2009/2. 162–180.
- Perczel Olivér 2011: Hogyan zajlottak a létszámcsökkentések 1946-ban? *Archívnet. XX. századi történeti források*, 2011/3. http://www.archivnet.hu/politika/hogyan_zajlottak_a_letszamcsokkentések_1946ban.html, 2015. február 22.
- Rainer M. János 1998: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–1948. In Standeisky Éva–Kozák Gyula–Pataki Gábor–Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei, 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet*. Budapest, Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete. 17–39.
- Ripp Zoltán 1998: Példaképből ellenség. A magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához, 1947–1948. In Standeisky Éva–Kozák Gyula–Pataki Gábor–Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei, 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet*. Budapest, Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete. 45–62.
- Rózsaligeti László 2013: *A nagy Honvéd. Az elfogott piros ulti*. Budapest, Alma Mater Zala Bt.
- Sarusi Kiss Béla–Szegedi Péter 2004: „Zsidómentesen, újjászületve...” Örségváltás a magyar labdarúgásban, 1939–1944. *Múlt és Jövő*, 2004/3. 77–96.
- Sasfi Csaba–Szegedi Péter 2012: A Testnevelési Főiskola hallgatói, 1925–1948. *Korall*, 2012/50. 107–137.
- Standeisky Éva–Kozák Gyula–Pataki Gábor–Rainer M. János (szerk.) 1998: *A fordulat évei, 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet*. Budapest, Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete.
- Standeisky Éva–Kozák Gyula–Pataki Gábor–Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei, 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet*. Budapest, Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete. 151–166.
- Szabó Éva 1980: Demokrácia és tömegsport, 1947. *História (Olimpiai és sporttörténeti különiadás)*, 1980/5. (<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/80-05/ch12.html#id491858>, 2015. április 3.)
- Török Bálint 2007: Kik esküdtek össze a köztársaság ellen? Az első nagy koncepció per, 1947. *Magyar Szemle*, 2007/7–8. 87–102.
- Vámos György 2012: Bűnösök és bűnbakok a Magyar Rádióban 1945 után. *Eszmélet*, 2012/96. 79–102.
- Zeidler Miklós 1997: A Nemzeti Stadiontól a Népstadionig. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 1997/26. 9–86.

Kezdetben...

Agitációs és propagandamunka a Kádár-korszak első hónapjaiban (1956. november–1957. június)

„A fő feladat a gyakorlati munka terén is – véleményem szerint – az ideológiai zavar megszüntetése, az ezért folyó harc azzal a jelszóval, nehogy bármiféle forradalmi jelző alatt kommunistaellenes, antidemokratikus törekvéseket próbáljanak megvalósítani. Ez legyen a fő jelszónk.”

Kádár János, 1956. december 5.

„Vissza kell térni a lenini tradícióhoz. Téziseken vitatkozzunk és ne a szövegen.”

Kádár János, 1956. december 23.

KEZDET BEN

Korszakalkotó hónapok

E tanulmány az 1956. november és 1957. június közötti időszak agitációs és propagandamunkáját⁴⁵⁸ vizsgálja, különös tekintettel e tevékenység két vezető szerve, az Agitációs és Propaganda Osztály és az Agitációs és Propaganda Bizottság működésére. Keresi ezen fél év agitációs munkájának jellegzetességeit és problémás részeit, indulását és folyamatos változásait.

⁴⁵⁸ A tanulmányban az „agitációs és propagandamunka” szókapcsolat – a rövidítés céljából, de a korabeli nyelvhasználatot is felelevenítve – „agitprop munka” formában szerepel.

Felillantja továbbá néhány fontosabb történését, tipikus esetét, és felvázolja a terület néhány meghatározó személyiségének alapvonásait.

1956. november–1957. június jelentéktelenül rövid időszaknak látszik a Kádár-rendszer hosszú évtizedeihez képest. Miért érdemel mégis külön figyelmet? A forradalom leverésétől a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 1957. nyári országos pártértekezletéig tartó alig több mint fél évben a Rákosi-korszakkal kétségtelenül meglévő kontinuitás mellett a régi alapokon új felépítmény volt születőben. A kommunista pártállami időszak, a majd három és fél évtizeden át fennálló Kádár-rendszer genezistörténete ez. A pártvezetés ekkor alakította ki a következő három évtized alapjait, de még (majdnem) minden – elvek, irányítás, hierarchia, testületek – képlékeny, ideiglenes, bizonytalan, átmeneti. Pártvezetésen belüli kemény viták és belső harc, napról napra változó koncepciók és vélemények, egymásnak ellentmondó intézkedések, alakulóban lévő, majd rögzülő személyi állomány, lassan szilárduló formák: a fokozatos állandósulás fél éve ez. Az ideiglenességet a párt vezető szerveinek újjáválasztásával és kiegészítésével az MSZMP 1957. június 27–29-i Országos Értekezlete szüntette meg.

Egyetlen bizonyosság azonban mindvégig létezett: a Szovjetunió – előbb ideiglenesnek mondott, valójában állandónak szánt – fegyveres, katonai jelenléte Magyarországon. És a megszállás azon egyértelmű politikai üzenete, hogy az „új” rendszer konszolidációja kizárólag az 1956. október előtti, szovjet típusú pártállami rendszer alapjainak és konstrukciójának helyreállítása révén lehetséges. Mivel tehát Moszkva által ez volt az egyedül elfogadott és támogatott forgatókönyv, a továbbiakban csupán a rendszer felszíni kozmetikázásáról lehetett szó.

A kommunista szellemiségű agitációt és propagandát természetesen nem a kádári vezetés találta fel, hiszen az 1956 előtt is fontos területe volt az egypártrendszer ideológiai megalapozásának. Mind a bizottsági, mind

az osztályszintű munkának voltak 1956 előtti előzményei,⁴⁵⁹ és mindkettő az 1989–1990-es rendszerváltásig folyt. Szervezeti átalakítás és névváltoztatás történt ugyan, de az alapfunkciók és a tartalmi lényeg a Kádár-korszakban mindvégig változatlanok maradtak.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság (APB) 1956 novemberében új alapokon szerveződött meg, és az MSZMP Központi Bizottsága (1957 júniusáig Ideiglenes KB) mellett, annak egyik *munkabizottság*aként működött egészen a rendszerváltásig. E néven 1988. december 6-án tartotta utolsó ülését, feladatait 1989. januártól az új struktúrában a Társadalompolitikai Bizottság (TPB) látta el.

Az Agitációs és Propaganda Osztály (APO) ugyancsak az MSZMP Központi Bizottsága hatáskörébe tartozott, de – más osztályokkal együtt – a vezető pártszerv *apparátus*ának a része volt. Az MSZMP vezetőtestületi határozatai, valamint az APB állásfoglalásai alapján tevékenykedett 1956. november 17.–1988. november 22. között ezzel az elnevezéssel, majd 1989. október 7-ig mint Társadalompolitikai Osztály (TPO).

Bár szervezetbeli helyük és hatáskörük különbözött, s a bizottságnak az irányító, az osztálynak az előkészítő és a végrehajtó szerepe dominált, feladatuk lényege azonos volt: segíteni a párt vezetőtestületeiben kialakított politikai alap- és irányelvek képviseletét, népszerűsítését, terjesztését és gyakorlati megvalósítását. Mindez egyben a tömegek mozgósítását és ideológiai, politikai, sőt tudati-szemléleti nevelését is célozta. Röviden: agitáció és propaganda – mindenre kiterjedően és mindenféle eszközzel.

⁴⁵⁹ Az 1956 előtti iratanyagukat lásd: MNL OL M-KS 276-108 MDP KV Országos Propaganda (Agitációs) Osztály (1948–1950); MNL OL M-KS 276-86 Agitációs és Propaganda Bizottság (Kollégium) (1948–1953).

Vajúdás és születés

„Eltársak, nézzünk szembe a tényekkel. Mi a nemzeti forradalom? Ez demokratikus forradalom? Ez munkásforradalom? Ez, elvtársaim, tiszta, a szó legtisztább értelmében vett ellenforradalom!”

Kádár János, 1956. december 2.

1956. november–1957. június az ideiglenesség és a drasztikus eszközökkel végrehajtott „rendcsinálás” fél éve volt, amelynek kezdetét a november 4-i szovjet katonai agresszió jelentette, a végére pedig az 1957. júniusra tervezett országos pártértekezlet volt hivatott pontot tenni. Az MSZMP-t 1956. november elejétől egy szűk csoport irányította, Kádár János egyre meghatározóbb, keményvonalas vezetésével. A Kádár körüli csoport vezető szerepét sikerült a párttagsággal elismertetni, de ezen szűk grémium a forradalom leverése után, a szovjet fél hathatós támogatásával további jelentős „eredményeket” is magáénak tudhatott. Visszaszerezte és szilárdan birtokolta az államhatalmat, sikeresen letört minden további nyílt (fegyveres) ellenállást, helyreállította a hatalmi és közigazgatási szférát, sőt az 1957. május 1-jei felvonulásra már egy látványos és megdöbbentően nagy létszámú tömegmegmozdulást is képes volt produkálni. Létrehozta az új vezető pártot, az MSZMP-t, és 1957 júniusára tömegpárttá alakította. Sikeres gazdasági konszolidációt hajtott végre a nyers erőszakra (sztrájkok letörése), az engedményekre (fizetésemelések és a téészek felbomlásának ideiglenes elfogadása) és a többi szocialista ország támogatására alapozva.

Kádár János e hónapokban elhangzott felszólalásai (pl. az Országgyűlés májusi ülészakán mondott beszéde) előre jelezték, hogy pártja és ő maga is mindezzel hosszabb távú berendezkedésre készül. A nyilvános beszédek a korabeli figyelmes hallgatónak megüzenték, az ideiglenes vezetőtestületi iratok pedig ma is egyértelműen felfedik az – immár kizárólagos politikai hatalommal bíró – állampárt vezetőségének azon törekvését, hogy elle-

nőző és irányító szerepét a gazdasági, az állami, a társadalmi és a kulturális szférára, azaz az élet minden területére ki akarta terjeszteni.

A marxi alaptétel, amely szerint a lét határozza meg a tudatot, először az „alpok” megszilárdítását követelte meg. Így e fontossági sorrend szerint a felépítmény – az ideológia, a közgondolkodás, a kulturális, a tudományos és a művészeti élet – átfarmálása és a rendszer szolgálatába állítása másodlagos feladatként szerepelt, és csak a gazdasági, társadalmi és politikai keretek megszilárdítása után következett. Ennek a logikának azonban ellentmond az a tény, hogy a vizsgált időszakban – az MSZMP ideiglenes vezetőtestületeinek fennmaradt dokumentumai szerint – a pártvezetés épp az ideológiai alapvetéssel foglalkozott a legintenzívebben. Szinte kényszeresen, öngerjesztő módon igyekezett a rendszer elvi alapjait „tisztázni” és önnön helyét meghatározni. Kinyilvánította elhatárolódását a baloldali ellenzékének tekintett, ortodox marxista Rákosi-csoporttól éppúgy, mint a jobboldali, ellenforradalmi veszélyt megtestesítő Nagy Imréektől. Minduntalan vissza-visszatért az 1956 őszen történetek értékeléséhez, mígnem lassan kialakult és rögzült a forradalommal kapcsolatos hivatalos álláspont, amely a különböző hazai és külföldi elemek összeesküvésének rémképeként rögzítette az 1956. október 23. és november 4. között Magyarországon történeteket.

Centralizáció, konszolidáció, normalizáció, legitimáció – a korszak hívószavai, amelyek a szűk pártvezetés politikai szándékait jellemezték. Mindezekhez azonban szilárd (legalábbis annak látszó) ideológiai megalapozásra volt szükség, mivel az egyéb, a rendszert legalizáló visszaigazolási technikák (pl. szabad választások kiírása és lebonyolítása) alkalmazása eleve elképzelhetetlen volt. Így hát intenzív propagandára és agitációra volt szükség, amely ideológiai alapon és hosszú távra szólóan igazolta az 1956. november 4-től formálódó rendszer létjogosultságát.

Ám furcsa helyzet állt elő, mert míg a pártvezetés figyelmét eleinte leginkább az alapelvek tisztázása kötötte le, az agitációs munka, amelynek

segítségével a papírforma szerint a párt politikájának terjesztését végezték, a gyakorlatban a kelletténél kevesebb támogatást és figyelmet kapott. A hiány pedig az agitációs tevékenység korabeli színvonalában meg is mutatkozott. Az APO helyzetjelentései szerint – szükséges vezetői támogatás és iránymutatás híján – a pártvezetés döntései, nyilatkozatai, határozatai nemhogy a társadalom széles rétegeihez, de a korabeli tapasztalatok szerint még a párttagokhoz sem jutottak el. Az agitprop iratok ismeretében különösen is ellentmondásos helyzetnek látszik, hogy nemcsak az eredetileg e munkát, az ideológia képviselését és népszerűsítését végezni hivatott intézmény (APO) produkált gyenge eredményeket ezekben a hónapokban, de a feladat másik bázisaként funkcionáló KB-munkabizottság, a felső pártvezetéssel közvetlen kapcsolatban álló APB felállítása is épp csak megtörtént 1957. november közepén, és működése még a következő néhány évben is igen vontatottan haladt.

A forradalom utáni megtorlás egyenes következménye volt az elvi alapok „tisztázása”, amelyek szerint 1956 októbere ellenforradalom volt, az abban részt vevők pedig ellenforradalmárok. A Nagy Imre-csoport és a politikai ellenállás más képviselői mellett mindez a „felépítményhez” tartozókat is közvetlenül érintette, hiszen a szellemi élet számos képviselőjét, köztük írókat, újságírókat is letartóztattak.⁴⁶⁰ Az APB vonatkozó iratainak híján egyelőre nem ismeretes, hogy a megtorlások idején a bizottság a maga keretein és hatáskörén belül foglalkozott-e a „felépítmény” szervezetei és képviselői elleni eljárásokkal. A rendszer genezisztörténetét vizsgálva tanulságos jelenség azonban, hogy az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága (IIB) üléseinek jegyzőkönyvei szerint a forradalom leverése utáni hetekben

⁴⁶⁰ Nyilván nem egészen függetlenül attól a tényről, hogy 1956. november 21-én Kodály Zoltán elnökségével megalakult a Magyar Értelmiségi Forradalmi Tanács, amely többek között elfogadta és támogatta Bibó István november 6-án kelt tervezetét a magyar kérdés kompromisszumos rendezéséről. A javaslatot az Írószövetségben is többen propagálták szóban vagy írásban, utóbb e támogató hozzáállás az íróperekben vádpontként jelent meg.

– tehát épp akkor, amikor Kádár János egyik fő törekvése egy ideológiájában, eszmeiségében meggingathatatlan és szilárd pártirányítás kialakítása volt – a szűk vezetői körhöz tartozók körében is felütötte a fejét egyfajta elvi elbizonytalanodás.⁴⁶¹

A személyi kérdések egyébiránt döntően alakították, meghatározták a fejleményeket. A vezető párttestületek üléseinek jegyzőkönyve szerint ezek még a legáltalánosabb elvi-elméleti vitákat is áthatották, mert kulcskérdéssé vált, hogy adott feladathoz megtalálják-e a megfelelő embert.

Kádár János az ideiglenes vezetőtestületek ülésein – az idő előrehaladtával mind erőteljesebben – hangoztatta azon nézetét, amely szerint az első és legfontosabb feladat a párt sorainak rendezése. Konceptiója szerint a szigorú „rendteremtés” jegyében át kell vizsgálni minden szintet és területet az „eseményekhez” való hozzáállás alapján, kiszűrni a megbízhatatlanokat, a balról fenyegető szektás-dogmatikus rákosista erőket éppúgy, mint a jobbról újra támadó ellenforradalmi elemeket. A vasszigorral végrehajtott rendteremtés révén megbízható bázist kell kialakítani, s erre a szilárd alapra támaszkodva kell felépíteni a rendszert.

Döntő kérdés volt ez, hiszen a régi-új pártállam konszolidációja sikerének egyik zálogát a megbízható káderállomány jelentette. Ennek kialakítását szolgálta a vezetők felülvizsgálata, mégpedig elsősorban politikai, és nem szakmai szempontok szerint. A széles körű eljárás az IIB 1957. február 5-i határozata után kezdődött meg.⁴⁶² A határozat szisztematikus vizsgálatot rendelt el, amelyet kiterjesztettek – a határozat szerint – mintegy ötven fontosabb vezető poszton dolgozóra, így a honvédség, a belügyi⁴⁶³ és a külügyi szolgálat vezetőire, de az ideológiai és a kulturális élet (pl. sajtó,

⁴⁶¹ Vezető értelmiségi pártmunkások, az agitprop munka képviselői, pl. Orbán László, Fehér Lajos vagy Friss István 1956. november végi „ballépéseit” lásd a tanulmány későbbi részében.

⁴⁶² MNL OL M-KS 288. f. 5/14. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1957. február 5.

⁴⁶³ A megbízhatóság ezen kritériuma pl. a BM III/III. Főcsoportfőnöksége hivatásos állománya tagjainak káderlapján is helyet kapott. A *Szolgálati adatlap* c. nyomtatványon minden tisztnak külön rovatban kellett válaszolnia arra a kérdésre, hogy: *Hol tartózkodott és milyen*

film, rádió) kulcspozícióban lévő és hangadó személyiségeire is. A vezető pártfunkcionáriusok felülvizsgálatára az IIB határozata fontossági sorrendet állapított meg (a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének tagjai, osztályvezetői, a megyei titkárok, a budapesti Politikai Bizottság titkárai, a kerületi titkárok). Az „átvilágítás” mindenekelőtt azt firtatta, ki milyen politikai magatartást tanúsított 1956. október és december között, azaz a legkérdésesebb politikai időszakban hogyan viszonyult az „eseményekhez”, a lezajlott politikai változásokhoz. Mindez egyszerre két célt szolgált: rövid távon a kádern munkások sorainak *ellenforradalom* utáni megrostálását, hosszú távon pedig a pártvezetőség döntési „jogának” biztosítását a legfontosabb pozíciók betöltésénél.

Az átmenetiség hónapjaiban sajátos helyzet állt elő: egyfajta „emberhiány”, méghozzá éppen a megbízható káderek hiánya. Ez a „bizalmi válság” is okozhatta, hogy a pártvezetés üléseit ekkoriban messzemenően meghatározták a személyi kérdések. A jegyzőkönyvek egyes esetekben még a pártvezetés szűk köreiből is megfigyelhető bizalmatlanság légkörét érzékeltetik. Számos feladatot csak többszörös személyi átfedéssel tudtak (vagy akartak) megoldani. Ezáltal valójában egy szűk csoport – mintegy 30–40 ember⁴⁶⁴ – határozta meg és irányította a maga által kitűzött feladatokat, és így az egész ország életét. A jegyzőkönyvekben rendre ugyanazok a nevek szerepelnek, ugyanazok vitáznak, döntenek, határoznak, utasítanak, csupán a megbízásaik változnak, illetve torlódnak egymásra. Ugyanazok párhuzamosan több munkaterületre kaptak megbízást, és látták el azokat ideig-óráig, ami azonban idővel egyfajta túlterheltséget idézett elő.⁴⁶⁵

tevékenységet fejtett ki az 1956-os ellenforradalom idején? Az ún. fogyatéki anyagot lásd ÁBTL 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai.

⁴⁶⁴ Az ideiglenes vezettestületek jegyzőkönyvei alapján tett becslést lásd Urbán 1993, 5.

⁴⁶⁵ A pozícióhalmozás konkrét példáit lásd a tanulmány későbbi részében.

Ezekben a hónapokban a kormány mellett a párt ideiglenes vezető szervei voltak a „politikacsinalás” központi műhelyei.⁴⁶⁶ Üléseiken zajlott le a rendszer generális, elvi-elméleti alapjainak kidolgozása és a kádári hatalomgyakorlás konstrukciójának kialakítása. Itt születtek meg és tisztultak le a Kádár-féle egypártrendszer alaptézisei, amelyeket majd a rendszer képviselői évtizedeken keresztül hangoztattak, citáltak a legkülönbözőbb szinteken és színtereken.

Az MSZMP IIB ezen a néven 1957. júniusig működött. A későbbi MSZMP Politikai Bizottság (PB) funkcióját látta el, és mint ilyen döntött a párt irányvonalával kapcsolatos alapkérdésekről. Az Ideiglenes Központi Bizottság (MSZMP IKB), amely szintén az 1957. júniusi pártértekezletig állt fenn, mint tanácskozó testület jóváhagyta és határozati rangra emelte az IIB-ben hozott döntéseket. Az IIB üléseit eleinte az MSZMP IKB Szervező Bizottsága (SZB) (1957. februártól Titkárság néven) készítette elő. Feladatkörébe beletartozott az IIB és az IKB egyes határozatainak végrehajtása és az operatív feladatok ellátása is.

Az 1956. november–decemberi üléseket hosszas viták jellemezték, amelyek a párt vezetőtestületein belüli, mélyen húzódnó nézetkülönbségeket vetették a felszínre. Döntő fordulat decemberben következett be, amikor a két, markánsan elkülöníthető irányzat, a Kádár vezette „kemény”, valamint a „puha” vonal közül az előbbi kerekedett felül. Ezen időszak iratai azt tükrözik, hogy egyes területekre vonatkozóan egyáltalán nem volt még kész, kiforrott, az apró részleteket is tartalmazó, kialakult koncepció. Helyette sok esetben tisztázatlanság, bizonytalanság, kapkodás vagy halogatás uralkodott. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a kormány és az MSZMP első számú vezetői sok esetben ugyanazok voltak. A személyi átfedés, összefonódás miatt az ügyek párhuzamos megvitatása szintén jellemző jelenség volt a vezetőtestületekben.

⁴⁶⁶ Sipos 1993, 8.

A legfőbb kérdésekben e testületi üléseken alakították ki a párt hivatalos álláspontját. Így például meghatározták az építendő társadalmi rend jellegét, értékelték az 1956. október 23.–november 4. között történeteket. Az ideiglenes vezetőtestületek egyik legfontosabb tanácskozása az IKB 1956. december 2-án, 3-án és 5-én tartott folytatólagos ülése volt, amelyen – a szovjet bevonulás után egy hónappal, „a második szovjet orvtámadás hófordulóján”⁴⁶⁷ – az IKB egyetlen napirendi pontot tárgyalt igen hosszasan: a párt helyzetét és feladatait. Kádár az ezen az ülésen mondott hosszú előterjesztésében kifejtette, hogy néhány kérdésben tisztább helyzet megteremtését tartja szükségesnek. Fontosnak tartotta félreérthetetlenül leszögezni a párt álláspontját „az október 23-án kezdődött események” kiváltó okairól. A pártvezetés itt és ekkor fogalmazta meg az *ellenforradalom* négy kiváltó okát, amely a Kádár-korszak egyik alaptézisévé és mintegy állandó hivatkozási alappá vált. Az ülésorozat végén az IKB határozatba foglalta álláspontját 1956. október 23. kiváltó okairól és előzményeiről; az október 23-án kezdődött eseményekről; „a jelenlegi helyzetről”; a párt egyes kérdéseiről; a párt előtt álló legfontosabb feladatokról.⁴⁶⁸

A határozat először a *Népszabadság* 1956. december 8-i számában jelent meg. A korabeli agitációs munka hiányosságait jelzi azonban, hogy az APO 1956–1957 fordulóján rendre arról volt kénytelen beszámolni, hogy a párthatározatot az emberek nem ismerik, mert nem jutott el hozzájuk. 1956 októbere megítélésében a decemberi párthatározat irányvonalának mentén végül is egy hónap múltán következett be jelentős fordulat. Az 1957. január elején öt szocialista ország részvételével Budapesten tartott nemzetközi tanácskozás erőteljes hatására, még inkább a magyar pártvezetés belső meggyőződése és a vezetőségen belüli „kemény vonal”

⁴⁶⁷ Kifejezés abból az 1956. decemberi röplapból, amely tiltakozó néma felvonulására hívta a magyar asszonyokat és lányokat december 4-ére, a szovjet katonai támadás első hónapfordulóján.

⁴⁶⁸ MNL OL M-KS 288. f. 4/3. ő. e. Az MSZMP IKB határozata. 1956. december 5.

felülkerekedése nyomán a minősítések – leszámolva a korábbi, némileg hezitáló és megengedő magatartással – immár egyértelművé váltak. Így lett az *októberi eseményekből ellenforradalom*, amelyben a *fasiszták és a bűnözők* fogtak össze,⁴⁶⁹ a korábban „csak” pártellenzéknek nevezett Nagy Imre-csoport pedig megkapta az osztály- és hazaárulás vádját.

Az elméleti és ideológiai „fogalomtisztázással” párhuzamosan folyt az „időszerű kérdések és feladatok” meghatározása és kiosztása, megkísérelték megoldani az állami és pártapparátus újjászervezését és „rendezni” a személyi kérdéseket. (Például a kormány kiegészítése, a pártvezetés bővítése, „az államapparátus megjavítása”, azaz munkájának hatékonyabbá tétele, az értelmiséggel foglalkozó bizottság felállítása, a széntermelés biztosítása stb.) Kádár János az IIB 1956. december 17-i ülésén felvetette: a struktúrában olyan változtatásokat kell elérni, amelyek bizonyítják, hogy „nem a régi úton akarunk haladni”. Biszku Béla – Kádárra reflektálva – kijelentette: ki kellene nyilvánítaniuk, hogy a túlközpontosított államgépezet nem cipelik tovább.⁴⁷⁰

KÖLDÖKZSINÓR – AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDAMUNKA 1956 NOVEMBERE UTÁN

A Kádár-korszak kezdetén alapvető kérdésként merült fel, hogy a politikai vezetés mit hagyjon a háta mögött, és mit vigyen tovább az *ellenforradalom* előtti idők elméletéből és gyakorlatából. Kiket állítson félre a régiek közül, és kiket tartson meg az „új” szocialista rendszer építéséhez? Vég-eredményben mit kezdjen a Rákosi-korszak örökségével?

⁴⁶⁹ Bővebben lásd Máthé 2012.

⁴⁷⁰ MNL OL M-KS 288. f. 5/9. ő. e. MSZMP IIB jkv. 1956. december 17.

Vajon e dilemma és az ideiglenesség hónapjait oly sok területen jellemző hezitálás, bizonytalanság a korabeli agitációs és a propagandamunkát is áthatotta? A szinte hetente átalakuló szervezeti struktúra (pl. egyes minisztériumok átszervezése, megszüntetése, összevonása) és az ennek következtében megfigyelhető gyakori személyi változások jelensége az agitprop területére is jellemzők voltak? Hogyan tükrözték a politikai folyamatokat az agitprop munkával kapcsolatos fejlemények a Kádár-korszak első hónapjaiban? Miképpen zajlott le ezen a területen a változás, hogyan valósult meg a folytonosság a személyi összetételben (vezetők, munkatársak stb.), valamint a koncepcionális elképzelésekben, a célokban és az eszközökben? Mi volt a domináns: a kontinuitás vagy a változtatás, és az alkalmazkodás az új helyzethez?

Bizottság az agitáció és a propaganda szolgálatában – az APB

Megalakulás

„Nekünk meg kell magyarázni a tömegeknek, hogy mi történt, ezt a tömegeknek egy jelentős része sem érti.”

Friss István, 1956. november 11.

A politikai vezetés a fenti dilemmára végül kettős megoldást talált. Míg az eszmei-ideológiai köldökzsinórt meghagyta, a „volt Rákosi–Gerő-féle vezetés dogmatikus és szektás” hibáiból okulva, az *ellenforradalom* tanulságait is levonva, deklaráltnan elhatárolódott a korábbi időszak vezetőitől és tévesnek minősített gyakorlatától.

1956 decemberében előbb az ideiglenes KB fogalmazta meg félreértetetlenül a vezető párt elméleti és politikai fundamentumait: „A Magyar Szocialista Munkáspárt a világ munkásságának élenjáró elmélete, a marxizmus–leninizmus tanítása alapján végzi tevékenységét. Visszavonhatatlanul szakít mindazzal, ami a múltban rossz és helytelen volt, ugyanakkor ápolja és továbbfejleszti mindazokat az értékeket, amelyek megvoltak mindvégig a magyar kommunista mozgalom 38 éves történelmi harcában. Élesen elítéli az MDP vezetésének bűnös, dogmatikus hibáit, a leninizmus eltorzításait.”⁴⁷¹ Fél évvel később pedig az MSZMP 1957. nyári kongresszusa nyilvánította ki, hogy „bár tevékenységét néhány lényeges új vonás jellemzi – nem új párt, hanem a munkásosztály újjászervezett marxista–leninista pártja, élcsapata, mely az MDP volt tagságának legszilárdabb, legáldozatkészebb részét egyesíti”.⁴⁷² A folytonosság megőrzése érdekében tehát egyfajta „megszüntetve megőrzés” történt, a megújulást pedig a hatalomgyakorlás menetébe beiktatott új taktikai, módszer- és stílusbeli elemek szolgálták.⁴⁷³

A rendszer megerősítése nagymértékben függött az eredményes agitációs és propagandamunkától, amely azonban a vizsgált időszakban az írott források szerint láthatóan még igen bizonytalan formában és tartalommal folyt. A pártvezetés tisztában volt a terület jelentőségével mind rövid távon, a rendteremtés és a konszolidálás időszakában, mind a rendszer hosszú távú működtetésének biztosításában. Ezen tudatosságot Kádár János 1956. november 11-én az IKB ülésén elhangzott kijelentése is jelezte, amikor az agitprop terület irányítására és koordinálására külön vezetőtestület felállítását javasolta:

⁴⁷¹ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. december 5-i határozata. Balogh–Föglein 1986, 272–273.

⁴⁷² A pártegység megteremtésének, a konszolidáció betetőzésének elvi-politikai alapjai. Az MSZMP 1957. június 27–29-i országos értekezletének határozata. Szövegét lásd Vass–Ságvári 1964, 78–99. és <http://sala.uw.hu/JJ1956.pdf>, 242–271. 2017. május 13.

⁴⁷³ A Kádár-korszak egészét végigkísérő kettősségről lásd pl. Berecz 1985.

„Volt javaslat a szervező bizottságra. Szükségesnek tartom egy agitációs bizottságot is létrehozni. E két szerv dolgozzon önálló hatáskörrel és felelősséggel. [...] Felmerült a javaslat bizonyos politikai kérdésekben, hogy téziseket kell kidolgozni. (Nemzeti függetlenség, nemzeti összefogás, koalíció, népfront, parasztkérdés, a párt kérdése, helye, szerepe, vezetési módszere.) [...] Ezt a szervező bizottság vagy a két bizottság csinálja.”⁴⁷⁴ A feladat végeredményben az ideológiai egység megteremtése volt, amely a forradalom utáni időkből, a pártvezetés bizonytalanságait és széthúzásait kiküszöbölendő, a régi-új politikai vezetés elemi érdeke volt. Kádár – ekkor még csak körvonalazódó elképzeléseiben – e folyamatban kulcsszerepet szánt egy, az agitációs és propagandatevékenységet irányító testületnek.

Friss István a felvetésre reagálva szintén egységes ideológiai alapot és erőteljes propagandavonalat szorgalmazott: „Sokkal jobban kell a lehetőségeket a sajtó és a rádió részéről felhasználni. Nekünk minden lehetőséget ki kell használni arra, hogy maximálisan erősítsük a mi bázisainkat, de ehhez egy elvi vonallal kell rendelkezniük.”⁴⁷⁵

Az IKB végül Kádár javaslata alapján határozott arról, hogy az IIB munkájának megkönnyítésére, „az agitáció megjavítása, érvanyagok kidolgozása, a helyi pártszervek agitációs tevékenységének segítése céljából”⁴⁷⁶ „szervező bizottságot és agitációs bizottságot hoz létre széles politikai felhatalmazással”⁴⁷⁷. A határozat a felállítandó bizottságok hatásköréről és személyi összetételéről ugyan nem rendelkezett, de az ülés után hamarosan mindkét testületet létrehozták.

A két bizottság története tehát közös pontról indult, mégis igen különbözőképpen folytatódott. Mind a szervező, mind az agitációs bizottság

⁴⁷⁴ MNL OL M-KS 288. f. 4/1. ö. e. MSZMP IKB jkv. 1956. november 11.

⁴⁷⁵ Uo.

⁴⁷⁶ Némethné–Urbán 1993, 48.

⁴⁷⁷ Az IKB 4. sz. határozatát lásd: MNL OL M-KS 288. f. 4/1. ö. e. MSZMP IKB jkv. 1956. november 11.

felállításáról egy időben, ugyanazon IKB-ülésen döntöttek, és novemberben mindkettő meg is alakult, de míg a Szervező Bizottság hamarosan intenzíven dolgozni kezdett, az APB működése – a dokumentumok elemzése során látni fogjuk – eleinte nem volt zökkenőmentes.

A Szervező Bizottság 1956. november 14-én tartotta első ülését. A testület főleg a politikai feladatok gyakorlati részével foglalkozott, így a párt-szervezéssel, a tömegszervezetek munkájának beindításával, az új pártapparátus személyi és szervezeti kérdéseivel. (Utóbbiban például javaslatot tett a KB osztályvezetőire.)

Az Agitációs és Propaganda Bizottság első ülésének időpontja egyelőre ugyan nem ismert, de a dokumentumok szerint a testület valószínűleg 1956. novemberben megkezdte működését. Vezetője Kállai Gyula,⁴⁷⁸ tagjai Fehér Lajos,⁴⁷⁹ Nógrádi Sándor⁴⁸⁰ és Orbán László⁴⁸¹ lettek.⁴⁸² Az ülésen meghívottként részt vett Cservenka Ferencné,⁴⁸³ Friss István és Szir-

⁴⁷⁸ Kállai Gyuláról lásd később, külön fejezetben.

⁴⁷⁹ Fehér Lajos (1917–1981) újságíró, politikus; 1956. novembertől 1981-ig tagja az MSZMP IIB-nek/PB-nek és az MSZMP IKB-nak/KB-nak. 1956. november 8–24-ig a *Népszabadság* főszerkesztője, 1956. december 12-től 1957. ápriliséig kormány megbízással szentermelési kormánybiztos, 1957. februártól 1959. decemberig a KB Mezőgazdasági Osztályának vezetője, és 1957. októbertől az Agrárpolitikai Elméleti Munkaközösség vezetője volt, majd KB-titkár. 1962–1974-ig miniszterelnök-helyettes. Némethné-Sipos 1993, 348.

⁴⁸⁰ Nógrádi Sándor (1894–1971) politikus; 1956. novembertől az MSZMP KB APO vezetője, 1957. áprilistól 1959 végéig pekingi és hanoi nagykövet, 1959–1966-ig a KEB elnöke. Némethné-Sipos 1993, 380.

⁴⁸¹ Orbán László (1917–1978) politikus; 1956. novembertől az MSZMP KB APO osztályvezető-helyettese, 1957. júliustól a KB Tudományos és Kulturális Osztályának vezetője, 1962-től a KB APO vezetője. 1967-től a művelődési miniszter első helyettese, 1974–1976-ig kulturális miniszter. Némethné-Sipos 1993, 381.

⁴⁸² Az APB tagjainak névsorát, valamint az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság rövid szervezettörténeti ismertetőjét lásd Némethné 1995, 193–194.

⁴⁸³ Cservenka Ferencné (1918–2010) 1956. november 28-tól az MSZMP KB APO propagandacsoportjának munkatársa, decembertől osztályvezető-helyettese, 1957–1962-ig a budapesti PB titkára, 1957. február 26-tól 1988. május 22-ig a KB tagja. 1962–1985 között az MSZMP Pest megyei első titkára. 1958. november 16. és 1989. március 8. között országgyűlési képviselő, 1980–1988 között az Országgyűlés alelnöke. <http://www.tortenelmitar.hu/>

mai István. (Utóbbiak részvételét vélhetően egyéb pozíciójuk indokolta. 1956–1957 fordulóján Cservenka Ferencné az APO munkatársa, majd osztályvezető-helyettese, Friss István a *Népszabadság* főszerkesztője, Szirmai István a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának vezetője volt.) A bizottság ülésein részt vevők száma 1957 elején kibővült, mivel az IIB 1957. január 25-én úgy határozott, hogy a *Népszabadság* munkájának feljavítása, valamint a lap és a párt- és állami vezetők közti szorosabb kapcsolat kialakítása érdekében a szerkesztőség egy-egy kijelölt tagja rendszeresen vegyen részt – a Szervező Bizottság és a Gazdasági Bizottság mellett – az APB ülésein is.⁴⁸⁴

Az APB működésének első éveiről azonban kevés további konkrétumot ismerünk, mivel a bizottság 1956–1962-es saját iratanyaga szinte teljes egészében hiányzik. Jelenleg csak az 1957. március 15-i és az 1962. december 6-i üléséről készült jegyzőkönyv ismert. Ezekon kívül „csak a vezetőtestületek vitáiban elhangzott megjegyzések, utalások, valamint a KB osztályainak iratai között található, az APB részére készített jelentések mutatják, hogy ebben az időszakban is létezett ez a munkabizottság.” 1960–1962-ből ismertek olyan előterjesztések is, amelyeket az illetékes szervek (APO, KB Tudományos és Kulturális Osztálya) az APB ülése elé készítettek.⁴⁸⁵ A forrásanyag jellege az MSZMP VIII. kongresszusa után mutat jelentős változást. 1962. decembertől az ülésekről rendszeresen készültek feljegyzések, emlékeztetők, és ezek alapján az APB tevékenysége már pontosabban nyomon követhető.

Ezen dokumentummorzsák mellett az APB létrehozásáról, személyi összetételének változásairól közvetett forrásként jól hasznosíthatók az

index.php?option=com_content&view=article&id=3780&catid=70:cs&Itemid=67&lang=hu, 2017. május 21.

⁴⁸⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5/12. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1957. január 25.

⁴⁸⁵ Az ezen iratok alapján készült napirendi jegyzéket lásd Némethné 1995, 195–196., valamint a Források c. részben.

MSZMP ideiglenes vezetőtestületei üléseinek jegyzőkönyvei. Még azok között sem ismert azonban olyan dokumentum, amely tételesen rögzítené vagy felsorolná az 1956. novemberben felállított bizottság feladatkörét. Így az APB 1956–1962 közötti ténykedésének tényleges tartalmára és pontos részleteire csak következtetni tudunk, körvonalait is jobbára csupán az említett pártvezetői jegyzőkönyvekből tudjuk összeállítani. Ezek szerint: „A bizottság feladata volt a párt- és állami agitációs és propaganda tevékenység összehangolása, fő feladatainak meghatározása, az agitáció és propaganda eszközeivel a politikai célok megvalósításának elősegítése. [...] az Agit. Prop. Bizottság minden ideológiai, kulturális és tájékoztatási kérdésben illetékes volt, részint a tézisek kidolgozásában, javaslatételben, de bizonyos személyi kérdések eldöntésében is (a kapcsolódó munkaterületeken).”⁴⁸⁶

Személyek és pozíciók

„Később esetleg meg kellene nézni, nem kellene-e bíróság-hoz fordulni.”

Kállai Gyula, 1957. január 29.

A vizsgált időszak egyik fő jellegzetességei azok a – sok esetben többszörös – személyi átfedések és összefonódások, amelyek az MSZMP vezető szervei, a mellettük működő különféle munkabizottságok, munkaközösségek és az apparátus, valamint a pártintézmények káderállománya között fennállt. Az MSZMP 1957. júniusi pártértekezletéig ideiglenes jellegű vezetőtestületek több tagja például az agitprop munkában is vezető pozíciót kapott, így meghatározó módon jelen volt a KB munkabizottságaként

⁴⁸⁶ Uo. 193.

működő APB irányításában is. Az 1956. novemberben felállított APB vezetője, tagjai, de az üléseken meghívott státusszal jelen lévők közül is többen (pl. Cservenka Ferencné, Fehér Lajos) az MSZMP IKB és/vagy IIB tagjai is voltak, Kállai emellett a Titkárság munkájában is részt vett. Cservenka Ferencné, Fehér Lajos, Kállai Gyula és Orbán László az ideiglenes állapotokat a párt vezető szervei szintjén is megszüntetni hivatott országos pártértekezleten az 1957. június 29-én megválasztott Központi Bizottságba is bekerültek.

A pozícióhalmozás egyik legtipikusabb példája Kállai Gyula pályafutása. A politikus, újságíró Kállai a forradalmi munkás-paraszt kormány tagja, 1957-től a művelődésügyi miniszteri, 1958-tól az államminiszteri posztot töltötte be. 1960–1965 között miniszterelnök-helyettes, 1965–1967-ben miniszterelnök, 1967-től 1971-ig az Országgyűlés elnöke volt. 1956–1989 között az MSZMP (I)KB, 1956–75-ben az (I)PB tagja. 1956. novembertől a KB Kulturális Osztályának vezetője, 1957–1959-ben a KB titkára. 1956. novemberi megalakulásától 1959. decemberig az APB vezetője, majd 1965-ig a testület tagja.⁴⁸⁷

A forradalom leverése utáni „rendteremtő” hónapokban igen fontos szerepet töltött be. Az MSZMP felső vezetésében 1956. november elejétől hónapokig tartó belső csatározás 1957 elejére eldőlt, a Kádár János vezette „kemény vonal” felülkerekedése nyomán megkezdődhetett a Nagy Imre-csoporttal való leszámolás. Ennek a folyamatnak az egyik kulcsfigurája Kállai Gyula, az APB akkori vezetője volt. 1957. januárban Snagovban (Románia) járt azzal a feladattal, hogy megbeszélést folytasson a Nagy Imre-csoport ott fogva tartott tagjaival, és ismerje meg a politikusok MSZMP-vel kapcsolatos véleményét és álláspontját.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Némethné-Sipos 1993, 362.

⁴⁸⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/13. ő. e. Kállai Gyula beszámolóját lásd MSZMP IIB jkv. 1957. január 29.

Kállai szerepe és felelőssége azonban nem merült ki a látogatásban. Hazatérte után ugyanis nemcsak beszámolt a tapasztalatairól az IIB-nek, de – utólag látjuk – Nagy Imréék sorsát döntően meghatározó javaslatokat is körvonalazott.⁴⁸⁹ Vázolta például, hogyan bomlasztható fel a csoport, kik azok, akik leválaszthatók róla. Utóbbi lehetőségre három politikust név szerint is megnevezett (Lukács György, Szántó Zoltán, Vas Zoltán). „Ötletgazdaként” Kállai Gyula itt vetette fel azt is, hogy „Nagy Imr[ével], Jánosival kapcsolatban, akik az egész ellenforradalom szervezésében, vezetésében és eszmei irányításában komoly szerepet játszottak, később esetleg meg kellene nézni, nem kellene-e bírósághoz fordulni”. Az IIB később vélhetően Kállai Gyula romániai tapasztalatait és felvetéseit is figyelembe véve hozott döntött a „megoldás” további lépéseiről. Így többek között a Kállai által javasolt három személy ügyének a Nagy Imre-csoport többi tagjától elkülönítve történő kezeléséről, valamint a büntetőjogi felelősségre vonás lehetőségéről a csoport más (vezető) tagjaival, elsősorban Nagy Imrével szemben. (1957–1958 folyamán a Kállai által felvetett forgatókönyv több eleme megvalósult, köztük a legsúlyosabb, Nagy Imre bíróság elé állítása, majd annak következményei, elítélése és kivégzése.)

Más területen ugyan, de szintén Kállai Gyula erős párvezetőségbeli pozícióját és ideológiai megbízhatóságát jelzi, hogy amikor az IKB 1957. február 26-i ülésén felvetődött az egyházpolitikai irányvonal kidolgozásának szükségessége és a párt egyházakkal kapcsolatos politikai fellépésének az irányítása, Kádár János úgy nyilatkozott, hogy ezt majd (már művelődésügyi miniszterként) Kállai Gyulának kell vállalnia.⁴⁹⁰ Az IIB 1957. március 5-én pedig többek között arról határozott, hogy az Egyházügyi Hivatal adjon ki nyilatkozatot Mindszenty József ügyében, és a szöveg véglegesíté-

⁴⁸⁹ Kállai Gyula beszámolóját romániai útjáról az MSZMP IIB zárt ülés keretében hallgatta meg 1957. január 29-én. A szöveget külön mellékletként csatolták a jegyzőkönyvhöz. Lásd: MNL OL M-KS 288. f. 5/13. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1957. január 29.

⁴⁹⁰ MNL OL M-KS 288. f. 4/5. ö. e. MSZMP IKB jkv. 1957. február 16.

sével Horváth Jánost, az Egyházügyi Hivatal elnökét és Kállai Gyulát bízták meg.⁴⁹¹

Kállai Gyula (párt)politikus karrierjének további fontos eleme a moszkvai kormányközi tárgyalásokhoz kapcsolódik. Az IIB az 1957. március 5-i ülésén – biztos, ami biztos – a Moszkvába utazó kormánydelegáció mellé egy másik küldöttség névsorát is összeállította arra az esetre, ha a kormányközi megbeszélések mellett pártvonalon külön tárgyalásra is sor kerülne. Ennek az MSZMP-delegációnak Kállai Gyula is tagja lett, és mivel a magyar várakozásoknak megfelelően a kormányközivel párhuzamosan pártközi tárgyalásokat is tartottak, azokon a delegáció tagjaként Kállai is részt vett. Emellett a moszkvai kormányközi megbeszélések egyik fontos szereplője is lett azáltal, hogy a Kádár-kormány művelődésügyekkel megbízott tagjaként (május 9-től volt kinevezett művelődésügyi miniszter) 1957. március 28-án Mihajlov szovjet kulturális miniszterrel együtt aláírta a két ország közötti kulturális egyezmény végrehajtásának 1957. évi munkatervét.⁴⁹²

A párt- és az agitprop munka személyi összefonódásainak további példaként említhető Szirmai István pályafutása, aki a moszkvai tárgyalásokon a magyar kormány tájékoztatási hivatalának vezetőjeként vett részt. 1957 tavaszán (illetve 1956. novembertől 1959. decemberig) az APB tagja (is) volt, a testületet pedig 1960. januártól közel tíz évig, 1969. márciusi felmentéséig vezette. Vagy Fehér Lajos, aki eredetileg újságíró volt, 1956. november 8–24. között a *Népszabadság* főszerkesztőjeként irányította a párt központi lapját, de november közepén az APB-nek is tagja lett. Néhány héttel később a pártvezetés úgy ítélte meg, hogy a munka másik „frontján” van rá szükség, így 1956. december 11-től 1957. április végéig kormány megbízással széntermelési (!) kormánybiztos. Közben az IIB dön-

⁴⁹¹ Urbán 1993, 18.

⁴⁹² MNL OL M-KS 288. f. 5/17. ő. e. MSZMP IIB jkv. 1957. március 5. és Urbán 1993, 20–21., ill. 259.

tése alapján 1957. februártól 1959. decemberig a KB Mezőgazdasági Osztályát vezette. A Kádár-korszakban más hasonló pártpolitikai életutakra is érvényesnek tartható Kállai Gyulának a *Népszabadság* kapcsán tett megállapítása: „[...] nem a szakmai ismeretek kérdése a döntő. Politikai kérdésekről van szó.”⁴⁹³

Káderhiány

„Most nem pártdemokrácia, hanem élet-halál kérdése, hogy a párt vonalát képviseljék a választott szervek és a felelős beosztású elvtársak.”

Kádár János, 1956. november 28.

Kádár János az IKB 1956. december 2–5-i ülésén átfogó helyzetelemzést tartott az 1956. október 23-a után kialakult helyzetről. Hozzászólásában, amely válasz volt a december 2-i ülésen elhangzottakra, a párt egyik legnagyobb problémájának a vezető káderek hiányát nevezte, mivel „a pártkáderek egy igen tehetséges csoportja Nagy Imréhez csatlakozott, elhatárolták önmagukat a párttól”. Kádár szerint a „hiányállapot” megoldásához az elkötelezett kommunisták második vonalának a bevonására van szükség. Olyanokra, akik korábban beosztottak voltak, de „a viharos időkben megmutatták, hogy igazi kommunisták”.⁴⁹⁴

Vélhetően ezen (kényszer)helyzetből (is) fakadt a pártvezetés megoldási technikája, amellyel ugyanazt a személyt a legkülönbélebb szaktudást igénylő területekre nevezték ki – akár egyszerre több – vezető pozícióba. Kállai Gyuláé csak egy a sok pártpolitikai életpálya közül, amely a Kádár által súlyosnak ítélt káder-hiányállapotot (is) tükrözi.

⁴⁹³ MNL OL M-KS 288. f. 5/5. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1956. november 24.

⁴⁹⁴ MNL OL M-KS 288. f. 4/3. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1956. december 5.

A Kádár által vázolt káderhiány következményei több területen, köztük az ebben az időben kulcskérdésnek számító agitprop munkában is jelentkeztek. Az ideiglenes vezetőtestületi jegyzőkönyvekben az APB-re több olyan utalás is történik, amelyben a pártvezetés az elégedetlenségét fejezi ki a bizottsággal szemben, és a kifogások elsősorban személyi természetűek. Úgy tűnik, a bizottság létrehozásakor nem sikerült maradéktalanul elvű tagságot kijelölni. A testület szilárd pontját annak vezetője, Kállai Gyula jelentette. A tagok, Orbán László, Fehér Lajos, Nógrádi Sándor „ingadozó” hozzáállása és politikai nézetei azonban egyre kevésbé feleltek meg az épp ekkoriban formálódó kádári politikai vonalvezetés számára.

Az IIB 1956. november 28-i ülésén Kádár dörgedelmes kritikát fogalmazott meg a párt politikájának érvényesülését éppen az agitációs munka területén akadályozó alkalmatlan vezetőkkel szemben: „De foglalkozni kell azzal is, hogy az agitprop csoportot is beteg emberek vezetik. Vessünk véget annak, hogy a pártpropaganda ügyei az Orbán kezében legyenek! Így nem lehet dolgozni. Hiszen vannak nekünk elvtársaink, akik megfelelőek lennének vezető beosztásra. Pl. Oczel, Benkovics elvtársak. Orbán elvtársnak sincs nagy dicsősége az utóbbi időben, és felette egy beteg, tehetetlen elvtárs, Nógrádi elvtárs van. Ha vannak épkezláb emberek, akik értenek ehhez a területhez, pl. Cservenkáné, vagy Csikeszné, miért nem lehet őket odaállítani? Éppen a vezetésre gyenge elvtársak hibája, hogy a párt mint az ország vezető ereje hétről hétre nem jelentkezik. Pedig ez az erő – állítom – megvan, és sokan várják már a párt szavát vidéken is.”⁴⁹⁵

Kádár indulatos kirohanása nyomán az IIB határozott arról, hogy „[a] párt két legfontosabb vezető politikai szervét [a gépelt jegyzőkönyvi változatban: »A párt két igen fontos politikai szervét«],⁴⁹⁶ az Agit. Prop. Bizottságot és a Szervező Bizottságot a vezetésben új, feltétlen szilárd és kellő

⁴⁹⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/6. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1956. november 28.

⁴⁹⁶ Idézi Némethné-Sipos 1993, 137.

tapasztalattal is rendelkező elvtársakkal meg kell erősíteni”.⁴⁹⁷ A káderhiány eszerint meghatározó probléma volt mindkét, november közepén létrehozott új bizottság esetében.

Az APB-ről Kádár János az IIB december eleji ülésén is igen lesújtó képet festett, a helyzet szemernyit sem látszott javulni: „Szó van arról, legyen egy végrehajtó szerv. Az Agit. Prop. Bizottságban az a helyzet, hogy Nógrádi elvtárs sajnálatos módon rossz egészségi állapotban van. Ott van Orbán [László] elvtárs, aki az alapkérdésekben nem ért velünk egyet, a nemzeti forradalom talaján áll, hétszámra azzal foglalkozik, mi legyen az osztály [az MSZMP Tudományos és Kulturális Osztály] munkatársaival, az agitáció nem megy a pártban.”⁴⁹⁸

A Kádár által név szerint említett Orbán Lászlónak, aki ebben az időben APB-tag is volt, az APO-beli vezetői széke 1956 novemberében komoly veszélybe került. Az osztályvezető-helyettes november 27-én, a megyei és kerületi titkárok országos aktívaértekezletén elhangzott felszólalása több ponton reális helyzetértékelés volt, ám az lényegesen eltért Kádár novemberi álláspontjától.⁴⁹⁹ Orbán például általános hangulatként értékelte, hogy a pártot gyűlölet veszi körül, többek között azért, mert „a múltban a népnek nem mondtunk mindig igazat”. Egyébként is komoly szovjetellenesség tapasztalható, és a Kádár-kormány sokak szerint nem képviseli a nemzeti függetlenséget. Orbán nem tartotta szerencsésnek azt az álláspontot sem – történetesen Kádár Jánosét –, hogy először „rendet kell csinálni”.

A realitások ellenére (vagy éppenséggel amiatt) Kádár János rendkívül elégedetlen volt Orbán felszólalásával, s ennek másnap, az IIB ülésén hangot is adott: „Orbán elvtárs nemcsak saját nézetét, hanem a párt egy

⁴⁹⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5/6. ő. e. A 2. sz. határozatot lásd MSZMP IIB jkv. 1956. november 28.

⁴⁹⁸ MNL OL M-KS 288. f. 4/3. ő. e. MSZMP IIB jkv. 1956. december 5.

⁴⁹⁹ Orbán László felszólalását lásd: MNL OL M-KS 288. f. 9/2. ő. e. A teljes szöveget közli Némethné-Sipos 1993, 135–136. 2. jegyzet.

rétegének a nézetét fejtette ki, amit meg kell vitatni, de kérdés, lehet-e vezetője ma gyakorlatilag az agitációnak. Ez a bizonytalanság más jelekben is megmutatkozik. Az az osztály [APO] napok óta tele van emberekkel, de aktív munkát igen kevesen vállalnak. Ez mutatja, hogy a szellem sem egészséges.”⁵⁰⁰

Kádár ezek után egyenesen Orbán László eltávolítását javasolta az APO-ról.⁵⁰¹ A következő, december eleji IIB-ülésen pedig hibának nevezte, hogy a *Népszabadság* részletesen ismertette Orbánnak az aktívaértekezleten mondott felszólalását. (Vagyis „Orbán elvtárs helytelen megnyilvánulása” ráadásul nyomtatásban még szélesebb nyilvánosságot kapott!) Kádár reakciója jelzésértékű: ingerülten, ellentmondást nem tűrően kiszúrta a szerinte alkalmatlan, a feladatra nem való személyeket, mondván, a problémák kitergetése a bizonytalan időkből különben sem szolgálja a párt érdekeit. Nem tűrte az ideológiai elhajlást, s ezt Orbán felszólalása és személye kapcsán világossá tette az IIB előtt is. Általános elvet fogalmazott meg, de az Orbán Lászlónak is szólt: „Az adott helyzetben nem dolgozhat vezető beosztásban, nem irányíthat olyan ember, aki más álláspontot visz, mint a párt vonala. Ha más az álláspontja, nyugodtan, harag nélkül elválhat. Egy későbbi nyugodt időben lehet vitatkozni. De most nem párt-demokrácia, hanem élet-halál kérdése, hogy a párt vonalát képviseljük a választott szervek és a felelős beosztású elvtársak.”⁵⁰²

Ezek után joggal merülhet fel a kérdés: a Kádár János erőteljes rosszalását kiváltó felszólalása járt-e valamiféle következménnyel Orbán László politikusi pályafutására? A válasz meglepő, ugyanis Orbán karrierje nem tört derékba, de még csak negatív fordulatot sem vett. A politikus 1956 novemberében megmaradt a KB APO-n osztályvezető-helyettesi funkciójában, de a következő húsz évben is tagja volt a legmagasabb szintű párt-

⁵⁰⁰ MNL OL M-KS 288. f. 5/6. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1956. november 28.

⁵⁰¹ Uo.

⁵⁰² Uo.

és állami vezetői körnek, és 1974-ben egészen a kulturális miniszterségig vitte.

Az APB-t megalakulásától kezdve számos nyílt vagy burkolt kritika érte a pártvezetés részéről. 1956. december 19-i ülésén az MSZMP IKB mellett működő Szervező Bizottság is foglalkozott vele. Az agitációs munka helyzetéről és további feladatairól az SZB saját hatáskörében úgy határozott, hogy az APB „feladatává kell tenni, hogy a párt- és az állami szervezetekben agitációval foglalkozó elvtársak munkájának összehangolását biztosítsa, el kell érni, hogy a KB Agit. Prop. Osztálya, a sajtó és a rádió vezetői és munkatársai az országos intézkedésekről időben tájékoztatva legyenek. [...] A Központi Bizottság illetékes szervei az Agit. Prop. Bizottság útján tartsanak kapcsolatot a központi sajtóval és rádióval. Az Agit. Prop. Bizottság tegye intenzívebbé munkáját és koordinálja a központi agitációs szervek tevékenységét.” Emellett a Szervező Bizottság javasolta az Intéző Bizottságnak, hogy tárgyalja meg az Agit. Prop. Bizottság munkáját és személyi összetételét.⁵⁰³

Az SZB határozata, még inkább az IIB-nek tett javaslata egyaránt azt jelzik, hogy az APB 1956. december közepén gyakorlatilag nem vagy csak alig látta el a feladatait. Eddig az időpontig nem sikerült meghatározni a bizottság munkájának alapvető kereteit, funkcióját, működése tartalmát, területeit, és a tagság kérdését illetően is komoly problémák merültek fel.

Az APB munkájáról az IKB Irodája is készített egy feljegyzést, és betejesztette az IIB 1957. január 14-i ülésére. Az IIB azonban levette a napirendről azzal az indoklással, hogy erre „a pártmunka átfogó tárgyalásánál” tér majd ki. Az IKB-feljegyzésben közölték a bizottság tagjainak nevét, egyben megállapították, hogy az APB nem tölti be szerepét, nem végez érdemes munkát, ülései állandóan elmaradnak, ezért „szükséges a bizottság személyi megerősítése, az ülések rendszeres (hetenkénti) megtartása, a

⁵⁰³ MNL OL M-KS 288. f. 6/6. ő. e. MSZMP IKB SZB jkv. 1956. december 19.

napirendek megfelelő előkészítése és a bizottság vezetőjének időnkénti beszámoltatása az IIB előtt”⁵⁰⁴.

Kádár koncepciója az új, akár második vonalbeli, de elvhű káderek munkába állításáról valószínűleg az agitprop munka problémáit is legalább részben megoldotta volna. Paradox módon azonban a fent vázolt helyzet ellenére sem került sor drasztikus személycserékre az APB-ben, sőt, a testület tagságában legközelebb csak két év múlva, 1959 decemberében történtek változások.

Tanulságos a KB Iroda évekkal későbbi, 1961. május 15-én kelt feljegyzése is, amely arra utal, hogy a vezető szervek mellett működő munkabizottságok tevékenységére vonatkozóan még ekkor sem léteztek egyértelmű határozatok. A feljegyzésben leszögezték: „Tisztázni kellene a KB mellett működő bizottságok hatáskörével kapcsolatban néhány kérdést. Például: hozhatnak-e határozatokat, amelyek párt- vagy állami szervekre vonatkoznak, ha igen, milyen kérdésekben. Meghatározott keretek között komoly mértékben tehermentesíteni tudják a vezető pártszerveket.” A konszolidáció éveiben ez az általánosan jellemző bizonytalanság mutatkozott meg az APB problémás tevékenységében is.⁵⁰⁵

Agitprop helyzet 1956–1957-ben

„Jobb tájékoztatást, több bizalmat, több őszinteséget kérnek az elvtársak”

APO, 1957. január

Az APO irattárában található egy 1956. december 11-i keltezésű, aláírás nélküli irat, amely az agitációs munka helyzetét és soron következő felada-

⁵⁰⁴ Némethné 1995, 193.

⁵⁰⁵ Uo.

tait foglalja össze.⁵⁰⁶ Jelentősége nemcsak korhűségében áll (az 1956. őszi-téli viszonyokat írja le), de csírájában már az egész Kádár-korra jellemző agitprop munka néhány alapelve is megtalálható benne.

A december eleji állapotokat tükröző rövid helyzetelemzés szerint az agitáció eszközei a sajtóra, a rádióra, a rölapok és plakátok használatára korlátozódtak. Szervezett szóbeli agitáció szinte sehol nem folyt, ahol pedig mégis, az az MSZMP-párttagok szűk körét érintette. A jelentés szerzője (ön)kritikusan megjegyezte, hogy az agitáció többek között azért áll ilyen alacsony szinten, mert az MSZMP IKB Agitációs és Propaganda Osztály nem nyújtott segítséget a szervezésnek sem a tartalmi, sem a módszertani részéhez. Ezután a megfelelő politikai agitáció ismérvei következtek pontokba szedve, amelyekben minduntalan visszautaltak a korábban, a Rákosi-időszakban uralkodó hibás, bűnös, a jövőben feltétlenül kiküszöbölendő gyakorlat elemeire. (A szövegbeli erőteljes kifejezésekkel – „szakítani kell...”, „gyökeresen ki kell irtani...”, „véget kell vetni” – is hangsúlyozták a múlttól való elhatárolódást, a pártvezetés elvi alapvetése szerint az ellenforradalomba torkolló Rákosi-féle hibás vezetési gyakorlattal való drasztikus és egyértelmű szakítás szükségességét.)

A jelentés körvonalazta az APO általános és konkrét („időszerű”) jövőbeni feladatkörét. Igen szerteágazó, és – figyelembe véve az APO-n dolgozók létszámát – szinte teljesíthetetlennek látszó mennyiségű feladatról volt szó. Az agitációs munka egyik új eleme szerint például – a korábbi évekkel ellentétben – szüntelenül tanulmányozni kellett a dolgozók véleményét, és a tapasztalataikat figyelembe kellett venni, ezért az APO rendszeresen tájékoztassa a pártvezetést arról, milyen a társadalmi visszhangja egy-egy kormány- vagy párthatározatnak. Leszögezték továbbá, hogy az APO ne csak a budapesti és a megyei párt-intézőbizottságoknak segítsen

⁵⁰⁶ MNL OL M-KS MSZMP KB APO iratai. 288. f. 22/5. ő. e. A KB irattárából pótlólag érkezett anyagok. Jelentés az agitáció helyzetéről és feladatairól. Budapest, 1956. december 11. Aláírás nélkül. Az APO jelentését a Szervező Bizottság 1956. december 19-i ülésén tárgyalta meg.

általános és országos kérdésekben, de „erejének és idejének jelentős részét az általános tanácsadások helyett fordítsa a helyszínen való segítségre”.

Az osztály legfontosabb „időszerű” feladata azokban a napokban az IKB december 5-i határozatának széles körű ismertetése és népszerűsítése volt. Ennek első lépése meg is történt, mivel a párthatározat szövege a *Népszabadság* 1956. december 8-i számában megjelent. A népszerűsítés további eszközeit a következőkben határozták meg: „Cikkek, anyagok készítése a sajtó és a rádió számára, érvek, agitációs anyagok készítése a budapesti és a megyei párt-intézőbizottságok számára.” A párthatározat nyomán kiemelt figyelmet kellett fordítani egyes kérdések magyarázatára. Ilyenek voltak többek között: október 23. jogos követelései (!) és a kormányprogram összefüggései; mit jelent az MSZMP elhatárolódása a Rákosi–Gerő-féle politikától; a hazai és a nemzetközi ellenforradalom tevékenysége és veszélye; a rend, a nyugalom, a folyamatos termelés biztosításának fontossága stb.

Lényeges feladatként határozták meg továbbá a szóbeli politikai agitációnak az ország teljes területén történő megszervezését. A határozatban leszögezték, hogy az agitáció szolgálja a pártépítést, és elsősorban a munkásságra (ezen belül is leginkább a budapesti üzemek dolgozóira és a bányászokra) irányuljon. A parasztságot és az értelmiséget sem szabad azonban kihagyni, ezért vidéken (tsz-ekben, községekben, állami gazdaságokban, gépállomásokon) is pártnapokat, tájékoztató előadásokat kell tartani – állt a határozatban. A jelentésben végül megemlítették, hogy mindezen feladatok ellátását nagyban nehezíti, hogy az APO-nak alig van kapcsolata a központi és a megyei sajtóval, a rádióval és az MTI-vel. Ezért a Szervező Bizottságot kérték fel, dolgozza ki a média IKB központi szerveivel, köztük az APO-val való kapcsolattartásának módjait.

1957. január első napjaiban az APO feljegyzést készített az agitációs munkával kapcsolatos tapasztalatokról.⁵⁰⁷ A helyzet az agitációs osztály szerint továbbra sem adott okot túlzott derűlátásra. Az összeállítás alapvetően Kádár 1956. december elején az IIB-ben elhangzott, igen szkeptikus értékelését támasztotta alá országos értesülésekkel és adatokkal. A megyei agitprop osztályvezetők és a megyei lapszerkesztők 1956. december 28–29-én, az ország öt különböző pontján tartott ún. tájértekezleteiről⁵⁰⁸ készített feljegyzése szerint ezen osztályok munkája „ma még nagyon kezdeti stádiumban van. [...] A csökkentett létszámú apparátustól azt a munkát várják, melyet a nagyobb létszámmal sem tudtak megoldani az agitprop osztályok. Vagyis a [sic!] néhány elvtárstól várják a munka vitelét [...] rossz a tömegek tájékoztatása. Az agitációs tevékenység eddig főleg a sajtó, rádió, rölapok, plakátok munkájára, ill. készítésére korlátozódott. [...] A szóbeli agitáció még nagyon gyengén megy. A pártmunkások egy része maga sem szilárdabb olyan kérdésben, melyet nekik kellene tisztázni a dolgozók előtt.”

A feljegyzésben az agitprop osztályok munkájának tartalmi és módszerbeli tapasztalatai mellett beszámoltak a munkások, a „dolgozó parasztság” és az értelmiség közötti hangulatról, a népfront újjászerveződéséről, a karhatalmi szervek állapotáról, a megyei lapok munkájáról. Általános véleményként jelent meg, hogy a munkások nincsenek kellően tájékoztatva, óriási úr tátong a fővárosi pártvezetés és (különösen a falusi, vidéki) dolgozó rétegek között, beleértve a párttagságot is. „A Központi Bizottság határozatát a munkások többsége nem ismeri. [...] Jobb tájékoztatást, több bizalmat, több őszinteséget kérnek az elvtársak. [...] Többen kifogásolták, hogy nem ismertetjük az Ideiglenes Központi Bizottság tagjainak névsorát a párttagsággal.” Különösen nagy volt a tájékozatlanság

⁵⁰⁷ MNL OL M-KS MSZMP KB APO iratai. 288. f. 22/1. ó. e. Feljegyzés a megyei agit. prop. osztályvezetők és a megyei lapszerkesztők 1956. december 28–29-én tartott tájértekezleteiről. Budapest, 1957. január 5. [Aláírás nélküli példány.]

⁵⁰⁸ Tájékoztató értekezleteiről.

vidéken: „A falu igen rosszul van tájékozódva az eseményekről, a kormány, a párt politikájáról. Áramhiány miatt sok községben a rádiót sem tudják hallgatni. A sajtó és egyéb írásos kiadványok rendszertelenül, késve, vagy egyáltalán nem jutnak el.”

A megyei lapok munkája kapcsán szintén sok panasz hangzott el a tájértekezleten részt vevő elvtársak részéről „az információ hiánya, a híryananyagok nehézkes lejutása, az MTI szabotázsának beillő munkája miatt. [...] A megyék nagyobb példányú propagandaanyaggal (fővárosi lapok, fehér könyv, politikai tájékoztató stb.) való ellátását kérik.” Az addigi példányszám ugyanis egyelőre csak a funkcionáriusoknak és az aktivistáknak volt elegendő, a párttagsághoz és a párton kívüliekhez már nem jutott el.

A tájékoztató értekezletek visszajelzései alapján jól látszott, hogy az agitprop munka egyes területein bőven van tennivaló. Az APO hétpontos feladattervet készített a felsorolt hiányosságok megszüntetésére. Mivel a feljegyzés szerint országszerte jellemző volt az általános politikai tájékoztatatlanság, az agitprop feladatok között legelső helyen a hatékonyabb propagandát célzó feladatot jelölték meg: „Ki kell dolgozni a politikai tájékoztatás megjavítását szolgáló intézkedéseket” annak érdekében, hogy a pártvezetés koncepciója ne csak a párttagsághoz, de a társadalom szélesebb rétegeihez is eljusson.

Az APO 1957. január 5-én készült, az 1956-os év végének agitprop helyzetét összefoglaló feljegyzésének utóélete egyelőre nem ismert. Elvészni látszik az agitprop munka irányításának bürokratikus útvesztőiben, ám később vélhetően beépült a propaganda javítását célzó munkafolyamatba. A pártpropaganda-munka „megindításának” kérdése talán éppen ezen dokumentum, valamint az APO más hasonló tartalmú feljegyzéseinek hatására került nem sokkal később az IIB elé. A testület 1957. február 5-i ülésén Orbán László adta elő azt az APO által készített munkaanyagot, amely a propagandamunka beindítását célzó ankét/előadás/előadás-sorozat szervezését és megtartását irányozta elő, mégpedig lehetőség szerint az

APB szervezésében, a testület irányítása alatt. A hozzászólók között Fehér Lajos egy, a propagandamunkával és a vonatkozó anyagok összegyűjtésével foglalkozó kis létszámú stáb létrehozását javasolta.⁵⁰⁹ (Utóbb ez lett az APO-n belül létrehozott elméleti munkaközösségek irodája, amelyet a Titkárság 1957. december 20-i határozatával állított fel. A munkaközösség feladatként kapta, hogy „kísérje figyelemmel az ideológiai élet újabb eredményeit, mozdítsa elő a párt ideológiai munkáját”). Az IIB február 12-én arról határozott, hogy az APO az előterjesztés alapján egy héten belül terjesszen határozati javaslatot a propagandamunka beindításának tervezett lépéseiről az IIB elé. A javaslat rendben el is készült az egy héttel későbbi, 1957. február 12-i ülésre. Az IIB megtárgyalta, majd miután az előadók személye kapcsán néhány változtatást eszközölt, vita nélkül elfogadta a javaslatot.⁵¹⁰

Az APO működési kereteihez képest aránytalanul szélesre szabott feladatkörének problémájára Cservenkáné is felhívta a figyelmet a politikai helyzetről tartott beszámolójában.⁵¹¹ A politikusnő 1956. november végén az SZB határozata alapján került az APO-ra, ahol előbb a Propaganda Csoport munkatársa lett, majd osztályvezető-helyettes, de meghívottként rendszeresen részt vett az APB ülésein is. Az SZB 1957. január 12-i ülésén a napirend Különfélék című részében elhangzott felszólalásban az APO azon véleményét közölte, amely szerint „pár nap óta romlott a politikai hangulat, úgy érezzük, hogy az agitációs csoport ereje kevés ahhoz, hogy intézkedni tudjunk” bizonyos kérdésekben. Így például a pártvezetés részéről nincsenek politikailag előkészítve azok az intézkedések, amelyek a munkásosztályt érintik, így ha a munkások részéről kérdés merül fel, az agitációs csoport sem tud megfelelően érvelni azok mellett – jelentette ki Cservenkáné. Emellett alapkérdésekben (pl. bérezés) nem ismerik a dol-

⁵⁰⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/14. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1957. február 5.

⁵¹⁰ MNL OL M-KS 288. f. 5/15. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1957. február 12.

⁵¹¹ MNL OL M-KS 288. f. 6/8. ö. e. MSZMP IKB SZB jkv.

gozók a kormány állásfoglalását, a rádióval pedig nehéz együttműködni, mert sok oda nem való ember dolgozik ott, akiket le kellene cserélni – vélte a politikus. Ezenkívül „a kommunisták felfegyverzése”, a hittanoktatás és a munkanélküliség kérdése is akut probléma – tette hozzá. Cservenkáné úgy vélte, ezen kérdések megoldatlanságának az a valódi veszélye, hogy „lehetőséget ad az ellenforradalomnak arra, hogy újjáéledjen és próbálkozásokat tegyen”.

Az APO-iratok szerint jelentős változás az agitprop munka fenti – s a pártvezetés szempontjából nem túl biztató – helyzetéhez képest fél év alatt (vagyis a vizsgált időszak végéig) nem történt. 1957. június 4-én az osztályon értekezletet tartottak a megyei agitprop osztályvezetőkkel és más tömegszervezeti vezetők részvételével, és értékelték az elmúlt fél év agitációs munkájának tapasztalatait. A megbeszélésről Orbán László készített tájékoztatót.⁵¹² Az osztályvezető-helyettes nemcsak a tapasztalatcserében látta az értekezlet jelentőségét, de abban is, hogy az osztályvezetők az alapkérdésekben közös álláspontot tudtak kialakítani. Az értekezleten 12 felszólaló volt, akik mind a saját megyéjükben tapasztaltakról számoltak be, köztük Grósz Károly, az MDP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője. Az alapproblémák a tájékoztató alapján 1956 novembere óta szinte változatlanok maradtak. Amellett, hogy vita folyt az *ellenforradalom*, Rajk László és Rákosi Mátyás, de a Szovjetunió és a XX. kongresszus megítéléséről is, a beszámoló szerint a következőkben foglalható össze a megbeszéléseken elhangzott felszólalások lényege: erősödtek a „baloldali” szektás megnyilvánulások; a párton belüli fő veszélyt a revizionizmus és az opportunizmus jelenti; nem

⁵¹² MNL OL M-KS MSZMP KB APO iratai. 288. f. 22/1. ő. e. Tájékoztató a megyei agit. prop. osztályvezetők és tömegszervezeti vezetőknek az agitációs munka tapasztalatairól a KB Agit. Prop. Osztályán tartott értekezletéről. Budapest, 1957. június 12.; Orbán László. Az értekezleten elhangzottak felhasználásával készült egy hasonló összefoglaló is. Lásd: Tájékoztató a budapesti és megyei agit. prop. osztályok értekezleteiről az eddig végzett munka és a pártnapok tapasztalatairól. 1957. június 26. Aláírás nélkül.

csökkent, hanem éppenséggel erősödött az értelmiségellenesség, főként a párttagok és a munkásság körében.

Különösen figyelmeztető volt – vagy talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy lehetett volna – az az általánosnak ítélt jelenség, amely szerint a pártmunka irányítói és vezetői „a pártaktívák véleményével azonosítják a tömegek véleményét és hangulatát, márpedig ez félrevezető”. Az emberek körében elterjedt nézet szerint ráadásul „elég komoly önelégültség kezd eluralkodni a [párt]szervezetekben” – állt a tájékoztatóban.

Osztály az agitáció és a propaganda szolgálatában – az APO

Működés és napi feladatok

„A javaslatok nincsenek kellően kidolgozva.”

APB, 1957. március 15.

Az Agitációs és Propaganda Osztály, amely szervezetileg 1957. november 17-től az MSZMP KB apparátusának részét képezte, a forradalom előtt is létezett. Akkor az MDP központi apparátusához tartozott ugyanezen a néven Nógrádi Sándor vezetésével. A központi pártapparátus struktúrájában a forradalom leverése után véghezvitt átalakítások az APO-t is érintették. A Szervező Bizottság 1956. november 14-i (első) ülésén foglalkozott az átalakítás részleteivel, köztük a kádermunka kereteinek (létszám, feladatok) meghatározásával. A változtatás az APO-t is érintette, mivel az addigi Tudományos és Kulturális Osztály megszűnt, és feladatkörét az

APO vette át.⁵¹³ Az SZB javaslatot tett az osztályvezetők személyére is.⁵¹⁴ Ezen javaslat az IIB elé került, majd a testület november 16-i ülésén határozott a KB osztályvezetőiről, köztük az APO irányítóiról. Az osztályvezető eredetileg Komócsin Zoltán, helyettese Nógrádi Sándor lett, ám az IIB egy héttel később utóbbit bízta meg az osztály irányításával, aki 1957. áprilisig, pekingi és hanoi nagyköveti kinevezéséig vezette az APO-t. Az IIB Orbán Lászlót nevezte ki helyettesnek, Komócsin Zoltánt pedig Szegedre küldte pártszervezőnek.

Egy, a KB apparátusát részletező összesítés szerint 1956. novemberben az APO-n 22 fő dolgozott, 18 munkatárs és 4 adminisztrátor. (1956. november 28-án az IKB SZB határozata alapján „létszámfelettiként” az osztályra került Cservenka Ferencné.) A Nógrádi Sándor vezette APO-ban három csoport volt: az Agitációs Csoporthoz a sajtó, a rádió és az információs területek tartoztak, a Propaganda Csoport a propagandakiadványokért és az ideológiai nevelésért volt felelős, az Értelmiségi Csoport pedig a tudományos és kulturális területeket felügyelte.⁵¹⁵ Az APO-n dolgozók létszáma azonban lassan gyarapodott. Az SZB 1957. január 12-i ülésén új politikai munkatárs (Lőrinczi László) felvételéről és az adminisztrátori státusz egy fővel való növeléséről döntött.⁵¹⁶

Az APO a KB apparátusának része volt, és a dolgozói létszámhoz képest igen széles feladatkörrel bírt. Többek között: „Elvi, politikai és módszertani útmutatás kidolgozásával segítette a pártszervezetek és tömegszervezetek munkáját, ill. összehangolta a megyei pártbizottságok agitációs és propagandamunkáját. Figyelemmel kísérte a lakosság hangulatát, szervezte és irányította a közvélemény vizsgálatát, ezekről meghatározott időszakon-

⁵¹³ Az APO 1956–1957-es működéséről lásd Csatári 2015.

⁵¹⁴ Némethné–Sipos 1993, 68–69. 14. lábjegyzet.

⁵¹⁵ Az adatokat lásd MNL OL M-KS 288. f. 6/2; 6/4. ö. e. MSZMP IKB SZB jkv. 1956. november 17.; 1956. november 28. és Feitl 1998, 21. 9. lábjegyzet.

⁵¹⁶ MNL OL M-KS 288. f. 6/8. ö. e. MSZMP IKB SZB jkv. 1957. január 12.

ként jelentéseket készítettek. A pártszervezetek részére fontosabb bel- és külpolitikai eseményekről tájékoztató készült. Az APO feladatkörében fontos szerepe volt a pártoktatás kérdéseinek, így irányította és kontrollálta a pártiskolai tanfolyamokat, de a Politikai Főiskola ellenőrzése mellett az egyetemi marxizmus–leninizmus-oktatás felügyelete is a feladatai közé tartozott. A tömegkommunikáció területén az elektronikus és az írott sajtó irányítása mellett foglalkozott a sajtó, televízió és a rádió anyagi, technikai kérdéseivel is. Az osztály munkamódszerét tekintve egyrészt szorosan együttműködött a KB többi osztályával, ill. részt vett a pártbizottsági üléseken, amelyeken a hatáskörébe tartozó témákat tárgyaltak.”⁵¹⁷

Az APO egyik kiemelt feladatának tekintették, hogy elősegítse a párt politikájának, ideológiai alapállásának, a szűk vezetőttestületi körökben hozott elvi állásfoglalásainak terjesztését és gyakorlati érvényesülését a mindennapi élet területein a propaganda, az agitáció eszközeivel (pl. a sajtó, média, oktatás, irodalom, film- és képzőművészet, könyvkiadás közvetítésével). A párt elvi állásfoglalásának terjesztését célozta például az az utasítás, amelyet az osztály az IKB-tól az 1957. február 26-i ülésen kapott. A megbeszélésen Kiss Károly javaslatot terjesztett elő, amelyben a pártvezetésnek a Romániában tartózkodó Nagy Imre–Losonczy-csoport tagjaival kapcsolatban foganatosítandó lépéseit vázolta.

A többlépcsős, bonyolult és igen időigényesnek látszó döntési mechanizmus a jegyzőkönyv szövege alapján ezen konkrét eset kapcsán is jól követhető: az IIB határozati javaslatot készítette, egy tagja (itt: Kiss Károly) beterjesztette az IKB elé, amely megvitatta, elfogadta, majd határozatban kiosztotta a témában a további feladatokat. A testület Nagy Imréekkel kapcsolatban arra utasította az APO-t, hogy „két héten belül a rendelke-

⁵¹⁷ Simon István (főlevéltáros, MNL OL) ismertetője az APO levéltári iratanyagáról és az osztályról. <https://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery/detail.aspx?id=10946>, 2015. január 15.

zésre álló közismert tények [sic!] feldolgozásával hozza nyilvánosságra e csoport politikai tevékenységére vonatkozó anyagot”⁵¹⁸

Az összeállítás a határozatnak megfelelően elkészült, és *A jobboldali nézetektől az osztályárulásig. Adalékok Nagy Imrének és csoportjának elméleti és gyakorlati tevékenységéhez 1947–1956* címmel 1957-ben a Kossuth Könyvkiadónál megjelent. Az APO az IIB 1957. április 16-i ülésére készített előterjesztésében beszámolt az eredményekről, a kiadás jövőjére nézve pedig újabb ötletekkel állt elő. Eszerint 1957. ápriliséig a kiadványból 500 példány készült, amelyet a pártaktív szűkebb köreiből terjesztettek úgy, hogy a megyei, a kerületi és a járási pártbizottságoknak csupán néhány darab jutott. Ezért a kötet nagyobb példányszámú (2500) megjelentetését és szélesebb körű, országos méretű terjesztését javasolták, hogy jusson el minden párt-, tömegszervezethez, országgyűlési képviselőhöz, de kapjanak belőle a testvérpártok is, amelyek érdeklődést mutattak az eddig megjelent anyag iránt. Az APO a kötet átdolgozását és tartalmi bővítését, de további dokumentumokkal és újonnan feltárt tényekkel való kiegészítését is szükségesnek ítélte.⁵¹⁹

Ehhez hasonló, de elemeiben, ha lehet, még bonyolultabb mechanizmus figyelhető meg az IIB 1957. február 5-i ülésének jegyzőkönyvében.⁵²⁰ A testület a pártpropaganda-munka megindításáról szóló javaslatot tárgyalta, amelynek előadója Orbán László, az APB tagja, egyben az APO vezető-helyettese volt. Az eredeti tervet ez esetben az APO készítette, amelyet előbb az APB tárgyal meg, majd az IIB elé került. Az megvitatta, majd visszautalta az APO-nak azzal a határozattal, hogy az APO egy héten belül terjesszen be javaslatot a munka megindítására és a részletek kidolgozására (a foglalkozások formája, időtartama, témái, célközönsége stb.).

⁵¹⁸ MNL OL M-KS 288. f. 4/5. ö. e. MSZMP IKB jkv. 1957. február 26.

⁵¹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/22. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1957. április 16.

⁵²⁰ MNL OL M-KS 288. f. 5/14. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1957. február 5.

Az APO alapvető feladatai közé tartozott a párt- és a kormányzervek döntéseinek, határozatainak nyilvánosságra hozatala is. Az IIB 1957. március 5-i ülésén például vita rendezése nélkül elfogadta a Marx és Engels műveinek magyar nyelvű kiadására vonatkozó javaslatot. Határozott arról, hogy az írásokat 30 kötetes sorozatban adják ki, az első 1957-ben jelenik meg, a következő kettő 1958-ban, utána évente 3-3 újabb kötet. Végül utasította az APO-t a döntés nyilvánosságra hozataláról,⁵²¹ amely meg is történt: az IIB-határozat a *Népszabadság* 1957. március 16-i számában jelent meg.

Az osztály időről időre beszámolót készített a hatáskörébe tartozó területek általános helyzetéről, valamint az éppen megoldásra váró konkrét problémáiról is. Ezeket előbb az APB tárgyalta meg, majd a jelentés valamelyik (ideiglenes) vezetőtestület elé került. Az APO 1957. március 14-én jelentést készített az ideológiai élet helyzetéről, amely az APB másnapi, március 15-i ülésén az első napirendi pontként szerepelt. (A bizottság e napi üléséről készült jegyzőkönyv a kutatás számára ma unikumnak számít, mert 1956-tól 1962. decemberig ez az egyetlen olyan ismert dokumentum, amely közvetlenül az APB-től származik!)⁵²²

A rövid, szűkszavú, alig kétoldalas irat szerint az APB az osztály előterjesztését erős kritikával illette. A dokumentumot benyújtott formájában nem tartotta megfelelőnek, mivel az „[n]agyon sommásan foglalkozik az egyes kérdésekkel, a javaslatok nincsenek kellően kidolgozva”. Ezért az előterjesztést visszadobta az APO-nak azzal, hogy dolgozza át úgy, hogy csak azok a konkrét és aktuális kérdések kerüljenek bele, amelyek az IIB hatáskörébe tartoznak. (Nyilván azért, mert az előterjesztés végső soron a döntési mechanizmus egyik akkori csúcsszerve, az IIB számára készült.)

⁵²¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/17. ő. e. MSZMP IIB jkv. 1957. március 5.

⁵²² Az APO iratai között található jegyzőkönyvet és az említett napirendi pontot lásd: MNL OL M-KS MSZMP KB APO iratai. 288. f. 22/1. ő. e. MSZMP KB APB jkv. 1957. március 15. 1. Előterjesztés az ideológiai élet egyes kérdéseiről.

Az átdolgozáshoz pontos javaslatot adtak arra nézve, ki melyik témát és milyen határidőre készítse el. Így például utasították az APO-t, hogy dolgozza ki a párt elméleti lapjának szánt *Társadalmi Szemle* megindításával kapcsolatos feladatokat (javaslat a szerkesztőbizottság összetételére és a főszerkesztő személyére), továbbá jelöljön ki egy bizottságot, amely felülvizsgálja a TIT (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat) munkáját, s arról egy hónapos határidővel készítsen jelentést. Az ülésen meghívottként részt vett Hont Ferenc színházi rendező, színházesztéta is, aki egyhetes (!) határidővel azt a megbízást kapta az APB-től, hogy dolgozza ki a művészeti élet területén szükséges teendőket (film- és színházzövetségek működése, gazdasági kérdések stb.).

Az APO emellett folyamatosan kapta az agitprop munka legkülönbözőbb területeit érintő szervezési feladatokat, az aktuális programok előkészítését javaslatok, előterjesztések formájában (1957-ben például május 1. megünneplésének forgatókönyve; megemlékező ünnepségek Leninről 1957. április 21-én). Személyi javaslatokat tett bizonyos pozíciók betöltésére (pl. a megyei lapok felelős szerkesztői tisztségére), helyzet- és hangulatjelentéseket készített a párthatározatok vagy az áremelések országos visszahangjáról, 1957. március 15. eseményeiről és a május 1-jei ünnepségekről.

Javaslatot készített az IIB 1956. december 17-i ülésére is az Akadémia Elnökségével való megbeszélésre, ám az IIB a javaslatot levette a napirendről, és végül nem tárgyalta meg. Az APO azonban az ülés után sem maradt feladat nélkül. Határozat született ugyanis arról, hogy december 17. és 29. között vidéken és Budapesten, összesen 80 helyen pártnapot kell szervezni, a pártnapok előkészítéséért, az előadók névsorának összeállításáért pedig az APO volt felelős. Ugyanekkor egy, az addig megjelent párt- és kormánydokumentumokat, sajtónyilatkozatokat tartalmazó, a pártaktivisták számára a pártpolitikai munkában segítséget nyújtó füzet elkészí-

téséről is határoztak.⁵²³ Az APO a határozatnak megfelelően elkészítette az 1. sz. Politikai Tájékoztatót 47 oldalon, a következő hangzatos címekkel: *Az MSZMP IKB határozata a kommunisták harci programja; Gondolatok a pártszerűségről; Milyen károkat okozott az országnak a sztrájk?; Az október 23-i követelések és a kormány programja; A pártmunkástól idegen életmód ellen; A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány intézkedései; Tények, adatok a nyugati sajtóban a magyar fegyveres felkelés előkészítéséről; Ahogy az imperialisták a nemzeti függetlenséget értelmezik.*⁵²⁴

A propagandaosztály az IIB 1957. május 21-i ülése elé ugyancsak írt javaslatot, ezúttal az 1957–1958-as pártoktatás soron következő feladatairól.⁵²⁵ Az iratot az IIB elfogadta, majd a következő feladatot adta ki: az osztály a javaslat alapján kezdje el az oktatási év előkészítését, belső használatra készítsen egy tervezetet a pártoktatásban részt vevők létszámáról, dolgozzon ki javaslatot a KB-tagok és „más vezető beosztásban dolgozó elvtársak”⁵²⁶ tanulására vonatkozóan, emellett pedig a Párt- és Tömegszervezetek Osztályával együtt terjesszen határozatot az IIB elé az iskolai és iskolán kívüli pártoktatás egységes és összefüggő rendszeréről. Az utóbbi, nagyobb lélegzetű, átfogó jellegű javaslattal az APO két héten belül elkészült, amelyet az IIB 1957. június 5-i ülésén megtárgyalt és határozatban elfogadott.

⁵²³ MNL OL M-KS 288. f. 5/9. ő. e. MSZMP IIB jkv. 1956. december 17.

⁵²⁴ A tartalomjegyzéket közli Némethné-Sipos 1993, 272.

⁵²⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/26. ő. e. MSZMP IIB jkv. 1957 május 21.

⁵²⁶ Uo.

Népszabadság – sztrájk és bizalmi válság a párt-sajtónál

„Egyszerűen csak árulásnak tudom minősíteni. [...] Ilyen álláspontot mi nem engedhetünk meg.”

Kádár János, 1956. november 24.

Sajtó és *Népszabadság* – mindkettő lényeges pontja volt az agitprop munkának: a sajtó mint az agitáció egyik legfőbb eszköze, a *Népszabadság* pedig mint a párt központi, hivatalos lapja, a sajtón keresztül történő agitáció leghatékonyabb fegyvere. A napilap az 1956. november–1957. június közötti átmeneti hónapokban azonban időnként nem csak a pártpolitika szócsöve volt, tekintve, hogy több esetben a hivatalostól eltérő vélemény és gondolatokat közvetített. Ezzel azonban kínos helyzetet teremtett, mivel óhatatlanul a nyilvánosság elé tárt olyan belső, párton belüli konfliktusokat is, amelyeket a politikai vezetés végképp nem oda szánt.

Az IKB 1956. november 11-i ülésén Kádár János javaslatát elfogadva határozott arról, hogy a párt lapja a *Népszabadság* lesz, s a korábbi pártlap, a *Szabad Nép* megszűnik.⁵²⁷ Az újság körül 1956. november 23-án kirobbant ügy önmagában is tanulságos eset, mert – Szirmai Istvánt idézve – „a Népszabadság ügye lényegében az egész magyar sajtó ügye”.⁵²⁸ A lap a párt vezető sajtóorgánumaként az agitáció és a propaganda egyik legfőbb eszköze is volt, így e szempontból is érdemes a részletes vizsgálatra. De az ügy jelzésértékű lenyomata az alakuló Kádár-rendszer vajúdásának, a

⁵²⁷ MNL OL M-KS 288. f. 4/1. ő. e. 3. sz. határozat. MSZMP IKB jkv. 1956. november 11. A „Népszabadság” cím Pándi Pál javaslata alapján született. Pándi Táncsics Mihály ötletét elevenítette fel, aki ezzel a címmel tervezett lapot indítani. Első évfolyamának 1. száma az MSZMP kiadásában, a korábbi *Szabad Nép* folytatásaként jelent meg 1956. november 2-án. 1958. február 1-jétől átvette a *Szabad Nép* évfolyamszámozását (a 16. évfolyamra változott), és 1989. október 7-ig az MSZMP központi lapjaként jelent meg.

⁵²⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/12. ő. e. MSZMP IIB jkv. 1957. január 25.

pártsajtó rendszerbe való beillesztésének, továbbá híven tükrözi az ideológiai kérdések, a pártvezetésétől eltérő vélemények korabeli kezelési módját. Különösen azt, hogy néhány héttel a szovjet katonai agresszió után a pártvezetés és személy szerint Kádár János a pártsajtóban is (!) kategorikusan elutasított és szigorú büntetésben részesített mindenféle ideológiai diverziót, szellemi ellenállást, különvéleményt, egyéni vagy közösségi kezdeményezést, és nem tűrte meg a kormány és a párt érdekeitől eltérő állásfoglalást. Mindez előrevetítette a gondolkodás- és a vélemény szabadság, a szellemi élet (sajtó, rádió, tv, színház, irodalom, film) jövőbeli mozgásterének határait, amely még a párttagságot is korlátozta.

A *Népszabadság* egyik főszereplője, a főszerkesztő Fehér Lajos személye az agitprop munka szempontjából különösen is fontos, mert ő volt az akkor frissen felállított bizottság, az APB egyik tagja. Ellentmondásos, de az átmenetiség hónapjait jól leíró jelenség, hogy miközben Fehér Lajos a pártvezetés kinevezte az agitációs munka egyik szűk taglétszámú (négyfős) irányító testületébe, ugyanazokban a napokban-hetekben a párt központi lapja főszerkesztőjeként nem felelt meg a pártvezetés elvárásainak, és e pozíciójából rövidesen eltávolították.

1956. november 24-i ülésén az IIB első és egyetlen napirendi pontként A sajtó és a rádió megerősítése címet viselő témát tárgyalta.⁵²⁹ A pártvezetés számára kínos előzmények szülte feszült helyzetben zajlott a megbeszélés. Kádár János beszámolója szerint ugyanis előző nap a *Népszabadság* szerkesztőségének delegációja Fehér Lajos szerkesztő vezetésével bejelentette a pártvezetésnek, hogy nem hajlandó a lapnak leadott, Nagy Imrére vonatkozó közleményt megjelentetni.⁵³⁰ Továbbá, ha az újságban nem jelenhet meg a *Pravda* egyik írásával polemizáló cikkük, úgy a mun-

⁵²⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/5. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1956. november 24.

⁵³⁰ A jegyzőkönyv szövege szerint Kádár János nem beszélt a szerkesztőségi tagokkal. A Pravdával polemizáló írást valószínűleg előzetesen csak Nógrádi Sándor látta. MNL OL M-KS 288. f. 5/5. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1956. november 24.

kát nem tudják tovább folytatni, és a lap másnap nem jelenik meg. (A történetek Kádár-féle interpretációját pontosítandó: a *Népszabadság* újságíróinak egy csoportja november 24-én levélben fordult az IIB-hez, amelyben kifejtették a munkabeszüntetés okait, egyben kifejezték a szerkesztőségi munka nagyobb szabadságára vonatkozó igényüket, hogy a letiltott cikkhez hasonló írások is helyet kaphassanak a lapban. Mivel az IIB a kérdéses cikket november 23-án nem engedélyezte, a *Népszabadság* másnap nem jelent meg. A szerkesztőségi tiltakozás híre azonban gyorsan elterjedt, így a pártvezetői leltítés mintegy ingyenreklámot csinált a sajtósztrájkknak.)⁵³¹

A pártlap munkatársainak fellépése azonnali és igen heves reakciókat váltott ki a vezetésből. Az IIB-ülésen elsőként Kádár János szólt, és drasztikus – bár a történetek után nem meglepő – bejelentéssel élt. Előbb általánosságban személycseréket javasolt a testületekben (sajtó, rádió), mivel úgy vélte, a szakmai színvonal csökkenhet, de a megfelelő emberekkel biztosítani lehet a legfontosabb szempontot, hogy tudniillik „a szerkesztőségekben az Intéző Bizottság, illetve a kormány vonalát képviseljük”. Ugyanakkor javasolta: „Mondjuk meg a szerkesztőségekből most kikerülő elvtársaknak, hogy ha meggondolják magukat, megváltozik álláspontjuk, és készek arra, hogy a kormány, a párt vonalával kapcsolatos politikát folytassanak, visszajöhetnek és újra dolgozhatnak.”

Ezen elvi alapvetés után Kádár János – konkretizálva elképzeléseit – kezdeményezte Fehér Lajos felmentését a *Népszabadság* szerkesztői megbízatása alól, és helyette Friss István kinevezését ajánlotta a testületnek. (Történetesen mindketten az akkoriban felállított APB tagjai voltak, Fehér Lajos állandó, Friss István meghívott státuszban.) Kádár ugyan Fehér Lajos fellépését elhatárolta a többiekétől, a szerkesztőség magatartásáról egyértelmű ítéletet mondott: „Egyszerűen csak árulásnak tudom minősíteni. [...] Ilyen álláspontot mi nem engedhetünk meg.”⁵³² Fehér Lajos a ja-

⁵³¹ A kiegészítés adatait lásd Némethné–Sipos 1993, 122.

⁵³² MNL OL M-KS 288. f. 5/5. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1956. november 24.

vaslatot hozzászólás nélkül tudomásul vette, általában és saját személyére nézve is.

Az új főszerkesztőjelölt, Friss István elviekben egyetértett Kádárral, de a jelölését nem tartotta elfogadhatónak, mondván, ő csak publicista, aki szívesen írogat, de lapszerkesztésre nem alkalmas, mert nincs meg hozzá a kellő felkészültsége és tudása. Kállai Gyula azonban, aki ezekben a napokban már az APB vezetője is volt, a kissé naiv és aggályoskodó jelöltet hamar felvilágosította: valójában nem szakmáról, hanem politikáról van szó. Korábban már érintett érvelésében felsorolta az új főszerkesztővel kapcsolatos elvárásokat. Ezzel – kísértetiesen előremutatva a Kádár-korszak következő évtizedeire – szinte megrajzolta a rendszer számára ideális, azaz szakmailag talán nem kifogástalan, ám politikailag tökéletesen megbízható mindenkori főszerkesztő figuráját: „Friss elvtárs által a *Népszabadságnál* végzendő munkában nem a szakmai ismeretek kérdése a döntő. Politikai kérdésekről van szó, és inkább az volna a terv, hogy a munkatársak munkáját irányítani tudja, elbírálja a cikkeket, megfelelő kontrollt gyakoroljon, általában biztosítsa a párt vonalának megfelelő politika érvényesítését és sajtón keresztül való ismertetését.”⁵³³ (Megjegyzendő: ezen főszerkesztői attitűd néhány hónappal később a pártvezetés részéről már valós elvárásá lett a lapszerkesztés napi gyakorlatában. 1957. március 12-én a *Népszabadságban* megjelent egy cikk *Egész Szumátra szembefordult az indonéz kormánnyal* címmel. Az IIB frissiben, még aznapi ülésén tárgyalt az írásról. Kádár János a cikket „nagyon súlyos dolognak” nevezte. Kérte Nemes Dezső főszerkesztőt, vizsgálja ki, hogyan kerülhetett bele tudta nélkül a lapba az indonéz kormány ellen szóló írás. Kádár végül azt javasolta, hogy „a *Népszabadságnál* minden kéziratot, az apróhirdetések kivételével, Nemes elvtárs írjon alá, és csak akkor mehet nyomdába.”)⁵³⁴

⁵³³ Uo.

⁵³⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5/18. ő. e. MSZMP IIB jkv. 1957. március 12.

Az 1956. november 24-i vitában egyedül Biszku Béla állt ki Fehér Lajos főszerkesztő mellett. Az ő ötlete a személyi problémák Kádár-kori megoldásának másik jellegzetes típusát jelenítette meg. Biszku ugyanis nem Fehér Lajos eltávolítását javasolta, hanem ellenkezőleg, a megerősítését, mégpedig megfelelő emberekkel, azaz ideológiailag szilárd, megbízható elvtársakkal. Ugyanakkor kijelentette, hogy a szerkesztőségbeli „megkótyagosodott [sic!] embereket félre kell állítani”.⁵³⁵

Az IIB végül határozott a személycseréről, és a *Népszabadság* főszerkesztőjévé Friss Istvánt nevezte ki. Döntés született arról is, hogy a szerkesztőségben azonnali hatállyal, „még a mai napon” (az IIB-ülés napján, november 24-én) végre kell hajtani a további szükséges személyi változtatásokat, vagyis el kell távolítani mindazokat, akik nem hajlandók a pártfegyelem alapján dolgozni. Az MSZMP központi lapjára ugyanis fokozottan érvényes az az elv, amely szerint „a lap politikai irányvonalát nem a szerkesztőségben, hanem a pártban határozzák meg”.⁵³⁶

Az ügy azonban ezzel nem zárult le, az IIB még több alkalommal tárgyalta róla. A szerkesztőség egy csoportja csak december 6-án tette meg azt a „bűnvalló” nyilatkozatot, amelyet a november 24-i ülésén határozatba foglaltak szerint az IIB elvárt: a renitens elvtársak „jelentsék ki, hogy hajlandók a pártfegyelem alapján dolgozni”.⁵³⁷ Így is történt, a sztrájkoló újságírók december 6-án közölték Biszku Bélával, hogy fel akarják venni a munkát, továbbá elítélik november 23-i magatartásukat. Ugyanakkor messzemenő jövőbeli ígéretet tettek arra, hogy a pártfegyelem lesz munkájuk vezérfonala, még abban az esetben is, ha egyes kérdésekben különvéleményük lesz.⁵³⁸

⁵³⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/5. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1956. november 24.

⁵³⁶ Uo.

⁵³⁷ Uo.

⁵³⁸ A Friss István által december 8-án készített és az IIB 1956. december 11-i jegyzőkönyvéhez csatolt feljegyzést idézi, valamint az újságírócsoport tagjainak nevét felsorolja Némethné-Sipos 1993, 256.

A pártsajtósok *mea culpája* ellenére az IIB egy héttel későbbi ülésén, amelyen az ideológiai munkát is érintő területek (sajtó, történetírás, irodalom) egyéb személyi kérdéseivel foglalkoztak, újra elővették, és minden eddiginél részletesebben tárgyalták meg a *Népszabadságnál* történeteket. Kádár a jelek szerint nem tudott napirendre térni felette. Kifejtette, hogy a lap „munkatársainak megatartása olyan dolog, amit nem lehet egyszerűen tudomásul venni és szankció nélkül hagyni. Meg kell állapítani, hogy ki vagy kik a felelősök, és azok nem dolgozhatnak a lapnál, és a pártnak sem lehetnek tagjai.”⁵³⁹

Ezek alapján az IIB további lépéseket tartott szükségesnek, és határozatban ítélte el a munkát szabotáló újságírók tevékenységét. Az indoklás szerint az újságírók cserben hagyták a lapot, ezzel árulást követtek el a párttal szemben. Tettükkel hátba támadták a kormányt és a forradalom [sic!] ügyét is, mivel a lap igen kritikus időben nem jelent meg. Ezért az IIB határozata szerint az érintett szerkesztőségi tagok dorgálásban, valamint megrovásban részesültek, két újságírót pedig kizártak a pártból. (Ez utóbbi végül nem történt meg, mert – ritka esetként – ezen napirendi pontról az IIB-ben szavazást tartottak, amelyen, ugyancsak meglepő módon, Kádár Jánosnak a kizárásokra vonatkozó javaslatát leszavazták.)⁵⁴⁰

Friss István 1956. november 24-én kezdődött felelős szerkesztői ténykedése nem tartott sokáig. Kinevezése után másfél hónappal, 1957. január 11-én levélben fordult az IIB-hez, és kérte a *Népszabadságnál* betöltött megbízatása alóli felmentését. Kérését azzal indokolta, hogy az IIB több munkakört ruházott rá, ezeket azonban lelkiismeretesen nem tudja egyidejűleg ellátni, holott napi 14–16 órát dolgozik. Friss maga helyett Nemes Dezsőt javasolta főszerkesztőnek.⁵⁴¹ Az IIB elfogadta kérését, és 1957. január 15-i dátummal felmentette a sajtómegebízatása alól, helyét Nemes

⁵³⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/8. ő. e. MSZMP IIB jkv. 1956. december 11.

⁵⁴⁰ Rényi Péter újságíró szóbeli közlését idézi Némethné–Sipos 1993, 257. 10. jegyzet.

⁵⁴¹ Némethné–Sipos 1993, 326. 21. jegyzet.

Dezső vette át. Lemondásában a túlterheltségen kívül szerepet játszhatott az is, hogy Orbán Lászlónak az 1956. november 27-i országos aktívaértekezleten mondott és Kádár által erősen kifogásolt felszólalását a Friss István által szerkesztett *Népszabadság* részletesen közölte. Távozásához emellett hozzájárulhatott az a kedvezőtlen légkör is, amelyről az IIB 1957. január 25-i ülésén a *Népszabadság* munkájának megjavítását célzó javaslat bevezetőjében beszámolt. Eszerint a szerkesztőség kétségtelen igyekezete és eredményei ellenére az IIB és elsősorban Kádár János, valamint Marosán György részéről még mindig nagyfokú bizalmatlanságot – Fehér Lajos kifejezésével: „szektás türelmetlenséget” – tapasztaltak és éles kritikákat kaptak. (Marosán egyenesen úgy nyilatkozott, hogy a szerkesztőségben „ellenforradalmárok ülnek bent”).⁵⁴²

A *Népszabadság*gal kapcsolatos, 1956 novembere óta gyülemlő személyi és tartalmi problémákkal az IIB még az 1957. január 25-i ülésén is kiemelten foglalkozott. Az 1. napirendi pontban A *Népszabadság* munkájának megjavítása címen szereplő javaslatot tárgyalta meg.⁵⁴³ A pártlappal kapcsolatos akut problémák súlyosságát jelezte, hogy az ülésen Kállai Gyula kivételével az IIB teljes létszámában jelen volt, és a javaslat részletes vitája hosszú hozzászólásokkal tarkított vita keretében folyt az IIB-tagok és a szerkesztőség meghívott képviselői között. Mindkét fél álláspontja körvonalazódott. A pártvezetésnek a lappal kapcsolatos tartalmi elvárásait Kádár János fogalmazta meg félreérthetetlenül: mivel a *Népszabadság* a párt központi lapja, az a feladata, hogy „a párt álláspontját és a mindennapi gyakorlatban a pártvezetés álláspontját fejezze ki és képviselje”.⁵⁴⁴

Bár az MSZMP IIB az 1957. május 21-i ülésén a főbb agitációs irányelvekről tárgyalt, a *Népszabadság*-ügy érintőlegesen még ezen az ülésen

⁵⁴² MNL OL M-KS 288. f. 5/12. ö. e. MSZMP IIB jkv. 1957. január 25.

⁵⁴³ Uo.

⁵⁴⁴ Uo.

is előkerült.⁵⁴⁵ Fehér Lajos volt főszerkesztő személye ezen az IIB-ülésem külön napirendi pontban szerepelt. A jegyzőkönyv szerint az IIB vizsgálat lefolytatását tartotta szükségesnek minden olyan volt vezetővel szemben, aki ellen szóbeli vagy írásbeli bejelentés érkezett. A felülvizsgálandók között szerepelt Fehér Lajos is. Magatartása ellen a fonyódi járási pártbizottság tett bejelentést, amelyben a *Népszabadság* szerkesztőjeként végzett tevékenységét (véltetően a novemberi sztrájkban való részvételét) kifogásolták. Az ülés megállapította, hogy Fehér Lajos ügye nem tartozik a felülvizsgáló bizottság hatáskörébe, s az IIB a kivizsgálásra külön megbízást adott Kállai Gyulának, Münnich Ferencnek és Földes Lászlónak.

Úgy tűnik, a *Népszabadság* központi pártlap feladatát még 1957 tavaszán sem volt képes maradéktalanul ellátni. 1957 márciusában újabb kifogás merült fel az akkoriban Nemes Dezső szerkesztette lappal szemben. Igaz, ezúttal a fő vétkes nem a napilap volt, hanem Lovas Márton, aki szerzőként a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalatnál – a pártvezetéssel való egyeztetés és annak előzetes jóváhagyása nélkül – könyvet jelentett meg *Mi történt Budapesten 1956. október 23-tól november 4-ig?* címmel. A könyvben szerepelt néhány kitétel, amely nem egyezett a pártvezetés nézeteivel (ilyen volt például az őszi események ellenforradalom helyett demokratikus mozgalomként, népmozgalomként való definiálása).

Az eset a pártvezetésre nézve igen ellentmondásos és kínos helyzetet szült. 1956. december elejétől ugyanis mind egyértelműbben arra törekedtek, hogy az októberi forradalom és Nagy Imréné megítélésében teljes véleményegységet alakítsanak ki, és minden attól eltérő nézetet ellehetetlenítsenek. Ezen megfeszített igyekezettel egy időben, a pártvezetés megkerülésével, 10 ezer példányban megjelent/megjelenhetett egy kommunista szerző tollából származó könyv, amely a párt hivatalos álláspontjával szembenő gondolatokat tartalmazott. A helyzetet tovább súlyosbí-

⁵⁴⁵ Baráth–Ripp 1994, 25. 3. napirendi pont. Az 1957. évi terv agitációjának főbb irányelvei.

totta, hogy az ily módon napvilágra került könyvnek a *Népszabadság* egy cikk erejéig még reklámot is csinált.⁵⁴⁶ A kötetből két nap alatt 1200 darab elfogyott, mire az IIB észbe kapott, és Marosán György letiltatta a könyv forgalmazását.

Az eset tanulságát levonva ugyanő az IIB 1957. március 12-i ülésén azt javasolta: „Hozzunk olyan határozatot, hogy könyvet, melyek [sic!] az októberi események értékelésével foglalkoznak, csak akkor jelenhetnek meg, ha a pártban azt valaki elolvassa, hogy ilyen gikszer többé ne fordulhasson elő.” A határozat meg is született: az IIB „elvben állást foglal amellett, hogy az októberi események értékelésével kapcsolatos műveket a jövőben csak az Intéző Bizottság jóváhagyása után jelentethetnek meg” – állt a dokumentumban. Az IIB reakciója kétséget sem hagyott afelől, hogy a politikai vezetés az 1956-ban történtek megítélésével kapcsolatban a jövőben semmiféle más megközelítésnek és értékelésnek nem enged teret, mint ahogy ez a következő három évtizedben valóban így is történt.

A Népszabadság-ügy kapcsán, de a sajtóügyeket érintő döntési mechanizmus általános érvényű jellegzetességét foglalta össze keresetlen (mondhatni, primitív) egyszerűséggel Marosán György az IIB 1957. január 14-i ülésén, amelyen a magyar sajtó helyzetéről szóló jelentést vitatták meg.⁵⁴⁷ Kifejtette, szerinte az lenne helyes, hogy szülessen meg a párt elvi nyilatkozata a sajtó és a rádió szerepéről, és utána egy határozat arról, mit kell csinálni, hány újság legyen stb. Az ülésen a sajtó *ellenforradalom* alatti és utáni helyzetét, továbbá számos konkrét problémáját megvitatták (ilyen volt a sajtóbeli kulcspozíciók betöltésének, a főszerkesztők személyének, a szerkesztőségek tagjainak, a lap típusoknak – melyek azok, amelyeknek az engedélyezése politikailag szükséges lehet a jövőben –, a sajtótanács

⁵⁴⁶ Kende István: Könyv a budapesti ellenforradalmi eseményekről. *Népszabadság*, 1957. március 9.

⁵⁴⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5/11. ő. e. MSZMP IIB jkv. 1957. január 14.

felállításának vagy a MŰOSZ működésének a kérdése).⁵⁴⁸ A tisztogatás az írott sajtó területén kívül is felmerült. A rádió helyzetéről szólva Biszku Béla szükségesnek tartotta a rádiónál a politikailag „rossz elemek eltávolítását”. Utóbbi felelősvé Cservenka Ferencné, Szirmai Istvánt és Kállai Gyulát nevezte ki.

Az 1957. január 14-i IIB-ülésen lezajlott vitában felmerült, hogy az APB kapjon a sajtó és a rádió pártirányításával kapcsolatban konkrét feladatokat is. Nógrádi Sándor felvetette, hogy szükséges lenne tisztázni és szabályozni, hogy milyen kérdésekben kell együttműködni a párt és állami szervezetnek a sajtó vonalán. Nógrádi javasolta, hogy az IIB utasítsa az APB-t, „dolgozzon ki valamit ebben a kérdésben [sic!],” és azt 2-3 hét múlva tárgyalja is meg. Lakos Sándor csatlakozott a felvetéshez, mondván, az IIB bízza meg az APB-t azzal is, hogy dolgozza ki a pártirányítás rendszerét, mert „jelenleg sajtóvonalon pártirányításról nem lehet beszélni, és ezt a kérdést a sajtóbizottság sem tudja megoldani”.⁵⁴⁹ (A pártirányítás és pártellenőrzés szükségessége és menete kidolgozásának igénye ugyanezen az ülésen a fegyveres testületekre vonatkozóan is felmerült.)

A napirendi pontok szerint ugyanez az ülés vitatta volna meg az APB munkájáról szóló feljegyzést is. A Különfélék cím alatt feltüntetett határozat szerint azonban az IIB nem tartotta szükségesnek az APB munkájának (külön) megtárgyalását, mert az összefüggött a pártvezetés kérdéseivel.⁵⁵⁰

* * *

⁵⁴⁸ Utóbbival kapcsolatosan a *Népszabadság* 1957. január 20-i számában megjelent közlemény szerint a BM megállapította, hogy az újságíró-szövetség „a jóváhagyott alapszabályával össze nem egyeztethető tevékenységet fejtett ki, ezért a BM ideiglenesen felfüggesztette a szövetség önkormányzatát, az ügyintézésre Szabó Béla kormánybiztost nevezte ki”. Némethné-Sipos 1993, 328.

⁵⁴⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/11. ő. e. MSZMP IIB jkv. 1957. január 14.

⁵⁵⁰ Uo.

Az agitációs és propagandamunkát 1956 novembere után számos kritika érte a pártvezetés részéről, mert az – a korabeli dokumentumok alapján legalábbis úgy tűnik – nem felelt meg maradéktalanul az elképzeléseinek. Az 1957 utáni időszak vizsgálata hivatott megmutatni, hogy a pártvezetés a későbbiekben figyelembe vette és hasznosította-e az átmeneti időszakban az agitprop munkával kapcsolatban szerzett tapasztalatokat, és a bizonytalan kezdet után milyen irányt vette-e a pártmunka ezen területe.

DOKUMENTUMOK

Az alábbi gyűjtemény rövid válogatás az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztálya 1957. évi iratanyagából.⁵⁵¹

Figyelemre méltó iratok ezek, mert közvetlen közelről mutatják be, mivel foglalkozott a munkás hétköznapiakban a KB-apparátus agitációs és propagandaüggyekért felelős osztálya az 1956. októberi forradalom után. Pártstajtó, pártépítés, ünnepek, kiállítás, színház, ifjúság, fegyveres testületek és sorkatonák: az agitáció és a propaganda megannyi eszköze és lehetséges tere.

De közlésre is méltó dokumentumok, mert a feljegyzések, jelentések, beszámolók, levelek nemcsak sokszínű – bár a válogatás szűk keresztmetszete miatt töredékes – képet adnak az osztály munkaterületeiről, hanem az apparátus munkáján túl életre keltik az 1957-es év egyes történéseit is. Közeli mutatják be az akkori közállapotokat a megyékben és a fővárosban, a párttagság soraiban és a szellemi élet különböző színterein. Pártszemszögű magyarázatot olvashatunk például arról, vajon hogyan s miért töltötték meg ünneplő tömegek 1957. május 1-jén, alig fél évvel a forradalom leverése után a budapesti Hősök terét.

Miniatűr korrajzok is ezek, amelyekben megelevenednek egy hivatali hétköznapi és beosztottjainak élete. A hangulatjelentéseken át megszólal a „nép hangja” is, a magánlevelekben pedig a Kádár-rendszer megszilárdításáért aggódó párttagok hallatják hangjukat, akik a maguk észrevételeivel és ötleteivel ostromolták az illetékes osztályt. A sorköteles fiatalokról szóló jelentés különösen eleven képet ad az akkor 20 éves férfiak korosztályáról. Politikai érdeklődés és tájékozottság, olvasmányok, öltözködés szolid vagy jampec módra, munkahely, családi helyzet, tervek a jövőre, vélemények a disszidálásról – semmi nem kerülte el a fővárosi hadkiegészítő parancs-

⁵⁵¹ Agitációs és Propaganda Osztály (Társadalompolitikai Osztály) iratai (1957–1989). MNL OL M-KS 288. f. 22/1. ő. e. 1957.

nokság figyelmét. Nem is kerülhette, mert a tét óriási volt: az ifjúság „helyes irányba való nevelése”. Annak a nemzedéknek a megnyerése, amely 20 évesen élte át a forradalmat, s amelyet – a társadalom más korosztályaival és rétegeivel együtt – a szocialista állam felvilágosító és nevelő munkával, agitációval és propagandával a maga szilárd támaszává kívánt tenni.

Önkényeskedő karhatalmisták, kékre-zöldre vert munkások és parasztok egyfelől, a *Bunkócska* dallama, meghatottságtól könnyező, sírva-nevetve egymás nyakába boruló szovjet katonák és magyar asszonyok másfelől – a Kádár-korszak kezdetének émelyítő ízei. Egy kialakulóban lévő rendszer időnként önkritikus, mégis inkább önelégült visszajelzései saját pártkatonáitól, saját használatra. Hosszú ideig bevált recept...

1.

Urbán Sándor levele az MSZMP Intézőbizottságához és Kiss Károly elvtárshoz az Erkel Színház Cigánybáró című előadásával kapcsolatos észrevételeiről, kifogásairól és az „éberség” jegyében tett javaslatairól (1957. január 22.)

Lássa: Orbán e[ltárs], Kállai e[ltárs]

T. MSZMP Intéző Bizottsága

Kiss Károly et.

A múltban sokat beszéltünk az éberségről, de úgy látszik, keveset cselekedtünk.

Szeretném felhívni szíves figyelmüket az alábbiakra:

Vasárnap, jan. 20-án az Operaház Erkel Ferenc színházában a Cigánybáró c. előadást tekintettem meg (kb. 6 évvel ezelőtt láttam). Az előadás, amint én tapasztaltam, a régi szöveggel futott.

Az egyik jelenetben, amikor a császári biztos és Zupán szorongatott helyzetbe hozza Barinkait és nejét, megjelenik a színen Gábor diák és katonái nemzeti zászlót lengetve.

A közönség ezt a jelenetet nagy tapsal fogadta. Erre a zászlóvivő még feltűnő módon [sic!] meglengette azt. A közönség megértette, és ütemes tapsal köszöntötte. A tapsvihar percekig tartott, és szerény véleményem szerint egy jól sikerült tüntetés volt. Ez az eset megismétlődött a 3. felvonásban is.

Szín: Bécs várja a győztes csapatokat. Jönnek a császáriak (sokan, többször vonulnak el), majd végül jön egy kis csapat, Barinkai vezetése mellett magyar huszárok... A közönség ezt természetesen tapsal fogadja. A Barinkait kitüntető *osztrák kancellár* köszönti Barinkait, s többek közt ezt mondotta: *...győztek a Barinkai által vezetett magyar fiatalok!* A közönség között levő nacionalisták és ellenforradalmi hívek megértették e kihívást és hatalmas tapsorkánt rendeztek, s az én megítélésem szerint tüntettek, perceken keresztül.

Viszont néma csend fogadta Barinkai (Sárdi) kijelentését, mely szerint *nem fogadta el a császári kitüntetések, nem marad Bécsben az udvarnál, hanem visszatérnek Magyarországra, ahol sok munka vár rájuk.* (Sárdi helyes volt.)

Megfigyeltem a közönséget. Több mint fele tapsolt, persze ezek között sokan voltak, akiket hazafias érzés hatott át, magával ragadta egy részét a tudatos tüntetők [sic!]. Voltak sokan, akik nem tapsoltak, bizonyára éppen azért, mert nem akartak részt venni a tüntetésben. (Oldalemeletről néztem az előadást, tehát tudtam a nézőteret megfigyelni. Mindkét esetben ugyanazok nem tapsoltak.)

Megjegyzés:

1. Én nem emlékszem arra, hogy a múltban a kancellár említette volna a magyar „fiatalokat”. Azt hiszem, ezt könnyű leellenőrizni.

2. Helyesnek tartanám egy másik Cigánybáró-előadásra megfigyelőt kiküldeni, és ezen az alapon – csakis ezen az alapon – foglalnának álláspontot az illetékesek.

Helyes volna odahatni, hogy színészeink ne provokáljanak, hanem művészetükkel is szolgálják a népi demokrácia ügyét.

1956.⁵⁵² jan. 22.

Urbán Sándor

[MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 1. ő. e. 1957. 217. oldal]

2.

Javaslat „a népi demokráciánk megdöntésére irányuló ellenforradalmi kísérletről” szóló kiállítás megrendezésére, és annak tematikájára (1957. március 4.)

Fehér Könyv.

Javaslat

Javasoljuk a népi demokráciánk megdöntésére irányuló ellenforradalmi kísérletről kiállítás rendezését, Budapesten egy központi helyen, majd a külső kerületekben. Hasonló kiállítást kisebb terjedelemben, vándorkiállítás formájában javasolunk bemutatni a legnagyobb vidéki városokban, elsősorban ipari centrumokon.

A kiállítás tematikája:

1. Népi demokratikus rendünk alapvető eredményei. (2–3. tabló)

⁵⁵² Helyesen: 1957.

2. Bürokratikus eltorzulások államéletünkben, gazdasági életünk túlterheltsége, a szocialista törvényesség megsértése. (1. tábló)
 3. Az imperialista államok provokációi. (1–2. tábló)
 4. Petőfi-kör, Irodalmi Újság, az ellenforradalom szellemi előkészítése. (1. tábló)
 5. Október 23. (2. tábló)
 6. Az ellenforradalmi erők azonnali, nyílt jelentkezése (Szabad Európa, nyugati sajtó, Nyugatról történő fegyverszállítások, visszatért emigránsok. Az ellenforradalom által kiszabadított bűnözők. A pártok jelentkezése, nemzeti, „forradalmi” bizottságok, ellenforradalmi elemek a munkástanácsokban stb.) (5–6. tábló)
 7. Terrorcselekmények (Köztársaság tér, kerületi párházak megtámadása, rablás-fosztogatás. Mártírok.) (5–6. tábló)
 8. A Nagy Imre – Losonczy [sic!] csoport nacionalista, revizionista tevékenysége. A Nagy Imre-kormány áruháza. (1. tábló)
 9. A kommunisták harca az ellenforradalom ellen. A forradalmi munkás-paraszt kormány. November 4. (2. tábló)
 10. Az ellenforradalom mérlege. (Emberáldozatok, gazdasági károk, a disszidálás kérdése.) (2. tábló)
 11. Befejező rész. (Az MSZMP erősödése. A termelés beindulása. A szocialista tábor által nyújtott segítség.) (2. tábló)
- A kiállítás fényképekből, eredeti írásos dokumentumokból, illetőleg azok másolatából és minél több eredeti kiállítási tárgyból (fegyverek, híradó eszközök, áldozatok ruhái, csendőregyenruhák stb.) állna.
- A budapesti és a vándorkiállítás kivitelezéséhez hozzávetőlegesen összesen 200 ezer Ft hitelkeretre van szükség.

Budapest, 1957. március 4.

[MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 1. ő. e. 1957. 99–100. oldal]

3.

Feljegyzés az MSZMP Agitprop Osztálya számára a Győr megyei karhatalmistáknak „az utóbbi időkbén egyre szaporodó” törvénytelen túlkapásairól (1957. március 26.)

MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA
ag/121/3

Orbán e[ltárs]

AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLY

Feljegyzés

A Győr megyei karhatalmi szervek is becsülettel megállták helyüket. A legnehezebb időben jelentkeztek a proletárhatalom megvédésére. Ezért tisztelet és megbecsülés jár nekik.

Az utóbbi időben azonban egyre szaporodnak a karhatalmisták törvénytelen túlkapásai. A mosonmagyaróvári járás aktívaértekezletén több elvtárs felszólalt, és kifogásolta a karhatalmisták túlkapásait. Elmondták (Varga elvtárs), hogy a karhatalom a proletárokat, a parasztokat veri, sokszor okatlanul, indokolatlanul. Kékre-zöldre vert emberekkel találkozott az egyik faluban, amikor ott pártszervező munkát akart végezni.

Amikor a karhatalmisták kimennek egy-egy faluba, először a tanácsházára mennek, s „a föld alól is” kerítenek egy vörös zászlót, s azt kitzüzetik a tanácsházára, „hogy tudják, hogy vagyunk, hogy honfoglalás történt”. Dévényben a községben lévő Krisztus-szobor kezébe is vörös zászlót tettek.

Az egyik karhatalmista felszólalt az aktíván is – fenti idézetek tőle –, és elmondta, hogy most ütni kell, „úgy dagadjon meg a feje, hogy kétszer akkora legyen, hogy új kalapot vegyen” stb.

A járási elnök összefoglalójában, a megyei kiküldött felszólalásában ugyan kifogásolta a karhatalmisták ilyen fellépését, de a karhatalmista

azzal „érvelt”, hogy „mi forradalmárok vagyunk, s inkább bátrak legyünk, mint gyávák”.

A megyében más járásban is gyakoriak a túlkapások.

Ravazd községben feljelentések nyomán ment ki a karhatalom „rendet csinálni” ezelőtt 3 héttel. A múlt héten beszéltem két ravazdi lakossal, akik részesei voltak az eseményeknek, s látható jeleit még hordozzák a rendcsinálásnak.

Külön-külön beszéltem velük, nem tudták, hogy ebben az ügyben érdeklődni fogok tőlük, tehát összebeszélni nem tudtak.

Az egyik egy 61 éves idős parasztember, aki eddig, mint ő mondja, háromszor kapott ki. Először 1919-ben, Horthy „rendcsinálása idején”, majd 1944-ben a nyilasoktól, s most 1957-ben a karhatalmistáktól. Amiatt hurcolták meg, mert állítólag ő is a tanácsház elé vonulók között volt októberben. (Tagadja, hogy ott lett volna.) A másik ember, aki a történetet elmondta, kb. 30–32 éves ember. Őt azzal vádolták, hogy októberben bedobta a tanácsház ablakát kővel. (Nem dobta be – állítása szerint.)

Elmondásuk szerint a karhatalmisták többek között őket is bevitték a tanácsházára, majd ponyvás teherautóra kerültek, de a karhatalmisták nem Győr felé vitték, hanem más falu irányába. Letérdeltették őket sorba a karhatalmistákkal háttal, a vezetőfülke mögé, s felszólították őket: „Az anyátok istenit, most énekeljetek!” Követelték, hogy Mária-énekeket énekeljenek. Aki tudta az éneket és énekelt, azt azért verték, aki nem tudta és nem énekelt, azt azért. Majd népdalokkal ugyanezt csinálták végig.

A karhatalmisták között akadtak, akik útközben megalégtették már a verést, és megpróbálták lebeszélni a többieket a további verésről. Később a karhatalmisták verekedtek össze.

Sajnos a fentiek nem ritkán előforduló jelenségek, az utóbbi időben szaporodnak a túlkapások, a törvénytelenések a karhatalom részéről. Egyáltalán nem erősíti a tömegek közelebbi hozását a párthoz, társadalmi rendszerünkhöz, hanem taszít és gyűlöletet ébreszt. A hatalom ökle

valóban az ellenségre sújtson, de ne kelljen rettegnie a karhatalomtól a becsületes munkásoknak, parasztoknak!

Hivatalos helyről is a leghatározottabb fellépés lenne szükséges az ilyen és hasonló túlkapásokkal szemben, s sürgősen szereljék le azokat, akik érdemtelenekké váltak, és vonják felelősségre a proletárhatalomnak ártó karhatalmistákat!

Budapest, 1957. március 26.

Szlatki János

[MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 1. ő. e. 1957. 43–44. oldal]

4.

Javaslat az MSZMP Agitprop Osztálya számára a Pártélet című folyóirat újbóli kiadására (1957. május 7.)

MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA Sándor elvtársnak XI/A
AGIT. PROP. OSZTÁLY Pénteken tárgyalja a Titkárság.
Megjegyzéseinket figyelembe vették. Szatmári

Javaslat
a Pártélet c. folyóirat újbóli kiadására

A jelenlegi helyzetben, amikor a pártszervezetek előtt igen sok és számos tekintetben új jellegű feladat áll, indokolttá és szükségessé vált a Pártélet c. folyóirat újbóli kiadása. A Pártélet újbóli kiadását különösen indokolttá teszi, hogy igen sok az olyan új pártvezetőség, amelyek a pártépítés terüle-

tén még kevés tapasztalattal rendelkeznek, és igen sok a pártaktíva körében a tisztázásra váró ideológiai, politikai és szervezeti probléma.

A Pártélet fő feladata legyen, hogy rendszeresen magyarázza a párt és a kormány politikáját, válaszoljon a pártmunkások körében felmerülő elvi és gyakorlati kérdésekre, küzdjön a helytelen nézetek ellen, dolgozza ki a pártépítés időszerű kérdéseit, ismertesse a pártszervezési és az agitációs és propagandamunka tapasztalatait, és bírálja az egyes pártszervezetek munkájában elkövetett fogyatékoságokat.

A Pártélet elsősorban a pártbizottságok tagjainak és munkatársainak, a propagandistáknak és az alapszervezetek titkárainak szóljon. A terjesztésnek biztosítania kell, hogy a lap eljusson ezekhez az elvtársakhoz.

A Pártélet közöljön a pártélet kérdéseiről, a pártban felmerülő elvi kérdésekről szóló tanulmányszerű cikkeket; a folyó pártfeladatokkal foglalkozó cikkeket; egy-egy a testvérpártok (főleg SZKP) sajtójában megjelent pártvonatkozású vagy ideológiai cikkeket (esetleg külön lenyomatban); olyan cikkeket, amelyek segítséget adnak a propagandistáknak folyó oktatási munkájukhoz; cikkeket, anyagokat, adatokat a politikai felvilágosító munka, az agitáció számára; tudósításokat, vitacikkeket, bíráló írásokat és a szerkesztőséghez beérkezett leveleket; válaszokat az olvasók által felvetett gyakorlati és elvi kérdésekre; ismertetéseket az újonnan megjelenő fontosabb pártvonatkozású és ideológiai könyvekről; időnként szemlét a megyei vagy az üzemi lapokról. *A pártépítési cikkek nagy részét a gyakorlati életben dolgozó pártmunkásokkal kell iratni.*

A lap közölje a párttagság széles rétegeit érintő azon párthatározatokat, amelyeknek nyilvánosságra hozását a Központi Bizottság engedélyezi, főként akkor, ha ezek más lapban nem jelennek meg.

A Pártélet mint a Központi Bizottság folyóirata jelenjék meg.

A lapot szerkesztőbizottság szerkessze, amelynek tagjai nincsenek függetlenül. A szerkesztőbizottság tagjaira a Központi Bizottság Párt és Tömegszervezetek Osztálya és az Agitációs és Propaganda Osztály a Káder

Osztállyal együtt 1957. május 17-ig terjesszen személyi javaslatot a Titkársághoz. *A szerkesztőbizottság feladata, hogy*

- a) megtárgyalja a lapnak a szerkesztőség által készített munkatervét;
- b) ellenőrizze és segítse a munkaterv végrehajtását és a szerkesztőség egész munkáját;
- c) közlésük előtt megvitassa a lap néhány fontosabb cikkét.

A Pártélet szerkesztősége (függetlenített apparátus) mint a Központi Bizottság apparátusának részlege működjék, amely nem tartozik egyik osztály keretébe sem. A szerkesztőség 5 főből álljon. (A vezető, 3 politikai és 1 adminisztratív munkatárs.) A folyóirat szerkesztőjére és munkatársaira a KB Káder, PTO. és Agit. Prop. Osztálya ugyancsak május 17-ig tegyen javaslatot a Titkárságnak.

A szerkesztőség feladata, hogy

a) a szerkesztőbizottság útmutatásai, a Központi Bizottság Osztályaitól kapott tájékoztatás és a maga tapasztalatai alapján foglalkozzék a pártélet időszerű kérdéseivel; e kérdésekről cikkeket írasson, elsősorban a párt- és állami funkcionáriusokkal, propagandistákkal és saját munkatársaival;

b) ellenőrizze és a szerzőkkel egyetértve kijavítsa a cikkeket, a cikkek előkészítése vagy ellenőrzése végett időnként szervezzen egy-egy kérdésről ankétot, amelyre gyakorlati pártmunkásokat hív meg;

c) válaszoljon a szerkesztőséghez érkező levelekre és biztosítsa azok érdemi elintézését;

d) elvégezze a lap kinyomtatásához szükséges munkákat;

e) ellenőrizze a lap terjesztését és felhasználását.

A Központi Bizottság minden osztálya, de elsősorban a Párt- és Tömegszervezetek Osztálya és az Agitációs és Propaganda Osztály, szorosan működjék együtt a szerkesztőséggel, és adjon meg neki minden támogatást; ismertesse vele munkatervét, tájékoztassa a folyó feladatokról, hívja meg a legfontosabb értekezletekre, s esetenként vonja be a szerkesztőség munkatársait az osztály által folytatandó vizsgálatokba. A megyei, a járási,

a városi és a budapesti kerületi pártbizottságok is támogassák a Pártéleket, javasoljanak és írjanak cikkeket, segítsék és ellenőrizzék a folyóirat terjesztését és felhasználását.

A Pártéleket megjelenésével a Politikai Tájékoztató szűnjön meg, feladatát a Pártéleket vegye át.

Budapest, 1957. május 7.

Sándor József

Orbán László

[MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 1. ő. e. 1957. 103–105. oldal]

5.

Információ az MSZMP Agitprop Osztálya számára a budapesti és a megyei pártbizottságok jelentései alapján az 1957. május elsejei ünnepségek előkészítéséről és lezajlásáról (1957. május 15.)

**MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA
AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLY**

Kiss e[ltárs]

Információ

a május 1-i ünnepségekről.

Készült: a budapesti és megyei pártbizottságok jelentései alapján.

I.

A május elsejei ünnepségeket az egész országban – az 1957-ben megtartott egyéb ünnepségekhez viszonyítva – lényegesen nagyobb méretű és alaposabb előkészítés előzte meg. A pártszervezetek tömegesen tartottak

aktívaértekezleteket, munkás- és tömeggyűléseket, taggyűléseket, ahol méltatták május elseje politikai jelentőségét, mozgósítottak a gyűlésen való részvételre. Néhány helyen, főleg Budapesten, szakszervezeti gyűléseket is tartottak május elseje sikerének érdekében. A politikai előkészítésnek ez a formája az előző évekhez viszonyítva újszerű és igen hatásos volt. A kis létszámú párttagság sokkal lelkesebben, minden erejével dolgozott május elseje sikeréért.

A pártszervezetek nagyon komolyan vették az önkéntességet, óvakodtak a legkisebb kényszer alkalmazásától is. Ez a dolgozók körében nagyon jó hatást váltott ki.

Az előkészítő munka teljes egészében a pártszervezetek vállára nehezedett, annak ellenére, hogy szinte mindenütt létrehozták a május 1. előkészítő bizottságot. A pártszervezetek mellett az elmúlt évekhez viszonyítva a szakszervezetek jobban kivették részüket május 1. előkészítéséből. Néhány budapesti üzemben volt olyan tapasztalat, hogy a munkástanácsok nagy aktivitást igyekeztek kifejtetni, méghozzá a párt irányítása mellett.

Az egész előkészítő munkának az a legfőbb pozitív vonása, hogy a pártszervezetek többsége ezzel az akcióval kilépett az elszigeteltség, a befelé fordulás állapotából, és eljutott most már nemcsak a volt MDP-tagokhoz, hanem párton kívüliekhez is.

Több helyen, Budapesten és vidéken is szórványosan volt olyan tapasztalat, hogy a párton kívüliek is kezdeményezően léptek fel, s kisebb méretű munkaversenyeket indítottak, felajánlásokat tettek. (Pl. Budapest, Borsod, Somogy megyékben.)

II.

Az egész országban – néhány megye kivételével – a határozatnak megfelelően, felvonulással egybekötött nagygyűléseket tartottak egészen a községekig bezáróan [sic!]. A nagygyűlések előadói a legtöbb helyen a párt helyi vezetői voltak. Néhány fontosabb városban és megyeszékhely-

Ilyen a Központi Bizottság tagjai voltak az ünnepség szónokai. A május 1-i nagygyűlések jó kezdeményezésnek bizonyultak. A dolgozóknak általában tetszett az, hogy az ünnepségnek ilyen tartalma is volt, és nem csak órák hosszát tartó felvonulásból állt az ünnepség. A budapesti nagygyűlésen Kádár elvtárs beszéde nagyon tetszett a dolgozóknak. A beszédet azonban kissé hosszúnak tartották, mivel a tömeg jelentős része már 10 órakor a téren volt, és az esős idő is okozott némi türelmetlenséget. Komoly hiba volt, hogy egyes helyeken a hangszóró nem működött, vagy torzított, s ezért többen a beszéd alatt eltávoztak.

A május 1-i tömeggyűléseken az egész országban jelentős – a vártnál nagyobb – tömegek vettek részt. A megyei intézőbizottságok közlése szerint Borsodban 186 000-en, Szolnok megyében 140 000-en, Pécsen 60 000-en, Hódmezővásárhelyen kb. 30 000-en, Debrecenben 40 000-en, Salgótarjánban 20 000-en, Dunapentelén 15 000-en, Orosházán 12 000-en, Mezőtúron 10 000-en stb. jelentek meg. A legtöbb vidéki gyűlést megzavarta az esős időjárás. De több helyen, így Miskolcon is, az eső ellenére is megtartották a felvonulást és a nagygyűlést.

Az országban tartott nagygyűlések között kiemelkedik a budapesti nagygyűlés, ahol a kerületi pártbizottságok közlése szerint kb. 320 000-en vettek részt. Ez azt jelentette, hogy a legtöbb kerület, az üzemi kerületek is, a vártnál több dolgozót tudtak mozgósítani. A X. kerületből 20 000-en, Csepelről 18 000-en, a XIV. kerületből 20 000-en, a XIII. kerületből 35 000-en vonultak fel. Néhány peremkerületben azonban nem sikerült elérni a tervezett számot.

A tömeggyűléseken általában valamennyi dolgozó réteg képviselve volt. Különösen nagy számban vettek részt munkások, tsz-parasztok, a mezőgazdaság szocialista szektorainak dolgozói. Szolnok megyében sok egyéni paraszt is részt vett az ünnepségeken, míg Pest megye egyes községeiben az egyéni parasztok távolmaradását tapasztalták.

A budapesti nagygyűlésen kevesebb volt a nők száma, mint az előző években. Ezt alátámasztja az is, hogy a textilüzemekből meglepően kevesen vonultak fel. Például az Óbudai Goldbergerből 1800 dolgozóból kb. 270-en, a csillaghegyi Lenárugyár 1000 dolgozójából csak 40 női dolgozó vonult fel. A budapesti nagygyűlésre több kerületben a nagyüzemek munkásait – hasonlóképpen az áprilisban tartott 4 nagygyűléshez – kevésbé tudták mozgósítani, mint a kis- és középüzemek dolgozóit. (Pl. X., VIII. kerület, Pesterzsébet.) Budapesten a hivatali kerületekből feltűnően sokan vettek részt a felvonuláson. Pl. Az V. kerületben kb. 50 000-re, a VI. kerületben kb. 60 000-re becsülik a felvonulók számát. Feltehető, hogy a felvonulók között, különösen e kerületekben, szép számmal voltak olyanok, akik számításból vettek részt a felvonuláson. Egy-két megyéből, így pl. Csongrádból azt jelzi a pártbizottság, hogy a felvonuló tömegek között sok volt az olyan személy, aki az ellenforradalom akcióiban is részt vett. Budapest néhány kerületéből is tapasztaltak hasonlókat, például a III. és IV. kerületben még vörös zászlót is vittek olyanok, akik az októberi napokban nyíltan az ellenforradalom oldalán álltak.

Az értelmiségi dolgozók – kivéve az üzemi műszaki értelmiséget – általában kisebb számban vettek részt a felvonuláson. Különösen jellemző ez a vidékre és elsősorban a vezető értelmiségiekre. A vidéki nagygyűléseknek inkább nézői, mint felvonulói voltak, s a nevesebb személyeket a tribünre is meghívták. Ugyanakkor a pedagógusok egy része igen aktívan vette ki részét a május elsejei ünnepségek előkészítésében, különösen vidéken. Segítették az iskolák részvételét a felvonulásokon, s nem egy iskolában ünnepélyes megemlékezést tartottak május elsejéről. Magatartásukból és munkájukból arra lehet következtetni, hogy az a tartózkodás és passzivitás, amely november 4. óta érezhető volt, kezd felengedni.

III.

Megállapítható tehát, hogy az ez évi május 1-i felvonuláson és nagygyűlésen az egész országban – annak ellenére, hogy kényszerűt, erőszakot a párt-szervezetek nem alkalmaztak – legalább annyi ember vett részt, mint az előző években. Ennek oka elsősorban az, hogy a kommunisták becsületbeli ügyüknek tartották a felvonuláson való részvételt. Emellett nagyon sok öntudatos dolgozó, régi, szervezett munkás tudatában volt annak, hogy az idei május elsejének különös bel- és külpolitikai jelentősége van, s ezek a dolgozók lényegében a munkáshatalom melletti tüntetésnek tekintették részvételüket. Továbbá sok olyan munkás – akit az ellenforradalom megfélemlített – a felvonuláson való részvételével is kifejezésre akarta juttatni, hogy nem ellensége, hanem barátja a rendszernek. A felvonulók között természetesen sokan voltak olyanok, akik minden különösebb politikai megfontolás nélkül, pusztán kíváncsiságból vagy szokásból vettek részt. Végül Budapesten nagy tömegeket vonzott Kádár elvtárs beszéde, amiről előre tudtak.

Az ez évi május elseji ünnepségeket országosan az jellemezte, hogy sok tekintetben, elsősorban harcosságukban, természetességükben, hasonlóak voltak a felszabadulást követő május elsejéhez. Igen jó hatású volt a tömegekre, hogy a megrendezés sokkal egyszerűbb és szerényebb volt, nem terheltük a dolgozókat hatalmas táblákkal, képekkel, guruló dekorációkkal stb. Újszerű és bensőséges volt a vezetők és a dolgozó tömegek találkozása. Tetszett a dolgozóknak, hogy a vezetők fogadták őket, velük együtt vonultak fel. Különösen jó hatású volt, hogy Budapesten Apró és Biszku elvtársak elvegyültek a felvonulók között, továbbá az is, hogy Kádár elvtárs a gyűlés előtt is, s a vezető elvtársak a gyűlés után lementek a dolgozókhoz. A Ganz Hajógyárban május 1. után is szóbeszéd tárgyát képezte, hogy a belügyminiszter ott volt közöttük, „velünk énekelt és velünk töltötte a délutánját” – mondják. Olyan momentumokra is felfigyeltek a dolgozók, hogy kevesebb volt a kordon, hogy a gyűlés végén nem voltak

órákig lezárva az utak, s a rendőrök is sokkal udvariasabbak voltak, mint azelőtt. Ezeket az új jelenségeket összehasonlítják az elmúlt években meghonosított rossz szokásokkal.

Az idei május 1-i ünnepek új jelenségeihez tartozik az is, hogy sok helyen felelevenítettek olyan régi népszokásokat, amelyek az utóbbi időben feledésbe mentek. Így például igen sok vidéki városban már április 30-án délután és este megkezdődtek a május elsejei ünnepek. Az ország különböző részében, pl. Kenderesen, Jászberényben stb., április 30-án fáklyás felvonulás volt, amelyen többen vettek részt, mint május elsején. Szolnokon a Tiszán, Abonyban és Vácon a Dunán lampionos csónakfelvonulás volt, amelyben igen sok éneklő fiatal vett részt. Utána tűzijátékot és tábortűzet rendeztek. Békéscsabán szintén április 30-án este tűzijátékot rendeztek, amelyet 5-6 ezer ember nézett végig. Sok helyen a régi szokásoknak megfelelően májusfákat állítottak fel és éjjeli zenés szerenádokat adtak. A siófoki járásban a KISZ örömtüzeket rendezett. A fővároson kívül a legtöbb vidéki városban, sőt sok községben is május 1-jén reggel zenés ébresztők köszöntötték a dolgozókat. A városok és falvak ünnepi díszbe öltöztek, Budapesten és vidéken is sok zászlóval, plakáttal és virággal díszítették a házakat, utcákat, sokkal több májusfát állítottak fel, mint azelőtt. A felvonulások is általában színesek, vidámak voltak. Szolnok megye több városában az ellenforradalmat lejárató táblákat is vittek. Pl. Karcagon egy szőrös, rongyos parasztembert vonultattak fel sovány lóval, rossz kocsival és a következő felírással: „Ezt akarták az ellenforradalmárok”.

Vidéken és Budapesten egyaránt nagy sikert aratott és emelte az ünnepek harcosságát a munkásörsegek impozáns felvonulása. Több helyen, így Sztálinvárosban is felavatták a munkásörseget, a sztálinvárosi munkásörség ez alkalomból felvette Mező Imre elvtárs nevét. Nagy tettséget aratott az is, hogy a rendet és a biztosítást a munkásörségre bízták. Május elsejének délutánján a rossz idő ellenére a legkülönbözőbb sport- és kulturális ünnepeken szórakoztak a dolgozók.

Ellenséges megnyilvánulások csak igen szórványosan fordultak elő. Ezek: elsősorban plakátletépésekben, ellenséges agitációkban, különböző rendezvarásokban, verekedésekben fejeződtek ki. Néhány megyében és üzemben meg akarták zavarni a felvonulást, és azt közölték a dolgozókkal, hogy a felvonulás elmarad. Ezek a próbálkozások azonban nem jártak sikerrel. Helyenként kézzel vagy géppel írt röpcédulákat ragasztottak ki, amelyek párt- és kormányellenes, valamint május 1. megünneplése elleni agitációt tartalmaztak. Több helyen ittas állapotban levő emberek szidták a kormányt, a kommunistákat. Székesfehérváron, de másutt is előfordult, hogy közbekiabáltak a beszéd alatt. Egyes helyeken a rendezvarásokat a helyszínen szerelték le a dolgozók. Általában olyan légkör volt az ünnepségeken, amely az ellenséges megnyilvánulásokat hatástalanította.

Budapest, 1957. május 15.

Orbán László

[MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 1. ő. e. 1957. 67–71. oldal]

6.

Összefoglaló jelentés az MSZMP Agitprop Osztálya számára a budapesti 1937-es sorkötelesek összeírásának és sorozásának politikai munkájáról és tapasztalatairól (1957. október 7.)

Bp. Kieg

ag/461

Lev/HM

Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
(Agit.prop. osztályának)

Budapest

Tárgy: *Összefoglaló jelentés az 1937-es budapesti sorkötelesek összeírásának és sorozásának politikai munkájáról és a tapasztalatokról.*

Jelentem, hogy az összeírás és a sorozás szervezeti és politikai munkáját a kerületi kiegészítő parancsnokságok megfelelően és eredményesen végezték el.

A sorkötelesek egész napos foglalkoztatását komoly hozzáértéssel és körültekintően szervezték meg. Az összeírás és sorozás minden napjára részletes tervet készítettek, és a tervek alapján folyt a fiatalok szórakoztatása és nevelése.

A fiatalok foglalkoztatása a legtöbb kerületben színes, érdekes, szórakoztató és nevelő volt. A foglalkozásokon a legfőbb helyet a politikai viták foglalták el. A politikai viták elsősorban az ellenforradalom értékelése, ezenkívül aktuális kül- és belpolitikai kérdések körül folytak. Ezenkívül érdekes előadások voltak, mint pl. a VIT-en⁵⁵³ járt fiatalok élményei, idős elvtársak élményei a Tanácsköztársaság idejéről, a Horthy-rendszer alatti

⁵⁵³ Világifjúsági Találkozó. Baloldali ifjúsági találkozó, melyet először 1947-ben rendeztek meg.

életéről, továbbá előadás volt Miért nem lett nálunk infláció? és Hogyan készül a rádió műsora címmel. (E két utóbbi előadást a Nemzeti Bank pénzügyi szakembere, illetve Dezséry László, a rádió munkatársa tartotta.)

Külön kell minősíteni a 70 éves Richter elvtársat, aki a XIX. kerületben mindennap eljött a sorozásra, és mint aki 58 éve részt vesz a munkásmozgalomban, beszélgetést tartott a munkásmozgalomról, a két társadalmi rendszer közti különbségről és saját életéről.

Olyan lelkiismeretességről és előadói készségről tett tanúbizonyságot, hogy a fiatalok a beszédét többször őszinte, lelkes tapssal jutalmazták.

Sok kerületben a napi program kiegészült még mozielőadással, kultúr-
műsorral és sportfoglalkozással.

A XV. és III. kerületben a KISZ-ista lányok kokárdát tűztek a sorkötelesek kabátjára.

A III. kerületben előadást tartottak Óbuda történetéről. Ezenkívül Könczöl hdgy. elvtárs – aki részt vett a Köztársaság téri pártház védelmében – személyes élményeit mondta el, ami igen nagy hatást tett a fiatalokra.

Több kerületben megszólaltatták a disszidálásból hazatért fiatalokat is. Ezek a felszólalások élénk vitákat eredményeztek, és végső soron igen hasznosak voltak.

A XVI. kerületi Ikarus gyárban a kerületi kieg. pság. és a Honvédelmi Sportszövetség kezdeményezésére okt. 5-én katonabúcsúztató műsoros estet rendeztek.

A Föv. kieg. pság. több beosztottja a sorozás előkészítésének és a sorkötelesek foglalkoztatásának munkáiból is kivette a részét.

Összefoglalva: A sorozás politikai munkája – megítélésünk szerint – sokoldalúan és eredményesen lett megszervezve a kerületi kieg. pság.-okon.

Észrevételek, tapasztalatok és javaslatok az 1937-es sorköteles budapesti fiatalok összeírása és sorozása alkalmából.

1956 októbere megmutatta, hogy a prol. hatalom ellenségeinek sikerült a fiatalok jó részét – ha rövid időre is – aktívan az ellenforradalom oldalára állítani. Ezt azzal érték el, hogy kiválóan ismerték a fiatalság sajátos lelkületét, és éveken át folyó szívós és ügyes előkészítés után – sajnos a valóságban is meglévő komoly hibáink alapos kihasználásával – hamis jelszavak és célok hangoztatásával igyekeztek megnyerni a fiatalságot.

Ezért amikor ez év júniusában sor került az 1937-es sorköteles fiatalok katonai összeírására és szeptemberben a sorozásra – ez alkalmat felhasználva –, arra törekedtünk, hogy megismerjük a sorköteles fiatalok véleményét az ellenforradalomról, a proletárdiktatúráról és a fiatalságot érintő és érdeklő számtalan problémáról.

Ez nem sikerült teljes mértékben, mert a legközvetlenebb hangú beszélgetésen sem oldódott fel teljesen az a belső zárkózottság, amelyet a fiatalokban az elmúlt időszak rendkívüli bonyolultsága okozott.

Ennek ellenére – véleményünk szerint – igen érdekes és értékes adatokat és tapasztalatokat adott a velük folytatott közvetlen, egyszerű hangú beszélgetés.

* * *

Budapest huszonnégy kerületében mintegy 6 és fél ezer 1937-es születésű sorköteles lett összeírva.

Ebben a számban a budapesti fiatalság minden rétege képviselve van, ami az adatok és észrevételek értékelésénél is fontos szempont.

A sorkötelesek jelentkezési fegyelme nem romlott az elmúlt évekhez viszonyítva.

Az elmúlt évben a budapesti sorköteleseknek 3,9%-a jelentkezett a hirdetmény alapján összeírásra. (Ezek nem kaptak személyre szóló berendelést az összeírásra.) Ez évben az ilyen, lényegében önkéntes jelentkezők száma 14%-ra emelkedett. Ez jó jelenség.

A sorkötelesek tisztán, kulturáltan, jól öltözködve jelentek meg az összejáráson és a sorozáson. (Többségük a legjobb ruhájában jelent meg.) Feltűnően kevés volt a kirívó jampec öltözet. Érdekes, hogy a megkérdezett fiatalok zöme maga is elítéli a feltűnő, ízléstelen öltözködést. Többen elmondták azt is, hogy hiba volt eddig csak egyoldalúan gúny tárgyává tenni a jampec öltözetet és viselkedést, mert ez csak fokozta a fiatalokban a „csakazértis” elhatározást. A türelmes, emberi, megértő szó a leghatásosabb szerintük ebben a kérdésben is. Szerintük a jampec öltözködés a fiatalok szertelenségének a kifejezője elsősorban, és nem politikai állásfoglalás, ahogy ezt a jelzót sokszor rájuk sütötték.

A sorkötelesek 60–70%-a – saját bevallásuk szerint – tagja volt a DISZ-nek. Jelenleg az 1937-es sorköteleseknek mindössze 10–12%-a tagja a KISZ-nek. Az összeírt 1937-esek között a párttagok arányszáma másfél százalék. Érdekes, hogy a XV. kerületben (Rákospalota) az 1937-es születésű párttagok száma 21, ez az összeírtaknak közel 8%-a.

Az összeírt 1937-es sorkötelesek közül 2,5% nem dolgozik. A legtöbb munkanélküli sorköteles a XI. kerületben (21 fő) és a XVIII. kerületben (13 fő) van.

Igen figyelemreméltó adat, hogy az 1937-es sorköteles fiatalok közül 4600 fizikai munkát végez, ez az összeírtaknak 78%-a! (A munkásosztály és a párt utánpótlásának bázisa!)

Az összeírt sorköteles fiatalok átlagkeresete 1200–1400 Ft. Egészen csekély azoknak a száma, akik 1000 Ft-on alul keresnek. Ezzel szemben elég gyakori az 1600–1800 Ft-os kereset is.

Érdeemes felfigyelni arra a tényre, hogy sok fiatalnak a szülei kevesebbet keresnek, mint a fiatalok. Úgy érezzük, hogy ez a tény is hozzájárult az olyan jelenség kialakulásához, hogy a szülők egy része indokolatlanul is „felnéz” a fiára, dicsőíti őt, sokat megenged neki, nem is foglalkozik lényegében nevelésével, hanem szinte „alárendeli” magát a fiú akaratának és

gondolkodásának, a fiúk viszont gyakran visszaélnek ezzel a helyzetükkel, zsarnokoskodnak, lenézik szüleiket, tiszteletlenek velük szemben.

Így alakul ki az a helyzet, hogy a szülő tekintélyének ilyen értelmű csorbulása következtében is nem érvényesül megfelelően a szülő és a család pozitív nevelő hatása a fiatalokra. És mivel a társadalmi nevelési eszközeink és módszereink sem voltak elég helyesek és eredményesek, a fiatalok jó része nem elsősorban a helyes szülői és társadalmi nevelésnek, hanem a szűkebb baráti társasága nevelésének spontán hatása alatt állt. (Ezt a helyzetet tudta az ellenforradalom jól kihasználni.) Ez különösen társadalmi életünk egyik szembetűnő jelensége ma is. Véleményünk szerint ezzel a jelenséggel behatóbban kellene foglalkozni.

Az összeíráson és a sorozáson megjelent fiatalok egy részének általános és politikai műveltsége szembetűnően alacsony fokon áll. Az elegáns ruha, a megnyerő külső mögött műveltség szempontjából igen gyakran meglehetősen üres ember áll.

A beszélgetések során elmondták, hogy a fő olvasmányuk a kalandos regény. Kevés köztük a rendszeres újságolvasó. Rendszeresen és legtöbben a Sport újságot olvassák. (A sportolók között keresik ideáljait, akikről igyekeznek minél többet megtudni, akiket azután saját megítélésük szerint dicsőítenek, népszerűsítene, vagy helyettük más ideált keresnek.) Sokan olvassák a Magyar Ifjúságot is. A képes, színes, érdekes riportokat, cikkeket szeretik olvasni. A Népszabadságot nemigen olvassák. Szerintük unalmas, mert *csak* politika van benne.

Politikai elméleti cikket szinte egyáltalán nem olvasnak. A világpolitika napi kérdéseiben is meglepően tájékozatlanok.

Válaszaikból kitűnt, hogy kb. 20%-a komoly, klasszikus könyveket (szépirodalom) is olvas.

Legfőbb szórakozásuk a mozi, tánc, kirándulás. A könnyű-szórakoztató, izgalmas filmeket szeretik. A szovjet filmek közül is csak ezeket szeretik. Színházba meglehetősen kevesen járnak. Ott is csak a vidám műfajt nézik meg.

Az összeírt 1937-es sorköteles fiataloknak kb. 15–20%-a sportol (versenyez) rendszeresen. Ez nagyon kevés. A velük folytatott beszélgetések során kitűnt, hogy többen csak anyagi érdekekből sportolnak rendszeresen. (Jó állás, egyéb juttatások.)

Az a megállapításunk, hogy a kultúra, a szórakozás és bizonyos fokig a sport terén is meglehetősen irányítás nélkül, megfelelő nevelés nélkül él a fiatalság.

A KISZ-ről elmondták, hogy nem adja azt, amit várnak a fiatalok. A legérdekesebb ebben az, hogy azt már nem tudták felsorolni, hogy mit várnak a KISZ-től. Ehelyett elmondták, hogy több üzemben még nincs is KISZ, és ha van, hozzájuk, fiatalokhoz nemigen jönnek a KISZ-vezetők. Sokan kijelentették, hogy nem is akarnak KISZ-tagok lenni.

Véleményünk szerint a KISZ-ben még ma sincs olyan légkör, amelyben jól éreznék magukat a fiatalok. Még mindig kevés olyan témáról folytatnak beszélgetést, amely a legjobban érdekli a fiatalokat. A jelenlegi KISZ-tagok elmondták, hogy még mindig gyakran száraz, érdektelen foglalkozások folynak. Itt szeretnénk újból felvetni azt a régen megszokott, száraz, üres, frázisszerű szövegek hangoztatását [sic!], amelyeknek megszüntetése most már tarthatatlanul sürgős. A KISZ-ben olyan feladatot kell rábízni a fiatalokra, amit azok szeretnek csinálni, ami érdekes, és ami esetenként növeli felelősségérzetüket is.

Az ellenforradalomról folytatott beszélgetések során azt tapasztaltuk, hogy nem őszinték a fiatalok. Kerülik a véleménynyilvánítást. Aki mond valami értékelést, az is inkább csak a sajtó megállapításait szajkózza. Szinte mind tagadja, hogy részt vett volna valamiben az ellenforradalom alatt. Van bennük félelem is, büntudat is, de a legnagyobb érzés bennük az, hogy képtelenek megítélni az eseményeket és a cselekedeteiket. (Ezt pedig nem vallják be sem maguknak, sem másnak.)

Az ellenforradalmi felkelésben való részvétel hősi romantikát „ígért” a fiatalok számára. Az akkori sajtó – és a Nyugat – hőssé is avatta a felkelés-

ben részt vevőket. A fiatalok zöme pedig versengett ezért a címért. Most már látják, hogy „harcukat” kik vezették, nem lelkesednek már az ellenforradalom leleplezett céljaiért sem, mégis azt nem értik, hogy miért kell hallgatniuk és szégyenkezniük cselekedeteik miatt. Sajnos nem értik még, hogy tevékenységük az ellenforradalom oldalán (akár tudatosan – akár tudatlanul) saját érdekeik, saját jövőjük ellen, a dolgozók évszázados gyűlölt ellenségei érdekeit szolgálta. A valóság az, hogy ezek a fiatalok nem is ismerik igazán a dolgozók ellenségeit, mivel nekik már nem volt dolguk szemtől szemben a kizsákmányolókkal. Nem tudják, hogy az a társadalmi helyzet, amiben ma élnek, mennyi áldozatot követelt. Erről sajnos még most is kevés szó esik a munkahelyeken, a baráti körökben és így a fiatalok között is.

Innen adódik véleményünk szerint a fiatalok jelenlegi politikai „közömbössége”.

Az ellenforradalomról folytatott vita során a XIII. kerületben az egyik munkás fiatal felszólalt, hogy neki lesújtó véleménye van az egyetemi ifjúságról. Elmondta, hogy éppen az az egyetemi ifjúság volt a legtevékenyebb az ellenforradalom alatt, aki a legtöbbet kapott a népi demokráciától. Elmondotta, hogy ő úgy tudja, hogy a XIII. kerületben, ahol a fiatalság zöme munkás, nem volt olyan kirívó esemény, mint más kerületben. (Véleményünk szerint ez a fiatalokban meglévő munkásöntudat jele volt.)

A vitában volt olyan felszólaló is, aki azt mondotta, hogy miért éppen kapitalizmus lett volna Magyarországon, ha győz az ellenforradalom. Amikor megkérdeztük tőle, hogy szerinte tud-e még valamilyen más társadalmi rendszert a szocializmus és a kapitalizmuson kívül, akkor azt válaszolta, hogy nincs, de lehet csinálni. Ezt a kijelentését mindenki kinevette.

Több esetben előfordult, hogy amikor ellenséges hangú kérdés hangzott el – amely még a valóságot sem fedte –, a fiatalok saját maguk győzték meg a kérdezőt, illetve magyarázták meg neki kérdésének, álláspontjának helytelenségét.

Több fiatal nyíltan kijelentette, hogy ő nem mer politikai irányú vitába szállni, mert fél, hogy valami baja történik, mert mint mondotta, ilyen irányú tapasztalatokkal már rendelkezik.

A sorozáson megjelent fiatalok mind a huszonnégy kerületben több kérdést tettek fel a politikai előadónak. A leglényegesebb kérdéseik az alábbiak voltak:

Helyes volt-e az, hogy az egyetemisták a hibák ellen tüntettek?

Miért nem adják ki Magyarországon az ENSZ ötös bizottság jelentését?

Miért nem tárgyalják Maléter Pál és Nagy Imre ügyét?

Miért nem tartja meg a kormány az amnesztiaígéretét?

Miért állítják vissza a normarendszert, amivel most kevesebbet keresünk?

Miért tartózkodnak Magyarországon szovjet csapatok, és miért nincsenek minden szocialista országban?

A szíriai kérdés körül lehetséges-e új világháború kirobbanása?

Miért disszidált Rákosi keletre, és miért nem vonták felelősségre, ha olyan súlyos hibákat követett el, mint mondják?

Miért csak Farkas Mihályt vonták felelősségre, kik voltak a többi bűnösök?

Mi volt a szerepe a hadseregnek az ellenforradalomban?

Miért adták ki a fegyvereket az egyes katonai alakulatok?

Ki volt Maléter Pál, ki volt Király Béla?

Ezenkívül a fiatalok számtalan kérdést tettek fel a katonai szolgálattal kapcsolatban.

A kérdések túlnyomó többségére a politikai foglalkoztatók megfelelő választ adtak.

Szembetűnő a fiatalok kozmopolita fertőzöttsége és gondolkodása. Az októberi „nagy hazafias felbuzdulás” jellemzője az volt, hogy akkor minden „magyar” és „nemzeti” volt, ami a Szovjetunió ellen irányult. Ez a nézet valamit csökkent a fiatalokban, *de a Nyugat-imádat ma is elevenen*

él a fiatalok között. A Nyugat-imádat különösen az egyetemista és más értelmiségi fiatalok között tapasztalható leginkább. A legtöbb zavaros fejű nacionalista, ugyanakkor kozmopolita gondolkodású fiatal az egyetemisták között van. (Az egyetemi tanári kar nevelése!)

A katonai szolgálatot a sorkötelesek túlnyomó többsége rossznak tartja, mert a legszebb fiatalévek elvesztését látják benne. „Éppen akkor kell bevonulni két-három évre, amikor az ember már keres és jól él, és szórakozhat.” Így fogalmazták meg legtöbben a kifogásukat a katonai szolgálattal szemben. Sokallják a kétéves szolgálatot. Többen azt kérdezték, miért van az, hogy a kommunisták Nyugaton ellenzik a kötelező katonai szolgálatot és a kétéves szolgálati idő bevezetését, itt pedig nem? (Sajnos a fiatalok többsége még egyenlőséget tesz a kapitalista és a szocialista világrendszer céljai között.)

Az érdeklődés ennek ellenére igen élénk volt a katonai szolgálat részeit illetően.

A sorköteleseknek kb. 5%-a érdeklődött a tisztí hivatás felől.

A disszidálást általában elítélik. Véleményük az, hogy a legtöbben a katonai szolgálat elől mentek ki Nyugatra, más részük pedig kalandvágyból.

Több helyen feltettük a fiataloknak azt a kérdést, hogy ők miben látják az okát a fiatalság között lévő nagyfokú cinizmusnak, a legnemesebb társadalmi és egyéni célok iránti közömbösségnek.

Erre a kérdésre nemigen tudtak válaszolni. A legtöbben azt felelték, hogy ezen még sohasem gondolkoztak. A beszélgetés során aztán kitűnt, hogy a fiatalok lelkesedését a legnemesebb célok iránt alaposan lecsökkenti az igazságtalanság és az ellentmondások sokasága, amelyet a közélet minden területén tapasztaltak és ma is tapasztalnak.

Elmondották, hogy minden fiatalnak van valamilyen vágya, elképzelése az életben. Ugyanakkor azt is látják, hogy nem mindenkinek kell egyformán megküzdeni a kitűzött célokért. Azt látják, hogy többen – gyakran kisebb képességgel is a protekció útján – játszi könnyedséggel hozzájutnak

olyan dolgokhoz, aminek elérése érdekében mások küzdelmet és áldozatot vállalnak, mégsem jutnak hozzá.

Ilyen területek: egy-egy jobb állás, iskolára jutás vagy pl. külföldi nyaralás stb.

Szóvá tették a fiatalok azt is, hogy a múltban az egész ország attól visszhangzott, hogy mindenki tanulhat, mindenkiből az lehet, ami akar lenni, lehet mérnök, orvos, tanár, technikus stb., nincs semmiféle korlát a fiatalság előtt. (Még a rátermettséget és a tudást is csak másodsorban emlegettük.)

A valóság azután keserű csalódást okozott a fiatalok jó részében, mert olcsón ígértük a lehetőségeket a számukra, amelyek pedig jó részben nem is álltak a fiatalok rendelkezésére. (Sok érettségizett fiatal – terveitől eltérően – jelenleg csak fizikai munkához juthatott.) Ez persze a múlt öröksége, de tanulni kell belőle.

Azt tapasztaltuk, hogy míg az idősebbekben a fentebb említett igazságtalanságok és ellentmondások elkeseredést és panaszt szülnek, addig a fiatalok között legfőbb okozója a közömbösségnek és a cinizmusnak.

* * *

Figyelemre méltó az a tapasztalat, hogy a sorköteles fiatalok láthatóan nagy figyelemmel hallgatták az értelmes, egyszerű, logikus beszédet, a kommunista érveket az ellenforradalom megítélésében és más politikai kérdésekben. Látszott, hogy gondolkoznak a kommunisták állásfoglalásán, megállapításain és érvein.

Összegzett véleményünk szerint a sorköteles fiatalok alapjában véve egészséges szelleműek. Az említett hiányosságaik társadalmi nevelésünk gyengeségeiből adódnak. Már kis korukban sem a szülői háznál, sem az iskolában nincs megoldva megfelelően a nevelésük. Könnyű életmódra és laza életszemléletre vannak nevelve. Ez lényegében abból ered, hogy nem

kell nekik semmiért harcolni, természetesnek tartják, hogy jól keresnek, hogy szép ruhájuk van, hogy különböző juttatásokban részesülnek.

Nem nagyon tartanak senkitől, sem a szüleiktől, sem pedig a társadalom különböző posztjain álló nevelőiktől.

Javaslatok:

1. Az állam, a KISZ és az úttörőmozgalom biztosítson, illetve nyújtson megfelelő romantikát a fiataloknak. Többen javasolták, hogy ifjúsági építkezéseket, vállalkozásokat kellene kezdeményezni, ahol a fiataloknak a legmesszebbmenő önállóságot lehetne biztosítani.

2. A fiatalok sportolási lehetőségeit bővíteni lehetne azzal is, hogy a KISZ-szervezetek kerületi és házbajnokságok, motoros és kerékpáros túrák, kirándulások szervezését kezdenék meg. Az általános iskolai és középiskolai tornatermek esténként a sportolni vágyó fiatalok rendelkezésére állhatnának.

3. Minden fokú iskolában fokozni kellene az erkölcsi, társadalmi vonatkozású előadásokat, beszélgetéseket és vitákat.

4. Véleményünk szerint az ifjúság nevelésénél sokkal keményebb eszközöket kellene alkalmazni mind a munkahelyen, mind egyéb területen, mint azt eddig tettük.

5. Az üzemekben a legjobb, legmegbecsültebb idős és fiatal munkások folytassanak beszélgetéseket a fiatalokkal a szakma és a jó munka szépségéről.

6. Széleskörűen kellene megszervezni a tanoncok és fiatal szakmunkások munkáiból az üzemi, kerületi, városi vagy éppen országos kiállításokat.

7. A pedagógusok szocialista nevelésével sokkal következetesebben kellene a jövőben foglalkozni. A nyilvánvalóan reakciós pedagógusok leváltását szükséges lenne határozottan végrehajtani.

8. A jelentésben felvetett kérdésekről és gondolatokról a sajtóban cikket lehetne írni és vitákat lehetne kezdeményezni.

9. Végül azt javasoljuk, hogy a vezető szervek – ha helyesnek látják – szerezzenek be hasonló tájékoztatókat más területekről is, elsősorban parasztfiatlokról. Ezt követően helyesnek tartanánk országos szinten egy olyan kollektíva létrehozását, amelyben képviselve lennének állami és pártfunkcionáriusok, pedagógusok, szülők, fizikai munkások és értelmiségiek, parasztok, és más kis egzisztenciák, ezenkívül természetesen képviselve lenne a fiatalság minden rétege.

Ez a kollektíva széleskörűen és részletesen megvitathatná az ifjúság nevelésének összes kérdéseit és feladatait, és konkrét javaslatot nyújthatna be ebben a kérdésben az ország vezetőinek.

Budapest, 1957. október 7.

(Knakker József alez.)

Bp. főv. kieg. pk. pol. h.

[Olvashatatlan aláírás]

Főv. Kieg. PIL

[MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 1. ő. e. 1957. 176–184. oldal]

7.

Beszámoló az MSZMP Központi Vezetőség Agitprop Osztálya számára a Balatonfüreden megrendezett 1957. november 7-i ünnepségről (1957. november 25.)

MSZMP Csúcsbizottsága

Balatonfüred

MSZMP Központi Vezetőség

Agit. prop. osztályának

Budapest

Kedves Elvtársak!

Előjáróban engedjék meg, hogy köszönetet mondjunk kérésünk teljesítéséért, hogy Szerényi Sándor elvtársat kérésünkre november 6-i ünnepségünk ünnepi szónokául kiküldték Balatonfüredre.

Engedjék meg az Elvtársak, hogy beszámoljunk az ünnepség előkészületeiről, majd annak lefolyásáról. Ezzel segítséget kívánunk nyújtani pártközponti instruktor elvtársaknak, hogy hasonló lakosságszámú és jellegű községekben miként lehet – majdnem semmiből – egy ilyen gyönyörű ünnepséget rendezni.

Kb. 2 héttel az ünnepség előtt csúcsbizottságunkban egy 10 tagú rendezőbizottságot alakítottunk, melynek öt pártonkívüli tagja is volt. – Mindenkinék pontosan meg volt határozva a feladata. – Felkeresték a helyi tanácsot, a Hazafias Népfront elnökségét, a nőtanácsot, a pedagógusokat, a termelő csoport vezetőségét és sok jól dolgozó egyéni gazdát, valamint néhány vállalatvezetőt. – Elmondották, hogy mire készülünk, elmondották a rendezőbizottság tagjai, hogy 6-án de. 10 órakor megkoszorúzzuk a Szovjet Emlékművet, a részvétel nem kötelező, de aki akar, jöjjön, jó szívvel várjuk. – Ezen a koszorúzási ünnepségen kb. 20 koszorút helyeztek el községünk dolgozói és a vállalatok vezetői. – Egyszerű parasztemberek, gyári dolgozók kertjükben szedett virágokból gyönyörű csokrokat hoztak a koszorúzáshoz. – Gimnáziumi tanulók tömegesen vettek részt a koszorúzási ünnepségen. – Csatoltan megküldjük az 1. számmal jelzett fényképet, amikor a pártházból koszorúzásra indul a tömeg. – Valamint a rendőrség és a kis úttörők kis csoportjának képét. – 2. számú kép ábrázolja a koszorúkkal borított Szovjet Emlékművet, melyet azokkal építettünk újjá az ellenforradalom után, akik ezt lerombolták.

Az ünnepséget a balatonfüredi SZOT nagytermében rendeztük meg. Befogadóképessége kb. 400 fő, de ez is kicsinek bizonyult, de a folyosókra szerelt hangszórókon, valamint az Állami Szívkórház Kultúrtermébe és társalgójába szerelt hangszórókon a jelenlévőknél jóval több dolgozó

hallgathatta meg Szerényi Sándor elvtárs több mint egyórás beszédét. – Enyhén szólva még kommunista szemmel is bírálva [sic!] ez a beszéd ragyogó volt. – Ezt bizonyítják azok a levelek, melyeket Balatonfüred lakossága közül sokan írtak. Ebből hármat csatoltan megküldök a T. Agit. prop. osztálynak. – Az ünnepi beszédet kultúrműsor követte. – A műsor legkiemelkedőbb száma a helyi KISZ-szervezetekből alakított énekkar, mely két szólamban 40 évvel ezelőtti, majd az elnyomatás éveiben (Horthy-éra) nálunk megismert „Bunkócska”, valamint a felszabadulás utáni mozgalmi dalokat adott elő.

Ezen az ünnepségen bárki részt vehetett. – Utána következett – csak meghívottak részére – egy vacsora, melyen 50 szovjet harcost vendégleltünk meg. – A megvendéglés költségét a vállalatok és intézmények fedezték. – A többi résztvevők saját költségükön vásárolták meg a vacsorajegyeket. – Vacsorán a szovjet harcosokon kívül 154 fő vett részt.

A csatolt képeken látható dekorációt a Pápai Textilgyár dolgozóinak tettekben is megmutatott proletár szolidaritásának köszönhetjük, miután erre egyetlen fillér fedezetünk nem volt, rendezőbizottságunk két tagja elment Pápára, előadta, mire készülünk, és kérte az ottani pártszervezet segítségét, amit meg is kaptunk. – Küldtünk nekik érte 6 db hasonló fényképet emlékebe, melyet a t. Agit. prop. osztálynak is megküldtünk. – A 3. sz. képen látható kis úttörők és KISZ-tagok, akik díszőrséget állnak az elnökségnél, kiváló tanulók, és kitüntetésképpen hívtuk meg őket erre az alkalomra.

A 4. sz. kép a nőtanács meglepetését ábrázolja, amikor átadják a nőtanács ajándékát a szovjet harcosoknak (a cukorból készült Kreml [sic!] másolatát). Ennek különös érdekessége az, hogy a képen látható síró néni, egy 82 éves dolgozó parasztasszony készítette el. – Az átadás olyan fergeteges tapsot váltott ki a jelenlévőkből, valamint az, hogy a szovjet harcosok ölelve csókolták az egyszerű parasztasszonyt, a jelenlévők nagy részének könnyes lett a szeme.

Ezek után oly mértékben feloldódott a hangulat, hogy pártonkívüli vagy szovjet harcos, valamint párttagok és azoknak a hozzátartozói együtt éltették a Szovjetuniót és a győzedelmes Nagy Októberi Szocialista Forradalmat. – Éltették a szovjet–magyar barátságot, felszólalásokban egyszerű emberek őszinte ragaszkodását lehetett tapasztalni. – Sokak állítása szerint soha még ilyen ünnepség, a szovjet harcosok iránti ilyen megnyilvánulás nem volt Balatonfüreden. – Az ünnepi vacsora a legkisebb zavar nélkül, lelkes hangulatban reggel 5 órakor ért véget.

Kérjük, hogy a legközelebb megrendezendő ünnepségünkön vegyen részt Szerényi elvtárson kívül az Agit. prop. osztály egy-két tagja is.

Balatonfüred, 1957. november 25.

Elvtársi üdvözléssel
(Takács János)
MSZMP Csúcsbizottság titkára
Balatonfüred

[MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 1. ő. e. 1957. 161–162. oldal]

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Az 1956–1957-es évek agitációs és propagandamunkájának megismeréséhez ma elsősorban két alapvető forrásanyag áll a rendelkezésünkre. E területről közvetlenül az APO iratanyagából, közvetve, mégis jól követhetően pedig az MSZMP ideiglenes vezetőtestületeinek üléseiről készült jegyzőkönyvek alapján tájékozódhatunk. Ez utóbbiak sorozata sajnos nem teljes, mert nem készült (vagy nem maradt fenn) minden alkalomról feljegyzés,

Így az agitprop tevékenység e korai időszaka ezekből sem tárható fel hiánytalanul. Az irategyüttes azonban foghíjaival együtt is jelentős dokumentáció, mert egy igen rövid, de következményeit tekintve az ország történetének későbbi évtizedeit alapvetően meghatározó időszak lenyomata. Joggal állítható: a jegyzőkönyvek nemcsak a Kádár-rendszer, de az 1956-os forradalom után újragondolt agitprop munka genezisének alapforrásai is. A jegyzőkönyv általában is izgalmas és életszerű műfaj, a Kádár-rendszer kezdeteit tükröző gyűjteményre pedig e megállapítás fokozottan igaz. Mivel sok esetben (szó szerint) tartalmazza a hozzászólásokat, hűen közvetíti az adott kor problémáit, hangulatát, a tipikus véleményeket, a rögzített felszólalások révén érzékelteti a feszültségeket, a nézetkülönbségeket, érveket és ellenérveket, de akár az ülés hangulatát is. A beszédmód, a stílus magukat a felszólalókat, a testületi tagokat is jellemzi, sőt olykor még (személyes) kapcsolatuk jellegzetességeit is sejteti. Így egy-egy jegyzőkönyvi rész alapján a korszak legfőbb döntéshozóinak miniprotréi is kirajzolódnak.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- M-KS 288. fond 4. csomag – Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága iratai
- M-KS 288. fond 5. csomag – Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága iratai
- M-KS 288. fond 6. csomag – Az MSZMP IKB Szervező Bizottsága iratai
- M-KS 288. fond 9. csomag – Az MSZMP KB Irodája iratai
- M-KS 288. fond 22. csomag – Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya iratai

Nyomatott levéltári források

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezetőtestületeinek jegyzőkönyvei:

- [Némethné–Sipos 1993] I. kötet. 1956. november 11.–1957. január 14. 1993. Sorozatszerk. Balogh Sándor. Szerk. és a jegyzeteket készítette: Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. A bevezető tanulmányt írta: Sipos Levente. [Budapest], Intera Rt.
- [Némethné–Urbán 1993] II. kötet. 1957. január 25.–1957. április 2. 1993. Sorozatszerk. Balogh Sándor. Szerk. és a jegyzeteket készítette: Némethné Vágyi Karola és Urbán Károly. A bevezető tanulmányt írta: Urbán Károly. [Budapest], Intera Rt.
- [Baráth–Feitl 1993] III. kötet. 1957. április 5.–1957. május 17. 1993. Sorozatszerk. Balogh Sándor. Szerk. és a jegyzeteket készítette: Baráth Magdolna és Feitl István. A bevezető tanulmányt írta: Feitl István. [Budapest], Intera Rt.
- [Baráth–Ripp 1994] IV. kötet. 1957. május 21.–1957. június 24. 1994. Sorozatszerk. Balogh Sándor. Szerk. és a jegyzeteket készítette: Baráth Magdolna és Ripp Zoltán. A bevezető tanulmányt írta: Ripp Zoltán. [Budapest], Intera Rt.
- [Baráth–Feitl 1998] V. kötet. 1956. november 14.–1957. június 26. 1998. Sorozatszerk. Balogh Sándor. Szerk. és a jegyzeteket írta: Baráth Magdolna, Feitl István, Némethné Vágyi Karola, Ripp Zoltán. A mellékleteket összeállította: Baráth Magdolna és Feitl István. A bevezető tanulmányt írta: Feitl István. [Budapest], Intera Rt.

Irodalom

- Balogh Sándor–Föglein Gizella (összeáll.) 1986: *Magyarország története, 1918–1975. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- Berecz János 1985: *Folyamatosság és megújulás az MSZMP politikájában.* Budapest, Kossuth.
- Csatári Bence 2015: *A Tájékoztatási Hivatal története Szirmai István elnöksége alatt (1956–1957).* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Feitl István 1998: [Bevezető tanulmány.] In Balogh Sándor (sorozatszerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezetőtestületeinek jegyzőkönyvei. V. kötet. 1956. november 14.–1957. június 26.* Szerk. és a jegyzeteket írta: Baráth Magdolna, Feitl István, Némethné Vágyi Karola, Ripp Zoltán. A mellékleteket összeállította: Baráth Magdolna és Feitl István. [Budapest], Intera Rt.
- Máthé Áron 2012: *Kommunista propaganda 1956-ról – a fasizmus vádja.* In *Valóság*, 2012. (LV.) 1. (2012. január). 44–55.

- Németh Jánosné (összeáll.) 1995: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. I. kötet. 1956–1962.* Budapest, Magyar Országos Levéltár. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/MoLDigiLib_MOLsegedl_01_1, 2017. május 13.)
- Simon István: *Az APO szervezettörténeti leírása.* <http://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery/detail.aspx?ID=10946>, 2014. augusztus 27.
- Sipos Levente 1993: [Bevezető tanulmány.] In Balogh Sándor (sorozatszerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezetőttestületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11.–1957. január 14.* Szerk. és a jegyzeteket készítette: Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. [Budapest], Intera Rt.
- Urbán Károly 1993: [Bevezető tanulmány.] In Balogh Sándor (sorozatszerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezetőttestületeinek jegyzőkönyvei. II. kötet. 1957. január 25.–1957. április 2.* Szerk. és a jegyzeteket készítette: Némethné Vágyi Karola és Urbán Károly. [Budapest], Intera Rt.
- Vass Henrik–Ságvári Ágnes (szerk. és az előszót írta) 1964: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai.* Közreadja az MSZMP KB Párttörténeti Intézete. [1.] 1956–1962. Budapest, Kossuth.

„Helytartóságok” a felsőoktatásban

Jelentések és határozatok az egyetemi és főiskolai marxizmus–leninizmus-oktatásról (1951–1988)

AZ IDEOLÓGIAI INDOKTRINÁCIÓ LETÉTEMÉNYESEI

A kommunista hatalom az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején végrehajtott „felsőoktatási reform” egyik legfontosabb elemeként diktatórikus eszközökkel kényszerítette rá szinte valamennyi tudományágra és szakra a marxista–leninista ideológiát. A direkt ideológiai oktatás szervezeti kereteit az 1949/50-es tanévre teremtették meg.⁵⁵⁴ A Rákosi-rendszer 1950-től a felsőoktatási intézményekben bevezette a kötelező ideológiai tárgyakat, létrehozva a marxizmus–leninizmus tanszékeket.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1950 szeptemberében létrejött a Központi Marxizmus–leninizmus Tanszék, ahonnan kezdetben az ország összes felsőoktatási intézményében folyó marxista oktatást irányították. Az 1950/51-es tanévtől kezdődően a politikai gazdaságtan, a marxizmus–leninizmus fő kérdései jelentették a kötelező tananyagot, az 1951/52-es tanévtől a marxizmus alapjai, a politikai gazdaságtan, továbbá a tudományegyetemen a dialektikus és történelmi materializmus.

⁵⁵⁴ Dr. Czagány é. n.

Mindezen folyamatok az egész országban abszurd módon megváltoztatták a képzés belső szerkezetét is: vagy növelték az amúgy is magas óraszámot, vagy a szakmai tárgyaktól vették el az időt. A tananyag egyébként nem haladta meg a dogmatikus marxizmus, illetve a vulgárm marxizmus szintjét, ugyanakkor a rendszer által favorizált nézeteket a szlogenek szintjén erőszakosan hirdették.⁵⁵⁵

A marxizmus–leninizmus tanszékek különböző neveken – például tudományos szocializmus tanszék – a kommunista diktatúra alatt mindvégig, 1989–1990-ig működtek.

Jelen tanulmány célja a marxizmus–leninizmus, tudományos szocializmus tanszékek létrehozásának, szabályozásának, adminisztrációjának, működésének a bemutatása a vonatkozó párthatározatok, a művelődésügyi minisztérium anyagai, valamint egyetemi dokumentumok és egyéb források tanulmányozása révén. Az írás elsősorban az Eötvös Loránd Tudományegyetemre fókuszál.

Az áttekintett anyagokból kitűnik, hogy miképpen teremtették meg a direkt ideológiai oktatás szervezeti kereteit az 1949/50-es tanévre, teljes teret nyitva az ideológiai indoktrinációnak. A dokumentumokból emellett kiderül, hogy 1950-ben milyen körülmények között hozták létre és adminisztrálták a Budapesti Tudományegyetemen – majd Eötvös Loránd Tudományegyetemen – a Marxizmus–leninizmus Központi Tanszéket, úgy is, mint az ország összes felsőoktatási intézményében folyó marxista oktatás operatív irányítóját.

A honi felsőoktatási intézményekben ekkor vált általánossá és kötelezővé az ideológiai oktatás: jelesül a marxizmus–leninizmus alapjainak, időszerű politikai kérdéseknek a dogmatikus sztálinista ismertetése, mégpedig a propaganda és az agitáció módszereinek az összekapcsolásával. Ez a jelenség a vizsgált levéltári anyagokban egyértelműen tükröződik.

⁵⁵⁵ Dr. Borsodi é. n.

A pártállami előírásokhoz igazodva 1950-től az ország minden felsőoktatási intézményében megalapították a marxizmus–leninizmus tanszékeket. Az 1950/51-es tanév után a Közoktatásügyi Minisztériumban létrehozták a Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztályt, amely a budapesti központi tanszék feladatát is átvette.⁵⁵⁶

„IGEN LELKES” FOGADTATÁS

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1951. január 4-én tartott rendes tanácsülésén⁵⁵⁷ megvizsgálták, a marxista–leninista ideológia és az orosz nyelv oktatása megfelelő óraszámban és alapossággal történik-e.

Mint a jegyzőkönyvben olvasható, Kassai Géza⁵⁵⁸ betegsége miatt a Marxizmus–leninizmus Tanszék képviselőjében Soós Levente⁵⁵⁹ intézeti tanár jelent meg. Neki ugyan a professzor távollétében nem volt felhatalmazása javaslatokat tenni, ám felhívta a kar figyelmét néhány kérdésre.

Közölte, hogy a marxizmus–leninizmust magasabb óraszámban kellene előadni. Ennek azonban egyelőre komoly akadálya a megfelelően kép-

⁵⁵⁶ A marxista–leninista képzésben fontos szerepet kaptak a különböző szintű pártiskolák. Ilyenek voltak az egyéves pártiskola, az MDP Pártfőiskola, a Lenin Intézet, a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem (MLEE) és az MSZMP Politikai Főiskola. Az MLEE Budapest mellett a megyékben is működött.

⁵⁵⁷ ELTE Egyetemi Levéltár. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1950–1951, 1952–1953. 1951. január 4., jegyzőkönyv.

⁵⁵⁸ Kassai Géza 1949-től az MDP KV Oktatási Osztálya osztályvezető-helyettese és az egyéves pártiskola igazgatója, 1950-től a marxizmus–leninizmus egyetemi oktatásának megszervezője és irányítója volt.

⁵⁵⁹ Soós Levente – Andics Erzsébet és Biró Zoltán mellett – részt vett az 1949-ben a Szikra kiadásában megjelent *Olasókönyv a marxizmus–leninizmus tanulmányozására I–II.* szerkesztésében.

zett előadók hiánya, aminek az az oka, hogy ez a tanszék látja el az ország valamennyi főiskolájának marxista–leninista képzését, így hallgatóinak összlétszáma 31 ezerre tehető. Mindazonáltal reményét fejezte ki, hogy a jövőben az óraszámot mégis emelni lehet.

A tanszék oktatójának állítása szerint a hallgatóság az új ideológiai oktatást általában igen lelkesen fogadta, és a kezdeti fegyelmetlenségektől eltekintve az előadásokat pontosan, úgyszólván teljes létszámban látogatta. Ugyanakkor a tanszék óriási terhelése miatt kevés a hallgatósággal a közvetlen kapcsolat, így – vélekedett – a kar többi oktatója segítheti a Marxizmus–leninizmus Tanszékét azzal, hogy figyelemmel kísérik az egyes hallgatók kollokviumi eredményeit, általában is érdeklődve a diákok előrehaladásáról az ideológiai oktatásban.

Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottsága (APB)⁵⁶⁰ 1951. január 23-i ülésének jegyzőkönyvében olvasható jelentés⁵⁶¹ szerint a párt és a kormány határozata alapján az 1950/51-es tanévben az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek „megalakult a Marxizmus–leninizmus Tanszéke”. Feladata nem más volt, mint „az összes egyetemeken és főiskolákon megszervezni a marxizmus–leninizmus oktatását, az oktatást ideológiailag irányítani, megfelelő színvonalú segédanyagokkal ellátni, az anyag feldolgozását ideológiailag ellenőrizni, hogy a kikerülő hallgatók a szocializmus építésében öntudatosan részt vevő, politikailag tájékozott szakemberek legyenek”.

A tanszék munkáját ekkor nyolc belső munkatárs, továbbá az egyes egyetemeken és főiskolákon dolgozó 18 tanszéki megbízott végezte. „Az első évfolyamokon politikai gazdaságtan, a felsőbb évfolyamokon a

⁵⁶⁰ A tanulmányban – az eszmei és jogfolytonosságot, valamint az egyszerűsítés és a könnyebb olvashatóság követelményét tekintetbe véve – APB rövidítéssel hivatkozunk mind az MDP, mind az MSZMP szervezeti keretei között működő Agitációs és Propaganda Bizottságra.

⁵⁶¹ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 66. ő. e. Jelentés a marxizmus–leninizmus egyetemi oktatásáról. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1951. január 23-i ülésének jegyzőkönyve.

marxizmus–leninizmus kérdései” képezték a tananyagot, amelyet heti két órában dolgoztak fel, az egyik héten előadást, a másikon szemináriumot tartva. „A tanárképzőkben [budapesti bölcsészkar és pedagógiai főiskola] és a Közgazdasági Egyetemen heti 4 óra” dukált – taglalták a dokumentumban.

RÉVAI ÉS ANDICS ÜGYEL A RÉSZLETEKRE

Az APB január 23-i ülésén,⁵⁶² amelyen mások mellett megjelent Révai József, Andics Erzsébet és Komócsin Mihály is, a jelentést Kassai Géza adta elő. Megemlítette, hogy már több mint 30 ezer hallgatót vontak be a kötelező ideológiai oktatásba.

„A Szervező Bizottság által jóváhagyott előadók általában megfelelőek” – nyugtatták meg a jelentés készítői Révaiékat. Ezt fokozandó, leszögezték: „A hallgatók nagy többsége érdeklődéssel és szívesen vesz részt a marxizmus–leninizmus tanulmányozásában. A legkomolyabb érdeklődés azokon az évfolyamokon tapasztalható, ahol a hallgatók szociális összetétele már megjavult.” Hozzátették, „megindult a tanszékösszekötők [a tanszék megbízottai az egyetemeken és főiskolákon] szemináriuma, ahol a folyó anyag fő kérdéseit alaposan feldolgozzuk”.

A munka hiányosságai között ugyanakkor megemlézték a jelentésben, hogy a központi tanszék munkáját sokáig leginkább szervezeti, adminisztrációs feladatok jelentették, így nem jutott elég idő a fő célra, azaz az ideológiai, politikai irányító tevékenységre és a tananyagok elmélyült feldolgozására.

⁵⁶² MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 66. ő. e. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1951. január 23-i ülésének jegyzőkönyve.

A tanszéken és az egyes egyetemeken egyaránt nagy volt a káderhiány, ráadásul „a beindulással kapcsolatos bonyolult és nagy mennyiségű szervezési feladatok [az összes budapesti és vidéki egyetem előadásainak és tanköreinek megszervezése a tanszékre hárult] az ideológiai munka megfelelő színvonalú elvégzését gátolják” – tették hozzá.⁵⁶³

A panaszok tovább sorjáltak. „24 egyetem, illetőleg kar és főiskola közül még csak tizenkettőn dolgozik függetlenített tanszéki összekötő” – fejtegette a jelentés készítője, majd megjegyzi, hogy a „tanulókör-vezetők” – döntő többségük hallgató – ideológiai s politikai felkészültsége általában gyenge, és oktatási tapasztalatnak is híján vannak.

Így a jelentés készítői többek között azt javasolták, hogy „az előadások és a tanulókörök eszmei-politikai színvonalának további emelésére, az Országos Pártkongresszus határozatait a II. félév tematikájába” dolgozzák be.

Sürgették „a hiányzó státuszok betöltését”, valamint a tanszék belső és külső munkatársainak a továbbképzését. Ugyanakkor megállapították, hogy a következő tanévtől az összes főiskolán és egyetemen szükség lesz minden héten előadásra, tanulókörre is.

„Szükséges, a Tanszék decentralizálása. Irány veendő Budapest és a vidék legfontosabb egyetemein – a Központi Tanszék irányítása és ellenőrzése mellett működő tanszékek felállítására, egy-egy intézeti tanár vezetésével” – nyomatékosítják.

A jelentéssel kapcsolatban az Agitációs és Propaganda Bizottság határozatot fogadott el.⁵⁶⁴ Ebben többek között leszögezték: meg kell oldani, hogy az összes felsőoktatási intézményben a „megfelelő” óraszámban tanítsák a marxizmus–leninizmust. Hangsúlyozták továbbá, hogy az ideológiai oktatásnál fokozottabban szükséges támaszkodni a párttörténetre,

⁵⁶³ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 66. ő. e. Jelentés a marxizmus–leninizmus egyetemi oktatásáról. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1951. január 23-i ülésének jegyzőkönyve.

⁵⁶⁴ Uo. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1951. január 23-i ülésének jegyzőkönyve.

„összekapcsolva a magyar kérdésekkel”. Aláhúzták, hogy például „a parasztkérdés, a kollektivizálás” megvilágításának több időt kell biztosítani.

Mindemellett a bizottság kiemelte, hogy a káderutánpótlást „jól végzett” egyetemistákkal, esetleg még pártonkívüliekkel is meg lehet oldani, bár a vezető előadókat a pártoktatás biztosítja majd. „Ki kell dolgozni annak a módját, hogy a Marxista–leninista Tanszék szervező munkája a VKM-ből⁵⁶⁵ történjék” – fűzték hozzá.⁵⁶⁶

ELLENSÉGES NÉZETEK: NACIONALIZMUS, KOZMOPOLITIZMUS, „TITÓ-FASIZMUS”

Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottságának 1951. május 19-i ülésén⁵⁶⁷ Révaiék újabb jelentést tárgyaltak a marxizmus–leninizmus egyetemi oktatásáról és a központi tanszék munkájáról. Ebben sajátos részletként jelennek meg a tananyag „feldolgozása során felvetődött helytelen nézetek”.⁵⁶⁸

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Marxizmus–leninizmus Tanszéke által készített anyagban számos pikáns adalékkal szolgáltak. Mint írták, a tanuló körökben az anyag feldolgozása alatt igen sok kérdés merül fel. „Gyakran tapasztalunk ellenséges vagy ellenséges befolyás érvényesülését mutató hozzászólásokat is” – panaszták. Példákkal is éltek. „Több helyen a Párt hibás politikájának tulajdonították a Tanácsköztársaság elbukását.

⁵⁶⁵ Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

⁵⁶⁶ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 66. ő. e. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1951. január 23-i ülésének jegyzőkönyve.

⁵⁶⁷ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 76. ő. e. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1951. május 19-i ülésének jegyzőkönyve.

⁵⁶⁸ Uo. Jelentés a Marxizmus–leninizmus egyetemi oktatásáról és a Tanszék munkájáról. 1. melléklet: Az anyag feldolgozása során felvetődött helytelen nézetek.

A hallgatók nem látták a belső árulás és a külső fegyveres támadás szerepét” – hívták fel a figyelmet.

Megjegyezték, hogy egyes, különösen vidéki hallgatók bizonyos „nem elég jól működő termelőszövetkezeti csoportokra hivatkoznak és védelmezik a magángazdálkodást”. Újabb skandalumként megemlítették, hogy „az ellenség elleni gyűlöletre még nem tudtuk kielégítően nevelni a hallgatókat”, példaként megnevezve a kulákokat. A panaszok sorát gyarapította az a megállapítás, amely szerint a hallgatók „nem használják fel eléggé a napi sajtóban megjelent anyagot Titóék múltbeli és jelenlegi tevékenységéről az imperialisták szolgálatában”.

Lokalizálandó a problémát, egyértelműsítették: „Sopronban az elengedhetetlen kérdések egész sorával találkozunk.” Hangsúlyozták, a soproni egyetemen nem kevesebbről beszélnek, mint „Tibetnek Kína által történt megszállásáról”, és arról is, hogy „miért nem lehet ma Magyarországról nyugatra menni”. Az ország más részén is akadtak bajok. Kiemelték, hogy leendő orvosoknak vizsgák közepette „azt híresztelték, hogy a marxizmus–leninizmus nem komoly tantárgy, nem kell komolyan tudni, elég, ha jól »dumál« valaki”.⁵⁶⁹

A jelentéssel kapcsolatban május 19-i ülésén az APB határozatokat hozott.⁵⁷⁰ Engedélyezte „a budapesti Bölcsészkaron az 51/52-es tanévben külön szak felállítását, melyen főtantárgy a marxizmus–leninizmus. [...] A szak oktatásáért a Marxizmus–leninizmus Tanszék felelős” – fűzték hozzá. Elfogadták azt is, hogy az ideológiai oktatás heti négy órára emelkedjen. „A Bolsevik Párt történetét úgy kell előadni, hogy meg kell mutatni kapcsolatát a magyar munkásmozgalom, a magyar párt történetével” – húzta alá az APB.

⁵⁶⁹ Uo.

⁵⁷⁰ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 76. ő. e. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1951. május 19-i ülésének jegyzőkönyve.

A bizottság már 1952. február 29-i ülésén⁵⁷¹ megállapította: „Helyes az, hogy esetenként nyilvános konzultáción leplezzenek le ellenséges megnyilvánulásokat, de csak akkor, ha a Tanszék ezt teljesen kézben tudja tartani, nehogy az ellenség kihasználhassa.” Az MDP bizottsága ugyanakkor sürgette a központi tanszéket, hogy a Műegyetemen erősítse meg a tanszéki csoportját, mert az a jelenlegi létszámmal „nem tudja átfogni ennek a nagy egyetemnek marxista–leninista oktatását”.

A tanszék az APB elé tárt jelentésében⁵⁷² szomorúan konstatálta, hogy – jóllehet megnövekedett a Marxizmus–leninizmus Tanszék tekintélye az egyetemeken, főiskolákon – „a vizsgákon meglehetősen sok a helytelen, sőt ellenséges nézet, mindenekelőtt a nacionalizmus és a kozmopolitizmus, valamint a Titó-fasizmussal [sic!] kapcsolatban”.

Ezt leszámítva kedvező fejleményként tálták, hogy az 1951/52-es tanévben „a Bölcsészettudományi-karon létesült a négyéves Marxizmus–leninizmus szak”. Leszögezték, hogy a szak felállításának célja, hogy „a hallgatók az egyetem elvégzése után a marxizmus–leninizmus jól képzett egyetemi oktatói legyenek”. Rögzítették, hogy ezen a szakon három évig párttörténetet tanulnak, két-két évig pedig politikai gazdaságtant, valamint dialektikus és történelmi materializmust.⁵⁷³

⁵⁷¹ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 95. ő. e. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1952. február 29-i ülésének jegyzőkönyve.

⁵⁷² Uo. Jelentés a Marxizmus–leninizmus Tanszék munkájáról. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1952. február 29-i ülésének jegyzőkönyve.

⁵⁷³ Uo.

FOLYAMATOSAN ÁTALAKULÓ IDEOLÓGIAI OKTATÁS AZ ELTE-N

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának 1952. november 19-én megtartott rendes ülésén⁵⁷⁴ a jegyzőkönyv szerint két fő napirendi pont szerepelt. Egyrészt a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. kongresszusán⁵⁷⁵ hozott határozatok végrehajtása az oktatómunkában, másrészt a marxizmus–leninizmus oktatásának megvitatása.

A kari tanácsülésen leszögezték, hogy „Sztálin elvtárs” új műve – „közgazdaságtudományi munkája” – és a kongresszus határozatainak „történelmi jelentősége beláthatatlan segítséget” nyújt az egyetemi munkában is. Emlékeztettek rá, hogy az MDP Központi Vezetősége is foglalkozott a kérdéssel, így az ELTE-n is szükséges meg tárgyalni azt a kari munkára vonatkoztatva.

„A feladatok megvalósítása terén nagy szerepe van a marxizmus–leninizmus tanszéknek és annak, hogy az egyes szaktárgyak anyagába az előadók beledolgozzák a kongresszus határozatainak a jelentőségét” – magyarázták. Emellett nyomtatékosították: „A marxizmus oktatását olyanra kell tenni, hogy a hallgatók érezzék, hogy ez minden más tárgynak az alapja.”

Az 1952/53. tanév I. felét vizsgálva felmérés is készült az állami ideológiai oktatásról.⁵⁷⁶ Mint kifejtették, az állami ideológiai oktatás szervezője, valamint az ELTE felügyeleti hatósága a Közoktatásügyi Minisztérium, és azon belül is a Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztály. Ez utóbbi „szervéppen a jelenlegi félév kezdetén alakult meg”. Úgy értékelték, a működést

⁵⁷⁴ ELTE Egyetemi Levéltár. Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései, 1952–1953. 1952. november 19. Jegyzőkönyv.

⁵⁷⁵ Az SZKP XIX. kongresszusa 1952. október 5-től 14-ig tartott.

⁵⁷⁶ ELTE Egyetemi Levéltár. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1950–1951, 1952–1953. 1952. december 23.

segíti, hogy az oktatás irányítását az új osztály vette kezébe: megnyilvánult ez az útmutatók, a tematikák, a kötelező és ajánlott olvasmányok jegyzékének publikálásában, a tanulmányi anyag céltudatos összeállításában, továbbá az előadások megszervezésében is.

Hangsúlyozták, hogy a karon állami ideológiai konferenciákat is szerveznek egyrészt az egyetemi tanárok, másrészt a „kari tanszemélyzet” számára. A résztvevők aktivitása fokozódott ugyan, ám a szaktudományok és az ideológia még nem egyesült kellőképpen a résztvevők gondolkodásában – olvasható a felmérésben, ahogy az is, hogy elvélve akadnak olyanok, akik fenntartásokkal vesznek részt a konferenciákon, bár „a marxista–leninista tudomány éppen Sztálin elvtárs nagyszerű iránymutatásai nyomán egyre mélyebb gyökeret ver”. Az ideológiai oktatásnak komoly szerepe van abban, hogy a tudományosságot, így az egyetemi előadásokat is mind jobban áthatja a marxizmus–leninizmus – fejtegették.⁵⁷⁷

Az 1950 óta működő Központi Marxizmus–leninizmus Tanszékből 1954-ben egyébként három szaktanszék alakult, amelyek egyike a Marxizmus–leninizmus Alapjai Tanszék volt Mód Aladár egyetemi tanár vezetésével.⁵⁷⁸

A párttörténészek és a pártfilozófusok képzését egy további intézet volt hivatott művelni. „Az Orosz Intézetet 1947. márc. 28-án nyitották meg, majd 1950 tavaszán kari rangra emelték, és külön gazdasági hivatallal, valamint tanulmányi osztállyal látták el. 1952-ben az orosz szakos hallgatók nagy részének átszakosításával kezdték meg a marxizmus–leninizmus oktatóinak képzését. Mivel így megváltozott az intézmény jellege, a kar átszervezésével hozták létre a budapesti Tudományegyetem Lenin Intézetét. Ekkor szüntették meg az Idegen Nyelvek Főiskoláját is, melynek orosz szakos hallgatói különleges tantervek alapján a Lenin Intézetben fe-

⁵⁷⁷ Uo.

⁵⁷⁸ *A Tudományos Szocializmus Tanszék története*. ELTE Egyetemi Levéltár fond- és állagjegyzéke, repertórium.

jezték be tanulmányaikat. 1954-ben az Intézetet leválasztották az Eötvös Loránd Tudományegyetemről, s önálló egyetem rangjára emelték. Az intézmény újabb profilváltásával az orosz nyelv és irodalom, valamint a fordítói szakot háttérbe szorították, a párttörténések és a pártfilozófusok képzését pedig előtérbe állították. 1955. február 1-vel az orosz szak első két évfolyamán bevezették a kétszakos középiskolai tanárképzést. 1956-tól az orosz szakos tanárképzés már ismét az ELTE Bölcsészettudományi Karán folyt.⁵⁷⁹

Az 1950-es években az ELTE-n az ideológiai oktatást számos neves tanár szolgálta.⁵⁸⁰ A teljesség igénye nélkül érdemes megemlíteni néhány oktatót: Lukács Györgyöt, Földesi Tamást, Szénási Józsefet, Kassai Gézá, Fogarasi Bélát, Molnár Eriket, Mód Aladárt, Sándor Pált, Szigeti Józsefet, Heller Ágnes, vagy Soós Leventét. A fenti tanárok közül a Kádár-korszak idején többen is eltávolodtak az uralkodó politikai irányvonalától.

AKCIÓBAN AZ ÚJ POLITIKAI VEZETÉS

A forradalom és szabadságharc eltiprása után a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. december 28-i ülésén számos előterjesztés között górcső alá vette a Lenin Intézet helyzetét.

Jelen volt – mások mellett – Dobi István, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke, Kádár János, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnöke, Münnich Ferenc, a kormány elnökhelyettese, Marosán György államminiszter, Apró Antal iparügyi miniszter, Dögei Imre földmű-

⁵⁷⁹ Az Egyetemi Orosz (Lenin) Intézet története. ELTE Egyetemi Levéltár fond- és állagjegyzéke, repertórium.

⁵⁸⁰ Sinkovics 1970.

velésügyi miniszter, Szénási Géza legfőbb ügyész és Gáspár Sándor, a Magyar Szabad Szakszervezetek Szövetségének főtitkára.

A Lenin Intézet megszüntetéséről szóló előterjesztést a kormány levette a napirendről azzal, hogy a kérdést a tanév végén újból meg kell vizsgálni, majd ismét előterjeszteni. A kormány megbízta az oktatásügyi minisztert, vizsgálja meg, melyik magyar egyetem nevének Leninre történő átkeresztelésére lenne lehetőség.⁵⁸¹

„A budapesti Lenin Intézet, mint Egyetemi Orosz Intézet 1946-ban orosz szakos tanárok és fordítók, később egyetemi marxizmus–leninizmus-oktatók gyors ütemű képzésére létesült. Az előterjesztés szerint az Intézet további működése szükségtelessé vált, mivel az orosz nyelv és irodalom szakos tanárképzés, valamint a filozófia szakos képzés a tudományegyetemek bölcsészettudományi karain megfelelő színvonalon biztosítható. Az Intézet felszabaduló épületét az ELTE BTK elhelyezésére kívánták felhasználni. Az előterjesztés két határozattervezet-variációt tartalmazott. Az »A« változat szerint a Lenin Intézetet meg kell szüntetni és az Intézet hallgatói az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folytatták volna tanulmányaikat. A »B« változat szerint a Lenin Intézet megszüntetésével az ELTE-n filozófiai szakot kell bevezetni. A kormány végül 1957. június 20-án döntött arról, hogy a Lenin Intézetet az ELTE Bölcsészettudományi Karához csatolják.”⁵⁸² A Lenin Intézet 1958-ig állt fenn.⁵⁸³

„A forradalom után az oktatás az állam- és jogtudományi karon és a természettudományi karon 1957. február 4-én, a bölcsészettudományi karon február 11-én kezdődött meg. Az ún. »konszolidáció« gyakorlatilag csak az 1957/58-as tanévtől indult meg az egyetemeken. 1957 elején az egyetemen is létrejöttek az MSZMP egyes szervezetei, de térnyerésük a ko-

⁵⁸¹ Baráth 2009.

⁵⁸² Uo.

⁵⁸³ Az *Egyetemi Orosz (Lenin) Intézet története*. ELTE Egyetemi Levéltár fond- és állagjegyzéke, repertórium.

rábbi évek rossz tapasztalatai miatt nehezen ment. A MEFESZ⁵⁸⁴ fokozatos felszámolása megteremtette hatalom számára a lehetőséget az új, egységes ifjúsági szervezet, a KISZ egyetemi szervezetének a megteremtésére. Az adott politikai körülmények között másra az egyetemek ifjúságának és tanári karának nem volt lehetősége. Az új helyzetben meg kellett találni azt az utat, amiben egy az '50-es években kialakultnál jobb egyetemi struktúra és magasabb szintű képzés jöhessen létre. Az új kormányzat nem alkalmazta az egyetemeken a korábbi gyakorlatot, egy a korszaknak megfelelő, a korábbinál szabadabb és tudományosabb egyetem kialakítására volt lehetőség. Ez persze közel sem jelentette az egyetemek hagyományos autonómiájának és a tanszabadság teljes visszaállítását.”⁵⁸⁵

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1957. július 2-i ülésén górcső alá vették az egyetemi és főiskolai marxista–leninista oktatás problémáit.⁵⁸⁶ A Politikai Bizottság az előterjesztést azzal a kiegészítéssel fogadta el, hogy nem foglal állást a marxizmus–leninizmus oktatásának óraszámát illetően: „Ezt a minisztérium saját hatáskörében döntse el” – olvasható a dokumentumban.

A PB ülésén mások mellett részt vett Biszku Béla és Marosán György is. A testület helyeselte, hogy az ideológiai oktatás keretében „rendszeresen foglalkozzanak aktuális politikai kérdések elvi megvilágításával, melyeket esetleg szemináriumai foglalkozás keretében is megvitatnak”.

Megjegyezték: „Az egyetemi előadások és tanszéki viták magasabb színvonalra emelése érdekében a Politikai Bizottság egyetért azzal, hogy egyes tanszékek munkájába magas marxista képzettségű, vezető beosztású elvtársakat vonjanak be, akik vegyenek részt a tematika központi kidolgozásában és előadások tartásában is. [...] Az erre vonatkozó személyi javaslatot a Művelődésügyi Minisztérium a KB Agit. Prop. Osztályával egyetértésben terjessze a Titkárság elé” – nyomatékosították. Hozzáfűz-

⁵⁸⁴ Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetsége.

⁵⁸⁵ Dr. Borsodi é. n.

⁵⁸⁶ Baráth–Feitl 2006.

ték: „Figyelembe véve a marxista oktatók elméleti felkészültségét, helyesli a Politikai Bizottság azt az irányvonalat, hogy a kötelező óraszámot csökkentsek az előadók felkészülési ideje javára. Az óraszámot – az oktatás szükségleteinek megfelelően – a minisztérium szabja meg.”

A PB leszögezte, gondoskodni kell arról, hogy az egyes egyetemek marxista oktatói az intézmény szaktárgyainak megfelelő továbbképzésben részesüljenek. Így javaslatot kell készíteni a titkárság részére az egyetemi tanárok marxista–leninista oktatására vonatkozóan – hangsúlyozta a tés-tület.⁵⁸⁷

A Politikai Bizottság felszólított, hogy „a párthoz való hűség elmélyítése érdekében régi, munkásmozgalmi tapasztalattal rendelkező elvtársak szervezett formában beszélgetéseket folytassanak az egyetemi és főiskolai fiatalokkal”.

„FRONTÁLIS TÁMADÁS” A MARXIZMUS–LENINIZMUS OKTATÁSA ELLEN

A PB 1957. július 2-i ülésén végül határozatot fogadtak el az egyetemi és főiskolai marxista–leninista oktatásról.⁵⁸⁸ Mint írták: „Egyetemeinken és főiskoláinkon az 1949–50. tanévtől oktatják kötelező tárgyként a marxizmus–leninizmus elméletét. Az eltelt 7 év alatt a marxizmus–leninizmus oktatását sikerült az egész felsőoktatásban bevezetni; így az egyetemi, főis-

⁵⁸⁷ „A titkárság 1957. november 8-án hozott határozatot az egyetemi és főiskolai oktatók közötti világnézeti oktatásra és politikai előadásokra vonatkozóan. A határozat a kötött oktatási témákat főleg a fiatal oktatók részére, míg a kötetlenebb előadásokat és vitákat a tanári kar egészének ideológiai-politikai befolyásolására kívánta felhasználni. Az irányítás, a tananyag kiválasztásában az egyetemek és főiskolák a korábbihoz képest lényegesen nagyobb önállósághoz jutottak.” (Uo.)

⁵⁸⁸ Uo.

kolai hallgatók egésze megismerkedett a marxizmus–leninizmus alapvető tételeivel. Nagy feladatot jelentett a felsőoktatás szükségleteinek megfelelő marxista oktatógárda gyors kinevelése és munkába állítása – számbeli, színvonalbeli szempontból egyaránt. Az oktatógárdán belül ez idő alatt kialakult egy szilárd, politikailag megbízható réteg: tanszékvezetői színvonalra csak igen kis számban emelkedtek fel megfelelő káderek. Az egyetemi, főiskolai marxista–leninista oktatás gyors fejlesztése az oktatógárda színvonalának rovására történt. Az egyetemekről kikerült, élet- és párttapasztalattal nem rendelkező fiatalok, valamint más területről különböző okok miatt leváltott elvtársak is jelentős számban kerültek a marxizmus–leninizmus-oktatók közé. A párt politikájában, valamint a párt elméleti és propagandamunkájában az utóbbi években meglévő ismert fogyatékoságok a marxizmus–leninizmus egyetemi oktatásában is éreztették hatásukat.”

Az „ellenség” hibáztatása és az önostorozás sem maradt el: „Az elmúlt évben a párt elleni támadás keretén belül, kihasználva a meglévő hibákat, frontális támadás indult az egyetemeken a marxizmus–leninizmus oktatása ellen. E helyen nincs mód annak elemzésére, hogy az ellenséges, revizionista nézetek miért találtak az egyetemi ifjúság számottevő részében jó talajra, azonban kétségtelen az, hogy ehhez hozzájárult(ak) a marxizmus–leninizmus oktatásában meglévő dogmatikus, szektáriánus hibák is. A marxizmus–leninizmus kötelező oktatása közel sem jelentette azt, hogy a marxizmus–leninizmus az egyetemi ifjúság világnézetévé vált – bár a hallgatók nagy százaléka munkás és paraszt származású.”

„Az ellenforradalmi események” után az egyetemi ideológiai oktatás újjászervezése során jelentős problémák adódtak – bizonygatta a PB, hozzáfűzve: „Az egyik alapvető kérdés a marxizmus–leninizmus-oktatás színvonalának emelése, az ideológiai tárgyak fontosságának megértetése a hallgatókkal; a marxizmus–leninizmus iránti érdeklődés felkeltése.”

Kifejtették: az oktatás társadalmi színvonalának emelése érdekében az óraszámokat jelentősen csökkenteni kell. „Egyes helyeken a szaktárgyak-

kal szemben aránytalanul magas volt a marxizmus óraszama, továbbá a csökkentett tananyagot alaposabb felkészüléssel magasabb színvonalon taníthatják oktatóink” – hangsúlyozták.

Hozzá tették, hogy az oktatói gárda létszámát is szükséges jelentősen csökkenteni, mivel az elmúlt évben – főként az októberi események alatt – kialakult helyzetben kiderült: az oktatók mintegy 15–20 százaléka „ellenséges, revizionista”, más részük pedig „elméletileg és politikailag zavaros nézeteket vallott”. Mindez szükségessé tette bizonyos számú oktató elbocsátását. „A létszámcsökkentés után a politikai szilárdság és a marxista képzettség tekintetében egyaránt lényegesen erősebb az oktatógárda: 75 százaléka munkás-paraszti származású; 180 elvtársnak van egyetemi és 56-nak pártiskolai végzettsége” – nyugtatta meg magát is a PB, aláhúzva azonban, hogy köztük „igen kevés az idősebb, mozgalmi tapasztalattal rendelkező oktató”.

Megállapították, hogy a kötelező szemináriumok megtartása továbbra is szükséges, de kisebb óraszámban, mint október előtt. Az elmúlt évekkel szemben így az oktatóknak több idejük marad a felkészülésre, ami lehetővé teszi színvonalasabb szemináriumok kialakítását – vélekedett a Politikai Bizottság.

Mindemellett hangsúlyozták: „A színvonal emelése érdekében az egyes tantárgyakon belül változtatásokat kell végrehajtani. Az elmúlt években a filozófia tanításában a dialektikus és történelmi materializmus oktatásának egészére torzító hatással volt többek között a filozófiatörténeti megalapozás hiánya. E miatt kevés lehetőség volt a marxi–lenini filozófia és a Marx előtti filozófia közötti történeti egység és gyökeres különbség helyes megvilágítására. A filozófiatörténet oktatásának szükségességét támasztja alá az is, hogy csak így tudjuk hallgatóinkat történelmi gondolkodásra nevelni, s biztosítani a történelmi és logikai kifejtés egységét.”

„A politikai gazdaságtan oktatásában – az előző gyakorlattal szemben – ki kell szélesíteni a politikai gazdaságtan elmélet-történeti megal-

pozását, a közgazdaságtani gondolkodás fejlődését, s nagyobb helyet kell biztosítani különösen a modern polgári közgazdasági elméletek marxista bírálatának” – hívták fel a figyelmet, aláhúzva, hogy a tudományos szocializmus – amelyet kétéves előkészítő munka után az 1959-es tanévben vezetnek be – új tantárgy lesz az oktatásban.⁵⁸⁹

A forradalom előtti és utáni kommunista rezsimek hasonlóságára szolgáltatnak példát a következő mondatok is. Az MSZMP PB ugyanis emlékeztetett rá, hogy a „marxizmus–leninizmus alapjai” helyettesítésére szánt tudományos szocializmus kurzus előkészítésére az MDP Központi Vezetősége már 1956-ban határozatot hozott. Mint kifejtették, alapvető elképzelés, hogy a tanfolyamon belül megismertessék a nemzetközi munkásmozgalom fejlődését, kiemelt módon az SZKP történetét, valamint a kommunista pártok politikáját a különböző történelmi szakaszokban. „Jelentős helyet kívánunk biztosítani e tárgyon belül – a nemzetközi munkásmozgalommal szoros összefüggésben – a magyar munkásmozgalom történetének kialakulására, fejlődésére, az egyes szakaszok elemzésére” – erősítették meg.⁵⁹⁰

Az MSZMP vezetése nem kertelt: az ideológiai oktatással elsősorban világnézetet kívántak adni a hallgatónak, „hogy szocialista szakemberekké váljanak”. A személyi és egyéb problémák megoldásával szükséges elérni, hogy „a múlt fogyatékosai, az elkövetett hibák ne térhessenek vissza”, továbbá még komolyabb színvonalon, „revizionizmustól és dogmatizmustól mentesen oktassák a marxizmus–leninizmus elméletét” – állt a határozatban.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ A tudományos szocializmus oktatását a marxizmus–leninizmus tárgyainak keretében 1957-től vezették be az ELTE-n. „Az új tárgy oktatását az egyetem valamennyi karán központi, összegytemi tanszék látta el.” (ELTE Egyetemi Levéltár fond- és állagjegyzéke, repertórium. A Tudományos Szocializmus Tanszék [ÁJTK] története.)

⁵⁹⁰ Baráth–Feitl 2006.

⁵⁹¹ Uo.

A PB további célkitűzéseinek is hangot adott. Előírták, hogy folytatód-
nia kell a marxizmus–leninizmus szaktudományokba történő „behatolá-
sának”, eközben pedig elérendő célként tűzték ki, hogy az ideológiai kur-
zusokat a szaktárgyakkal egyenrangúként kezeljék a hallgatók. Ez utóbbi
egyébként évtizedeken keresztül, egészen 1989-ig megoldandó problémát
jelentett a hatalomnak, a központilag elvárt „siker” azonban mindvégig
elmaradt.

„Mindehhez arra van szükség, hogy az egyetemi pártszervezetek, a bu-
dapesti kerületi és a megyei pártbizottságok rendszeres segítséget adjanak
a marxista–leninista tanszékeknek, a minisztérium és a KB apparátusa fo-
kossa ellenőrző, irányító munkáját” – nyomatékosította a PB.

Mindezek nyomán a Politikai Bizottság július 2-i ülésén a következő
iránymutatásokkal élt.

„Az új tanévben a következő elvek szerint kell megszervezni egyeteme-
inken a marxizmus–leninizmus oktatását:

1. A marxizmus–leninizmus-oktatás óraszámát – az előző évi átlagos
440, illetve 360 órával szemben jelentősen kell csökkenteni. A csökkentés
mértékét a Művelődésügyi Minisztérium saját hatáskörében döntse el.
(Átlag 310, illetve 270 óra körül.)

2. Biztosítani kell, hogy a filozófia oktatásában az előző éveknél szé-
lesebb keretet kapjon a filozófiatörténet. Azokon az egyetemeken, ahol
történeti jellegű oktatás folyik, a filozófia óraszámának 40 százalékát, más
jellegű egyetemeken 20–25 százalékát kell a filozófiatörténet oktatására
fordítani. A politikai gazdaságtan tanításánál is nagyobb súllyal kell foglal-
kozni az elmélet-történeti résszel, különösen a modern burzsoá közgazda-
ságtan bírálatával.

3. Szakítani kell a szemináriumok iskolás, visszakérdező módszerével, s
magas színvonalú alkotó szemináriumokat kell kialakítani. A szeminárium
foglalkozásokon elsősorban a klasszikusok egy-egy önálló művét, kiemel-
kedő jelentőségű témák egy-két elvi tételét kell megvitatni. Egyes nehe-

zebb témáknál (politikai gazdaságtan) gyakorló jellegű, fakultatív foglalkozásokat lehet hirdetni. Csökkenteni kell a szemináriumok óraszámának arányát. A múltban szokásos 45–50 százalékos arányt kb. a tantárgyra fordított összidő 25–30 százalékára csökkentjük.

Az 1-2-3-as pontokban végrehajtandó változtatásokat az 1957/58-as tanévre szóló kísérleti jellegű intézkedéseknek kell tekinteni. A tanév végétével alapos értékelés alapján kell véglegesíteni, illetve módosítani az intézkedéseket. Az 1 éves tapasztalatokról szóló jelentést 1958. júniusban a Központi Bizottság Politikai Bizottsága elé kell terjeszteni.

4. A politikai gazdaságtan és filozófia mellett – az elmúlt évig oktatott »Marxizmus–leninizmus alapjai« helyett – a »Tudományos szocializmus« témakör oktatását kell előkészíteni 1959 őszére. E témakör oktatása a politikai gazdaságtan és filozófia után következnek. A tudományos szocializmus témakört a végleges kidolgozás után a Központi Bizottság Politikai Bizottsága elé kell terjeszteni jóváhagyás végett. E tantárgy színvonalasabb oktatása érdekében a jelenlegi oktatógárdát 25–30 hosszabb mozgalmi és oktatási tapasztalattal rendelkező, pártfőiskolát, egyetemet végzett vagy végző elvtárral kell kiegészíteni.

5. A marxista tanszékek feladatává kell tenni a jövőben, hogy a magyar és a nemzetközi munkásmozgalomban felmerülő időszéri elméleti kérdésekkel rendszeresen foglalkozzanak, ezekről előadásokat és ankétokat tartsanak a hallgatóknak. E célra órakeretük kb. 5 százalékát tartalékolják.

Az új tanév kezdetén a Művelődésügyi Minisztérium által készített terv szerint – a marxizmus–leninizmus oktatása keretében – előadás és szeminárium formájában foglalkozni kell az ellenforradalmi események által felvetett elméleti-politikai kérdésekkel, a pártkonferencia anyagával, valamint a nemzetközi munkásmozgalom időszéri kérdéseivel.

6. Az egyetemi oktatás színvonalának emelése érdekében a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztálya mellett 3 szakbizottságot kell létrehozni (filozófia, politikai gazdaságtan, tudomá-

nyos szocializmus) a legképzettebb vezető elvtársak bevonásával. Ezen túlmenően szoros kapcsolatot kell teremteni a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztálya és a Pártközpont Agit.-Prop. Osztálya között. Biztosítani kell, hogy az Agit.-Prop. Osztály adjon rendszeres elvi, módszertani segítséget, s az oktatási munka ideológiai és módszertani megbeszéléseire hívja meg a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztályának egy-egy munkatársát. A Magyar Tudományos Akadémia megfelelő intézetei, valamint a Párttörténeti Intézet adjanak segítséget a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztályának konzultációk, előadások, dokumentációk biztosításával, továbbá az oktatók tudományos munkába való bevonásával.

7. Az egyetemi előadások és tanszéki viták magasabb színvonalra emelése érdekében nagyobb számban kell bevonni vezető elvtársakat az egyes tanszékek munkájába, a tematika központi kidolgozásában előadások megtartására. Biztosítani kell, hogy magas marxista képzettségű, vezető beosztású elvtársak – akik jelenleg más munkaterületen dolgoznak – egész vagy fél státusszal egyetemi tanszékekre kerüljenek. Az erre vonatkozó személyi javaslatot a Művelődésügyi Minisztérium a KB Agitációs és Propaganda Osztályával (a továbbiakban: APO) egyetértésben terjessze a titkárság elé.

A Központi Bizottság Titkársága kérje fel a vezető ideológusokat, párt-, valamint állami funkcionáriusokat, hogy időről időre előadások és konzultációk tartásával segítsék az egyetemi politikai nevelőmunkát. A párthoz való hűség elmélyítése érdekében régi, munkásmozgalmi tapasztalattal rendelkező elvtársak szervezett formában folytassanak beszélgetéseket az egyetemi és főiskolai fiatalokkal.

8. A Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztálya egyik legfőbb feladatává kell tenni a marxista oktatók tudományos továbbképzésének megszervezését és ellenőrzését. A továbbképzést magas minőségű követelmények, egyéni, valamint kisebb kollektívák szoros

munkaterve alapján, szervezett munkára kell építeni, megfelelő segítés és ellenőrzés mellett. A tanszékvezetők személyükben legyenek felelősek tanáraik továbbképzéséért, fejlődéséért is. A továbbképzés eredményessége egyik biztosítékeként a marxista oktatók megterhelését csökkenteni kell. A kötelező óraszámot – az oktatás szükségletei szerint – a minisztérium szabja meg. Ennek megfelelően felül kell vizsgálni: nem túlzott-e az oktatói gárda 55 százalékos csökkentése. Gondoskodni kell arról is, hogy az egyes egyetemeken működő marxista oktatók az egyetem szaktárgyainak megfelelő továbbképzésben is vegyenek részt, hogy ezáltal is szorosabb kapcsolatot lehessen teremteni az ideológiai oktatásban a szakmai oktatással.

9. A Művelődésügyi Minisztérium készítsen javaslatot a Titkárság elé az egyetemi és főiskolai tanárok marxista–leninista oktatására vonatkozóan.

10. A hallgatóknak a következő tananyagokat kell felhasználni: a marxizmus–leninizmus klasszikusainak munkáit, elsősorban az alapvető műveket. A kapitalizmus politikai gazdaságtanánál, a szocializmus politikai gazdaságtanának egyes témáinál a szovjet tankönyvet; a szocializmus politikai gazdaságtana más témáinál és a tudományos szocializmus témakörnél a munkacsoportok által készített jegyzetet. A filozófia oktatásában a klasszikusok művei, jegyzetek és segédanyagként a nem marxista filozófusok műveiből összeállított szemelvények, s az elhangzott előadások alapján tanuljanak a hallgatók.

11. A Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztálya szüntesse meg a szocializmust építő országok hasonló munkaterületétől való elszigeteltségét, és a legrövidebb idő alatt építse ki kapcsolatait velük (tananyagok cseréje, kölcsönös tudományos tapasztalatcsere stb.). Biztosítani kell, hogy az oktatók és különösen a tanszékvezetők – személyes látogatásokat, tanulmányutakat tehessenek a baráti országokba – kölcsönösség alapján.

12. A Központi Bizottság Politikai Bizottsága küldje meg a határozatot az egyetemek és főiskolák MSZMP és KISZ intéző bizottságainak. A kom-

munista aktíva tárgyalja meg a határozatot. Az egyetemek és főiskolák kommunistái tekintsék elsőrendű politikai munkának a marxizmus–leninizmus oktatásával szembenálló nézetek elleni harcot.⁵⁹²

ÚJABB ÁTALAKÍTÁSOK A PESTI BÖLCSÉSZKARON

Az ELTE forradalom előtt szétválasztott bölcsészkarának egyesülését az új kommunista hatalom jóváhagyta, így 1957-ben már ezen a karon indult újra az oktatás. A megszűnő Lenin Intézet oktatási feladatait, oktatóit a Bölcsészettudományi Kar vette át.

Az ideológiai képzésre létrehozott, rektori irányítás alatt működő központi tanszékeket karokra telepítették. A bölcsészkar kapta a Dialektikus Materializmus és Logika Tanszéket, a Történelmi Materializmus Tanszéket és a Tudományos Szocializmus Alapjai Tanszéket, a Politikai Gazdaságtan Tanszék viszont egyelőre a jogi karon maradt.⁵⁹³

A Marxizmus–leninizmus Alapjai Tanszék neve „1957-ben változott Tudományos Szocializmus Alapjai Tanszékre, amikor az addig a rektor közvetlen irányítása alatt álló ideológiai tanszékek átkerültek a Bölcsészeti Kar keretébe, és ott is nyertek elhelyezést. A tudományos szocializmus, mint önálló szak oktatását 1960/61-ben vezették be az egyetemi oktatásban előbb nappali, majd esti és levelező tagozaton. Történelem szakos hallgatók vehették fel III. éves korukban másik szakjuk elhagyásával, majd később C szakként” – olvasható a Tudományos Szocializmus Tanszék történetéről szóló rövid összefoglalóban.⁵⁹⁴

⁵⁹² Uo.

⁵⁹³ Dr. Borsodi é. n.

⁵⁹⁴ A *Tudományos Szocializmus Tanszék története*. ELTE Egyetemi Levéltár fond- és állagjegyzéke, repertórium.

A filozófia tanszékek ugyancsak több változást értek meg a Kádár-rendszer alatt. 1957-ben két tanszék létesült, mégpedig a Dialektikus Materializmus és Logika Tanszék, valamint a Történelmi Materializmus Tanszék.⁵⁹⁵ 1961-ben került a Bölcsészettudományi Karra és lett tanszék a politikai gazdaságtan.⁵⁹⁶

1961-ben új tanterv jelent meg, amelyet fokozatosan vezettek be a hatvanas évek első felében. Persze ez is félig kötött, félig szabad tanterv volt. Félévenként meghatározták, hogy milyen tárgyakat szükséges felvenni, és miből kell kollokválni, ám lehetővé tették a szemináriumok és a speciális kollégiumok szabad felvételét. A heti óraszámot 22 órában maximálták, a 9. és a 10. félévben heti 10-ben. A legjobb hallgatók specializálódási lehetőségét 5-ről 10 százalékra emelték. Speciális tanulmányok között például a történelem mellé levéltárat vagy tudományos szocializmust lehetett választani. Valamelyest csökkent az úgynevezett általánosan kötelező tárgyak – így az orosz, a tudományos szocializmus, a politikai gazdaságtan és a történelmi materializmus – óraszámja. „Az oktatói szabadság a hirdetett előadásokban szabadabbá vált, de voltak tabunak számító témák, tehát a teljes tanszabadság nem következett be” – olvasható a bölcsészkar történetét bemutató tanulmányban.⁵⁹⁷

Olyannyira nem, hogy az APO 1962 áprilisában az SZKP XXII. kongresszusa anyagainak feldolgozásáról szóló feljegyzésben kemény elvárásokat támasztott a felsőoktatási intézményekkel szemben.⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ Dr. Borsodi é. n.

⁵⁹⁶ Uo.

⁵⁹⁷ Uo.

⁵⁹⁸ MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 7. ő. e. Feljegyzés az SZKP XXII. kongresszusa anyagainak feldolgozásáról.

AZ APO KÖRÜLTEKINTÉSÉRE LEHET SZÁMÍTANI

Az APO a Központi Bizottság apparátusának a részeként a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetőtestületi határozatai, valamint a KB mellett működő APB állásfoglalásai alapján látta el feladatát.

Az APO feladatkörébe tartozott, hogy elősegítse az állampárt politikájának elvi és gyakorlati érvényesülését a propaganda, agitáció eszközeinek a segítségével. Az MSZMP és a kormánysszervek döntéseinek, határozatainak ismertetése, megvilágítása mellett a tömegek mozgósításában és ideológiai, politikai nevelésében egyaránt fontos szerepet játszott.

Az APO elvi, politikai és módszertani útmutatást kidolgozva támogatta a párt- és tömegszervezetek feladatait, valamint összehangolta a megyei pártbizottságok agitációs és propagandamunkáját. Az osztály figyelemmel kísérte a lakosság hangulatát, továbbá szervezte, irányította a közvélemény vizsgálatát, s ezekről meghatározott időközönként jelentéseket készítettek. Az APO lényeges szerepet kapott a pártoktatásban, így irányította és ellenőrizte a pártiskolai tanfolyamokat is, valamint a Politikai Főiskola ellenőrzése mellett az egyetemi marxizmus–leninizmus oktatásának irányítása ugyancsak a feladata volt.

Az APO szorosan együttműködött a KB többi osztályával, továbbá részt vett a pártbizottsági üléseken, amelyeken a hatáskörébe tartozó témákat tárgyaltak. Megjegyzendő, hogy az elektronikus és az írott sajtó irányításával, felügyeletével ugyanúgy foglalkozott, mint a sajtó, televízió és a rádió anyagi, technikai kérdéseivel.

Az APO hatáskörébe tartozó szervezetek voltak a Politikai Főiskola, a Kossuth Kiadó, a Hazafias Népfront, a Magyar Nők Országos Tanácsa, az Országos Béketanács, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, az Állami Egyházügyi Hivatal, a Kormány Tájékoztatási Hivatala, az országos és a megyei sajtó, a Magyar Rádió és Televízió, valamint a Magyar Távíratok Iroda.

Az 1960-as években egy osztályvezető mellett három osztályvezető-helyettes és alosztályvezetők irányították az APO munkáját. Az 1960-as évek végén a Tömegpropaganda, az Oktatási, az Agitációs, az Információs és a Sajtó Alosztállyal működött.⁵⁹⁹

ACZÉL OKTATÓKKAL ÉS HALLGATÓKKAL KONZULTÁL

1962 áprilisában az APO a pártpropaganda részeként bizalmas tájékoztató jelentésében⁶⁰⁰ aláhúzta, hogy az SZKP legutóbbi kongresszusa⁶⁰¹ anyagainak feldolgozása még nem fejeződött be a felsőfokú oktatási intézményekben.

Az első pontban leszögezték, hogy a magyar egyetemeken, főiskolákon a „viták, beszélgetések középpontjában a szenzáció erejével ható politikai kérdések álltak”. Főként Sztálin személyi kultuszának, „a Molotov-csoport pártellenes tevékenységének” vagy az albán vezetők magatartásának bírálata alkották a hazai felsőoktatás berkeiben kipattant viták témáit.

„Az SZKP XXII. kongresszusa anyagai tanulmányozását az MSZMP Központi Bizottságának 1961. november 17-i határozata és a Politikai Bizottságnak a feldolgozás módjára vonatkozó utasítása szellemében igyekeztünk megszervezni” – írták. Az erről szóló irányelvekben a következőket hangsúlyozták: egyrészt a kongresszusi anyagok tanulmányozásával el kell érni, hogy annak főbb elméleti és politikai kérdéseit az oktatók és hall-

⁵⁹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. Agitációs és Propaganda Osztály (Társadalompolitikai Osztály), 1957–1989.

⁶⁰⁰ MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 7. ő. e. Feljegyzés az SZKP XXII. kongresszusa anyagainak feldolgozásáról.

⁶⁰¹ 1961. október 17–31. között Moszkvában ülésezett az SZKP XXII. kongresszusa.

gatók összefüggéseiben is megismerjék. Ez a feladat az adott intézmény vezetője, pártszervezete, a KISZ szervezete, a marxizmus–leninizmus tanszéke, valamint a Világnézeti Nevelési Bizottság közös politikai-szervező munkájával oldható meg. Míg az oktatók részére a helyi adottságok figyelembevételével elméleti konferenciák szervezését javasolták, addig a hallgatóknak előírták, hogy a második félév folyamán külön előadásokon és szemináriumokon tanulmányozzák a kongresszus anyagát, mégpedig összesen 16 órában.

Az APO anyagában leszögezték, hogy a kongresszus eszméinek megfelelő nivójú propagálása leginkább „a marxizmus–leninizmus-oktatók felkészültségétől, lelkes munkájától függött”. Komolyan segítette a felkészülést még a kongresszus előtt az SZKP programjáról, majd a kongresszus után felmerült kérdésekről tartott konzultáció. „Mindkettőt Nemes Dezső⁶⁰² elvtárs tartotta a marxizmus–leninizmus tanszékvezetők és az intézmények párttitkárai számára” – jegyezték meg.

Hozzáfűzték azt is, hogy több cikket lefordítottak és eljuttattak az intézményekhez, amelyek a XXII. kongresszuson szereplő elméleti-politikai kérdésekről, valamint a propagandamunkáról szóltak, például Mihail Szuszlovnak, az SZKP fő ideológusának írásait.

Örömmel nyugtázták, hogy a felsőoktatási intézmények túlnyomó többsége nagy gonddal szervezte meg az SZKP kongresszusi anyagainak a feldolgozását célzó munkát. „Csak néhány intézményben volt hiányos, késedelmes az előkészítő munka, ilyenek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi és Természettudományi Kara, valamint a pécsi Orvostudományi Egyetem” – szölte a dorgálás.

Sietve közölték az ellenpéldát is. „Egyedülálló módon oldotta meg a kongresszusi anyag feldolgozását a Marx Károly Közgazdaságtudomá-

⁶⁰² Nemes Dezső 1961 és 1965 között az MSZMP KB titkáráként többek között a Párttörténeti Intézetet és a párt elméleti folyóiratát, a *Társadalmi Szemle* szerkesztőségét felügyelte. Pályaképét lásd a NEB honlapján, a Tudástár menüpont alatt.

nyi Egyetem. A délelőtti tagozat évfolyamain közvetlenül a kongresszust követően, nem várva a minisztériumi utasításra, november és december hónapban szemináriumot iktattak be a hallgatók számára. Ezzel elérték, hogy a hallgatók érdeklődésének tetőpontján biztosítottak szervezett kereteket a kongresszus anyagainak megismeréséhez, megvitatásához” – lelkesednek. Ám közben figyelmeztettek is, hogy „a feldolgozásnak ez a gyors módja nem tette lehetővé néhány fontos kérdés alapos, sokoldalú megtárgyalását”. Így a második félévben a nem eléggé tisztázott, legtöbbet vitatott kérdések megvitatására külön előadásokat és szemináriumot iktattak be, például a személyi kultusz vagy a XXII. kongresszus tanításainak magyarországi alkalmazásáról.

A feldolgozás eddigi tapasztalatairól írva az APO örömmel nyugtázta: „A kongresszus eszméi minden eddigi politikai eseménynél jobban felkellették az érdeklődést, gondolkodásra és állásfoglalásra készítette” a felsőoktatási intézmények oktatóit és hallgatóit.

Hangsúlyozták, döntő módon hatott, hogy „több intézményben párt- és állami vezetők előadásokat, konzultációkat tartottak az oktatók és hallgatók számára”. Itt – mások mellett – kiemelik Nemes Dezsőt, Szirmai Istvánt⁶⁰³ és Aczél Györgyöt,⁶⁰⁴ mivel a velük történt konzultációk segítettek a vitás kérdések megértését, miközben „a tanulások felhasználására és alkalmazására ösztönöztek”.

A kincstári optimizmus, még inkább az elkenés szándéka tükröződik a tájékoztató jelentés azon mondataiban,⁶⁰⁵ amelyekben arról értekeznek,

⁶⁰³ Szirmai István 1959-től 1966-ig a kulturális KB-titkári posztot töltötte be. Pályaképét lásd a NEB honlapján, a Tudástár menüpont alatt.

⁶⁰⁴ Aczél György a művelődésügyi miniszter első helyetteseként (1958–1967) az inkább oktatáspolitikus miniszterek mellett a kultúrával kapcsolatos ügyekért felelt. Pályaképét lásd a NEB honlapján, a Tudástár menüpont alatt.

⁶⁰⁵ MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 7. ő. e. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály iratai, 1962. Feljegyzés az SZKP XXII. kongresszusa anyagainak feldolgozásáról.

hogy „a vitákat a nyílt és őszinte légkör, a kérdések bátor feltevése” jellemezte. Ugyanakkor számos probléma is jelentkezett.

Nyomatékosították, hogy a szovjet pártkongresszus idején és az azt követő hetekben a viták előterében a személyi kultusz, valamint „az azzal összefüggő törvénysértések tényeinek feltárásával kapcsolatos problémák álltak”. Felhívták a figyelmet, hogy akadtak gyakran feltett kérdések. Számosan firtatták, hogy a jelenlegi szovjet vezetők miért nem tárták fel már Sztálin alatt a személyi kultuszból fakadó hibákat. Érdeklődtek arról is, miért csupán most hoztak határozatot Sztálin hamvainak a mauzóleumból történő áthelyezésére. Többen nem mentek el amellett sem szó nélkül, hogy mi tette szükségessé a személyi kultusz ilyen éles bírálatát. „Ezek a kérdések túlnyomórészt jóindulatú tájékoztatlanságból fakadtak. Felmerültek olyan álláspontok is, amelyek helytelenítették a hibák nyílt feltárását, Sztálin tevékenységének értékelését egyoldalúnak, túlzónak tartották. A Szovjetunió tekintélyének védelmében ezt olyanok is hangoztatták a szakoktatók közül, akik korábban revizionista nézeteket vallottak” – árnyalta a képet az APO, megnyugtatva az MSZMP-s kedélyeket azzal, hogy a személyi kultusszal kapcsolatos diskurzusokban nagyrészt helyeselték a résztvevők a szovjet pártkongresszus állásfoglalását, sőt, „a helytelen nézeteket vallókat” sikerült nézeteik feladására bírni.

A tovább folyó vitákban a szakoktatók a személyi kultusz okaival, elkerülhetőségével foglalkoztak. A körökben leggyakrabban elhangzó kérdés a következő volt: mi a biztosítéka, hogy elkerüljék a személyi kultusz megismétlődését?

A másik problémakör, amely szintén élénk vitákat váltott ki, az albán vezetők bírálata volt. „Gyakran felmerült az a kérdés, hogy nem sértettük-e meg az internacionalizmus elvét, megtettünk-e mindent a szakítás megakadályozására. A tények megismerése nyomán az albán kérdés egyre inkább háttérbe szorul” – fejtegették.

Ugyanakkor a „szektás baloldali hibák bírálatának nyomán felmerültek a revizionistákat mentegető nézetek is, így pl., hogy sok kérdésben igazuk volt a jugoszlávoknak, nem lenne-e szükség revízió alá venni az őket ért bírálatokat”. Ráadásul rögzítették, hogy „néhány esetben nehezen értették meg azt a kérdést, miért jelent nacionalizmust a jugoszláv és albán vezetők magatartása”.

„POLITIKAI NEVELŐ FELADATOKAT KELL SZOLGÁLNI”

Az APO leírása szerint a felsőfokú oktatási intézményekben szinte egyöntetűen elfogadták a kongresszusnak a békés egymás mellett éléssel kapcsolatos álláspontját, ám ennek realitásával és megvalósíthatóságával szemben meglehetősen sok kétely merült fel.⁶⁰⁶

„Akadtak olyan vélemények is, amely szerint a békés egymásmellett [sic!] élés politikája a faszizmus erősödéséhez vezet. A feldolgozás során az eddigieknél mélyebben sikerült megértetni, hogy a békés egymásmellett élésért, a leszerelésért folytatott harc az osztályharc egyik fő formája körünkben” – bizonygatták.

A további tapasztalatokról szólva kijelentették, hogy mind többen felismerik, hogy az SZKP kongresszusának jelentősége „mindenekelőtt a kommunizmus építése konkrét programjának kidolgozásában és elfogadásában van”. Ám figyelmeztettek, hogy néhány intézményben felütötte fejét az a nézet, amely szerint „az ipari érettség fokán lassulni fog a Szovjetunióban is a fejlődés üteme s ezért nem fogja utolérni a kitűzött időre az USA gazdaságát”. Az agráriumot illetően pedig elhangzottak olyan vé-

⁶⁰⁶ Uo.

lemények, hogy a szektor nem tudja teljesíteni a tervet. „Ezek a kérdések azonban nem keltettek szélesebb körű vitát, eléggé egyöntetű elutasításra találtak” – zárták rövidre a kérdést.

Ugyanakkor megjegyezték, hogy „az érdeklődés középpontjában a kommunista elosztás megvalósításának módja, az új ember kialakításának lehetősége és a kommunista erkölcs általánossá válásával kapcsolatos kérdések állnak”. Érdekes módon hozzátették: nem vitatható ugyan, hogy ezen felvetések túlnyomó része jóindulatú, ám jellemző, hogy ezek megvalósíthatóságában komolyan kétkednek, mivel megannyian utópiának vélik „a munka élet-szükségletté válását”, a kapzsiság vagy az önzés felszámolását.

Megemlítették, hogy „a kommunista világnézetű és kommunista erkölcsi normák szerint élő ember kifermálásával” összefüggésben számos alkalommal felvetődik az oktató-nevelő munka. Ám, minő szomorúság, „az új ember kialakítását” leginkább csupán iskolai feladatnak tartják, nem számolva a társadalmi fejlődéssel való kapcsolatával, valamint „a kommunizmus anyagi-technikai bázisának” és termelési viszonyainak kialakításáért vívott harccal – panaszkodott az APO.

Érkezett a magyarázat is a szokásos önkritikával és az ellenség ostorázásával: kifejtették, hogy a propagandamunkában még keveset foglalkoztak ezen témákkal, amelyek elméletileg sem eléggé kiérleltek, ráadásul „ezen a területen a legmélyebb a kispolgári gondolkodás és a burzsoá eszmék befolyása”.

Mindazonáltal az APO megvonta a párt számára pozitív mérleget: a viták nyomán arra jutottak, az SZKP XXII. kongresszusa anyagainak tanulmányozása jelentősen hozzájárult a felsőoktatási intézmények oktatóinak és hallgatóinak politikai fejlődéséhez. Külön örömmel tartották, hogy a kongresszus eszméivel a túlnyomó többségük egyet is ért. Mi több, „a szektás, dogmatikus, valamint a revizionista nézetekkel szemben” a szovjet

pártkongresszus álláspontját gondolják helyesnek. S ami a legfontosabb: mindezek nyomán erősödött a Szovjetunió tekintélye, megbecsülése.

A XXII. kongresszus tanulságainak magyarországi alkalmazása kapcsán az APO aggodalmának is hangot adott. Megjegyezték, hogy jóllehet a kongresszus fő politikai irányvonalával való egyetértés a jellemző, néhány esetben előbukkantak „szektás nézetek” is. „Pl. Sztálin egész elméleti munkájában a leninizmus alapján állt – hangoztatta az egyik marxizmusoktató, aki korábban is több kérdésben szektás nézeteket vallott” – szölt az APO panasza, amelyet „megfejeltek” azzal, hogy hangsúlyozták: a szakoktatók jelentős hányada még mindig hiányos marxista ismeretekkel bír. Sőt, egyes egyetemi-főiskolai szakoktatói vélemények szerint a személyi kultusz „orosz sajátosság”, ráadásul azt „az orosz nép vérmérsékletéből származtatta az egyik felszólaló”.

„A Szovjetuniókn minden áron el kell kerülnie a háborút, inkább fel kell adnia Kubát” – hangozott egy másik „botránys” kijelentés. Kedvező fejleménye viszont a vitáknak, hogy abba, a helytelen nézeteket cáfolandó, nem párttag szakoktatók is bekapcsolódtak – tették hozzá a jelentésben.

Ugyanakkor a diákság számára jellemzően komoly gond az irodalom feldolgozása, mivel azt terjedelmi okokból még a felsőbb évfolyamok hallgatói számára is nehéz áttekinteni, az alsóbb évfolyamokra járók pedig „megfelelő marxista előképzettség híján” számos témát még nem látnak át – hangozott a panasz.

A marxizmus oktatók nem mindenhol számoltak az évfolyamok közötti különbséggel – vélekedett az APO, amely szerint olykor ezért nem sikerült „közelebb hozni a hallgatók színvonalához a kongresszus főbb politikai eszméit”. Ez – vélték – részben annak tudható be, hogy az oktatók nem értették meg a kongresszusi anyag feldolgozásának a célját, tudniillik, hogy „annak elsősorban politikai nevelő feladatokat kell szolgálnia”. Az állami szint sem kerülte el a kritikát: a fentiek tisztázásához ugyanis „a

feldolgozás megkezdése előtt a Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztály sem” adott elegendő segítséget – fejtették ki a jelentésben.

Mindezek következtében az APO több feladatot is előírt. A jelentésben egyrészt leszögezték, hogy a felsőoktatási intézményekben továbbra is szükséges ellenőrizni, segíteni a szovjet pártkongresszus anyagainak feldolgozására irányuló munkát. „A Felsőoktatási Főosztály nyújtson segítséget a meglévő szervezetlenségek kiküszöböléséhez [Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar és Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar]” – figyelmeztettek. Ezenfelül felszólították a Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztályt, nyújtson támogatást, valamint adjon ösztönzést „a felmerült ideológiai kérdések megoldására irányuló viták kibontakoztatásához, tanulmányok, cikkek írásához”.

Felhívták a figyelmet arra is, hogy a XXII. kongresszus eszméinek a tananyagokba való beépítése érdekében át kell dolgoztatni a marxizmus–leninizmus oktatásának programjait, továbbá meg kell vizsgálni, hogy a szaktárgyak programjaiba „erőltetés nélkül” miképpen lehet beleilleszteni az SZKP-kongresszus tanulságait.

Az APO emellett nyomatékosította, hogy a feldolgozás tapasztalatai alapján szükséges kimunkálni a hasonló jellegű feladatok megoldásának a módszerét, elsősorban azért, mert a következő esztendőben az MSZMP-t ugyanilyen helyzet elé fogja állítani saját kongresszusi határozatainak feldolgozása.⁶⁰⁷

⁶⁰⁷ Uo.

HAZAI TEREPEN, ÉBEREN

1963 májusában a Művelődésügyi Minisztérium már jelentésben összegezte az MSZMP VIII. kongresszusa⁶⁰⁸ anyagainak a felsőoktatási intézményekben történő feldolgozására vonatkozó tapasztalatait.⁶⁰⁹

A Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztály jelentése szerint az állampárt kongresszusának anyagát a vonatkozó minisztériumi irányelvek alapján, „a párthatározatnak megfelelő tematika szerint, az intézmények sajátos körülményeit figyelembe vevő formákban dolgozták fel a felsőoktatási intézmények oktatói és hallgatói”. A pártkongresszus határozataiba foglalt leglényegesebb elméleti, politika kérdések megismertetését és megértését célzó munka összességében sikeresnek bizonyult.

Az MSZMP kongresszusi anyagának megismertetése és vitája a hallgatók körében külön szemináriumokon és a marxizmus–leninizmus oktatása keretei között történt – olvasható a dokumentumban. Mint megjegyezték, a hallgatók felkészültsége meglehetősen változatos képet mutatott, olyannyira, hogy a jelentés szerint csupán a kisebb részük tanulmányozta alaposan a kongresszus dokumentumait. A többség csak átfutotta az anyagot, „sokan csak a rádióban, a sajtóban szereplő kérdések, vagy a saját tapasztalataik, élményeik alapján vettek részt a vitákban” – szölte a figyelemztetés.

Ám örömhírrrel szintén szolgálunk, megemlítvén, hogy a marxizmus–leninizmus tanszékeknek, az MSZMP- és KISZ-szervezeteknek, továbbá az intézmények vezetőségének sikerült a kongresszusi anyagokat megértetnie. A hallgatói szemináriumok résztvevői túlnyomórészt aktívnak bizonyultak, sőt, nemegyszer szenvedélyes viták bontakoztak ki például arról, mi a mércéje a szocializmus teljes felépítésének.

⁶⁰⁸ Az MSZMP VIII. kongresszusa 1962. november 20–24. között ülésezett.

⁶⁰⁹ MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 8. ő. e. Jelentés az MSZMP VIII. kongresszusa anyagai feldolgozásának tapasztalatairól a felsőoktatási intézményekben.

Mint írták, a szocializmus teljes felépítésének feltételét sokan a fejlett kapitalista országok színvonalának túlszárnyalásában, a magánszektor felszámolásában és a termékbőség megteremtésében látják. Vita bontakozott ki arról, mennyi időre van szükség mindehhez. „Felmerült az a kérdés, miért szocialista köztársaság az NDK és Csehszlovákia, és miért nem nevezzük annak a Magyar Népköztársaságot” – idézték meg a vívódókat.

A dokumentum olvasóit megnyugtatták: a mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségességével egyetértettek a hallgatók, mivel látták a nagyüzemi mezőgazdaság perspektíváját. Ezen kérdéskörrel polemizálva viszont felmerült olyan nézet is, amely szerint nem kell hangsúlyozni, hogy nem önkéntes átszervezés történt; annak végrehajtása elkerülhetetlen volt, ám nem az önkéntesség keretei között zajlott. „Gyors volt az átszervezés üteme, nem volt eléggé megalapozva, ezért nagyon sok a gyenge termelőszövetkezet” – hangzott az önkritika. Emellett felvetődött az a kérdés is, mikor lehet elérni, hogy a tsz-tagok hasonlóan dolgozzanak, mint korábban az egyénileg gazdálkodó parasztok.

Kiderült, hogy az ipar átszervezésével kapcsolatos kérdések körül sok a zavar. A hallgatók körében ráadásul a KGST-vel kapcsolatban lángoltak fel a legszenvedélyesebb viták. A felmerült kételyeket azonban nem sikerült a megfelelő mértékben eloszlatni, így a jövőben erre nagyobb gondot kell fordítani – áll a dokumentumban. A hallgatók túlnyomó többsége egyetértett ugyan azzal, hogy „a világszínvonal eléréséhez” szükségeltetik „a specializálódás és a kooperáció kifejlesztése”, de általános véleményként jelent meg, hogy nem látják Magyarország helyét és szerepét a KGST-ben. Elhangzottak olyan vélemények, amelyek szerint Magyarország előnytelen helyzetben van.

A szemináriumok során több kérdés is jellemzőnek bizonyult. Felvetődött, nem fejlődik-e majd egyoldalúan a magyar népgazdaság, hogy hazánk miért nem villamos energiát kap a Szovjetuniótól „a timföld kiszálítása helyett”, és nem hoz-e túl nagy áldozatot „a bauxitszerződés kereté-

ben”. A hallgatók azt is firtatták, az ország miért olyan gyártmányokat ad át, amelyek világhírűek. Elszórtan felvetődött, hogy Magyarország miért szállít uránt a Szovjetunióba, miközben ez semmiképpen sem tekinthető gazdaságosnak. Meglehetősen elterjedt véleménynek számított, hogy hazánk képvisellete a KGST-n belül gyenge, ráadásul valamilyen kérdés kapcsán még mindig felvetődött „Erdély ügye” – panaszkodott a dokumentum szerzője.

„TISZTÁZATLAN NÉZETEK” AZ AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDAMUNKÁBAN

Hogy a párt szempontjából kedvező fejleményekről is szó essék, megpendítették: egyes budapesti egyetemeken és főiskolákon a hallgatók 90 százaléka elolvasta Hruscsov beszédét, és azonosultak azzal az állásponttal, amely szerint a személyi kultusz bírálata címén nem lehet torz képet festeni a valóságról sem a Szovjetunióban, sem Magyarországon.⁶¹⁰

Ugyanakkor felmerült a pártosság és a művészeti szabadság viszonyának kérdése. Számos hallgató kifejtette, hogy fél az adminisztratív intézkedésektől, mert azok visszavezethetnek a dogmatikus módszerekhez, mások viszont úgy látták, túl messzire engedték a különböző irányzatokat.

Összefoglalva a hallgatók körében végzett munka eredményeit, a következő megállapítások születtek: „A hallgatók túlnyomó többsége helyesli pártunk politikáját, a VIII. kongresszus beszámolóit, határozatait” – áll a jelentésben. A „helytelen” nézetek túlnyomó többségét általában maguk a hallgatók cáfolták meg a viták során, de egyértelművé vált, hogy egyes ideológiai, politikai és gazdasági kérdésekben „erőteljesen hatnak káros

⁶¹⁰ Uo.

burzsoá nézetek, különösen a nacionalista eszmék”. Úgy tapasztalták, „az ellenséges ideológiai áramlatok hatása összefonódott a jóindulatú, a helyzetet nem ismerő feltevésekkel”. Ráadásul jó néhány alkalommal érzékelhető volt a Szabad Európa, az Amerika Hangja és más nyugati rádiók „ellenséges propagandájának” a hatása.

A jelentés készítői arra jutottak, hogy a kongresszusi anyagok feldolgozása után is maradtak még „tisztázatlan nézetek”. Ilyen volt egyrészt a nemzetközi kommunista mozgalmon belüli ellentétek, különösen az SZKP és a Kínai Kommunista Párt közötti vita megoldása, másrészt a Magyarország KGST-n belüli helyzetével, harmadrészt pedig a művészet pártirányításával kapcsolatos polémia. „Ezekből következik, hogy agitációs és propagandamunkánkban az elkövetkező időkben különös gonddal kell foglalkoznunk a felsőoktatási intézmények hallgatói körében e kérdésekkel” – adták ki az egyik fő feladatot.

Persze a feldolgozás módszerét illetően is javaslattal élnek. A jelenlegi metodust, amely több lehetőséget biztosít „a formák rugalmas megoldásához”, az intézményvezetők jónak gondolták, mindazonáltal több tanészkezető újfent hangoztatta, hogy a hasonló anyagok feldolgozását ne az ideológiai oktatás keretében, hanem az MSZMP- és KISZ-szervezetek révén oldják meg; a marxizmus–leninizmus óráin belül csupán azokat a témákat dolgozzák fel, amelyek szerves kapcsolatban állnak a tananyaggal.

SZIRMAI ÉLÉNKEN FIGYEL

1963 szeptemberében Szirmai István által felügyelt bizalmas tájékoztató jelentés készült az MSZMP szervezeti struktúrájában is megmaradt APB részére, mégpedig a marxizmus–leninizmus tankönyvek készítésének a

lehetőségeiről.⁶¹¹ Ebben az áll, hogy az APO az APB-től 1962-ben kapott feladatnak megfelelően megfontolta annak lehetőségét, hogy a marxizmus–leninizmus egyes szakágaiból, magyar szerzőktől „magas színvonalú tankönyvek” lássanak napvilágot. Az illetékes szervekkel megvitatta a kérdést, az APO arra az álláspontra jutott, hogy a már meglévő legjobb egyetemi, valamint pártfőiskolai jegyzetekre támaszkodva is csupán fokozatosan lehet előrelépni. Ugyanis a marxizmus–leninizmusnak nem minden szakágában vannak meg a kellő feltételek magas színvonalú tankönyvek elkészítésére. „Egyértéző álláspont alakult ki a tekintetben is, hogy a leg-sürgősebb a készülő Magyar Munkásmozgalom története mellett a szocializmus politikai gazdaságtana magyar tankönyvének elkészítése” – egyértelműsítették. Hozzáfügték, hogy a fentieket szem előtt tartva a következő lépések történtek: „A Művelődésügyi Minisztérium, a KB Tud. Kult. és az Agit. Prop. Osztály jóváhagyásával megalakult egy szerkesztőbizottság neves közgazdászokból és az elfogadott tematika alapján megkezdte a szocializmus politikai gazdaságtana tankönyv fejezeteinek készítését” – adták hírül a pártállam számára kedvező fejleményt. E tankönyv megjelenését 1965-re prognosztizálták.

Az APO ígéretet tett arra, hogy a Marx Károly Közgazdasági Egyetem szerzői kollektívája 1963 októberére elkészít „egy igényes egyetemi jegyzetet”, méghozzá *A kapitalizmus politikai gazdaságtana* címmel. Ezt követően az 1963/64-es oktatási évben széles körű vitára bocsátják a könyvet, hogy az átdolgozott változatot 1965-re a Kossuth Kiadó tankönyvként megjelentethesse.

Ugyanakkor leszögezték, hogy egyelőre nem tekinthető biztosítottnak a marxista filozófia egészéről szóló, egységes tankönyv megírása, azonban jó esélyek vannak egy történelmi materializmus tankönyv elkészítésére. Közölték, hogy a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus–leninizmus

⁶¹¹ MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 12. ő. e. 1963. szeptember 18.

Osztályának feladata, hogy javasoljon „szerzői kollektívát” 1963 decemberéig, hogy 1966-ra elkészüljön a megvitatott tankönyv. Mindemellett hangsúlyozták: „A tudományos szocializmus tárgya és tematikája körül kialakult nemzetközi és hazai viták miatt, jelenleg nincs meg a lehetősége az e tárgyból készítendő tankönyv megírásának.”

Jó hírként tálták viszont, hogy a marxista etika egyetemi oktatásának megkönnyítése érdekében az ELTE filozófiai szerzői kollektívája 1963 őszére jegyzetet készít. Mint írták, a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus–leninizmus Osztálya és a Kossuth Kiadó megbízást kapott arra, hogy „széleskörű vitára bocsájtja [sic!] a jegyzetet”, hogy eldönthessék, összeálítható-e abból egy színvonalas tankönyv.

A bizalmas tájékoztató jelentésben emellett sem mentek el szó nélkül, hogy a tankönyvkészítés fenti lépésein kívül az APO megállapodott a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus–leninizmus Osztálya, a Pártfőiskola és a Budapesti Esti Egyetem vezetőivel, hogy redukálják a forgalomban lévő jegyzetek számát, és ahol lehet, az oktatást segítő anyagát átveszik egymás anyagát.

A Kossuth Kiadó külön megbízásokat is kapott. Az 1963 őszén megjelenő színvonalasabb marxista–leninista esti egyetemi jegyzetekről és más marxista oktatási anyagokról anketákat, vitákat kellett szerveznie, és javaslatot tennie az APO-nak „a legjobbaknak tankönyvként való kiadására”, például a nemzetközi munkásmozgalom története témakörében. Másrészt a kiadónak ki kellett írnia egy pályázatot, amelynek célja az volt, hogy – a szélesebb körű tömegpropaganda és a tömegoktatás érdekében – a marxizmus egyes szakágaiból rövidebb, népszerű kézikönyvek, összefoglaló művek szülessenek.

Az APO tájékoztatása szerint olvasókönyvet adtak ki, hogy „a marxizmus–leninizmus klasszikusait” lehessen tanulmányozni. S végül, de nem utolsósorban: a Kossuth Kiadó, a propagandamunkát támogató, tervbe vette több összefoglaló mű és lexikon megjelentetését is. Példaként

említettek munkásmozgalmi lexikonokat, valamint gazdaságpolitikai, erkölcsi kérdésekkel foglalkozó műveket egyaránt. „A felsoroltakat olyan kezdeti lépéseknek tekintjük, amelyeket 1964-ben újabbak követnek a feltételek megteremtése és újabb tankönyvek összeállítása érdekében” – összegzett az APO.⁶¹²

A magyarországi marxizmus–leninizmus tanszékek közös tudományos ülészakot is tartottak, amelyről a Művelődésügyi Minisztérium tájékoztott.⁶¹³ A Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztály tette közzé, hogy 1964. február–márciusban a minisztérium megrendezi a felsőoktatási intézmények marxizmus–leninizmus tanszékeinek közös tudományos ülészakát. Hangsúlyozták, ennek célja, hogy elősegítse az MSZMP VIII. kongresszusán előtérbe került elméleti, politikai kérdések megoldását, továbbá „az elmélet fejlődését akadályozó dogmatikus és revizionista maradványok felszámolását”. Ugyanakkor ösztönözni kívánták az oktatók tudományos tevékenységét és vitakészséget, górcső alá véve a legidősebb témákat. Remélték, mindez elősegíti az oktató-nevelő munka színvonalának emelését, valamint „a marxizmus–leninizmus eszmei offenzívája” kibontakoztatását. Az ülészak feladataként jelölték meg azt is, hogy támogassa „a társadalomtudományok legfontosabb időszéri problémáinak és az osztyárharc egyes napirenden lévő feladatainak összekapcsolását”.

⁶¹² Uo.

⁶¹³ MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 8. ő. e. Tájékoztató a magyar marxizmus–leninizmus tanszékek közös tudományos ülészakáról [1963].

AZ ESZMEI OFFENZÍVA MÁSHOGYAN FOLYTATÓDIK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a Dialektikus Materializmus és Logika Tanszék, valamint a Történelmi Materializmus Tanszék 1966-ban Filozófia Tanszék néven egyesült, majd 1973-ban szétváltak Filozófia I., Filozófia II., Filozófiatörténet, Logika Tanszékekre.⁶¹⁴ A Filozófia Tanszékhez került az ötvenes évek „száműzetése” után csoportként újjáalakult szociológia is, amely 1970-ben önállósult tanszékként.⁶¹⁵

1966–1967-ben az APB behatóan megvizsgálta az egyetemi-főiskolai marxizmus–leninizmus-oktatás fejlesztésének a lehetőségét. A Marxizmus–leninizmus Oktatási Főosztály 1967 tavaszán előterjesztéssel rukkolt elő, mégpedig az egyetemi-főiskolai ideológiaoktatás új tematikáit illetően.⁶¹⁶

A dokumentumban emlékeztettek rá, hogy az APB 1966. január 26-i ülésének állásfoglalása szerint az egyetemi-főiskolai ideológiai oktatás korszerűsítése érdekében szükséges megújítani a tematikákat, a programokat és a tananyagokat.

A marxista–leninista társadalomtudományok erősödése, Magyarország termelési viszonyainak belső fejlődése „és ezzel kapcsolatban a gazdasági mechanizmus átfogó reformjának kidolgozása”, továbbá az oktatási tapasztalatok növekedése lehetővé tette, hogy az APB állásfoglalása szerint megfelelő javaslat készüljön a tematikák és programok jelentős továbbfejlesztésére – áll az előterjesztésben.

A javaslatok többek között arra irányultak, hogy az ideológiai oktatás a marxizmus–leninizmussal szemben álló, illetve attól eltérő, aktuálisan ható nézetekkel harcoljon, ne az 50–100 évvel korábbiakkal. Nyomatékosí-

⁶¹⁴ Dr. Borsodi Csaba: *Az ELTE Bölcsészettudományi Karának története.*

⁶¹⁵ Uo.

⁶¹⁶ MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 72. ő. e. Marxizmus–leninizmus Oktatási Főosztály előterjesztés az egyetemi-főiskolai marxizmus–leninizmus-oktatás új tematikáira, 1967. április 11.

tották, hogy a mellékelt tematikajavaslatok irányvonalát kívánják érvényesíteni minden felsőoktatási intézményben. Persze az APB állásfoglalásának megfelelően a különböző oktatási intézménytípusok jellegéhez igazodva készült el a marxizmus–leninizmus tárgyak programja. A konkrét javaslat is megszületett, egészen pontosan a tantárgyak – politikai gazdaságtan, filozófia és a tudományos szocializmus – tematikáit illetően.⁶¹⁷

„A SZOCIALISTA FORRADALOM ELMÉLETÉNEK ALAPKÉRDÉSEI”

A politikai gazdaságtan tantárgyat egyrészt „a kapitalizmus politikai gazdaságtana”, másrészt „a szocializmus politikai gazdaságtana” elemekre bontották.

A kapitalizmus politikai gazdaságtana körébe sorolták a következő témákat is: áru, érték, pénz; a kapitalizmus kialakulása és lényege; tőke és értéktöbblet; társadalmi termék és nemzeti jövedelem; a tőke felhalmozása; a tőkés termelési mód fejlődési szakaszai; profit és termelési ár; monopolprofit és monopolár; kölcsöntőke és hitel; pénzforgalom a kapitalizmusban; kereskedelmi tőke és profit; földjádék, agrárviszonyok a kapitalizmusban; a kapitalista világ gazdasági rendszer; a társadalmi tőke újratermelésének feltételei; túltermelési válságok a kapitalizmusban; gazdasági növekedés és válságok a második világháború után; a munkásosztály helyzete a kapitalizmusban; a monopolkapitalizmus helye a tőkés társadalom fejlődésében.

A szocializmus politikai gazdaságtana tematikája jórészt a következőket jelentette: a szocialista termelési mód kialakulása és fejlődése; a kapita-

⁶¹⁷ Uo. Javaslat a marxizmus–leninizmus tantárgyak tematikáira, 1967. április 11.

lizmusból a szocializmusba való átmenet törvényszerűségei; a szocializmus alapjainak lerakása és teljes felépítése; a szocialista termelési viszonyok általános vonásai; a bővített újratermelés; tervgazdálkodásunk rendszere (a gazdasági mechanizmus); a szocialista országok nemzetközi gazdasági kapcsolatai; a szocialista világgazdaság rendszere; a KGST; a két világrendszer közötti gazdasági kapcsolatok; a két világrendszer gazdasági versenye.

A filozófiához sorolták egyrészt a bevezetés a marxista–leninista filozófiába, másrészt a dialektikus materializmus, harmadrészt a történelmi materializmus tananyagát.

A bevezetés a marxista–leninista filozófiába a következőkből állt: a marxista filozófia közvetlen filozófiatörténeti előzményei; a marxista filozófia kialakulása és általános jellemzése; Marx és Engels filozófiai munkássága 1871 után; a polgári filozófia hanyatlásának kezdete; a polgári filozófia fő irányzatai az első világháború előtt; a marxista filozófia lenini szakasza; a polgári filozófia jelenkori fő áramlatai.

A dialektikus materializmus tárgyhoz a világ anyagisága, az anyag és tudat, a világ anyagi egysége, valamint a megismerés témakörei tartoztak. A történelmi materializmus legátfogóbb kategóriái a következők voltak: a társadalmi determinizmus és az emberi tevékenység; a társadalmi élet meghatározó tényezőinek problémája; a társadalmi lét kategóriája; a társadalom anyagi életének egyes filozófiai kérdései; az érdek problémája; a társadalmi tagozódás fő formái; a társadalmi hatalom kérdése; a társadalmi intézmények és főbb formáik; a társadalmi változások egyes problémái; a társadalmi tudat és fő formái; a társadalmi haladás problémája.

A tudományos szocializmus „címke” alá a következők kerültek: a szocialista forradalom elméletének alapkérdései; a munkásosztály történelmi hivatása; a proletariátus önálló osztállyá szerveződése; a forradalmi párt, a munkásosztály hatalmáért folytatott harc elméleti-politikai kérdései; a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet; a szocialista világforradalmi folyamat megindulása; a nagy októberi szocialista forradalom győzelmé-

nek világtörténelmi jelentősége; a szocialista forradalom népi demokratikus útja; a szocialista világforradalmi folyamat jelenlegi szakaszának fő kérdései; a szocializmus építésének társadalmi-politikai kérdései; a szocialista-kommunista társadalom lényege; a munkásosztály államhatalmi rendszere; a szocializmus építése a szocialista világrendszer kialakulásának és fejlődésének keretei között; a szocialista forradalom győzelméért vívott harc és a szocializmus építése Magyarországon.⁶¹⁸

IDEOLOGIAI OKTATÁS: ÁTSZERVEZVE

1971-ben az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar a nappali tagozatos képzés szempontjából összehasonlította az 1963-ban és 1970-ben kiadott tanterveket.⁶¹⁹ Eszerint 1963-ban és 1970-ben politikai gazdaságtanból ugyanannyi előadást írtak elő, a gyakorlati órák száma viszont minimálisan csökkent hét év alatt. Filozófiából az előadások és a gyakorlati órák száma sem csökkent. Tudományos szocializmusból kevesebb előadást tartottak, növekedett viszont a gyakorlati órák száma.

A jogi kari Tudományos Szocializmus Tanszékét 1972-ben állították fel. Az ezt megelőlegező, 1971. június 29-i rendkívüli kari ülésen⁶²⁰ a fő napi-rend az „Önálló Tudományos Szocializmus Tanszék létesítése az Állam- és Jogtudományi Karon” címet viselte.

⁶¹⁸ Uo.

⁶¹⁹ ELTE Egyetemi Levéltár. Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései, 1971. június 1.; Meghívó a Kari Tanács ülésére; Melléklet – Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar nappali tagozata részére az 1963-ban és 1970. évben kiadott tantervek összehasonlítása.

⁶²⁰ ELTE Egyetemi Levéltár; Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései, 1971. június 29.; Jegyzőkönyv az Állam- és Jogtudományi Kar 1970–71. tanévi II. rendkívüli üléséről.

Az önálló tanszék létrehozása mellett többek között azzal érveltek, hogy az ideológiai és a szakmai tárgyaknak minél jobban harmóniába kell kerülniük. Márpedig ha a szakmai oktatás kereteibe kiválóan beleilleszke-
dik az ideológiai tárgyak anyaga, akkor az „jelentős segítséget” nyújt „az állami, jogi jelenségek jobb megértéséhez”.

Mindezeket az elvárásokat hangsúlyosan megfogalmazták egy 1970-es művelődésügyi miniszteri utasításban,⁶²¹ amelyben a képzési célok között leszögezték: „Az állam- és jogtudományi karokon olyan szakembereket kell képezni, akik ismerik a társadalomban érvényesülő – a marxizmus–leninizmus által feltárt – alapvető objektív törvényszerűségeket.”

Az állam- és jogtudományi karok tantervi irányelveihez tartozó mellékletben a záróvizsga jellegét is rögzítették. Eszerint politikai gazdaságtanból, filozófiából (és „a hozzá kapcsolódó” etikából, logikából) és tudományos szocializmusból egyaránt szigorlatot kellett tenni.⁶²²

MARXIZMUS–LENINIZMUS „NAGY MENNYISÉGBEN”

Az ideológiai oktatás természetesen más karokon is kiemelt szerepet kapott. Például az ELTE Bölcsészettudományi Karán az 1972/73-as tanévben magyar–német szakon végzett hallgatók tanulmányi eredményének összesítéséből mindez világosan látszik. Egy ilyen hallgatónak – az 1968/69-es tanévtől kezdve – első évfolyam I. félévében kellett tanulnia politikai gazdaságtant, valamint logikát, a II. félévben „dupla annyit” politikai gazda-

⁶²¹ ELTE Egyetemi Levéltár. A művelődésügyi miniszter 108/1970/MK. 4/MM. számú utasítása az állam- és jogtudományi karok nappal tagozatának tantervi irányelveiről.

⁶²² Uo. Melléklet az állam- és jogtudományi karok tantervi irányelveihez. Tanterv és vizsgarend.

ságtant. A második évfolyam I. félévében filozófiatörténetet, a II. félévben dialektikus materializmust, a harmadik évfolyam I. félévében történelmi materializmust, valamint marxista–leninista esztétikát, a II. félévben etikát írtak elő a számára. Negyedik évfolyamon mindkét félévben tudományos szocializmus dukált.⁶²³

1974. május 28-án az APB ülést tartott a marxizmus–leninizmus oktatásának helyzetéről.⁶²⁴ A szigorúan bizalmas anyagban kifejtették, hogy az állami felsőoktatási intézményekben folyó marxizmus–leninizmus-oktatás helyzetéről készült jelentés szerint a pozitív változások ellenére nem mindenben sikerült eleget tenni az egyre növekvő követelményeknek. Ezért folytatni kell az ideológiai oktatás tartalmi korszerűsítését „a szocialista építés és a nemzetközi osztályharc mai problémáinak középpontba állításával” – magyarázták. A marxizmus–leninizmus oktatóit ugyanakkor fokozottabban szükséges bevonni az MSZMP előtt álló feladatok és elméleti kérdések kidolgozásába. Mi több, a felsőoktatási intézményekben növelni kell az ideológiai oktatás „világnézeti nevelő erejét, politikai orientáló szerepét” – hangsúlyozták.

„Fő célunk az, hogy szilárd marxista–leninista világnézettel rendelkező szakembereket képezzünk, akik képesek eligazodni a hazai szocialista építés és a nemzetközi osztályharc bonyolult kérdéseiben, és megfelelően tudják képviselni hazánkat külföldön is” – egyértelműsítette az APB. Egyúttal felszólított, hogy a tanárokat jobban fel kell készíteni a vitákra, emellett pedig multhatatlanul szükséges fejleszteni a tudományos szocializmus oktatását, mivel „ez a tárgy kapcsolódik a legszorosabban a politikához”.

A Művelődésügyi Minisztérium biztosítsa a tantervi fegyelem betartását, saját hatáskörében gondoskodva a hatékonyabb oktatási formák és

⁶²³ ELTE Egyetemi Levéltár. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 1972/73. tanév iratai. Végzett hallgatók tanulmányi eredményei.

⁶²⁴ MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 225. ő. e. Az állami felsőoktatási intézményekben folyó marxizmus–leninizmus-oktatás helyzete, 1974. május 28.

módszerek (például tanulócsoportos oktatás, speciálkollégiumok) kimunkálásáról, valamint elterjesztéséről – szolt az ukáz.

Az APB előírta, hogy minden állami felsőoktatási intézmény pártbizottsága tűzze napirendre és vitassa meg az ideológiai oktatás helyzetét, valamint rögzítse a mindebből következő helyi feladatokat. A megyei pártbizottságok illetékes osztályai pedig támogassák és – természetesen – ellenőrizték a feladat végrehajtását.⁶²⁵

ÖRÖKÖS POLÉMIA A KONCEPCIÓ KÖRÜL

1976. július 20-án az APB „megtárgyalta és elfogadta az Oktatási Minisztérium és a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentését az állami felsőoktatásban folyó marxizmus–leninizmus-oktatás tartalmi helyzetéről, káderproblémáiról és az ezekkel kapcsolatos feladatokról”.⁶²⁶

Az APB leszögezte, hogy támogatja az oktatás színvonalának emelését célzó törekvéseket, ugyanakkor szükségesnek tartja az egyetemeken és főiskolákon folyó ideológiai oktatás, valamint az MSZMP és KISZ politikai oktatása összhangjának a javítását.

Az APB az ideológiai oktatás törzsanyagának kidolgozásával is egyetértett, és megbízta a minisztériumot, hogy szakemberek bevonásával tovább foglalkozzék a törzsanyaggal. „A marxizmus–leninizmus oktatásában különös gondot kell fordítani az időszerű kérdésekkel való foglalkozásra. Alapismereteket kell adni, s egyúttal ezek gyakorlati alkalmazására is fel

⁶²⁵ Uo.

⁶²⁶ MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 267. ó. e. A marxizmus–leninizmus-oktatás tartalma és káderhelyzete az állami felsőoktatásban, 1976. július 20. Lásd még a tanulmány végén olvasható dokumentumot (Vázlat a filozófia, a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus törzsanyagának kidolgozásához).

kell készíteni a hallgatókat. Indokolt, hogy bevezessék a magyar munkásmozgalom történetének oktatását” – figyelmeztet a bizottság.

Az APB 1982. augusztus 24-én ismét reformvagytól fűtötten ült össze.⁶²⁷ A cél ezúttal is az ideológiaoktatás új koncepciójának megalkotása volt. A marxizmus–leninizmus-oktatás helyzetéről, korszerűsítésének feladatairól szóló előterjesztést Köpeczi Béla művelődési miniszter és Kornidesz Mihály, az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály vezetője prezentálta.

Az APB „alapul” elfogadta a minisztérium és a KB illetékes osztályának a jelentését. Leszögezték, hogy az oktatás az elmúlt időszakban is fejlődött: korszerűbb tananyagok láttak napvilágot, előrelépés történt az oktatók továbbképzése terén, „a tudományos kutatómunka a korábbinál jobban a mai kérdések felé fordult”, ráadásul haladás tapasztalható az oktatási formák fejlesztését, főleg a speciális kollégiumok rendszerének kiépítését illetően is.

Csakhogy érkezett a szokásos kritika is, amely szerint az ideológiai oktatás az elért eredmények dacára sem tud minden szempontból megfelelni a fokozott politikai és ideológiai követelményeknek.

Ilyen körülmények között az oktatás egészét átható lényeges változtatások szükségeltetnek – vélték. „A fejlesztés alapvető feladata, hogy az oktatás képes legyen a szocialista társadalom fejlődési folyamatainak elmélyült elemzésére és meggyőző bemutatására” – jelölték ki a célt. Így kiemelt fontosságú a köz- és a felsőoktatásban folyó „világnézeti nevelés egységének az új követelmények szerinti megteremtése” – tették hozzá. Írásba foglalták az utasítást is: a minisztérium szakértő testületek bevonásával alakítsa ki a marxizmus–leninizmus oktatásának egységes programját, valamint a szak- és továbbképzés mindennek megfelelő új rendszerét.

⁶²⁷ MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 394. ő. e. A marxizmus–leninizmus oktatásának helyzete és korszerűsítése az állami felsőoktatásban, 1982. augusztus 24.

„A marxizmus–leninizmus tárgyak oktatását a főiskolákon és az egyetemeken egyaránt a szocialista társadalom fejlődésének alapvető kérdéseivel foglalkozó szakasz fejezi be” – olvasható a dokumentumban. Hozzáveté-
ték, hogy a magyar munkásmozgalom történetét taglaló tárgy átformálá-
sa révén – rövid történeti bevezető rész után – lehet oktatni „felszabadu-
lásunk utáni történelmünket”, s a szocialista építés legfontosabb kérdéseit
a fejlődés legfontosabb nemzetközi összefüggéseinek bemutatásával.

Az előterjesztéshez mellékeltek egy országos kimutatást a marxizmus–
leninizmus oktatóiról.⁶²⁸ Ebből többek között kiderül, hogy 1981-ben az
országban politikai gazdaságtant 345 főállású oktató, valamint 12 tudomá-
nyos munkatárs és segédmunkatárs tanított. Filozófiát, etikát, esztéti-
kát, logikát 365-en oktattak főállásban, 24-en tudományos és segédmun-
katársként. A tudományos szocializmusnak és a magyar munkásmozga-
lom történetének 321 főállású és 8 tudományos vagy segédmunkatárs
oktatója volt Magyarországon.

Meglehetősen jellemző képet ad egyébként az 1980-as évek első felé-
nek ideológiai oktatásáról egy vaskos kötet, amely 1987-ben látott napvi-
lágot. *A marxizmus–leninizmus oktatók publikációinak jegyzéke 1981–1985*
– *Összesítés tanszékenként* című könyvben⁶²⁹ több ezer munkát sorolnak
fel, számba véve azokat a szerzőket, akik az ország különböző felsőokta-
tási intézményeiben ideológiai oktatást folytattak. Csupán pár nagyobb
lélegzetű mű szerzőjét és címét is érdemes felidézni a kötetből: Földesi
Tamástól a *Dialektikus materializmus jegyzet* (Tankönyvkiadó, 1984); Ma-
gyar Györgytől a *Tudományos szocializmus. Egységes jegyzet egyetemek és*
főiskolák számára (Tankönyvkiadó, 1985); Kelemen Jánostól és Lendvai

⁶²⁸ MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 394. ő. e. A marxizmus–leninizmus oktatásának helyzete
és korszerűsítése az állami felsőoktatásban. 1. sz. melléklet. Kimutatás a marxizmus–leniniz-
mus-oktatókról (1981. október), 1982. augusztus 24.

⁶²⁹ Szigetiné 1987.

L. Ferenctől *A marxista–leninista filozófia alapjai (Egyetemi jegyzet)* (Tankönyvkiadó, 1984).

Számos rövidebb munka ugyancsak figyelemreméltó. A megannyi példa közül álljon itt néhány: Ancsel Évától *A Lukács-viták változásai a felszabadulás után*;⁶³⁰ Hermann Istvántól a *Demokratikus jelenségek*;⁶³¹ Simon Endrétől a *Lenin a materializmus védelmében*;⁶³² Almási Miklóstól a *Marx és a kultúra nyitottsága*;⁶³³ Poszler Györgytől *A magyar marxista filozófia a két háború között*;⁶³⁴ Szakács Kálmántól *A felszabadulás utáni történelem oktatásának feladatai a pártpropagandában és az állami marxizmus–leninizmus-oktatásban*.⁶³⁵

Érdekességként megemlítendő Zoltai Dénes recenziója, amely Aczél György: *Szocializmus, nemzet, kultúra* címmel jelent meg.⁶³⁶ Az említett szerzők az ELTE-n a marxizmus–leninizmus oktatóiként dolgoztak.

LEÁLDOZÓBAN AZ IDEOLÓGIAI OKTATÁS

A művelődési miniszter az 1987. február 17-én összeülő APB részére előterjesztéssel élt.⁶³⁷ A dokumentumban felidéztek, hogy az MSZMP Politikai Bizottságának határozata előírja, hogy „a hallgatók világnézeti nevelésének eredményessége érdekében” szükséges gondoskodni az ideológiai

⁶³⁰ Ancsel 1985.

⁶³¹ Hermann 1981.

⁶³² Simon 1981.

⁶³³ Almási 1983.

⁶³⁴ Poszler 1981.

⁶³⁵ Szakács 1984.

⁶³⁶ Zoltai 1985.

⁶³⁷ MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 482. ő. e. Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának 1981. február 3-i, a felsőoktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól szóló határozata állami feladatainak végrehajtásáról, 1987. február 17.

oktatás színvonalának következetes emeléséről és a szakmai képzéssel való szervezettebb összhangjáról. Mint írták, a határozat nyomán széles körű elemző munka indult meg a marxizmus–leninizmus egyetemi-főiskolai oktatásáról. Emlékeztettek arra is, hogy a helyzetelemzést 1982 augusztusában tárgyalta meg az APB, amely állást foglalt az ideológiai oktatás fejlesztésének elveiről, irányairól.

A dokumentumban közölték, hogy az állásfoglalást követően tartalmi, szervezeti változások is következtek. Új tantárgyi alapprogramok készültek filozófiából, politikai gazdaságtanból és tudományos szocializmusból. Sőt, 1986. szeptember 1-jétől valamennyi felsőoktatási intézményben megkezdődött a Magyarország története 1918–1975 tárgy oktatása, amelyhez összeállítottak egy tankönyvet és egy szöveggyűjteményt. Tehát – összegeztek – az elmúlt években az ideológiai oktatásban „megkezdődött a tartalmi korszerűsítés és ezzel együtt az oktatás színvonalának emelése, az oktatók felkészültségének javítása”.

Ám gondok is akadtak. Ugyanis „a hallgatók világnézetében, politikai arculatában, magatartásában, nézeteiben nem következett be kedvező változás; a társadalomban fellelhető ellentmondások nemegyszer hangsúlyosan érzékelhetők körükben”. S nem elég, hogy ezen ellentmondások megjelentek, más probléma is adódott. Újfent felütötte a fejét az immár több évtizedes hiányosság: „Továbbra is számottevő fogyatékoság a képzésben, hogy az oktatás egész folyamatában, a szakmai tárgyakban nem kap megfelelő teret a világnézeti-ideológiai nevelés.”

Már azt követően, hogy 1988 májusában Kádár Jánost „felfelé buktatták” – főtítkárból pártelnökké –, az APB még egyszer nekiveselkedett az ideológiai oktatás rendszere korszerűsítésének. Az APB 1988. június 21-i

ülésén⁶³⁸ – amelyen mások mellett részt vett Berecz János⁶³⁹ és Lakatos Ernő⁶⁴⁰ is – megvizsgálták az új miniszteri javaslatot, amely az egyetemi-főiskolai marxizmus–leninizmus-oktatás rendszerének korszerűsítése érdekében született.

Az APB a javaslatot megtárgyalva arra jutott, „hogy a marxizmusoktatásban az elmúlt években végrehajtott tartalmi korszerűsítés ellenére az oktatás presztízse csökkent, határfoka romlott”. Amiben szerintük a tananyagok korszerűtlen volta mellett „a társadalomban jelentkező feszültségek és ellentmondások, a társadalmi folyamatok tudományos elemzésében és az ideológiájában mutatkozó lemaradás, valamint a felsőoktatás belső gondolatai is közrejátszottak”.

Az APB azt a következtetést vonta le, hogy ilyen körülmények között a tartalmi és szerkezeti korszerűsítés elengedhetetlenül szükséges. Mindez megköveteli az új társadalomtudományi eredmények gyors, szerves beépítését a tananyagba, a marxizmusoktatás és a szakképzés szorosabb kapcsolatát, továbbá az egyes szakképzési irányoknak megfelelő differenciált társadalomtudományi oktatást – szóltak az intelmek.

Az APB a „mélyreható korszerűsítési folyamat első lépéseként” támogatásáról biztosította a Művelődési Minisztériumot a rugalmasabb oktatási rendszer kialakítása érdekében. A bizottság kezdeményezte, hogy 1989. március 30-ig készüljenek el az új követelményeknek megfelelő tantárgyprogramok. „A tudományos szocializmus tárgy politikaelmélet tantárggyá alakuljon át. Ezzel párhuzamosan az intézményekben ki kell alakítani az új

⁶³⁸ MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 508. ő. e. Az egyetemi-főiskolai marxizmus–leninizmus-oktatás rendszerének korszerűsítése, 1988. június 21.

⁶³⁹ Ideológiai KB-titkárként (1985–1989) Berecz felügyelte az APO-t, és ő vezette az APB-t is. Pályaképét lásd a NEB honlapján, a Tudástár menüpont alatt.

⁶⁴⁰ 1982–1988 között Lakatos Ernő vezette az APO-t.

oktatási struktúrát, amelynek bevezetésére 1989 szeptemberétől kerüljön sor” – taglalták a teendőket.⁶⁴¹

Az APB egyúttal felkérte az egyetemi, főiskolai pártszervezeteket, hogy „a marxizmus–leninizmus-oktatás korszerűsítésében, a követelményrendszer kialakításában, a tananyag tartalmi véleményezésében, az oktatásnak az intézmény sajátosságaihoz való igazításában aktívan vegyenek részt”. Hozzáfűzték: elengedhetetlen, „hogy a társadalomtudományi tárgyak oktatói a jövőben több segítséget kapjanak munkájukhoz a pártszervezetektől és a felsőbb pártszervektől”. Mi több, utasították a pártszerveket, hogy az oktatókat vonják be jobban az MSZMP „ideológiai tevékenységének alakításába, aktuális eszmei-politikai kérdések megvitatásába és gondoskodjanak megfelelő mélységű politikai tájékoztatásukról”.

Mindezen célok, a lényegét illetően, már nem valósultak meg, hiszen a pártállamot elsodorták a változások. A marxizmus–leninizmus tárgyak tanítása 1990-re megszűnt. Az ideológiai oktatás azonban a közgondolkodásban meglehetősen nagy nyomot hagyott...

⁶⁴¹ Mint jeleztük, az ELTE-n a jogi kari Tudományos Szocializmus Tanszéket 1972-ben állították fel. Végül „1990-ben változtatták a tanszék nevét politikaelméleti és történeti tanszékre, és a következő tanévtől, 1991-től szervezetileg is megszűnt, beleolvadt a jogi karon 1988-ban felállított politológia tanszékbe.” Lásd: *A Tudományos Szocializmus Tanszék története*. ELTE Egyetemi Levéltár fond- és állagjegyzéke, repertórium.

DOKUMENTUM

A marxizmus-leninizmus-oktatás tartalma és káderhelyezete az állami felsőoktatásban. 1. sz. melléklet. Vázlat a filozófia, a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus törzsanyagának kidolgozásához (1976. július 20.)

A törzsanyag vázlatának összeállításánál az adott tudományág legfontosabb kategóriáinak logikai rendszerét lehet alapul venni. Ez biztosítja, hogy az adott tárgyon belül minden téma érthető legyen, és megalapozza a tantárgyak egymásra épülését.

A törzsanyag megírásánál e kategória-rendszer figyelembevételével korunk legfontosabb világnézeti-politikai problémáiból kell kiindulni, és az elméleti alapok kifejtésével kell megválaszolni társadalmi fejlődésünk alapvető kérdéseit. A törzsanyagban az újonnan felmerülő témákat akkor is tartalmaznia kell, ha azok tudományos feltárása csak a kezdetnél tart.

A vázlat nem rögzítheti a törzsanyag belső szerkezetét és az egyes részek arányait. A helyes arányokat és a didaktikai felépítést a megírt anyagoknál kell biztosítani.

A vázlat alapján kidolgozott anyagokat az oktatóknak, a társadalomtudományi intézetek kutatóinak és a pártintézmények képviselőinek bevonásával szükséges megvitatni és véglegesíteni.

1. Filozófia

A marxista filozófia törzsanyagát a dialektikus és történelmi materializmus fő, alapvető témái alkotják, a klasszikusok elméleti hagyatékának alapján, a legfontosabb filozófiatörténeti ismeretek, beleértve magának a marxis-

ta-leninista filozófiának a fejlődését, valamint a modern polgári filozófia legfontosabb áramlatainak kritikai elemzése.

A) A filozófia általános jellemzése

1. A filozófia mint a társadalmi tudat sajátos formája

A filozófia összefüggése a társadalmi-történelmi gyakorlattal: a természettel, az osztályharcral és a tudományok fejlődésével. A filozófia és a világ-nézet viszonya. A filozófia tárgya. Objektivitás és pártosság a filozófiában.

A filozófia alapvető kérdése. Két irányzat a filozófiában: materializmus és idealizmus. Kialakulásuk és fejlődésük ismeretelméleti és osztályalapjai.

A dialektika és a metafizika lényege, társadalmi szerepe, keletkezésük és fejlődésük tudományos és osztályalapjai.

2. A marxista filozófia keletkezése és fejlődése történelmi szükség-szerűség és forradalmi fordulat a filozófia fejlődésében

A marxista filozófia keletkezésének társadalmi feltételei, szaktudomá-nyos és filozófiai forrásai. A marxista filozófia fő fejlődési szakaszai.

A marxista-leninista filozófia általános jellemzése. A filozófia alapkérdésének dialektikus és történelmi materialista megoldása. A szemléleti és a gyakorlati materializmus ellentéte. A marxista dialektika és a materialista történelemfelfogás mint a marxista-leninista filozófia szerves alkotóeleme. A marxista-leninista filozófia mint következetesen tudományos világ-nézet. A történetiség elve a marxista-leninista filozófiában. A dialektikus és történelmi materializmus viszonya a marxizmus többi alkotórészéhez és a szaktudományokhoz. A marxista filozófia alkotórészei és azok viszonya egymáshoz. Az elmélet és a módszer kapcsolata a marxista filozófiában. A marxista filozófia funkciói, pártossága és tudományos jellege. A dialektikus és történelmi materializmus alkotó és gyakorlati jellege, mai helyzete, kapcsolata korunk alapvető társadalmi problémáival, harca a modern polgári filozófiával.

B) A marxizmus–leninizmus általános filozófiai elmélete: a dialektikus materializmus

1. Az anyag és a tudat filozófiai elmélete

a) Az anyag dialektikus materialista elmélete

A világ anyagi természete és anyagi egysége. A dualizmus és a pluralizmus bírálata. Az anyag metafizikus materialista felfogásának hibái és korlátai. A világ anyagi egységének szintjei. A természet és a társadalom „lényegegysége”. Az objektív valóság „második formája”, a „humanizált természet”. A marxista–leninista filozófia mint következetesen végigvitt materializmus.

Az anyag dialektikus materialista meghatározása. Az anyag alapformái és kölcsönös kapcsolatuk. Az anyag kimeríthetlensége. Az idealista filozófiai irányzatok anyagfelfogásának bírálata.

A világ anyagiságának elve és a gyakorlat összefüggése. A dialektikus materialista anyagelmélet jelentősége a szaktudományok számára.

A mozgás mint az anyag létezési módja. A mozgás anyagisága. A változás és a megmaradás. A mozgás alapformái. A mozgás idealista és metafizikus felfogásának bírálata. A tér és az idő mint az anyag létezési formái. A tér és az idő objektivitása. Az anyagi világ végtelensége. A mozgás, a tér és az idő koncepciójának szerves egysége az anyag elméletével a dialektikus materialista filozófiában.

b) A tudat dialektikus materialista elmélete

A tudat lényege és eredete. A tudat keletkezésének természeti és társadalmi feltételei. A munka szerepe a tudat kialakulásában és fejlődésében. A tudati tükrözés sajátosságai. A tudat mint „tudatos lét”.

Az objektum és a szubjektum dialektikája. A tudat természeti és társadalmi meghatározottsága. A nyelv és a gondolkodás egysége. A tudat szerepe, relatív önállósága és aktivitása. A tudat idealista és szemléleti materialista felfogásának bírálata.

2. A megismerés általános elmélete

A megismerés lényege. A megismerés mint az emberi tevékenység része. A megismerés problémáinak összefüggése az emberiség társadalmi, történelmi gyakorlatával. A megismerés és a tudati tükrözés viszonya. Az objektum és a szubjektum viszonya a megismerésben. Köznapi és elméleti megismerés.

A megismerés folyamata. A gyakorlat mint a megismerés alapja és kiindulópontja. A megismerés történetisége. A megismerés lépcsőfokai és formái, ezek kapcsolata: érzékelés és gondolkodás, tapasztalat és elmélet. A megismerés tapasztalati (empirikus) és elméleti (teoretikus) formáinak sajátosságai a modern tudományokban. A megismerés eredménye. Az igazság fogalma, objektivitása, abszolút és relatív jellege. Az igazság és a bizonyítás. Az igazság kritériumának marxista–leninista felfogása. A megismerés célja: az ismeretek gyakorlati felhasználása. Az elmélet és a gyakorlat egységének elve a marxista–leninista filozófiában.

A világ megismerhetőségének kérdése. A megismerhetőség dialektikus materialista felfogása. Az agnoszticizmus bírálata. A megismerési folyamat dialektikus jellege. A dogmatizmus és a relativizmus bírálata. Az idealista ismeretelméleti irányzatok bírálata.

3. A materialista dialektika

A materialista dialektika elméleti tartalma, keletkezésének feltételei, fejlődése és jelentősége a forradalmi gyakorlat, valamint a tudományok fejlődése számára. Objektív és szubjektív dialektika.

a) A determináltság dialektikus és történelmi materialista elmélete

A valóság jelenségeinek egyetemes összefüggése. Az összefüggések és a meghatározottság fő formái: okság, szükségszerűség, véletlen, törvény. A totalitás és a közvetítettség szerepe a meghatározottságban. A rendszer, az alkotóelemek és a struktúra helye a determináltságban.

A társadalom determináltságának sajátosságai. A társadalom törvényei és az emberi alternatívák. A szabadság marxista–leninista felfogásának alapjai.

Az indeterminizmus, a teleológia és a metafizikus determinizmus bírálata.

b) Az ellentétek egysége és harca

Az ellentmondás egyetemessége és objektivitása. Az ellentétek egységének és harcának szerepe a változásokban. Az ellentmondás fejlődése és megoldása. Az ellentmondásosság gyakorlati (forradalmi) következményei. A társadalmi ellentmondások sajátosságai.

c) A mennyiségi és minőségi változások összefüggése

A mennyiségi és minőségi változások kölcsönös „átcsapása”. A mérték. A változás evolúciós és revolúciós formái a társadalomban. A mennyiségi és minőségi meghatározottság dialektikájának jelentősége a gyakorlat és a tudomány számára.

d) A tagadás tagadása. A fejlődés

A dialektikus tagadás. A mozgás és a fejlődés viszonya. A fejlődés ismervei. A fejlődés és a haladás. A fejlődés sajátosságai a társadalomban. A fejlődés egyenlőtlen jellege és ellentmondásossága. A fejlődéssel kapcsolatos metafizikus és idealista felfogások bírálata.

C) A marxizmus–leninizmus társadalomfilozófiája: a történelmi materializmus

1. A történelem materialista felfogásának általános jellemzői

A Marx előtti történelemfelfogás és társadalomfilozófia általános jellemzői, idealista és metafizikus korlátaik, ezek társadalmi és ismeretelméleti okai. A marxista materialista társadalomelmélet lényege és fő jellemzői. A társadalomfilozófia alapvető kérdéseinek megoldása a történelmi materializmus által. A materialista monizmus érvényesülése a marxista–leninista társadalomfelfogásban. A társadalomfilozófia metodológiai problémái. Az érték és az értékelés a társadalomelméletben.

A marxista társadalomfilozófia összefüggése a marxizmus–leninizmus két másik alkotórészével, a politikai gazdaságtannal és a tudományos szocializmussal.

A marxista társadalomfilozófia kapcsolata a szaktudományokkal.

2. A társadalom mint totalitás törvényszerűségeinek jellegzetességei

A természet és a társadalom kölcsönhatása, genetikus és strukturális összefüggése.

A társadalom fogalma. A marxista emberfelfogás lényege.

A munka szerepe a társadalom keletkezésében és fejlődésében. A munka mint az emberi tevékenység alapformája.

A munkatevékenység elemei és struktúrája. A munka és a szükségletek. A társadalom mint történelmi folyamat.

A társadalom mint totalitás. A társadalom életének főbb szférái, ezek összefüggése egymással.

A társadalom törvényszerűségei. A társadalmi törvények és az emberi tevékenység. A szükségszerűség érvényesülésének történelmi változásai. Elidegenülés és szabadság, ösztönösség és tudatosság. A szabadság mint folyamat területei, abszolút és relatív mozzanatai.

3. Az anyagi javak termelési módjának szerepe a társadalom életében és fejlődésében

A termelési mód és az emberi tevékenység. Az emberek kettős viszonya a termelésben: viszony a természethez és egymáshoz. A termelés gazdasági és technikai oldala, ezek kölcsönös kapcsolata. A termelőerők és a termelési viszonyok szerepe a társadalom életében és fejlődésében. A termelés, a fogyasztás és a szükségletek összefüggése. A társadalom anyagi viszonyainak sajátosságai. A termelési viszonyok közvetítettsége. A termelés szubjektív és objektív vonatkozásai.

A tudományos-technikai forradalom jellemzői, szerepe korunk társadalmi folyamataiban. A tudományos-technikai forradalom történelmi

tendenciái. A tudományos-technikai forradalom sajátos hatásai és következményei a mai kapitalista és a szocialista társadalomban.

A termelési mód történelmi fejlődésének főbb jellegzetességei. A szocialista-kommunista termelési mód történelmi szükségszerűsége.

A társadalmi-gazdasági alakulat fogalma és történelmi változásai. A társadalmi formációk marxista-leninista elméletének alapjai.

4. A társadalom alapja és felépítménye

Az alap és a felépítmény fogalma. Kölcsönhatásuk és szerepük a társadalomban.

A szocialista társadalom alapjának és felépítményének jellemzői.

5. A társadalom szociális csoportstruktúrája

A társadalmi tagozódás főbb típusai, meghatározói és fejlődése. Az osztálytagozódás. Az osztály fogalma. Az osztályok történelmi szerepe.

Az osztályharc objektív szükségszerűsége, történelmi formái és szerepe a társadalmi fejlődésben.

A modern kapitalizmus osztályszerkezete, az osztályharc mai jellegzetességei. A munkásosztály történelmi hivatása. A szocialista társadalom osztályviszonyai. A munkásosztály vezető szerepe. Az osztályok megszűnésének folyamata, objektív lehetősége és szükségszerűsége.

A társadalom makro- és mikroközösségei, jellemzőik és szerepük a társadalomban. A nemzet, a nép, a család, a munkahelyi közösség, lakóhelyi közösség, ezek történelmi típusai. Az egyén helye a társadalomban, az egyén és a közösség kapcsolata. A személyiség és a személyiségtípus.

Az érdek. Az érdek és a szükséglet. Az érdekek felosztása. Az érdekek szerepe a társadalmi tagozódásban és az emberi tevékenységben. Az érdekviszonyok történelmi változásai. A szocialista társadalom érdekviszonyai.

6. A társadalom politikai élete

A politika marxista-leninista meghatározása. A politikai viszonyok, a politikai tevékenység és a politikai tudat. A politika történelmi fejlődése. A politikai intézmények és szervezetek.

Az állam keletkezése, lényege és funkciói. Államtípus és államforma. A politikai hatalom. A gazdaság és a politika kapcsolata. Az állam és az elidegenülés. Demokrácia és diktatúra.

A szocialista állam. A szocialista demokratizmus fejlesztésének elméleti kérdései. Az állam elhalásának feltételei és történelmi útja.

7. A társadalmi forradalom

A marxista–leninista forradalomelmélet lényege. A társadalmi forradalom és a politikai forradalom. A társadalmi forradalom gazdasági alapja és történelmi típusai. A forradalom hajtóerői, objektív és szubjektív feltételei. A forradalom lehetőségének és valóságának dialektikája. A szocialista forradalom tartalma és sajátos jellemzői.

8. A társadalmi tudat általános jellemzése. Az eszmék szerepe a társadalomban

A társadalmi tudat fogalma. A társadalmi lét és a társadalmi tudat viszonya, e viszony történelmi fejlődése. A társadalmi tudat viszonylagos önállósága.

A társadalmi tudat struktúrája. Az egyéni és a közösségi tudat. Mindennapi és elméleti tudat. A hamis tudat.

Az ideológia lényege és társadalmi szerepe. Az ideológia és a tudomány viszonya.

A társadalmi tudatformák rendszere és kölcsönhatásuk.

Az eszmék szerepe a társadalomban, megismerő és szabályozó funkciójuk. Az eszmék szerepe a szocialista társadalomban. A szocialista tudatformálás feladatai.

9. A társadalmi tudat alapformái

a) Az erkölcs világnézeti kérdései

Az erkölcs keletkezése és fejlődése. Az erkölcs lényege és struktúrája. Az erkölcs történeti és osztályjellege. Az erkölcs kapcsolata a politikával, a joggal és a vallással.

A proletárerkölcs kialakulása és fejlődése. A kommunista erkölcs alapelvei.

b) A vallás lényege és marxista–leninista kritikája

A vallás keletkezése és történelmi változásai. A vallás fogalma, összetevői. A vallás társadalmi szerkezete és funkciói.

A marxista–leninista valláskritika elvi alapjai és módszertana. A polgári és a proletár ateizmus elvi különbsége.

A vallás és a szocializmus. A vallás megszűnésének társadalmi feltételei. A vallás elleni harc feladatai és módszerei. A szocialista állam és az egyházak viszonya.

c) A művészet világnézeti kérdései

A művészi tükrözés sajátosságai. A művészet keletkezése, fejlődése és szerepe a társadalom életében. A művészet osztályjellege és pártossága. A szocialista művészet főbb elvi problémái.

d) A tudomány és szerepe a társadalomban

A tudomány fogalma. A tudományos visszatükrözés sajátosságai. A tudomány történeti fejlődésének sajátosságai és főbb törvényszerűségei. A tudomány társadalmi funkciója, tudomány és gyakorlat. Tudomány és világnézet.

A tudomány megnövekedett szerepe korunkban. A tudomány közvetlen termelőerővé válásának elméleti és gyakorlati kérdései.

10. A társadalmi haladás filozófiai kérdései

A társadalmi haladás fogalma. A történelmi fejlődés szakaszai. A társadalmi haladás hordozói és megvalósítói: a néptömegek. A néptömegek és a történelmi személyiségek szerepe a társadalmi haladásban.

A társadalmi haladás objektív kritériumai. A társadalmi haladás sajátosságai az osztálytársadalmakban. Az elidegenülés marxista felfogása. A társadalmi haladás a szocializmusban. Az elidegenülés leküzdésének folyamata. Korunk társadalmi változásainak fő tartalma.

A kommunizmus marxista–leninista elmélete. Az emberiség „igazi történelmének kezdete”. A szabadság kibontakozásának folyamata, fő területei.

A történelmi materializmus témái szoros, elválaszthatatlan kapcsolatban állnak az egyes társadalomtudományokkal, de mindenekelőtt a politikai gazdaságtannal és a tudományos szocializmussal. A történelmi materializmus törzsanyaga ezért kategóriáisan is szerves egységet alkot a többi társadalomtudományi diszciplínával olyan alapvető összefüggések és kategóriák vonatkozásában, mint a termelési mód, az állam, a politika, a jog, az osztályok, osztályharc, társadalmi forradalom stb.

II. Politikai gazdaságtan

1. Bevezető ismeretek

Alapfogalmak

Az anyagi javak termelése mint a történelmileg változó szükségletek kielégítésének, a társadalom létének alapja. A termelés és a termelőmunka fogalma, a munka fő tényezői. A gazdasági folyamat fogalma, fő mozzanatai és az ezek közötti kölcsönhatások. A termelés társadalmi jellege, a munkamegosztás fogalma; a termelő és a nem termelő munkák kapcsolata. A termelés mint az ember és a természet viszonya, a termelőerők fogalma és fő összetevői; a termelőerők szakadatlan fejlődésének szükség-szerűsége. A termelési viszonyok fogalma és társadalmi-gazdasági elemei; a termelési eszközök tulajdonformáinak meghatározó volta. A gazdasági érdek fogalma. A gazdasági kategóriák és törvények. Termelési mód és társadalmi-gazdasági alakulat. A társadalmi fejlődés történelmi szemléletű marxi–lenini felfogása. A politikai gazdaságtan tárgya; társadalmi funkciói a kapitalizmusban és a szocializmusban.

A marxi munkaérték-elmélet alapjai; áru és pénz

Az áru fogalma. Az áruviszonyok kialakulásának és létezésének feltételei. Használati érték és csereérték. Az értékfogalom. Az árutermelő munka kettős jellege. A érték nagyságot meghatározó tényezők; a munkatermelékenység és a munkaintenzitás fogalma. Az egyszerű árutermelés alapvető ellentmondása. A pénz lényege és funkciói (aranypénzrendszer esetén). A piac működésének mechanizmusa; az értéktörvény lényege és funkciói.

A pénzfunkciókkal kapcsolatban – az egyes funkciók fogalmi meghatározásán kívül – a következők tartoznak a törzsanyaghoz:

- az értékmérő funkciónál: az ár fogalma, továbbá az arany- és az áruértékben bekövetkezett változások hatása az áralakulásra;

- a forgalmi eszköz funkciónál: a csereközvetítés láncolatossága, a forgalom lebonyolításához szükséges pénzmennyiség alapképlete, továbbá a pénzhelyettesítők alkalmazásának lehetősége;

- a kincsképző funkciónál: a forgalomban tartózkodó pénzmennyiség önszabályozódása;

- a fizetési eszköz funkciónál: a pénzmozgás árumozgástól való elválásának lehetősége, továbbá a forgalmi képlet módosulása;

- a világpénz funkciónál: csak a forgalom meghatározása.

2. A kapitalizmus politikai gazdaságtana

Tőke és értéktöbblet

A tőkés árutermelés célja, a tőke általános képlete. A munkaerő árúvá válása mint az értéktöbblet-termelés feltétele; a munkaerő használati értéke és értéke; a munkabér mint a munkaerő-áru árának pénzformája; a nominálbér és a reálbér fogalma. A tőkés árutermelési folyamat kettőssége. A tőke felosztása állandó és változó tőkére, ezek szerepe az áruérték és az értéktöbblet létrehozásában. Szükséges munka és többletmunka; a kizsákmányolás foka. A tőke lényege; a kapitalizmus alapvető ellentmondása.

A kapitalizmus fejlődése és hanyatló rendszerré válása

A tőke felhalmozása és ennek összefüggése a tőke összetételének alakulásával. A tőke koncentrációja és centralizációja. A monopolkapitalizmus kialakulása és továbbfejlődése állammonopolista kapitalizmussá. A monopóliumok és a verseny. Formaváltozások az állammonopolista kapitalizmus termelési viszonyaiban. A monopolkapitalizmus (állammonopolista kapitalizmus) „hanyatló kapitalizmus” mivoltának megnyilvánulásai. A kapitalizmus általános válságának lényege és fő gazdasági ismérvei. Az imperializmus történelmi helye.

Az értéktöbblet elosztása

A tőkebefektetés és a tőkés termelési költsége; az érték és a termelési költség kapcsolata. A tőke megtérülésének módjai és a tőke felosztása a megtérülés szempontjából. A profit és a profitráta fogalma. A profitráta magasságára hatással lévő tényezők. Az átlagprofit kialakulásának tendenciája; ennek érvényesülési mechanizmusa. Az extraprofit fogalma. Az érték termelési árrá módosulása; az értéktörvény érvényesülése a kapitalizmusban. A termelési ártól való áreltérítés lehetősége és korlátai a monopolkapitalizmusban. A járadékjövedelmek fogalma. A kölcsöntőke részesedése az értéktöbbletben; a kamat fogalma; a hitel és a bankok szerepe a kapitalizmusban. A pénzrendszer fejlődése a kapitalizmusban; az aranyalapú pénz átalakulása hitelpénzzé; a mai tőkés pénz lényege. A jelenkori tőkés infláció jellege, hatása a jövedelemelosztásra.

Társadalmi újratermelés. A gazdasági válságok

A társadalmi újratermelés fogalma, egyszerű és bővített újratermelés. A nemzeti vagyon, a társadalmi termék, végtermék és a nemzeti jövedelem fogalma; a nemzeti jövedelem polgári értelmezése. A nemzeti jövedelem termelése, elosztása és felhasználása a kapitalizmusban. A nemzeti jövedelem növelésének főbb útjai a kapitalizmusban. A társadalmi termék

realizálásának feltételei egyszerű és bővített újratermelés esetén. A gazdasági túltermelési válságok alapvető oka és közvetlen kiváltói. A kapitalizmus ciklikus fejlődése. A második világháború utáni fejlődés sajátosságai a fejlett tőkés országokban. A tudományos-technikai forradalom és a strukturális változások fő jellemzői, szerepe a tőkés országok gazdasági növekedésében. A monopoltőkés állam anticiklikus gazdaságpolitikája és ennek fő eszközei. A tőkés állami beavatkozás és az inflációs folyamat elmélyülése. A jelenlegi tőkés válságfolyamatok fő jellemzői és tanulságai.

A kapitalista világgazdaság

A világgazdaság fogalma és a világgazdasági kapcsolatok legfontosabb formái. A tőkés világgazdaság fejlődésének fő szakaszai. A tőkés külkereskedelem-politika alapvető formái; a világkereskedelem fejlődésének mai tendenciái. A tőke kivitel lényege, fő formái és második világháború utáni tendenciái; a segélyek szerepe a fejlett tőkés országok külpolitikájában. A tőkés nemzetközi integráció kibontakozásának okai és jellemző vonásai napjainkban. A fejlődő országok helyzete a tőkés világgazdaságban. A tőkés országok valutáris kapcsolatai. A devizarendszer, a tőkés valutaválság lényege.

A munkásosztály helyzete a kapitalizmusban

A munkásosztály mint a tőke tartozéka. A munkásosztály strukturális átalakulása korunkban. A munkanélküliség funkciói és okai a kapitalizmusban; a munkanélküliség ellen ható tényezők. Az automatizálás következményei a kapitalizmusban. A munkásosztály abszolút és relatív helyzetének alakulása a kapitalizmusban. A fejlődő országok dolgozóinak helyzete.

3. A szocializmus politikai gazdaságtana

Az e részhez tartozó valamennyi téma feldolgozásának általános követelménye, hogy az előadások és a kiscsoportos foglalkozások tanári össze-

foglalóinak keretében, továbbá kötelező olvasmányok kijelölésével ki kell térni a társadalmi-gazdasági fejlődés adott időszakában előtérbe került kiemelkedő, időszerű kérdésekre.

A szocialista társadalom kialakulása és fejlődése

A szocialista forradalom objektív és szubjektív feltételeinek kialakulása a kapitalizmusban. A szocialista forradalom tartalma és jellege. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti korszak szükségessége, e korszak alapvető feladatai. A közös törvényszerűségek és a történelmi-nemzeti sajátosságok együttes figyelembevételének szükségessége. A szocialista társadalom építésének fő szakaszai, ezek specifikus társadalmi-gazdasági feladatai, a megoldás módja. A fejlődés távolabbi perspektívája: a szocialista termelési viszonyok fokozatos átalakítása kommunista termelési viszonyokká.

A szocialista tulajdon

A társadalmi tulajdon közgazdasági lényege és a szocializmusra jellemző formái; a kétféle szocialista tulajdonforma kialakulásának szükségessége, az egyes formák specifikumai, egymáshoz való viszonyuk. A szocialista tulajdonformák fejlődésének iránya. A személyi tulajdon helye a szocializmus termelési viszonyaiban. A gazdasági elkülönültség jellege a szocialista tulajdon tartalmában. A vállalati forma funkciója a szocialista tulajdonviszonyok közepette; a szocialista vállalat jellemző vonásai. Az üzemi demokrácia szerepe és érvényesülésének feltételei a szocialista vállalatok működésében. A szocializmus gazdasági törvényeinek jellege és érvényesülésük módja. A szocializmus gazdasági alaptörvénye.

A tervszerűség mint a szocialista gazdaság objektív kategóriája és a népgazdaság tervszerű irányítása

A tervszerűség mint termelési viszony; a tervszerűség tartalma. Arány és arányosság. A társadalmi tudatosság tartalma. A tervszerűség lehe-

tőse és szükségessége a szocializmusban. A szocialista állam szerepe a tervszerűség lehetőségének realizálásában. A gazdaságpolitika és a népgazdasági irányítás rendszere. A gazdaságirányítási rendszer fő elemei és szabályozó eszközei.

Áruterelés és pénzviszonyok a szocializmusban

A szocializmusbeli áruterelés sajátosságai. Az értéktörvény tudatos alkalmazásának feltételei, a centrális tervszerű irányítás és a piac kapcsolata. Az árak funkciói a szocialista gazdaságban és az árakkal kapcsolatban támasztott alapkövetelmények. A szocialista árpolitika eszközzrendszere.

A pénz lényege a szocializmusban és a pénzfunkciók érvényesülésének sajátosságai. A hitel és a kamat szerepe a szocializmusban. Az állami költségvetés szerepe a népgazdasági folyamatok szabályozásában és az improduktív szféra működési feltételeinek biztosításában.

Újraterelés és gazdasági növekedés a szocializmusban

A bővített szocialista újraterelés sajátos vonásai. Az újraterelés főbb arányproblémáinak felvetése: a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem, a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek termelése, a termelés két osztályának növekedési üteme, az ipar, mezőgazdaság és infrastruktúra fejlesztése közötti arányok. A gazdasági növekedés fogalma, jellege és a növekedést meghatározó fő tényezők. A foglalkoztatottság, a termelékenység, a beruházási tevékenység és a gazdasági struktúra alakulásának szerepe a gazdasági növekedésben. A tudományos kutatás és a műszaki haladás eredményei alkalmazásának megnövekedett szerepe a népgazdasági fejlődés elért fokán.

Lakossági jövedelmek a szocializmusban

Az életszínvonal fogalma, összetevői és növelésének forrása. A szocialista állam jövedelempolitikájának fő elvei: a munka szerinti elosztás törvénye;

a társadalmi gondoskodás szükségessége. A szocialista életmód gazdasági vonatkozásai. A lakossági jövedelmek szerkezete. A munkajövedelmek formái. A reálbér és a reáljövedelem fogalma. A bérszínvonal magasságát és a bérarányok alakulását meghatározó tényezők. A társadalmi juttatások funkciói, részarányuk alakulásának perspektívája és a juttatások főbb nemei.

A szocialista országok gazdasági integrációja

A szocialista világgazdaság jellemző vonásai. Az internacionalizmus elveinek érvényesülése a szocialista országok gazdasági együttműködésében. A szocialista integráció kialakulásának szükségessége és sajátosságai. A szocialista integráció szerepe a magyar népgazdaság fejlődésében. A KGST-országok együttműködésének fő területei és formái. A kölcsönös elszámolás rendszerének fejlesztési problémái. A szocialista integráció komplex programjának értékelése.

A szocialista országok és hazánk gazdasági kapcsolatai a fejlett tőkés és a fejlődő országokkal. A két rendszer békés gazdasági versenye. Célok és eredmények a két rendszer versenyében.

III. Tudományos szocializmus

A tudományos szocializmus a marxizmus–leninizmus politikai elméletének alapvető kategóriáit, a közöttük és a marxizmus–leninizmus más ágazatai közötti kapcsolatokat, érvényesülésük feltételeit és mechanizmusát, a politikai folyamatok megvalósulásának törvényszerűségeit tartalmazza.

A szocializmus építésének törvényszerűségei és az építés közben szerzett – általánosítható – konkrét történelmi tapasztalatok témáiban előtérbe állítja hazánk szocialista fejlődését és a szocialista építés (rövid és középtávú) feladatait.

A) A marxizmus–leninizmus politikai elméletének alapkérdései

A tudományos szocializmus a marxizmus–leninizmus politikai elmélete

A politika fogalmának marxista–leninista értelmezése. A politikai jelenség, a politikai folyamat, a politikai viszonyok, az osztály és az osztályharc, a politikai hatalom, a politikai cselekvés, a politikai szervezet, a politikai intézmény kategóriái.

A politika mint a gazdaság koncentrált kifejezése. A politika és az ideológia. A politikai programok és tevékenység mint meghatározott osztályjellegű politikai, gazdasági, ideológiai viszonylatok kifejeződése. A politikai stratégia és a politikai taktika fogalma és kapcsolódásai. A stratégia ideológiai és konkrét történelmi-politikai meghatározottsága. A társadalmi törvényszerűségek és a politikai alternatívák viszonya.

A marxista–leninista és a burzsoá politikai tudomány lényeges különbségei.

A tudományos szocializmus és a marxizmus–leninizmus más alkotórészeinek viszonya (vizsgálati módszer, az absztrakció szintje és jellege, egymásra épülésük stb.).

Az osztályharc és eszközei

A társadalmi ellentmondások keletkezésének és megoldásának mechanizmusa. A társadalmi és politikai ellentmondásrendszer összetettsége, belső összefüggései. Az osztály- és politikai viszonyok kapcsolata. A politikai rendszer.

A kapitalista társadalom ellentmondásrendszere, s ennek feltárása a marxizmus–leninizmus klasszikusai által.

A társadalom osztályszerkezete a kapitalizmusban. A burzsoázia, a munkásosztály és a középrétegek társadalmi-politikai helyzetének, egymáshoz való viszonyának fő kérdései.

A proletariátus osztályá szerveződése. A tudományos szocializmus és a mozgalom egyesítése. A marxizmus–leninizmus klasszikusai a munkásosztály történelmi hivatásáról.

A kapitalista társadalom osztályszerkezetének és társadalmi-politikai ellentmondásrendszerének fejlődése. Az osztályharc új feltételei és feladatai az imperializmus és az állammonopolista kapitalizmus időszakában.

Burzsoá nézetek a társadalom osztályszerkezetének fejlődési tendenciáiról, s a nézetek történeti funkciója.

A proletár osztályharc fő területei és viszonyuk egymáshoz. Az osztályharc szervezeti eszközei. A politikai erőcsoportok kialakulása és szerkezete.

A politikai pártok. A politikai pártok keletkezése és típusai a munkásmozgalomban. Az új típusú párt lenini elmélete. A párt a munkásosztály objektív érdekeinek kifejeződése. A párt közvetlen és közvetett tömegkapcsolatainak jelentősége és formái. A munkásosztály más szervezeteinek önálló funkciói és helyük az osztályharcban, viszonyuk a párthoz.

A tudományos szocializmus forradalomelmélete

a) A forradalom és a reform különbsége és történelmi-politikai kapcsolataik. A forradalom szerepe a történelmi fejlődésben. A társadalmi forradalom és a politikai forradalom. Jobboldali opportunistá forradalomellenes nézetek. Ultrabaloldali álláspontok a forradalom és feltételeinek, valamint a forradalmi folyamat egységének kérdéseiben. E hibás nézetek társadalmi gyökerei.

A forradalmi helyzet és realizálásának törvényszerűségei, feltételei. A tőkés rendszer strukturális válságai, lehetséges megoldási törekvései. Kísérletek a társadalmi, gazdasági, politikai feszültségek tőkés típusú megoldására. A burzsoá reformpolitika, ellenforradalmi törekvések. A fasizmus történelmi szerepe. Neofasizista tendenciák korunkban.

A burzsoá és a szocialista forradalom különbsége, objektív történelmi-politikai összekapcsolódásaik. A permanens forradalom marxi–lenini

elmélete. A nagy októberi szocialista forradalom. A nagy októberi szocialista forradalom komplex jellege.

A forradalomelmélet továbbfejlődése október után. A népi demokratikus forradalom. A népi demokratikus forradalmak típusai, fejlődésük és győzelmük fő tapasztalatai az európai és ázsiai szocialista országokban. A forradalomelmélet időszerű kérdései és vitái a nemzetközi munkásmozgalomban.

b) A szövetségi politika fontossága a politikai küzdelemben. A szövetség alapja a munkásosztály és a társadalom más rétegei közötti (időleges és részleges) érdekazonosság. A munkásmozgalom szövetségi politikájának elvi alapja. A kispolgári antikapitalizmus sajátosságai. A középrétegek és napjaink ultrabaloldali mozgalmi.

c) A munkásosztály viszonya a nemzeti mozgalomhoz. A nemzeti fejlődés kettős tendenciája. A burzsoá nacionalizmus. A burzsoázia kísérletei, hogy nacionalista jelszavakkal a befolyása alá vonja a munkásmozgalmat. A proletariátus hazafisága. A munkásmozgalom internacionalizmusa. Harc a proletár internacionalizmus érvényesítéséért, a munkásmozgalom egységéért.

B) Korunk világforradalmi folyamata

Korunk jellege, tartalma és ellentmondásai

A történelmi kor fogalma. Lenin korunk jellegéről. A korunkról szóló lenini tanítás továbbfejlesztése a Kommunista és Munkáspártok Nemzetközi Tanácskozásainak dokumentumaiban, a kommunista pártok programjaiban és kongresszusi anyagaiban.

A szocializmus és a kapitalizmus közötti ellentmondás korunk alapvető ellentmondása és ennek hatása a kapitalizmus belső ellentmondásainak éleződésére.

Korunk alapvető forradalmi erői: a szocialista világrendszer, a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom.

Korunk forradalmi erőinek kölcsönös összefüggése. A Szovjetunió hatása a világforradalmi folyamat fejlődésére. A kapitalizmus és a szocializmus közeledéséről szóló reformista koncepciók leleplezése. A korunk jellegéről alkotott revizionista és dogmatikus koncepciók bírálata.

A nemzetközi politika és osztályharc fő kérdései

A nemzetközi erőviszonyok értékelésének elméleti kérdései. A nemzetközi erőviszonyok fejlődése a második világháború után. A szocialista világrendszer kialakulása, szerepe a nemzetközi erőviszonyok átalakulásában és fejlődésében.

A nemzetközi osztályharc fő kérdései napjainkban. A nemzetközi politika fő erői és irányzatai. A szocialista világrendszer növekvő befolyása, lehetséges és megvalósuló szövetségi kapcsolatai a tőkés országok haladó erőivel és a fejlődő országok antiimperialista erőivel. A kommunista világmozgalom harca az imperializmus ellen. A kommunista világmozgalom egységéért vívott harc nemzetközi jelentősége.

A két rendszer békés egymás mellett élése és versenye. A békés egymás mellett élés keretei és korlátai. A békés egymás mellett élés mint nemzetközi méretű osztályharc. Az ideológiai harc növekvő jelentősége és szerepe a nemzetközi osztályharcban.

A Szovjetunió és a szocialista országok enyhülési politikája. Az enyhülési politika eredményei és időszerű feladatai.

A fejlett tőkés országok haladó erőinek harca a monopolista burzsoázia ellen

Az állammonopolista kapitalizmus funkciója, kiütkeresés a kapitalista rendszer válságából. Az állammonopolista kapitalizmus társadalmi-politikai sajátosságai. Az osztályok és rétegek helyzetének, tudatosságának, politikai állásfoglalásának változásai az új feltételek között. A kapitalista társadalom integrációs folyamatai és ennek társadalmi-politikai ellent-

mondásai. A társadalom manipulációja a fejlett tőkés országokban. Az állammonopolista kapitalizmust igazolni törekvő elméletek főbb mai irányzatai és szerepük a forradalmi mozgalom elleni harcban.

A tőkés társadalom válságának új jelenségei az 1970-es évek első felében. A kommunista mozgalom a fejlett tőkés országok viszonyairól, társadalmi fejlődési lehetőségeiről, a demokratikus és a szocialista átalakulás távlatairól. A munkásosztály által vezetett monopóliumellenes egységfront objektív lehetősége. A kommunista mozgalom stratégiájának alapkérdései a fejlett tőkés országokban.

A fejlődő országok társadalmi-gazdasági előrehaladása

A gyarmatok szerepe az imperializmus rendszerében. A gyarmatosítás hatása és következményei az ázsiai, afrikai és latin-amerikai népek fejlődésében. A nemzeti felszabadító mozgalom kialakulása, főbb típusai. A gyarmati rendszer szétesésének okai, történelmi jelentősége. A fejlődő országok típusai. A fejlődő országok sajátos társadalmi-politikai viszonyai. A társadalmi-gazdasági struktúra elmaradottsága, dualitás a gazdasági-társadalmi-politikai viszonyokban. A fejlődő országok fejlődési, fejlesztési alternatívái. A nem kapitalista fejlődés és a szocialista orientáció történelmi lehetőségei, feltételei, nehézségei és gyakorlati-politikai problémái. A fejlődés ideológiai elemei és tényezői. A nem marxista szocializmus mai koncepciói a fejlődő országokban.

A fejlődő országok helye és szerepe a nemzetközi osztályharcban. A szocialista világrendszer és a fejlődő országok. Az imperializmus neokolonialista politikája, a felszabadult országok harca a neokolonializmus ellen.

C) A szocializmus építésének főbb történelmi tapasztalatai

A szocialista-kommunista társadalom

A marxizmus–leninizmus klasszikusai a szocialista-kommunista társadalomról. A kommunista társadalom létrejöttének és fejlődésének alapvető szakaszai.

A szocializmus építésének történelmi folyamata

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak szükségessége, lényege és jellemző vonásai. A tudatosság és ösztönösség a szocializmus építésében. Az érdekeltségi viszonyok a szocializmusban. A szocialista építés ellentmondásai, hatásuk a társadalmi-politikai életre.

A szocialista építés társadalmi, gazdasági, politikai, ideológiai feltételei a kelet-európai országokban. A szocializmus alapjai lerakásának szakaszai. Az MSZMP politikája a szocialista rendszer konszolidációjáért, a szocializmus alapjainak lerakásáért. Az ázsiai szocialista országok építőmunkájának helyi gazdasági, társadalmi, politikai feltételei, építőmunkájuk főbb sajátosságai, eredményei.

A szovjet tapasztalatok és a Szovjetunió által nyújtott támogatás jelentősége a szocializmus építésében.

A szocializmus építésének általános törvényszerűségei és sajátosságai az egyes országokban.

A szocializmus építésének új feltételei Európában a hatvanas évek közepén. A szocialista építés új elemei az 1960-as években. A fejlett szocializmus építésének kibontakozása. Az MSZMP XI. kongresszusa hazánk szocialista fejlődéséről. Az MSZMP új programnyilatkozata.

A szocialista országok eredményeinek szerepe a nemzetközi ideológiai harcban.

A társadalmi struktúra változásának irányai a szocializmus építésében. A társadalmi osztályok helyzetének, összetételének átalakulása. A társadalmi mobilitás a szocialista országokban.

A kulturális forradalom történelmi jelentősége, politikai szerepe, kibontakozása és megvalósulásának folyamata az európai szocialista országokban.

A proletárdiktatúra és a szocialista demokrácia

A proletárdiktatúra történelmi szükségessége, funkciói és formái. A hatalom stabilitása. A hatalmi stabilitás fenntartásának és megerősítésének feltételei és eszközei. A kényszer és a meggyőzés viszonya a proletárdiktatúrában. A proletárdiktatúra politikai mechanizmusa. A marxista–leninista párt vezető szerepének jelentősége és megvalósulási formái a szocializmus építésének folyamatában.

A szocialista demokrácia lényege, a munkásosztály, a dolgozó tömegek bevonása a társadalmi feladatok döntési, végrehajtási, ellenőrzési folyamataiba. Ennek feltételei, szintjei és eszközei.

A szocialista demokrácia kibontakozásának folyamata, ellentmondásai, fejlődésének szakaszai az európai szocialista országokban, Magyarországon. A szocialista demokrácia fejlesztésének fő feladata. Az üzemi, helyi demokrácia fejlesztésének feladatai, jelentőségük a jelenlegi fejlődési szakaszban.

A szocialista nemzeti fejlődés fő kérdései

A szocialista nemzet lényeges új vonásai. A szocialista nemzeti fejlődés fő törvényszerűségei. A burzsoá nacionalizmus forrásai, az ellene folyó harc szükségessége, alapjai.

A kínai vezetés nacionalista-soviniszta, szovjetellenes politikájának okai, veszélyessége, az ellene folyó harc feladatai. A szocialista hazafiság és proletár nemzetköziség történelmi szerepe.

A szocialista világrendszer történelmi jelentősége. A szocialista építés nemzeti formái és internacionalista lényege.

A szocialista világrendszer országainak együttműködése
A szocialista országok együttműködésének objektív szükségessége. Az együttműködés eddigi fejlődése, eredményei, szerepe az egyes szocialista országok életében. A szocialista internacionalizmus fogalma, kialakulása, politikai szerepe és jelentősége. A szocialista országok egyeztetett külpolitikai tevékenysége. Az együttműködés szélesítésének és fejlesztésének feladatai és tervei. A kölcsönös együttműködés, az integráció és a társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális közeledés objektív folyamatai és megvalósulásuk.

[MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 267. ő. e.]

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

ELTE Egyetemi Levéltár

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. fond 86. csomag – Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottsága iratai

M-KS 288. fond 22. csomag – Az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya iratai

M-KS 288. fond 41. csomag – Az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága iratai

Nyomtatott levéltári források

Baráth 2009: Jegyzőkönyv a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. december 28-i üléséről. In *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei. 1956. november 7. – 1958. január 25.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető ta-

nulmányt írta: Baráth Magdolna. Budapest, Magyar Országos Levéltár (https://library.hungaricana.hu/hu/view/MoLDigiLib_MOLkiadv2_48, 2017. május 23.).

Baráth–Feitl 2006: Az MSZMP Politikai Bizottsága 1957. július 2-i ülésének jegyzőkönyve. Jelentés az egyetemi és főiskolai marxista–leninista oktatás problémáiról. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei, 1957. július 2. – december 28.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Baráth Magdolna és Feitl István. Budapest, Magyar Országos Levéltár (https://library.hungaricana.hu/hu/view/MoLDigiLib_MOLkiadv2_42/?p-g=0&layout=s, 2017. május 23.).

Irodalom

Almási Miklós 1983: Marx és a kultúra nyitottsága. *Magyar Nemzet*, 1983. május 8.

Ansel Éva 1985: A Lukács-viták változásai a felszabadulás után. In Pach Zsigmond Pál et al.: *Az új Magyarország 40 éve.* Budapest, Akadémiai–Kossuth.

A Tudományos Szocializmus Tanszék története. ELTE Egyetemi Levéltár fond- és állagjegyzéke, repertórium. http://leveltar.elte.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=453, 2015. június 16.

Az Egyetemi Orosz (Lenin) Intézet története. ELTE Egyetemi Levéltár fond- és állagjegyzéke, repertórium. http://leveltar.elte.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=257, 2015. június 16.

Dr. Borsodi Csaba é. n.: *Az ELTE Bölcsészettudományi Karának története.* <http://www.btk.elte.hu/kartortenet>, 2015. június 9.

Dr. Czágány László: *A kar története* [a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kara – a szerk.]. <http://www.eco.u-szeged.hu/karrol/bemutatkozas/tortenet/a-kar-tortenete>, 2015. június 9.

Hermann István 1981: Demokratikus jelenségek? *Kortárs*, 1981/9.

Poszler György 1981: A magyar marxista filozófia a két háború között. *Kritika*, 1981/11.

Simon Endre 1981: Lenin a materializmus védelmében. *Propagandista*, 1981/2.

Sinkovics István (szerk.) 1970: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970.* Budapest, ELTE.

- Szakács Kálmán 1984: A felszabadulás utáni történelem oktatásának feladatai a pártpropagandában és az állami marxizmus–leninizmus oktatásban. *Tájékoztató*, 1984/3.
- Szigeti Györgyné (szerk.) 1987: *A marxizmus–leninizmus oktatók publikációinak jegyzéke 1981–1985 – Összesítés tanszékenként*. Budapest, Művelődési Minisztérium Társadalomtudományi és Kutatásszervezési Főosztály Marxizmus–leninizmus Oktatási Osztálya.
- Zoltai Dénes 1985: Aczél György: Szocializmus, nemzet, kultúra. *Társadalmi Szemle*, 1985. június.

Kádár népe a valóságban

Betekintés a cigányok mindennapi életébe a szocializmusban

BEVEZETÉS

Cigányok. Mindenkinek van ma Magyarországon valamilyen véleménye, egy rövid vagy akár hosszabb megjegyzése – és természetesen rengeteg élménye – hazánk legnagyobb etnikai kisebbségéről. Legalább 8–900 ezer emberről beszélünk, ám a cigányság valós lélekszáma egyes vélekedések szerint ennél akár jóval magasabb is lehet. Bár a népszámlálás hivatalos adatai szerint hazánkban 315 ezer cigány származású ember él, a fent említett, közel egymilliószámnál alacsonyabbat ma már senki sem mer becsülni – sem a laikusok, sem a témában jártas szakértők.

Cigányok. Azok az emberek, akikre a többségi társadalom nagyon sokáig egy homogén masszaként tekintett (az úgynevezett „*cigányság*”), miközben lassan teret nyer az a megközelítés is, amely szerint ne egy egységes etnikai tömbről beszéljünk, hanem önálló és nagyon sok mindenben különböző *cigány közösségekről*, amelyek számos helyen és számos formában vannak ma jelen Magyarországon. Borsodban, Hevesben vagy Nógrádban nagyobb számban, az ország nyugati felében pedig talán kevésbé szembe-tűnően képviseltetik magukat ezek a közösségek. A többségi társada-

lom tagjai közül ez sokaknak nem csak olvasmányélmény vagy a médiából szerzett információ – részei vagyunk egymás életének.

Azok, akik szerint a cigányság ma már nem tekinthető egységesnek – és magam is ennek a gondolatnak vagyok a hangos szószólója –, azt látják, hogy minden egyes cigány közösség önmaga formálja, illetve formálhatja a körülötte lévő, elsősorban helyben értelmezhető világot (ebből adódóan pedig az önmagáról kialakult képet), amelyben őket vitathatatlanul különbözönek, másnak látja a környezetük, a külvilág. Ez a megközelítés a jövőben talán elvezethet odáig, hogy az egyes helyi cigány közösségek elhiggyék, maguk formálhatják a sorsukat, és tehetnek is önmagukért – nem kell egységesen, egy adott csoport apró homokszemeként felolvadni az általánosnak tekinthető kisebbségi létben.

Ha eljutunk odáig, hogy minden cigány közösség önálló egységként jelenhet meg, akkor talán kevesebb lesz az általánosítás. Talán kevesebb lesz a cigányokkal szemben általánosan megfogalmazott előítélet. Ilyenformán eljuthatunk oda, hogy értelmét veszítse „a cigányok”, illetve „a cigányság” kifejezés.

A cigány közösségek ügye ma már nemcsak egy „másik”, a többségtől etnikailag jól elkülöníthető csoportot jelöl, hanem egy olyan kérdéskört jelenít meg a közbeszédben, közgondolkodásban – továbbá gyakorlatilag mindenhol a hétköznapokban –, amely immár kihat a teljes magyar társadalomra, és úgy tűnik, hogy a jövőben is egyre erőteljesebben meghatározza majd annak fejlődését.

Van a kérdéskörnek társadalmi vetülete, demográfiai, oktatási, munkaerőpiaci, valamint az előítéletekhez, megkülönböztetéshez kapcsolódó megközelítése is, miközben véleményem szerint elsősorban gazdasági kérdéstről van szó. Ugyanúgy, ahogyan a második világháborút követően is megjelent már egyszer ez a megközelítés, még ha az állampárt soha nem is mondta ezt ki nyíltan, de igenis számított a cigányok munkaerejére és az általuk termelt értékekre. Ehhez persze elméletben őket is homogén

közösséggé kellett formálni – dolgos, harcos emberekké, akik maguk is kivészik a részüket az osztályharcból, sőt, annak előrevívői.

A szocializmusnak időközben immár több mint negyed évszázada vége szakadt ugyan, a cigányság azonban gyászos örökséget kapott a diktatúrától. Akkor egy hazug világ, egy utópia megteremtésében (a „szocialista haza” felépítésében) kellett nekik is egy emberként részt vállalniuk, és bár annak a keresztülvitelére (egységes gazdasági szereplőként való megjelenés és aktivitás) akkoriban még volt lehetőség, ma már érdemes lenne a piacgazdaság sajátosságaihoz igazítani a kereteket. Ez utóbbihoz viszont elengedhetetlen feltétel a velük kapcsolatos egységesítés, általánosítás mellőzése és a helyi közösségek erejének felértékelése.

A cigányok tehát meghatározó szereplői a magyar társadalomnak, és a jelenlegi demográfiai mutatók alapján a jövőben is bizonyosan azok lesznek, hiszen a tíz év alatti korosztályban a felmérésekben szereplő 8–9 százaléknál óvatos becslések szerint is nagyobb arányban képviseltetik magukat.

A magyarországi cigány közösség elmúlt 200–300 évének története nem kellően feldolgozott, és ez sajnos igaz akár a legutóbbi évtizedekre is – a gyárakban, a tsz-ekben, az élmunkásbrigádokban dolgozó cigányok életét alig ismerjük. Biztos vagyok benne, hogy a cigányság szocializmusbeli történetének új szempontok szerint történő feldolgozása sokat segítené abban, hogy megértsük, hogyan és miért kerültek a mostani cigány közösségek százai mára szinte teljesen kilátástalan helyzetbe, főleg az ország azon részein, amelyekben a kommunizmus fényes jövőt és – már a kezdetektől hamis – ipari és társadalmi fejlődést ígért az ott lakóknak. Azaz, bár mindenki elismeri, szinte senki nem meri kellő súllyal kiemelni, hogy a cigányok hiába vannak jelen hosszú évszázadok óta a Kárpát-medencében, leginkább az elmúlt 100–130 év határozta meg a helyzetüket, sorsukat, jövőjüket, és ennek fontos szakasza volt a szocializmus közel fél évszázada is. Sőt, talán a legfontosabb, mivel komoly esély mutatkozott

arra, hogy valóban megtörténjen a cigányság felemelése, felzárkóztatása, az őszinte szándék azonban valójában nem volt meg a pártállam részéről ennek megvalósítására.

Az alábbi tanulmánynak nem célja, hogy teljes és átfogó képet adjon a 20. század második felének cigány munkásosztályáról, de a még élő emlékezők segítségével igyekszik képet adni arról, hogyan is éltek, milyen keretek közé voltak szorítva a magyarországi cigány közösségek a második világháború befejezése és a szocializmus bukását követő első szabad választások között eltelt közel fél évszázad során. Nem kutatás, és nem új tanok kimondását célzó kinyilatkozás. Egyszerű vélemény, meglátás, egy nézőpont, amely új utakat kínálhat a kérdéskör iránt érdeklődő laikusok vagy éppen szakemberek számára. Célja a klasszikusnak gondolt toposzok felülvizsgálata, a hazai cigányok 20. századi sorsát formáló társadalmi és történelmi folyamatok új szempontok számbavételével történő feldolgozása.

A kommunista-szocialista időszak során hivatalosan soha nem volt „cigánykérdés”, ám az államhatalom mégiscsak nyilvántartotta, nyomon követte, megfigyelte a cigányokat ugyanúgy, mint a többségi társadalom egyes tagjait. Sőt, a belügyi szervek önálló oktatófilmekből és – mai szóval élve – „tréningekből” tanulhatták meg, mire és hogyan figyeljenek elsősorban a cigányokkal, cigány közösségekkel kapcsolatban.

Ma már kevesen tudják, hogy az általános iskolákban még a nyolcvanas években is jelölni kellett az osztálynaplóban a cigányok számát – ez számomra is meghatározó élmény volt –, és cigányok tízezrei számára volt megtagadva az egyetlen pártba való belépés lehetősége. Ugyanakkor a legserényebbek tagjai lehettek a „marxista–leninista középiskoláknak” csúfolt, leginkább az alsó társadalmi csoportok számára létrehozott ideológiai műhelyeknek – hogy aztán a privatizáció során elsőként szabaduljanak meg tőlük azokkal együtt, akik tényleg csak a kétkezi betanított vagy a klasszikus segédmunkára voltak alkalmasak.

Reményeim szerint sokak számára lesz újszerű többek között az a felvetés is, amely szerint a mai magyarországi cigánység felmenői csak a legutóbbi 100–150 évben lettek fizikai értelemben részesei a Kárpát-medencében élő magyar társadalomnak. Miközben még ezen időszak során is minden egyes emberöltő olyan kihívásokat kínált a számukra, olyan nehézségekkel kellett szembenéznük, amelyek nem engedték, hogy a jelenlétük mellett valóban teljes jogúként kezelt tagjai legyenek a mindenkori összmagyar társadalomnak.

A tanulmány fő tézise szerint *a kommunizmus egyfajta kényszerpályára és kényszeridentitás elsajátítására vezette sokukat*, tulajdonképpen ők lettek Kádár valódi népe. Százvezrek, akik talán soha nem hittek igazán a kommunizmus vagy az internacionalizmus ideológiájában – hiszen alapjában véve távol állt hagyományaiktól az egész fogalomkészlet –, de a munka által (a téglagyárban, a fekete vonatokon, a munkásszállókon vagy éppen a tsz-ekben) önbecsülésre tettek szert, amelyhez egyfajta saját identitás is társult. Sajnos nem voltak tisztában azzal, vagy csak utólag jöttek rá, hogy a hatalom hamis alkut kínált. Ha akadt is olyan, aki ezt már a szocializmus évtizedeiben felismerte, érdemben ő sem szólhatott bele az események menetébe. A kommunista vezetők mosolyogva, fejüket „megsimogatva” hagyták a cigányokat a társadalom peremén.

Ez a kényszerpálya az ország számos szegletében sajnos máig meghatározza egyes cigány közösségek jelenét, amely egyben a velük élő nem cigány közösség jelene és talán jövője is. Kijelenthető, hogy a munkásöntudattal villámlépésben (egyben előkészítetlenül) beoltott cigány emberek a szocializmus bukását követően magukra maradtak, mert az őket befogadó munkástársadalom is pillanatok alatt összeomlott, átalakult.

De a cigányok gyermekei már nem tanultak tovább, mint az egykor velük dolgozó gázdások (a többségi társadalom nem cigány tagjainak) utódai. A cigányok egyedül maradtak a saját, alig néhány évtizedig megélt munkásöntudatukkal és azokkal a gyermekekkel, akiknek feltehetően hasonló

jövőt szántak, de már nem volt hol dolgozniuk. Nem volt gyár, nem volt üzem. Illetve mégis. Félig kifosztva, privatizálva, átjátszva. De ami mindennél fontosabb: az új feltételek között ezekben már nem találták meg a helyüket. Hogy miért nem? Talán leginkább azért, mert a piacgazdaság racionalitás diktálta kényszerei által vezetett privatizált gyárakban azokat küldték el a leghamarabb, akikre a legkevésbé volt szükség. Az alacsonyán képzett cigányok pedig sok helyen sajnos többségükben ilyeneknek számítottak.

Ezen vélekedés alátámasztását kérdőívek, személyes interjúk/mélyinterjúk, valamint mindezek értékelése segíthetik majd. Reményeim szerint érdemi vita is kialakulhat majd egy-egy megállapításom nyomán – kimondottan azért, hogy ezt a ma még kevésbé népszerű területet mások is felfedezzék, vizsgálják, kutassák a jövőben. Fontos, hogy az idősebb generációk tagjait további visszaemlékezésekre, a múlt felidőzésére kérjük, hiszen így legalább részben megérthetjük, miért tart ma a hazai cigányság ott, ahol. Még ha nagyon nehéz is lesz majd a tényekkel szembenézni.

Végezetül hadd említsem meg saját személyes érintettségemet, kötődésemet is. Apám sokat mesélt arról a korszakról, amelyben a zalaegerszegi Ganz-MÁVAG, a helyi tej- és a ruhagyár vagy éppen a Tungstram kínálta a cigányoknak a lassú felemelkedés lehetőségét. Ugyanakkor apámat soha nem engedték belépni a pártba. Az útlevílkérelmét rendszeresen elutasították, holott csak a közeli Jugoszláviába szeretett volna eljutni velünk, vagy a Bécsben élő cigány rokonokhoz, akik jugoszláviai cigány kivándoroltakkal éltek együtt valamelyik külvárosi részen.

A kommunista szombatokat⁶⁴² megelőző estéken – valószínűleg sok tízezernyi gyermekhez hasonlóan – a nagyszülőkhöz kellett elvinni minket, hogy legyen, aki másnap majd vigyáz rám és a húgomra. És én ezt természetesnek vettem. Apám munkás, és a munkahelyére kell mennie, ahol

⁶⁴² Szovjet mintára a Tanácsköztársaság, majd a szocializmus alatt szombatonként ingyen és „önkéntesen” kellett munkát végezni.

a munkája fontos, és ezért ő fizetést kap. Abból lesz tej, kenyér, zöld festék a kerítésre. De azt soha nem értettem, miért igazoltatta mindig a rendőr a cigányokat a város főterén, és küldte volna őket haza, hogy legalább ne legyenek szem előtt az ABC előtt, akár szombat délelőtt is.

Ma már tudom, hogy a hatalom szünet nélkül, még a nyolcvanas évek legvégén is folyamatosan kereste a munkakerülőket – és általában a cigányok között meg is találta őket. Még ha tartja is magát az a büszke nézet, hogy a cigányok szinte egytől egyig dolgoztak a szocializmusban, az utolsó évtized már ebben is változást hozott, és ezt a hatalomnak nyilvánvalóan látnia kellett, majd pedig helyi szinten reagálni is rá.

De én jómagam büszke voltam és vagyok máig is apámra, aki többször nekifutott az érettségi megszerzésének, de három műszakban végzett munka és két gyermek mellett esélye sem volt rá. Soha nem fordulhatott szembe nyíltan a hatalommal – talán soha nem is akart –, de mindig érezte, hogy sok választási lehetőséget nem kínálnak számára azok az évek, évtizedek.

Valószínűleg ugyanígy volt ezzel sok tízezernyi cigány családfő.

És azt is kevesen értették meg, hogy a kisebbségi identitás, valamint az évszázados múltra visszatekintő hagyományok egy része, illetve a folklór akár akkor is megőrizhető lenne, ha az ember éppen uniformizálva kénytelen egy gyárban, egy tárnában vagy éppen egy tehenészetben dolgozni, és a másikat elvtársként üdvözölni.

A modernizáció, miközben szinte teljesen felszámolta az analfabetizmust, együtt járt az autentikus cigány kultúra visszaszorulásával. Az igazán bátrak, akik tehettek azért, hogy a cigányok kulturális értékei fennmaradjanak, és önszerveződésük értelmet nyerjen, csak későn, leginkább a nyolcvanas évektől kezdve találtak egymásra a fővárosban. Arról nem is beszélve, hogy ez a törekvés ettől kezdve egyfajta nemzetiségi emancipációs, illetve helyi-közzel disszimilációs törekvés alapjává vált, a hagyományok retrospektív „újragyártásával”.

A pártállami rendszer uniformizáló törekvései hatásának tudható be, hogy a hetvenes, nyolcvanas években már gyakorlatilag nem létezett cigány hagyományrendszer, legalábbis oly módon biztosan nem, hogy azt egy egész etnikum, több százezer ember a sajátjának érezte volna. Az irodalmi életben szinte alig voltak jelen cigány szerzők, a pártállam pedig inkább megtűrte a cigányok közkultúrában való megjelenését.

Külön nehézség, hátráltató tényező volt, hogy a cigányságon belül Magyarországon már a 20. század elejétől fogva három nagy csoport létezett (romungrók/magyar cigányok, oláh és beás cigányok), amelyek kultúrája, napi életvitele, értékrendszere, szokásai, hiedelmei és az utóbbi két csoportnak még az anyanyelve is különböztek nemcsak a többségi társadalométól, de egymásétól is.

A kulturális nivellálódás és a hagyományok elleni támadás a cigányságot sem kímélte. Ebben az esetben kétségtelen, hogy volt ennek – pontosabban lehetett volna – pozitív hozadéka is, ami a közösségi együttélés általános kereteit illeti. De még ez is önmaga tragikus és elnyomó jellegű torzképévé fajult – lásd a kényszermosdatások esetét. Általánosságban pedig természetesen a hagyományok bomlasztása, mint mindig, itt is valamiféle műanyag, pótlékszerű új normák megjelenésével járt együtt. Ahol már nem ismerték a cigánytánclépéseket vagy meghalt az utolsó hegedűkészítő is, ott csakis a rendszerváltást követően – és ekkor is csupán külső segítséggel – volt lehetőség arra, hogy a közösség tagjai visszatérjenek az ősök örökségéhez. Apám ebben a rendszerben, ebben a világban próbált jó dolgozó és „jó cigány” lenni. Soha nem volt élmunkás. Soha nem kapott érdemi elismerést a pártállami rendszertől. Évekig spórolt egy szoba-konyhás szükségletükre az anyámmal közösen, hogy legyen majd hely, ahol felnevelhetnek minket. Évtizedekig tette a dolgát, mert ezt várták el tőle.

Kádár halálakor egy szót sem szólt. Ekkor már rég kiskereskedő volt, amihez úgy szerezte meg a képesítést, hogy hónapokig Pestre járt tanulni. A reggel 8-kor kezdődő oktatás előtti éjjeleken mindig a Déliben aludt,

bóbiskolt néhány órát, mert nem volt pénze szállodára. Ő sosem érezte magát valódi munkásnak, igazi melósnak, és a lehető leghamarabb megpróbált váltani, amint lehetősége nyílt rá.

Kádár halálakor már rég Pozsgayban⁶⁴³ látta a jövőt, és hitte, hogy az új világ új lehetőségeket nyújt majd az egész ország, benne a cigányok számára is. És tudta, mindannál, amit magunk mögött hagyunk, csakis jobb jöhet. A pragmatista, egyben paternalista, a hétköznapi szürkeségét garantáló, „mindenki tegye a dolgát, és ne kérdezzen semmit, majd az állam és a párt minden megold” hozzáállás az ő cigány identitását nem számolta fel ugyan (ehhez kellett a helyi cigány közösség erős összetartása és kulturális gazdagsága), sok helyen azonban elsöpörte az avítnak látszó, de mégiscsak autentikus cigány közösségeket. Ő nem is sejtette, és ma is csak közvetve éli meg, hogy a Kádár-korszakhoz mennyi jóvátehetetlen, a jelenre is kiható tett köthető, mennyi kárt okoztak a szocializmus évtizedei, hiszen a saját cigány közösségének a részeként élte meg az eseményeket. Annak értékeit pedig – a szerencsés gazdaságföldrajzi helyzetnek köszönhetően – sikerült megtartani és átmenekíteni a szocializmus bukása utánra is.

A CIGÁNYSÁG TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON – AVAGY FÉLEZER KÖDBE VESZŐ ESZTENDŐ

Számos más kérdéshez hasonlóan abban is megoszlik a kutatók véleménye, hogy a cigányok mikor jelentek meg először Magyarországon, illetve a Kárpát-medencében. Jelen tanulmány szempontjából úgy gondolom, hogy első megjelenésük dátuma kevésbé meghatározó, hiszen én magam

⁶⁴³ Pozsgay Imre (1933–2016) politikus, egyetemi tanár, az MDP, az MSZMP, az MSZP tagja, a Nemzeti Demokrata Szövetség alapító ügyvezetője, majd elnöke a párt feloszlásáig. 1989. július 6-án államminiszter volt.

azt vallom, mindössze a hazai cigányság egy szűk rétegének önérzetét és hiúságát legyezné, ha bebizonyosodna, hogy az első cigány közösségek már akár több mint fél évezrede megjelentek Magyarországon. Természetesen senkitől, különösen egy története java részében kisebbségi létre kárhozottatott etnikum tagjaitól sem szeretném elvitatni saját közössége értékeihez való ragaszkodásának jogát, amelyek között az eredettörténetnek egyértelműen kiemelt jelentősége van.

Ugyanakkor, ahogyan az egyes magyar eredetmondákat is számos alkalommal alapozzák egészen meghökkentőnek tűnő állításokra, előfordul, hogy a hazai, illetve a Kárpát-medencei cigányok kapcsán is felbukkannak olyan kijelentések, amelyeket értetlenkedés és szkeptikus reakciók kísérnek. Ilyen az az elmélet, amely szerint a cigányok már a honfoglaló magyarokkal együtt megérkezhettek a Kárpát-medencébe, míg mások szerint az Árpád-házi uralkodók idején jelentek meg hazánkban az etnikum első képviselői. Bár magam nem szándékozom állást foglalni a kérdésben, tény, hogy a mértékadó szakemberek többsége – valamint a közmegegyezés – szerint a cigányok vélhetően a 14. században jelentek meg először a Kárpát-medencében. A teória hívei elméletük alátámasztására egy olyan menlevelet idéznek, amely szerint Luxemburgi Zsigmond szabad vonulást engedélyezett egy cigány csoport számára. Vannak azonban, akik meg vannak róla győződve, hogy a menlevél hamisítvány, míg mások szerint elképzelhető, hogy nem is egy létezett belőle.

A török által meghódított területeken élő cigányok életéről rendkívül szűkösek a forrásaink. Az első, kiemelten fontos stációt a hazai cigányság társadalmi helyzetének alakulásában a Mária Terézia által hozott intézkedések jelentették. A *Regulatio Cigarorum* még latin formájában is utal arra, hogy milyen céllal született meg. A Helytartótanács egy 1761 novemberében kelt rendelkezésével megtiltotta a cigány szó használatát, és elrendelte, hogy a közösség tagjait újmagyar vagy újparaszt névvel illessék. Ezt néhány évvel később, 1767-ben újabb rendelet követte, amely többek kö-

zött büntetést helyezett kilátásba abban az esetben, ha a cigány gyerekek meztelenül járkálnak az utcán, de a Helytartótanács a felnőtteket is a falusiak által követett öltözködési minták átvételére kötelezte. A legátfogóbb, egyben a legszigorúbb rendelet 1773-ban született meg. Amellett, hogy betiltották a cigány nyelv használatát, megtiltották, hogy a közösség tagjai lovat tartsanak, kötelezték a falusi bírakat, hogy akadályozzák meg a cigányokat a döghúsevésben, és elrendelték a cigány gyerekek szüleiktől való elvételét, akiket aztán parasztokra bízta. Sokan erre az időszakra, a tiltó rendelkezés hatására vezetnek vissza azt, hogy az úgynevezett kárpáti cigány nyelv szinte teljesen kihalt, és hogy a legnagyobb számban élő romungró/magyar cigány közösségekben (ők adják a hazai cigányok 70–75 százalékát) ma már sehol sem beszélnek cigányul.

A 19. század elejétől kezdve a török uralom alól lassan felszabaduló Balkán-félszigetről újabb és újabb néptöredékek, csoportok indultak el észak felé, hogy letelepedjenek a Kárpát-medencében. Nehéz megbecsülni, hogy a 19. század elején hány cigány élhetett Magyarországon, de vélhetően 100 ezer alatti lehetett a létszám. Az egyre szélesebb körben kiépülő államigazgatás és az azzal járó szabályozó tendenciák ellenére a cigányok legalább egy csoportja visszatérhetett a vándorló életmódhoz, és feltételezhetjük, hogy időközben újra megjelentek olyan cigány csoportok, amelyek számára a vándorló életmód volt a természetes.

A reformkor és a romantika művészete felfedezte a cigányokat, akik a lassú nemzetépítés folyamatában fontos szereplők lehettek volna, ám a politika nem látta meg a bennük rejlő lehetőségeket. Mindenki előtt felsejlik a romantikus kép a zenélő, muzsikáló, tűz mellett sátrat felverő, lovakal foglalkozó, Damjanich Jánosnak verbunkost kínáló, Arany Jánossal a kocsmában sírva vigadó, Nagyida várát tragikomikusan védő vagy később Tömörkény Istvánnál inkább a társadalom peremén, bűnözőként megjelenő cigányokról.

A 19. század második felében komoly jelentősége lehetett annak, hogy 1855 decemberében Moldvában, majd 1856 februárjában Havasalföldön is eltörölték a rabszolgaságot, amelynek korábban elsősorban a cigányok voltak az elszenvedői. Írjuk le még egyszer: a modern Románia magvát képező két fejedelemségben nem a jobbágyságot, hanem a rabszolgaságot törölték el a 19. század közepén! Ezt követően feltehetően sokan indultak el északnyugati irányba, és telepedtek le a mai Magyarország területén. Ekkorra már hazánkban egyre rohamosabban bontakozott ki a gazdasági modernizáció, illetve a polgárosodás. A Havasalföldről és Moldvából vándorló cigányok tehát egy, a kiemelkedés lehetőségével kecsegtető országban telepedtek le, és a hazánkban élő, valamint még elszórtan vándorló cigányokkal kiegészülve már jelentős számban képviseltették magukat. Témánk szempontjából lényeges kérdés, mekkora lehetett pontosan ekkoriban a cigányság lélekszáma. Ennek kapcsán érdemes idézni Várad János Cigányság és az 1851-es népszámlálás című cikkének részletét:⁶⁴⁴

„Az 1851-es népszámlálás eredményeit Fényes Elek Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása (Pest, 1857) című könyvében ismertette. Ezek szerint a cigányok száma Erdélyben 60 000, Magyarországon 21 000, a Szerb Vajdaságban 12 000 volt. Ugyanakkor Schwicker A Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen (Wien–Teschen, 1883) munkájában az olvasható, hogy az 1851-es népszámlálás szerint Magyarországon 30 304, Erdélyben 52 265 cigány élt.

A fentebb felsorolt adatokhoz képest eltérő tényekkel szolgálnak A Magyar korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei (Budapest, 1893) című munka I. kötetében olvasható számadatok. Eszerint Magyarországon 18 864, Horvát-Szlavonországban 11 440, Erdélyben 52 665, így a teljes Magyar birodalom területén 82 969 cigány származású egyén élt.

⁶⁴⁴ Várad 2010.

Még nagyobb eltérés fedezhető fel Dányi Dezső Az 1850 és 1857. évi népszámlálás című könyvében, amelyben a cigányok számát Magyarországon 47 609 főben, a Szerb Vajdaságban 12 121 főben, Erdélyben 78 906 főben állapította meg. Az eredeti népszámlálási közlésnek megfelelően Erdélyben 78 885 cigány élt, s ezt az adatot támasztja alá Hunfalvy Pál: Magyarország Etnographiája (Budapest, 1876) című munkája, amely szerint 1850-ben 78 902 cigányt regisztráltak ezen a területen.

De a két népszámlálást illetően találunk még eltérő számadatokat. Hermann Antal etnológus szerint 1850-ben 140 ezer, míg 1857-ben 143 ezer volt a cigányság lélekszáma, és ehhez közelít egy Dávid Zoltán által közölt 1851-es számadat is, amely 138 636 főben jelölte meg a cigányok számát. A legkevesebb cigány lélekszámot Kovács Alajos állapította meg, aki A Magyarország ismertetése – nemzetiségi viszonyaink alakulása az utolsó két században (Budapest, 1920) munkájában, mindösszesen 66 971 főre hivatkozott. Mészáros Árpád tanulmányában is eltérő adattal szembesülünk: szerinte Magyarországon 1851-ben 83 000 cigány élt. Továbbá statisztikai hibaként említhető meg az a tény is, hogy a nemzetiségeket csak a honos lakosság körében vizsgálták, sőt a tanulók nemzetiségi hovatartozását mellőzték, bár ez a mutató a cigányság körében elenyésző volt.

Bár az 1851. évi népszámlálás láthatóan megosztotta a szakembereket, mégis ez volt az első olyan felmérés, amelyik közvetlenül kérdezett rá a nemzetiségre, és nem az anyanyelvet vette kiindulópontnak.”

A fentiek alapján tehát megállapítható, hogy a legtöbben 100–150 ezer körülire becsülték a 19. század második felében a történelmi Magyarország területén élő cigányok lélekszámát, és feltételezhetjük, hogy a vándorló életmódot folytatók közül sokakat nem is vettek bele számításaikba.

Érdemes feltenni a kérdést, mennyire illettek bele a cigányok a Monarchia társadalmába, és hogy a három, egymástól jelentősen különböző cigány csoport (romungrók/magyar cigányok, oláh cigányok és beás cigányok) hogyan próbálta megtalálni a helyét, valamint milyen alapokra

igyekeztek építeni saját befogadásuk, integrációjuk érdekében. Szinte senki nem beszél róla, pedig fontos lenne, hogy körüljárjuk, ők maguk mennyire tartották magukat cigánynak (a társadalom bizonyosan annak látta őket), és mennyire szerették volna saját romungró, oláh vagy éppen beás identitásukat megélni. Ezekre a kérdésekre csak teóriákat állíthatunk fel válaszként, hiszen érdemi kultúrantropológiai kutatások a korban nem zajlottak.

Tudjuk, hogy a 20. század elején emelkedőben volt a beilleszkedett, városokban élő cigány kereskedők, kézművesek, mesteremberek és különösen a zenészek száma. Emellett azonban sokan még mindig vándorló életmódot folytattak, vagy éppen erdőkben éltek – egy különálló, sok esetben saját szokásokkal, sőt saját szokásjoggal, belső szabályokkal rendelkező társadalomban.

A 20. század elején azonban a cigányok jelentős részét fájó módon nem tekintették a magyar nemzeti közösség tagjának. Megítélésem szerint ennek oka, hogy többségük gyakorlatilag kívül is állt a magyar társadalmon, nem volt része annak. De miért is lettek volna a részei? Egy részüknek a nagyszülei még a határokon túl születtek és éltek, talán magyarul sem beszéltek soha. Ezek éltek még az erdőkben vagy éppen vándorszekerekben, sokaknak külön cigányigazolványaik voltak, amelyekben szemük, hajuk színe mellett ott szerepelt a megjegyzés: cigány. Sok helyen csak a település szélén tudtak sátrat, kunyhót verni maguknak, vegyes házasságra pedig csak elvétve akadt példa. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ne lettek volna a cigányok között is sokan, akik már ekkor megtalálták a helyüket a társadalomban, helyi közösségekben. Magyarország első világháborús erőfeszítéseiből is számos cigány származású baka vette ki a részét.

Trianon tragédiája megerősítette a határon belül maradt magyarság kohézióját, miközben teljesen természetes módon erősítette az erősen nacionalista érzelmeket. Kérdés, ezen tendenciák mennyire erősíthették a cigányokban a magyar nemzethez tartozásuk tudatát. Valószínűleg kevésbé.

A korabeli kormányzati programokban nem igazán jutott hely a cigányság integrációs törekvéseinek támogatására, sőt, magát a kérdést sem igazán így közelítették meg. A cigányságot leginkább egészségügyi vagy éppen bűnügyi „problémahalmazként” kezelték, a csendőrség hatékonyak is bizonyult az utóbbi tekintetben, viszont ez inkább az elszigetelődés irányába hatott. A helyi cigány közösségek „túlélésére” való törekvés, a többségi társadalommal való viszonyban zajló útkeresés határozta meg ezeket az évtizedeket.

A második világháború borzalmai a cigányokat is érintették: tízezrek lettek a holokauszt áldozatai a Harmadik Birodalom területén felállított koncentrációs táborokban, de fontos megemlíteni, hogy Magyarországon is történtek tömeggyilkosságok (Doboz, Lengyel, Lajoskomárom, Várpalota, Szolgaegyház stb.).

A háborút követően az immár mintegy legalább százezres, de inkább kétszázezren felüli lélekszámú cigányságnak továbbra is gondot jelentett a társadalomba való betagozódás. Ez érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy számos család csak két-három-négy generáció óta élt Magyarországon, ami nem elegendő a zökkenőmentes integrációra. A cigányokat ekkor már javarészt a mai ismereteink szerinti eloszlásban találjuk meg – jelentős számban a Dél-Dunántúlon, Észak- és Kelet-Magyarországon, Budapest külső kerületeiben, a Tisza mentén, valamint kisebb számban az észak-dunántúli megyékben.

Kérdés, volt-e esélyük a cigányoknak arra, hogy megtalálják a helyüket a második világháború sokkját követően lassan magához térő, ám a kommunisták által villámgyorsan foglyul ejtett magyar társadalomban. Volt-e esélyük arra, hogy több száz éves lemaradást hozzanak be gyorsan és eredményesen? A jelek biztatók voltak. Sokaknak úgy tűnhetett, egy olyan korszak köszönt be a kommunizmus gazdaságpolitikájának és társadalomszemléletének diadalával, amely az addig a helyét mérsékelt sikerrel kereső cigányság jelentős része számára megteremti a felzárkózás esélyét,

és kijelöli helyüket a társadalomban. Sajnálatos, hogy ehhez éppen autentikus cigány kultúrájukat, identitásukat kellett maguk mögött hagyniuk.

Bár a cigányokat korábban sok minden – szokások, nyelvi emlékek, hagyományok stb. – összekötötte az őket körülvevő népekkel, nem voltak részei a polgárosodási folyamatnak. Nem tanultak latinul az iskolákban. Nem sajátították el a társastánc fortélyait. Nem használtak eszécjgot. Ellenben tartottak lovat, szekeret, vagy éppen sátrat vertek. Sokan még cigányul beszéltek, saját receptekből főztek ételeket, csak rájuk jellemző szokások szerint éltek a század első évtizedeiben. A kommunizmus beköszönésével minderről le kellett mondaniuk. A gyárakban egyformára alakított munkásemberekre volt szükség, akiknek a tervgazdaság hétköznapijaiba kellett beilleszkedni, sőt, az egész országnak be kellett állni a sorba. A vezetők tudták, hogy a legszegényebbeknek, a zsellérlelkűeknek, cigánynak és nem cigánynak együttesen új identitásra volt szükségük, amit a munka adhatott meg, és ehhez a tisztas munkásember énképét kellett elültetni sokukban. Ezt pedig nagyon sok helyen örömmel fogadták a cigányok.

Egyfajta erőltetett modernizációt kínáltak nekik, de Mária Teréziával ellentétben ezúttal elhiheték, hogy nem kizárólagosan rájuk van kihegyezve. Hogy a bőrszín nem, csak a munkásként mutatott teljesítmény számít. És végre olyasvalamiben lehet részük, amit az előző néhány évtized során bizonyosan nem tapasztaltak: megbecsülésben.

Mindezek alapján miért kellene csodálkozni azon, hogy az 1928-ban Karcagon született Rontó Elemér, amikor 1951-ben hirtelen egy gyárba vagy egy tsz-be kerül, ahol a beilleszkedés, betagozódás csakis a munkán keresztül valósul meg, végre megtalálja a helyét? Úgy nőtt fel, hogy a nagyszülei sem írni, sem olvasni nem tudtak, a szülei is alig. A település határán, saját közösségében élte meg a fiatalságát, miközben a telepi iskolából nem sikerült továbbtanulnia, keveset találkozott a többségi társadalommal, és akkor is főként a csendőrökkel. Miért lenne meglepő, hogy számára innentől kezdve nem a korábbi cigány közösség, hanem a munkásosztályhoz

való tartozás a társadalmi mobilizáció záloga? Miért ne lenne természetes, hogy ebben a helyzetben a cigány öntudatot felválthatja a munkásöntudat, amelynek viszont már része lehet a magyarságtudat is, hiszen az öt-éves tervek elméletben nem tesznek különbséget a cigány és a nem cigány elvtárs között? A hatalom közvetlen módon nem kérte, hogy hagyja maga mögött cigány identitását. De ha mindaddig annak megélése révén nem találta a helyét a történelem által meghurcolt magyar társadalomban, az egészséges munkásosztályt megteremteni igyekvő szocializmus révén elérhetőnek láthatta, hogy végre ő is tartozzon valahova. Még ha elsősorban a vörös csillag volt is az, ami összekötötte az esztergapad másik oldalán állókkal. Lehet, hogy a nagyszülei még magyarul sem tudtak igazán valahol az erdélyi havasokban, de immár ugyanaz a megszólítás járt neki is, mint mindenki másnak. A szocializmus évtizedei során ő is a része lett Kádár népének. Sőt. Lehet, hogy ő maga testesítette meg Kádár valódi népét.

INTERJÚK

Az interjúk célja az volt, hogy olyan adatközlők meséljenek Kádár-korszakbeli élményeiről, a cigány kultúrához, identitáshoz fűződő viszonyukról, akik képesek a mai történéseket és folyamatokat is elemezni, valamint összevetni, összehasonlítani mindazzal, amit a szocializmus idején tapasztaltak. Az interjúkban elhangzottak az adott korszakkal kapcsolatos eddigi ismereteket és megállapításokat kiegészíthetik. Rávilágíthatnak arra, miért volt többé-kevésbé hamis az az identitás, amelyet a Kádár-korszakban a cigányok százezreinek kínáltak, és amelyet a cigányok jelentős része örömmel fogadott, mert elhitte, hogy ami a szüleinek nem sikerült Horthy Miklós alatt, az neki menni fog Rákosi Mátyás és Kádár idejében.

Az alábbiakban hat olyat interjú következik, amelyek a fenti következtetéseket támasztják alá. Ez természetesen önmagában nem jelenti azt, hogy az interjúkat feltevésünk – amely szerint a szocializmus idején a cigányok közül sokan érezhették úgy, megtalálták helyüket a társadalomban, ugyanakkor a Kádár-rendszer a hamis boldogulás ígéretével kecsgettette őket – megkérdőjelezhetetlen bizonyítékként kell elfogadnunk. Ám az mindenképpen jelzésértékű, mennyire hasonlóan éltek meg bizonyos történéseket, élethelyzeteket cigány származású emberek, annak ellenére, hogy sok esetben jelentős fizikai távolság, akár több száz kilométer is elválasztotta őket egymástól.

De ugyanígy előfordult, hogy bizonyos dolgokat teljesen ellentétesen ítélték meg a megszólalók, hiszen természetesen lehettek különbségek az eltérő hagyományokkal rendelkező csoportokból és közösségekből érkező cigányok egyéni életútjai és igényei, céljai között már bő félszáz évvel ezelőtt is. A cigányságot már akkoriban sem lett volna szabad homogén masszaként kezelni.

Észak-Magyarország – az ember, aki élt a lehetőségekkel. Horváth Barnabás (1950) – Hernádvécse

Hernádvécse mesebeli falunak tűnhet annak, aki először jár ott. A festői környezetben fekvő település a 3-as főúttól nyugatra esik, messze fenn, északon, erdők között, dombok által ölelve. Miskolctól is még közel háromnegyed óra autózásra van szükség ahhoz, hogy eljussunk a település jelző tábláig. A faluban ma már szinte csak cigányok élnek. A polgármester kivételével a képviselő-testület is cigányokból áll. Nagyon sok a gyerek, számos családban 7–9 gyermeket nevelnek. A falu lakosai előtt álló jövő sem sokkal fényesebb a jelennél, a helyiek ugyanis aluliskolázottak, munkalehetőség pedig szinte egyáltalán nincs. Ennek egyfajta groteszk, de

mindenképpen optimista hangulatot árasztó ellenpontozása a meseszép tájban fekvő falu felső részén található, magas kőfalak mögött álló négycsillagos szálloda, amelynek létezését sokan értetlenkedve fogadják, de mindig akad elég vendég ahhoz, hogy üzemeltetni lehessen.

Babakocsik, gyerekek és rengeteg kóbor kutya az utcán. Cseresznyepálinka és fóliasátor alatt nevelt temérdek mennyiségű paprika, paradicsom egy portán, ahol örömmel fogad a házigazda, Horváth Barnabás, korábbi települési képviselő. Bő család, gyermek és unoka is akad, meleg fogadtatás, bizalommal teli tekintetek, mosolyok mindenhol. A pálinka az üvegben marad, kávé fogadok csak el.

Nehezen dolgozom fel a táj szépségének, a falu kilátástalanságának és az interjúalany arcán tükröződő optimizmusnak, jókedvnek a hármas együttállását, bár utóbbiért nagyon hálás vagyok. Nem lepődik meg, amikor meghallja, miről szeretném kérdezni. Néhány általános kérdés és válasz után beszélni kezd a falu jelenlegi helyzetéről. Arról, hogy mennyi feladat lenne, de nem nagyon van, aki elvégezze. Nem hiszi, hogy a falu megmenthető, de bizakodik a gyermekei és unokái élhetőbb jövőjében – ennek jele, hogy a saját portáján belül érdemi munka jelei köszönnek vissza, a ház is takaros, még ha folyamatosan van is mit szépíteni, dolgozni rajta. Saját kezdeményezésére tanodával (délutáni iskolai napközi) segíti a helyi cigány fiatalokat, ingyen hajnyírást kínál családján keresztül időseknek és gyermekeknek, valamint egy országos mezőgazdasági civil szervezet vezetőjeként próbál olyan programokat kidolgozni és megvalósítani, amelyek révén a termőföld újra a megélhetést (illetve a túlélést) jelenthetné a legszorultabbak, főként a szegény, sokgyermekes cigányok számára.

– A cigányok semmihez nem értenek itt ma már. Általánosságban mondom, de nyilván lehetnek egészen sokan olyanok is, akik derék emberek, dolgoznának, de néhány elvégzett osztállyal semmilyen munkához nem lehet ma már jutni. Főleg Borsodban, főleg egy ilyen kis faluban. Akinek szerencséje van, és aki tett is érte, az az elmúlt években közmunkát

biztosan kaphatott, a semminél az is több. Akinek valami szakmája is akad, az próbálkozhat Encsen, Szikszón vagy Miskolcon, de vannak olyanok is, akik a Dunántúlra mennek dolgozni, akár 8–10 éve már. Régen nyilván nem így volt, de ma sajnos ez van, ezzel kell szembenézni. Ugyanakkor azt meg kell említeni, hogy a munkának, egyáltalán a tenni akarásnak semmi becsülete nincs ma már. És ez nem csak a politika hibája. De azt igenis ki kell mondani, hogy az nem normális, hogy egy politikai rendszer a tanulatlanságot, a visszamaradást őrizgesse, és engedi, hogy felelőtlen döntések miatt ne végezzék el az iskolát, vagy korán családost alapítsanak. Erre nemcsak nemzetet, országot, de még egy falut sem lehet alapozni.

– *Hogy volt ez a rendszerváltást megelőzően? Akkor volt becsülete a munkának? Akkor dolgozabb volt a cigány ember is?*

– Amikor létrehozták – már nem emlékszem, hogy melyik évben is lehetett pontosan – szinte minden cigány a helyi tsz-ben kapott munkát annak idején Hernádvécsén. Én emlékszem, hogy a 8 általános elvégzése után azonnal oda kerültem, felvettek a helyi Búzakalász Mgtsz-be [mezőgazdasági termelőszövetkezetbe] kocsisnak. Én még korábbról, apámnak köszönhetően értettem a lovakhoz, ezért egyértelmű volt, hogy kocsis lettem. Lóval hajtott kocsit bíztak rám, azzal szállítottam embert vagy éppen takarmányt, terményt – amire mindig éppen szüksége volt a tsz-nek. Nem emlékszem pontosan, hogy mikor, de felajánlották, hogy elvégezhetek Pétervásárán [Heves megye] egy mezőgazdasági gépszerelő képzést, és akkor dolgozhatnék akár gépekkel is. Nem vívódtam, nem okoskodtam rajta sokat, belevágtam, és amikor végeztem, mezőgazdasági gépszerelő lettem. Talán ennek is volt köszönhető, hogy néhány év után nemcsak hogy jobban megbecsültek – vagy legalábbis én úgy éreztem –, de arra is kaptam lehetőséget, hogy egy tehenet, majd később még egy borjút is elhozhattam magamnak haza, az árukat pedig folyamatosan levonták a munkabéremből.

– *Éreztették valaha is önnel, hogy cigány?*

– Természetesen, de legalább természetesen, egészségesen megélt dolog volt a mi részünkről is, nem úgy, mint manapság. Nagyon fontos, hogy én akkor is törekedtem a nem cigányokkal való jó viszonyra, és ez megmaradt mostanra is. És nagyon sok a nem cigány barátom nemcsak itt, Vécсэн, hanem szinte minden környező faluban is. De a cigány akkor is cigány volt, a saját bőréből nem tud kibújni senki sem. Ez egy tény volt, egy állapot, ami ellen nem lehetett küzdeni, el kellett fogadni.

– *Akkor inkább úgy kérdezem: egyértelmű volt, hogy a kisebbség különbözik a többségtől, vagy a közös cél, a termelés szentsége felülírta ezt?*

– Az utóbbi, egyértelműen az utóbbi az, amivel találkoztam. Amikor dolgoztunk, akkor nem volt kérdés, hogy ki milyen csoportból jön, ki melyik náció vagy népség tagja. Az volt fontos, hogy jól dolgozzunk, én megpróbáltam a lehető legjobban dolgozni. De nem csak én, sok másik cigány is.

– *Volt véleményük az állam vezetéséről? Mennyire érzékelték a Párt által támasztott elvárásokat, ideológiai nyomást?*

– Talán Miskolcra, Ózdra meg Kazincbarcikára mentek, vagy mehetek ezek a látványos elvárások igazán, egy ilyen kis faluban ezt nem kellett mindennap felfesteni az égre. Tudtuk, hogy mi a helyzet odafent a pártközpontban, tudtuk, hogy nem lóghat ki senki a sorból, de mi örültünk annak, hogy a munkánkat ugyanúgy megbecsülik, mint a nem cigányok munkáját. Ennél többre nem nagyon volt szükség.

– *Milyen volt Kádár megítélése a cigányok körében?*

– Ami engem illet, ezzel nem igazán foglalkoztam. Csináltam a munkámat, végeztem a dolgomat. Annak örültem, hogy folyamatosan kaptam a lehetőségeket arra, hogy formáljam az életemet, és én ezeket meg is próbáltam kihasználni. A cigányok nagy többsége örült a május 1-nek, meg annak, hogy valamelyik Cs-lakásba benőszülhetett a megyében. A „cs” betű a csökkentett komfortfokozatra utalt, aztán egy idő után már nem is cs-, hanem C-lakásokként beszéltünk róluk, ahol a „c” már sokkal inkább arra

utalt, hogy kik laktak ezekben – hát szinte csakis a cigányok. Én ennél azért többre tartottam magamat, mást, többet, jobbat akartam. És lehet, hogy ez a hozzáállás segített abban, hogy a rendszerváltást követően is talpon tudtam maradni, szemben azokkal a cigányokkal, akiknek ma már az unokáik sem bírnak rendes jövőképpel vagy reménnyel, hogy alakulhat majd jobban is a sorsuk.

– *Mit hozott magával a rendszerváltás? Egyáltalán, értették a cigányok, hogy mi történik körülöttük?*

– A tsz feloszlata törvényszerűnek látszott, mint ahogyan az is, hogy az ott dolgozó cigányok nem fognak jól kijönni belőle. Ezt én már az elején megmondhattam volna. Sok volt a tanulatlan, képzetlen közöttünk, főleg az asszonyokból, ezt említettem korábban is. Én megpróbáltam az adódó lehetőséget kihasználni, és én önszorgalomból még az esti gimnáziumba is beiratkoztam annak idején, de a cigányok többségének semmilyen perspektívája nem maradt a 90-es évek legelejére. És bizony hallottuk sok helyről, hogy a cigányok ugyanígy jártak rengeteg más helyeken, nemcsak a megyében, de mindenfelé az országban. Ez azért mutatta nekünk is, hogy ebből sokan nem jöhetnek ki majd jól. Sőt, csak rosszul járnak vele. Itt, Hernádvécsén mindenki bízott valamilyen tisztességes kárpótlásban vagy kompenzációban, de nem igazán tudtuk, hogy mi lesz. A nem cigányok többsége előbb vagy utóbb biztosan el tudott kezdeni valamilyen mezőgazdasági tevékenységet, a cigányok nagy része viszont nem tudta, hogy hova, kihez forduljon, mit csináljon. Aranykorona-értékben kaptunk egészen jókat és egész rosszakat is, ezeket a krajcárokat kellett összeraknunk, hogy utána el tudjunk kezdeni magunkkal valamit. De azt minden cigány érezte, hogy Kádár valahogy nagyon hiányzik. A szabadság felemelő volt, de Kádárhoz igenis szerettek tartozni, kötődni a cigányok. Vagy inkább azt mondanám, hogy ahhoz a világhoz és azokhoz a hétköznapiakhoz, amelyeket a Kádár-rendszer kínált nekik.

– *Nem érezték diktatúrának?*

– Az idő mindent megszépít. Ha ma nosztalgiáznak a cigányok vagy a gádzsók, az nem véletlenül van, sok idő eltelt azóta, és mindenki csak a szépre akar emlékezni. Kádár soha nem kiabált, finoman mosolygott, érthetően beszélt, úgy, hogy mindenki felfogja, a legszegényebbek és a legmaradibbak is. És ezt mi nem igazán éreztük diktatúrának, sőt, néha az volt az érzésünk, hogy a hatalom nem is akar azzal foglalkozni, hogy velünk, cigányokkal mi történik. Nem bánták az elvtársak egyáltalán, hogy a cigányok mennyit és hogyan tanulnak, mert mindig akadt annyi segédmunka, amire pont ők kellettek. És ez azért visszaütött. Keményen visszaütött, elég itt a faluban is körülnézni.

– Tudunk valamit arról, hogy a hernádvécsei cigányok mit vártak a rendszerváltást követően? Mit szerettek volna? Hogyan, milyen irányba próbálták volna meg formálni az életüket?

– Amire én emlékszem, az az, hogy sokan akartak vállalkozni. Kezdeni valamit a földdel. De ahhoz tudás kellett volna. Meg rendes családi háttér. Már mint olyan szempontból rendes, hogy a munkához szokott cigányember mellé odaálljanak a gyermekei. Meg, hogy számítani lehessen a többi rokonra, barátokra a helyi cigányok közül. Hát, ezek a dolgok nem voltak meg igazán, és ha ezek nincsenek, akkor előbb-utóbb a korábban rendszeren dolgozó cigány is feladja, az itálba menekül, vagy hagyja a gyerekeit is elvadulni, elkanászodni. Azok meg közben felnőttek, családot alapítottak, de a munka példája, illetve az, hogy valamit kezdjenek az életükkel, az már szinte csak nyomokban jelenik meg.

– Vagyis a cigányság rendszerváltáskor megfigyelhető általános helyzete szükségszerűen ide kellett, hogy vezessen, ahol most tartunk?

– Igen, ez pontosan így van. Senki nem akarta felfogni, senki nem akarta megérteni. Talán bele sem mertek gondolni, hogy mennyi segédmunkás kerül majd az utcára. Meg sem merték talán számolni, hogy ha bezárják a bányát, akkor mennyi vájár nem kap majd utána sehol munkát. Márpedig ezt tudni lehetett, hogy nekik nagyon nehéz lesz újra munkát találni.

– Mindenkitől megkérdeszem, itt is felteszem a kérdést: inkább előnyös vagy káros volt a Kádár-korszak a cigányok számára?

– Rengeteget segített abban, hogy valami rendbe, sorba lehessen igazítani a cigányokat. Segített abban, hogy kínált lehetőségeket, de élni csak azok tudtak vele – például én magam is –, akik tényleg tenni akartak magukért. Nem segített abban, hogy olyan állapotban tartotta a legszegényebbeket, főleg a cigányokat, hogy abból nem lehetett igazán fejlődni. Egy alapszintet mindenkinek felkínált, de megelégedett azzal, hogy a cigánynak a segédmunka is jó. És a rendszer azt nem hitte el, hogy ha ennek egyszer vége lesz, akkor ezekre az emberekre és a gyerekeikre nem lesz majd szükség.

– Kínált identitást a Kádár-korszak a cigányoknak? Mi volt az, ami segítette a cigány kultúra, önazonosság megmaradását?

– Nem tudom, máshol hogyan volt. Itt nem igazán foglalkoztunk ezzel. Az idősek szép lassan meghaltak, nekünk maradt a szocializmusban való jól megszabott feladatvégzés, és eközben lassan kikoptak a régi mesék, történetek. Böven a rendszerváltás előtt már volt Bangó Margit, Horváth Pista és kétkazettás magnó szinte minden cigány portán, de ennél többet nem igazán láttunk, nem igazán éltünk meg.

Az Alföld és Közép-Magyarország határán. Raffael Jánosné (1953) – Abony

Abony legalább annyira magáénak érzi Kossuth Lajost, mint a közeli Cegléd. A mezőváros-hangulatban fel-felsejlik a 19. század első felének miliője. Raffael Arankával találkozom, a helyi cigány kisebbség meghatározó szereplőjével. Korábban a település roma kisebbségi (mai szóval élve nemzetiségi) önkormányzatának tagja volt, de ma is a helyi cigány közösség szíve-lelke, szinte mindenért hozzá fordulnak a közösség tagjai. Két diplomás

leányt adott a világnak, büszke arra, hogy a származása miatt soha nem kellett magyarázkodnia, és bár akadtak konfliktusai, hiszi, hogy mindig az embert látták benne.

Aranka Cegléden született, oláh cigány közösségben, ami azt jelenti, hogy a magyar mellett a cigány is az anyanyelve volt, valamint, hogy egy valódi, erős kohézióval bíró közösség vette őt körül, amelyben a mindennapoknak meghatározó része volt a folklór, a szilárd kulturális önazonosság és egyfajta belső szokásjog. Szülei egy tanyát vezettek számos állattal, és világeletemben kereskedtek, lovas kocsival járták a környező tanyákat és településeket, állatbörökkel kereskedtek.

A körülmények – a szülők gyakori távolléte – egészen korán arra kényszerítették, hogy kivegye a részét a házimunkából, ezért csak nyolcévesen, és akkor is csak vonakodva, engedték iskolába. Mint elmondta, nem volt olyan szigorú az iskoláztatás kapcsán a szabályozás, mint ma, ezért is fordulhatott elő, hogy – legalábbis Cegléd környékén – sokan kimaradtak, vagy későn kezdték a cigány gyerekek közül az iskolát.

– Igen, félrenézett a hatóság sokszor. Nem tudjuk az okokat, de nyilván ők is tudták, hogy a tanyákról vagy a külső területekről nem könnyű a cigány gyermekeket behordani az iskolába, vagy, hogy egyes közösségekben az iskola kötelező rossz dolognak számított. És ennek a félrenézésnek, nem kellő szigornak lett az az eredménye, hogy sokan kimaradtak az iskolából, amikor túlkorosak lettek, miközben írni, olvasni is alig sikerült megtanulniuk. Az én korosztályomban még itt, Abonyban is számos helyen vannak cigányok, akik funkcionálisan biztosan analfabéták. A nevüket talán még le tudják írni, olvasni csak nehezen, számolni meg szinte semennyire sem tudnak. És ami a legérdekesebb, az állampárt és a tervgazdaság nekik is megtalálta a helyüket valamelyik talicska rúdjaiban a végében.

– *Az iskolai tanulmányait hol végezte? Ezt követően hol tudott elhelyezkedni?*

– Cegléden jártam iskolába, és jól tanultam. Csak testnevelésből és ének-zenéből volt négyesem az utolsó évben, mégsem vettem fel a kereskedelmi szakközépbe, ahova jelentkeztem, máig sem tudom igazán, hogy miért. De akkoriban nemcsak mi, cigányok számítottunk osztályidegennek – mindenesetre én azt gondolom, ez is a része volt az elutasításnak.

Aztán egyfajta kompenzációnak is felfoghatnám, hogy felkínálták, menjek szakácsnak, anélkül, hogy oda egyáltalán jelentkeztem volna, de azt meg már én nem akartam elvállalni. 16 évesen férjhez mentem és maradtam otthon, mint egy tisztos, becsületes cigány asszony. Sokat olvastam, könyvtárba jártam, próbáltam képezni saját magamat. De az anyós házában nem akartunk maradni, elköltözni pedig csak úgy tudtunk, hogy munkát vállaltam én is. Meg kellett várnom, hogy a lányaim eljussanak az óvodás korba, aztán munkát kerestem. 1976-ban kezdtem el dolgozni az abonyi Finommechanikai Műveknél. Ha jól emlékszem, hétszázan dolgoztunk ott, és tízen lehettünk talán cigányok. Az elején nehéz volt, nagyon nehéz. Két hét alatt annyi megjegyzést tettek rám a nem cigány kollégák, hogy úgy döntöttem, otthagynom. Szinte az első pillanattól fogva érzékel-tették, hogy más vagyok. Hogy cigány vagyok. Két hétig bírtam, aztán el akartam jönni valóban. Egy nagyon kedves nem cigány barátom győzött meg róla, hogy érdemes visszamennem, és újra megpróbálni. Hát, vissza-mentem, és akkor onnantól nagyon sok minden megváltozott.

– *Már máshogyan szóltak önhöz a kollégák?*

– Igen. Elűnt a bizalmatlanság. Sőt. Annyira elégedettek voltak velem a felettesek, hogy gyáregységvezetői dicséretet kaptam az egyik évben, ami pénzzel is járt, ez pedig komoly megbecsülést, igazi respektet jelentett minden kolléga irányából. Aztán néhány év után szakszervezeti bizalmi lettem, majd brigádvezető, én vezettem a Martos Flóra Brigádot, sőt megválasztottak a küldöttgyűlés küldöttvezetőjévé is. Ez azért elég egyértelmű jelzés és elismerés volt arra nézve, hogy már nem azt látták bennem, amit, és akit a legelején. De ezért meg kellett harcolni keményen.

– *Egy élharcos cigány asszonyról beszélünk akkor, akinek a szocializmus adott igazi lehetőséget a kibontakozásra?*

– Nem, egyáltalán nem. Ha nem szocializmus lett volna, én akkor is tisztességgel, becsülettel végeztem volna a munkát, amit rám szabnak, mert én tartással születtem, nekem nem kellene külső feltételek ahhoz, hogy értékesnek lássam saját magamat. Végeztem a feladatomat, és én a feladatot jól akartam végezni. Az, hogy megy-e közben az osztályharc, vagy épül-e a szocializmus, az engem nem érdekelt.

– *Meddig dolgozott itt?*

– 1982-ben eljöttem, mert a vesém és a gerincem is tartósan megbetegedett. Közben elvégeztem egy esztergályosképzést, én kezeltem azt az esztergagépet, amely miatt végül már az egészségem nem bírta tovább. Egy kötődébe kerültem, szintén Abonyban. Elvégeztem egy meós tanfolyamot [minőségellenőri munka], és egyszerre varrtam és meőztam. Minden lehetséges tanfolyamra jelentkeztem, még jogi ismereteket is tanultam Pécsen egyik nyáron. Itt is szakszervezeti bizalmi lettem. De innen kirúgtak, mert volt egy ügy, amelyben kiálltam a dolgozókért, de bizalmiként eleve ez volt a feladatom. Ezek után elmentem egy másik varrodába, ott dolgoztam 1992-ig, a rendszerváltás már ott ért.

– *Mennyire volt nehéz cigánynak lenni? Mennyire jelentett gondot a megkülönböztetés?*

– Említettem az affért a kollégákkal, de azt megoldottuk azzal, hogy kiálltam magamért, és az őket is megváltoztatta. Másban a mindennapokban nem éreztem. Ugyan kisebb szurkálódások mindig voltak, például amikor az én „cigány” lányomat hozták fel példának a tetűellenőrzésekkor, hogy lám, még neki sincsen a hajában ilyen. Vagy amikor megkérdezték tőlem, hogy mennyit fizettem azért, hogy felvették középiskolába a lányomat. De ezek elviselhető viszonyok voltak.

– *És a pártállami rendszer?*

– Itt lent, már az Alföld szélén ezt nem éreztük egyáltalán. A cigányokat nem érdekelte a politika meg az önszerveződés, hiszen az igazi oláh cigány közösségekben erős volt az összetartás. De a munkavégzés kényszere az jelen volt a mindennapokban. Az öcsém példáját hadd mondjam el 1985-ből! A ceglédi cipőgyárban dolgozott, de a bőrökkel, vegyszerekkel való munka nem tett jót neki, allergiás lett. Egy kommunista szombaton mondta, hogy ő ezt tovább már nem bírja. Hétfőre lett másik munkahelye. De a rendőrök így is el akarták vinni KMK [közveszélyes munkakerülés] miatt, amit aztán csak az igazolások felmutatásával tudott elkerülni. Ennél élesebb dolgokkal mi magunk nem találkoztunk.

– *Előrelépési lehetőséget jelentett-e a cigányoknak a szocializmus?*

– Csak a saját élményeimet mondhatom el: azt láttuk, hogy aki tenni akart, az tehetett. Mi tervezhetőnek láttuk a jövőt. Azzal meg nemcsak mi, cigányok, de a tanultabb nem cigányok sem voltak tisztában, hogy a fejesek kölcsönből működtették az országot, ezért nyilván nem érzékeltük, hogy mibe kerül, milyen ára lehet a viszonylagos jólétnek. De azt ki lehet mondani, hogy azok, akik dolgoztak, azok jutottak valamire. Kényszer volt minden egyes nap, de adott értelmet ugyanezeknek a mindennapoknak.

– *Szerették a cigányok ezt a rendszert?*

– Nem. Itt, ezen a vidéken a cigányok azt látták, hogy a segédmunka igenis csak segédmunka. És a segédmunkás az a szakmunkásnak meg a brigádvezetőnek a szolgája. Sokszor egy utolsó trógernek nézték, vagy aként kezelték. És ezt itt mifelénk nem igazán szerették a cigányok. Ők azt akarták, hogy a maguk urai legyenek. Hogy nekik ne parancsoljanak. Ezért sokan próbáltak több lábon állni, és már abban az időben vállalkozóként megélni – bazároztak, vásároztak, búcsúba jártak. Ezzel sokan elkerülték, hogy be kelljen állni a gyárba, és a több lábon állás nekik nagyon is jól jött akkor, amikor borult minden, és jött a rendszerváltás. Ez nagyon fontos elem volt, és nálunk ez nagyon meghatározta azt, hogy a 90-es évek elején hogyan alakult sok cigány családnak a sorsa. Ugyanakkor azzal, hogy nem

a gyárban dolgoztak, sokaknak maradt idejük és energiájuk az autentikus cigány értékek és cigány hagyományok megőrzésére, megóvására is.

– *Kellett a szocializmus a cigányoknak?*

– Az ország egészét tekintve igen. A saját közegünket, a saját közösségünket nézve viszont nem vagyok ebben olyan egészen biztos. Az a rendszer robotokat akart. És a cigányokból olyan robotokat akart faragni, akik nem kérdeznek, nem szólnak, nem okoskodnak, de a munkát elvégzik. Még a legutolsót is. Ebből eredt az, hogy a cigányok nem tanultak. Elnézték nekik, hogy az iskolába csak addig járnak, amíg muszáj. Mindenhol találtak valami munkát nekik. És igen, nagyon jó volt, hogy hozzám hasonlóan akár a többségiek megbecsülését is kivívhatták, ha keményen küzdöttek. De pont a rendszerváltás mutatta meg, hogy gyenge alapokra semmit nem lehet felépíteni. Itt a környéken a cigányok mindig több lábon próbáltak állni, és talán annyira nem rázta meg őket a rendszerváltás, mint másokat máshol az országban. De ez nem a Kádáron múlt, hanem azon, hogy az itteni közösségek másként álltak a dologhoz, nekik a munkásöntudatuk nem lett ugyanolyan, mint azoknak, akik a munkásszállásokon éltek és folyamatosan ingáztak.

– *A Kádár-kori vezetők magatartása, hozzáállása kihat a jelenre is?*

– Igen. Felelős a Kádár-rendszer azért, hogy rengeteget adott, de semmit nem várt el, semmit nem követelt meg, főleg azoktól a cigányoktól, akik maguk is formálhatták volna annak idején az életüket. A Kádár-rendszer egész egyszerűen nem nevelte az embereket. Felelős, mert hagyta, hogy segédmunkás robotok legyenek sok helyen a cigányok, vagy olyan szakmákat kínált nekik, amelyek kapcsán már a 80-as években is lehetett látni, hogy nem sokáig lesz jövője. Nem engedte, hogy megtanulják az emberek, hogy hogyan hozzanak majd felelős döntéseket. Hogyan álljanak ki magukért. Hogyan változtassanak az életükön majd akár önállóan is. Ki kell mondani, hogy egyértelműen a szocialista államrendszer hibája, hogy nem vonta be a cigányokat a képzésbe, és nem kínált jövőképet. Múlt-

képet igen, de abba hiába kapaszkodik most bárki is, azok az idők nem jönnek vissza már. És talán nem is baj. Hiába érzik sokan azt, hogy annak idején jobb volt, ez nem több, mint nosztalgia, kesergés.

A főváros, ahol valósnak hatott a szocializmus eszményképe. Balogh Klára (1955) – Budapest

Göncön született, Észak-Borsodban, a magyar–szlovák határon. Anyai nagyszülei hat gyermeket neveltek, a nagymama állami gondozásban nőtt fel. Klára édesanyja analfabéta háztartásbeli volt, édesapja a születése után néhány héttel halt meg. Tanulni alig engedték, az általános iskolát még befejezte, majd egészen fiatalon férjhez ment. Rossz döntés volt. 1972-ben Budapestre került a nagybátyjához, Pesterzsébetre. Mindig is konyhán szeretett volna dolgozni, ezért főleg olyan helyeken próbálkozott, ahol ilyen munkakörbe kerestek munkavállalót. Dolgozott idősek otthonában, óvodában, az Építőipari Szolgáltató és Vendéglátóipari Vállalatnál pedig több mint tizenegy évet töltött el. Albérletből igényelt ki egy kisebb kőbányai lakást, amelyet egy év után kiutaltak a számára. Máig abban él.

– *Mennyire volt jó döntés Budapestre költözni?*

– A lehető legjobb döntés volt abban az időben. Iszonyatos volt a szegénység Borsodban már akkor is, főleg a cigányok között, és én abból nem kértem. A férfiaknak talán könnyebb volt, nekik a fizikai munka meg az ipari termelés sok lehetőséget kínált, de a nőknek nehezebben ment. A férfiaknak akkortájt könnyebb volt megbecsülést szerezni, főleg, ha elmentek Ózdra, Barcikára vagy Miskolcra dolgozni. A nőknek ez komolyabb kihívás volt, illetve a rosszul sikerült házasságom szintén hajtóerőt jelentett, mindenképpen magam mögött akartam hagyni azt a közeget. Korán is mentem férjhez, nem is volt jó választás, mindenképpen ki kellett lépnem valahogyan abból a helyzetből. De az is tudvalévő volt, hogy

már akkoriban egészen sokan próbálkoztak a cigányok közül Pesten, azaz nem csak egyedül próbáltam szerencsét a messzi nagyvárosban. De eleve könnyebb volt az elindulás, illetve az, hogy rászánjam magam az indulásra, mert nekem nem kellett munkásszállásra mennem. Ez komoly segítség volt, és nyilván sokkal inkább szerettem volna ismerős környezetbe kerülni, mint idegenek közé.

– *Mennyire érezted nyomasztónak vagy éppen támogatónak, segítőnek a pártállami rendszert?*

– A hetvenes években mi magunk úgy éltük meg, hogy ez a közeg segít minket. Nekem nem kellett éveket várnom a lakásra, egy év után megkaptam. Nyitott és befogadó volt a társadalom, legalábbis az a része, amellyel én éltem és dolgoztam együtt. Nem éreztem a diktatúrát, nem bántott senki semmivel.

– *Az mit jelent, hogy nyitott és befogadó volt a társadalom?*

– Nagyon sokat tanultam a nem cigány kollegáimtól. Nekem gyakorlatilag nem volt szókimondás. Nem tudtam kifejezni magam. Alig tudtam megszólalni. De a munkahelyen sokat tanultam. És nemcsak én, hanem a többi cigány is. Mondhatom azt, hogy kikupálódta a cigányok. Előbbre jutottak. De a lényeg az volt, hogy nagyon sokat jártunk össze, cigányok és nem cigányok közösen. Ez nagyon jó volt. Becsültük egymást, főleg azért, hogy mindenki becsülte a másikat.

– *És az államhatalom részéről sem volt megkülönböztetés?*

– Nem, mert egész egyszerűen nem volt cigánykérdés, senki nem nézte, hogy milyen a bőre színe a másinak, a hatalom, a párt sem tette azt. Aki dolgozni akart, és akinek találtak, az dolgozott. És munkát mindig találtak mindenkinek, pont azért, hogy mindenki dolgozzon.

– *Elhozott egyfajta modernizációt a szocializmus korszaka?*

– Egyértelműen. Anyám analfabéta volt, nekem meg lakásom lett Budapesten, és megbecsültek a munkámban. És nem csak én voltam így, sok más cigány családnál is ezt jelentette a szocializmus: előbbre lehetett lépni.

Nem nagyot, de mindenképpen előbbre, ami jobb volt, több volt, más volt és reménytelibb volt, mint amit magunk mögött hagyunk előtte.

– Mit hozott a rendszerváltás? Lehetett előre látni, vagy legalább sejteni, hogy ennyire éles váltást hoz majd az új korszak? Megszűnnek az állami vállalatok, privatizáció, leépítések, elbocsátások jönnek, és a képzetlen, felesleges munkaerő kerül elsőként az utcára, akik között nagyon sok a cigány ember.

– Nem. Ebből adódóan senki nem is volt rá felkészülve. És igen, pontosan így történt. Sokan voltunk, akik nem értettük, hogy mi és hogyan történik körülöttünk.

– Kijelenthetjük, hogy az állampárt konzerválta a cigányok alacsony státuszát a munkaerőpiacon?

– Azokét, akik eleve kevés osztályal rendelkeztek, illetve akik nem éltek vagy nem élhettek semmilyen tanulási, továbbképzési lehetőséggel, sajnos igen. Nagyon sokan jártak így, ők a rendszerváltáskor csak széttárhatták a kezüket, mert adott pillanatban sehova sem tudtak fordulni.

– Kínált valamifajta identitást ez a korszak a Pestre került cigányoknak? Az autentikus cigány kultúra értékei a mindennapok része maradt, vagy voltak olyanok, akiknek a nagyváros és a munka, illetve a társadalmi változás egy újfajta identitást kialakítva segített önmeghatározásukban?

– Összejártak a cigányok itt is, Pesten is, legalábbis az én környezetemben sokan. Főztünk egy paprikás krumplit valakinél, előkerült a gitár, és gyakran jöttek a nem cigány kollégák is. Azaz bizonyos szempontból maradt még a cigányságunkból, de az is igaz, hogy nagyon sokaknak számított, hogy megbecsülték a munkája miatt, és ezzel tulajdonképpen a munkásosztály részének érezhette magát.

A mezőváros, ahol egyéni boldogulásra volt lehetőség, a közösséget azonban korlátozták. Idősebb Kunhegyesi Ferenc (1952) – Kiskőrös

Kiskőrös igazi alföldi mezőváros. A polgárosodás nyomai mellett tetten érhetők a település mezőgazdasági sajátosságai. A szőlészet és borászat mellett komoly hagyománya van a konyhakertkultúrának, valamint általában a gyümölcsstermesztésnek (alma, barack) is. A szocializmusban megjelent a városban a gépgyártás, aztán létesült konzervgyár és palackozóüzem is, ahol szinte mindenkinek biztosított munkát az állam. A környező települések (Kalocsa, Kecel, Soltvadkert) hasonló utat jártak be, de előbbi paprikájával és női börtönével is ismertté vált.

A rendszerváltást követően a bor- és olajhamisítási botrányok, valamint a hirtelen meggazdagodott vállalkozók (például a szintén közeli Akasztón) kerültek az országos média érdeklődésének középpontjába.

Interjúpartnerem 1994 óta folyamatosan, immár több mint két évtizede látja el a helyi cigány kisebbségi (hivatalosan nemzetiségi) önkormányzat elnöki teendőit. Klasszikus, igazi cigány ember ízes beszéddel, aki sokszor cigányul válaszolt a kérdéseimre.

– *Honnan, mikor érkeztek a cigányok a környékre? Tudunk erről ma még valamit?*

– Nehéz pontos válaszokat adni ezekre a kérdésekre. Főleg délről jöttek, a mai Szerbia és Románia felől, ezt mesélték még nekem annak idején a legöregebb cigányok. Mifelénk is gyakran adnak a cigányoknak beceneveket – és emlékszem a gyerekkoromból, hogy többeket hívtak Gyorgyénak annak idején. Ez pedig akár román, akár szerb név is lehetne még ma is, ez egyértelművé teszi, hogy akkor onnan, dél felől jöhettek az őseim. Sok dolognak korábban nemcsak cigányul tudtuk a nevét, hanem szerbül is. Gondolom, az sem lehet véletlen, hogy a pálinka cigányul „ratyija”, a szerbek pedig „rakijának” mondják. Na, most akkor a szerbek beszélnek cigányul, vagy mi szerbül? Nyilván az utóbbi. A családom kapcsán azt vi-

szont biztosan tudom, hogy apám 1913-ban Akasztón született, és az ő apja is, az én nagyapám itt élt már az 1800-as évek végén, ökrökkel foglalkoztak, és bizony egy csurár [oláh cigány közösségen belüli önálló csoport] nemzetségből származom magam is. De korábbi feljegyzések nem nagyon maradtak fenn, még hallomásból sem nagyon tudunk visszaemlékezni korábbi történelmi emlékeinkre.

– *Ez csak a te családotad jellemezte, vagy a helybeli, térségbeli cigányokat is? Mármint az, hogy csak elvéve maradtak fenn családi emlékek a 19. század végét megelőző korokból?*

– Hát, a kiskőrösi és a környékbeli cigányságban erős a rokoni szál, sok az unokatestvér, másod-unokatestvér, amiből az következik, hogy sokunknál közösek a nagyszülők, dédszülők. Így aztán hozzám hasonlóan mások sem nagyon tudnak felidézni emlékeket az elmúlt 100–120 éven túlról.

– *Emlékszel-e még klasszikus cigánytelepre?*

– Én az 50-es évek elején születtem. A klasszikus cigánytelepről már nincsenek emlékeim. Voltak utcák, amelyek a város szélén voltak, oda költözhetek be a cigányok, akiknek egy része néhány évtizeddel korábban még az erdő szélén lakott, vagy földbe vajt putrikban, mint itt néhány település határán a közelben. Emlékszem, utóbbiakból még a 70-es években is akadtak Soltvadkert környékén. Az, hogy egyes utcákban szinte csak cigányok laktak, az annak volt az eredménye, hogy a pártállam már egyáltalán nem engedte a vándorlást, mindenkinek egy konkrét, meghatározott helyen kellett élnie, laknia. Nem sokan vándoroltak már a század közepén, de azért még előfordultak példák. Szóval mindenkinek laknia kellett valahol. Nálunk ilyen volt például a Délibáb utca, ma is élnek még ott cigányok. Azt viszont szeretném elmondani, hogy a jobb módú cigányok már a 40-es években is szerettek volna letelepedni – aki megtehetette, az vett is magának a városszéli parasztházakból.

– A lakhatás tehát biztosítva volt. De az érvényesüléshez tanulni is kell. Milyen módon segített, milyen lehetőségeket kínált az oktatás terén a pártállami rendszer annak idején Kiskőrösön?

– Én elvégeztem helyben a nyolc általánost. Jól tanultam. Számtanból volt talán csak 4-esem a 8. osztály befejezésekor, mégsem engedték, hogy továbbtanuljak. Elmentem hát a helyi Vegyesipari és Javító Szolgáltató Ktsz.-hez [kisipari termelőszövetkezet] egy ács mellé dolgozni. Mellette a gyakorlatban tanulhattam meg azt, amit az iskolában nem lehetett.

– Lehetett politikai, államhatalmi döntés a továbbtanulás megakadályozása? Volt ebben valamilyen célzott szándék?

– Én biztos vagyok benne. És nem csak én jártam így, sok más cigány sem tanulhatott tovább annak idején. Ki merem jelenteni, az egész csak ahhoz kellett, hogy Kádárnak mindig legyen elég munkása, akikkel a legrosszabb munkákat is el lehetett végeztetni.

– Meddig dolgoztál itt?

– Nem sokat, mert elvittek katonának. Akkoriban 18 éves kora környékén még minden fiút elvittek katonának, és ezt az akkori fiatalok, főleg a szegényebb családokból, soha nem tudták elkerülni. Amikor onnan hazatértem, akkor viszont valami új dologba akartam fogni, és lovakat kezdtem el tartani, azt gondoltam, hogy az állattartás jó ötlet lehet, és kicsit a magam ura is lehetek. Lovas szekérrel fuvaroztam, a hivatalos megnevezésem talán az volt, hogy szekérfuvarozó, ezt csináltam egészen sokáig. De 1984-ben jött a váltás, bár ez is elsősorban rajtam múlt.

– Mi történt?

– Én úgy emlékszem, hogy 1984 volt az az év, amikor már lehetett mászek módon taxizni, vettem egy Wartburgot, és nekiálltam taxizni. Az első taxisok egyike voltam itt, Kiskőrösön. Ez a taxizás egészen 1994-ig tartott, egy évtizedet tudtam dolgozni így.

– Kiskőrösön mennyire lehetett annak idején a taxizásból megélni?

– Remekül. De ez főként rajtam múlt, én mentem a munka, a fuvarok után. És ez kemény volt. Hajnalban keltem, és tizenegyig vagy akár éjjelig is dolgoztam szinte minden egyes napon. Hordtam én cigányokat és nem cigányokat vegyesen, akinek fuvarra volt szüksége, az mind jöhetett hozzám. Persze leginkább cigányok voltak a kuncsaftok. Hordani kellett őket Kiskőrösön túl számos más helyre is – lagziba, keresztelőbe, családi ünnepekre, vagy sajnos már annak idején is sokszor börtönlátogatásra. Mindenki hamar kiismert, tudta, hogy megbízható vagyok, szívesen választottak engem. De a helyi éttermek is jó szívvel ajánlottak, és a vasútállomásról is sokszor hoztam be utast a városba. Annak idején még nagyon kevés autó volt, a cigányok között meg ritkaságszámba ment, hogy valakinek saját kocsija legyen.

– *Mi volt igazán jó a taxizásban?*

– Az, hogy a magam ura voltam. Nem dirigált nekem senki. A többi cigánynak helyben igazodnia kellett a vállalatok, üzemek rendszeréhez, és az sokkal zártabbnak, szigorúbbnak tűnt, mint az a környezet, ami nekem jutott.

– *Voltál párttag? Az itteni cigányok hogyan viszonyultak a kérdéshez?*

– Nem, annak idején én soha nem léptem be az MSZMP-be, és a helyi cigányok közül sem sokan csatlakoztak. Ugyan a Hazafias Népfront, elsősorban a kultúra miatt, jó opciónak tűnt, de ennél jobban senki sem szeretett volna elköteleződni a térségben. Én meg főleg nem! A rendszerváltást követően hívtak a helyi SZDSZ, de még akkor sem igazán akartam egy párt tagjaként foglalkozni a politikával. Előtte is megvoltam párttagsági nélkül!

– *Jobb volt a Kádár-rendszer?*

– Ha csak a számokat néznénk – meg főként azért, mert az idő mindent megszépít –, akkor biztos, hogy nem csak én mondanám azt, hogy igen, egyértelműen jobb volt. Ha az asszonyok háztartásbeliek is voltak, a férj tudott annyit keresni, hogy abból az egy fizetésből szűken ugyan, de meg lehetett élni. Nyilván mindenkinek más volt az igény szintje, de a cigá-

nyoknak is jutott annyi, amennyiből a saját igényeiknek megfelelően meg tudtak élni. De az biztos, hogy minden cigány csak egy szintig juthatott el, és ha jobban belegondolunk, akkor azért nagyon szigorú szabályokkal kellett szembenézni. Nekem egyszer hiányzott néhány óra a havi elvart penzumhoz, és akkor azt azzal büntették, hogy a családi pótlékot nem kaptam meg. Szombatonként még nagyon sokáig dolgozni kellett – ezt a mai fiatalok talán már el sem tudják képzelni. A KMK-tól, azaz a közveszélys munkakerüléstől pedig mindenki rettegett. Ha valaki nem dolgozott, kapott 30 nap elzárást, utána pedig volt 2 hete munkát találni. Ha akkor sem sikerült, akkor megint bevitték, aztán KMK-snak minősítették, és onnantól már REF-fel is büntették, azaz rendőri felügyelet alá vonták, nem hagyhatta el – vagy csak engedéllyel – a várost. Az engedélyt pedig nehezen adták ki.

– *Nehéz volt cigányként érvényesülni?*

– Ahogyan mondtam, tanulni csak egy pontig engedtek minket, az én egyéni történetem is erről szól, én sem tanulhattam azonnal tovább. Volt olyan cigány ismerősöm, aki elkerült a fővárosba, és egyetemre úgy vették fel, hogy mindent hátrahagyott korábbi énjéből, ami miatt cigánynak gondolhatták, és azt mondta később, csak így volt esélye bejutni az egyetemre. Talán még a nevét is megváltoztatta. Nem mondom, hogy osztályidegenek voltunk, de valahogy nem illettünk az oktatási rendszerbe az általános iskolai képzésnél feljebb. Volt annak idején két tehetséges cigány fiú, akiket valahogyan mégis felvettek szakmunkásnak, és kőműves, valamint ács lett belőlük. No, őket olyan tisztelet, szeretet és megbecsülés vette körül a városban, mint most, ha kiderül, hogy egy cigány fiatal eljut az egyetemre. Nagyon nagy szó volt akkoriban szakmával és azt igazoló papírral rendelkeznie egy cigánynak! Pedig tanultunk volna sokan annak idején – nem engedték, nekem ezért is kellett a saját utamat járva érvényesülni.

– *A többi cigány mit dolgozott Kiskőrösön vagy a térségben, milyen munkahelyekre vették fel őket?*

– A férfiak javarészt építkezéseken, például több laktanyát is fel kellett húzni, ezeken az építkezéseken mindig kaptak munkát. De a ktsz-ben is volt munka, valamint a konzervgyárban és a helyi palackozóüzemben is.

– *Mezőgazdaság, tsz? Ott is akadt munka a cigányok számára?*

– Nem nagyon volt tsz a környéken. A cigányok egy része Karcagra járt kukoricát törni, vagy Kalocsára idénymunkára, aztán később itt a helyi szőlősgazdákhoz, meg a rendszerváltás után a vállalkozókhoz. Munka mindig volt, csak a rendszerváltást követően, már a nagy szabadságban, lehetett dolgozni a maszekoknak is. Sok elméleti tudás ezekhez a munkákhoz sem kellett, az átmenet könnyen ment végbe.

– *Téged hogyan ért a rendszerváltás?*

– Engem már felkészülten. A taxizás a 80-as évek közepétől egészen '92-ig, '93-ig nagyon jó volt, sokat dolgoztam, és ezért kerestem is tisztességesen. De aztán hirtelen elfogyott valahogyan az emberek pénze, illetve mindenki vett szép lassan magának autót, és egy ekkora városban már nem volt rá szükség igazán, hogy állandó autó álljon rendelkezésre bárki-nek is. Azaz, már nem volt értelme annak, hogy taxizzam. De a rendszerváltás mindenképpen felkészültebben ért, mint sokakat.

– *És e tekintetben mi a helyzet a helybéli cigányokkal? Őket hogyan érintette a változás?*

– Őket, illetve inkább azt mondom, hogy sokukat nagyon, nagyon felkészületlenül. Komoly pofont kaptak, és ezért nyilván a Kádár-rendszer a felelős, mert hirtelen olyan helyzetben találták magukat, amire nem is lehettek felkészülve. Azt már mondtam, hogy a cigányok nagy részét megakadályozták a továbbtanulásban, és igazi szakmát sem tanulhattak, mert a segédmunkás értékes volt az államnak akkoriban. De voltak más gondok is. A 80-as években az állami OTP komoly hiteleket kínált egészen alacsony, 3 százalékos kamattal, amelyeket a cigányok is nagy számban vettek fel. 3 százalék az nem túl magas szám, ezt ők is tudták, fel is vették egymás után. Volt emellett szocpol [szociálpolitikai lakás]támogatás, meg

aztán kalákában épített mindenki mindenkinek házat, garázst, bármit, és ezzel olcsón kijöttünk mindannyian. És akkoriban senki sem úgy érezte még, hogy a Kádár-rendszer csak talmi boldogulást hozott, a 80-as években senki nem gondolt arra, hogy mi lesz majd a jövőben. Mi magunk is azt hittük, hogy ez majd örökké tart, még ha a szocializmust nem is sikerül felépíteni. De nem tudta senki, hogy mi vár ránk. Még csak azt sem sejtette senki, hogy az alacsony iskolázottság komolyan visszaüt majd a privatizáció idején. Jelzésértékű volt, amikor – ha jól emlékszem, 1987-ben – megemelték a kedvezményes OTP-kölcsönök kamatát. Előtte, még 1986-ban viszont kínáltak egy komoly kedvezményt. Felkínálták, hogy elengednek a fennálló tartozásból 40 százalékot, ha a fennmaradó 60 százalékot egyben vissza tudtad fizetni. Nekem sikerült, 225 ezer forintot fizettem vissza. A nyolcvanas évek utolsó éveiben már lehetett látni, hogy a cigányok nagy része nagyon rosszul fog kijönni a dolgokból. Talán ezért, talán nem, de a helyi cigányok egy része már 1987 körül elkezdett ócskavasazni, szeméttel, hulladékkal foglalkozni – ez egészen a legutóbbi időig megágyazott a lomizós kultúrának az egész országban.

– Feleslegesnek hangozhat ezek után, de meg kell kérdeznem: ha tanulhattak volna a cigányok a 70-es, 80-as években, akkor az segített volna abban, hogy a rendszerváltás és a privatizáció ne jelentsen ekkora csapást a hazai cigányságra nézve?

– Igen, de ahogyan a pedagógusok közül is nagyon sokan el lettek bocsátva annak idején, lehet, hogy szakmával is elküldték volna a cigányok jelentős részét. De azt azért el kell ismerni, nyilván ekkora ütést nem kaptak volna, és nem került volna szinte a teljes hazai cigányság ennyire kilátástalan helyzetbe már a 90-es évek legelején. De nyilván egyszerűbb volt a cigányokat elküldeni először. Sőt, nemcsak egyszerűbb, hanem talán szükség-szerű is. A Kádár-rendszer abban hibázott, hogy fékezte a cigányokat, nem engedte őket tanulni, mert kellett a segédmunkás, ezt egész egyszerűen nem lehet vitatni. Sokan gyakorlatilag az életüket adták érte. Rajtam kívül

talán még ketten vannak 60 felettiék itt Kiskőrösön, mindenki más elment már, de mi hárman élünk még. A cigányok egy része igenis halálra dolgozta magát a szocializmusban, mert olyan munka jutott csak nekik. A vágárok között sokan voltak. A kohókban is északon. De ha csak arra gondolok, hogy kik dolgoztak a kukásautókon, akkor is szinte csak a cigányokra emlékszem. Vagy az utcaseprők. Nem úgy, mint most a közmunkások, hanem rendes, klasszikus utcaseprők. Szinte azok is mindig mi, cigányok voltunk, akármerre mentem az országban.

– *Hogyan viszonyultak a cigányok a valláshoz annak idején a térségben? Mi jelentette számukra a közösségi lét meghatározó kereteit?*

– A cigányok nagy része hisz az Istenben, minden gyermek meg lett keresztelve a születést követő első hétben, de a többség csak húsvétkor meg karácsonykor ment el újra a templomba – így volt ez a szocializmusban is. Komoly Mária-kultusz volt és van itt is, mint általában az oláh cigányok körében. De a közösségi lét megnyilvánulásai nem a helyi templomi gyülekezethez kötődtek elsősorban. Erre szolgált keretként a helyi Hazafias Népfront, amelynek köszönhetően 1987-ben létrehozhattunk egy kultúrával foglalkozó kis kezdeményezést, ami olyan sikeres volt, hogy még Ki Mit Tud? versenyre is tudtunk versmondót indítani a helyi cigány fiatalok közül innen, Kiskőrösről.

– *Mennyire volt békés az együttélés, volt-e gond cigányok és nem cigányok között annak idején?*

– Nem igazán. Én magam nem emlékszem rá. Vegyes házasságokra a 60-as, 70-es évekből még nem emlékszem, de a 80-as években már igen. De addig is béke, nyugalom, békés együttélés volt az emberek között. Nyílt cigányozásra szinte egyáltalán nem emlékszem, egész egyszerűen ismertük és becsültük egymást, függetlenül attól, hogy kinek milyen színű volt a bőre, vagy a haja meg a szeme színe.

– *Mit hozhat a jövő?*

– Rengeteg bajt. Nagyon komoly nehézségeket. Olyan körülményeket, amelyeket nem tudom, hogy lehet-e javítani egyáltalán. Sajnos azt kell, hogy mondjam, a cigányok a rendszerváltást követően ötven évet visszafejlődtek. A szocializmus adott egy hamis „béke szigete” képzetet, ami eltűnt a rendszerváltáskor. Ezeknek a cigányoknak a gyerekei, unokái is nehezen találják a megoldást a saját gondjaikra, miközben ugyanolyan alulképzettek, mint a szüleik, nagyszüleik voltak.

Kelet-Magyarország – ahol már régen is konfliktusok között éltek. Ifj. Poczkodi Ferenc (1971) – Tiszavasvári

Tiszavasvári az ország egyik legmegfelelőbb települése, ha azt szeretnénk megvizsgálni, milyen kihívásokkal kell a hazai cigányságnak és a helyi településvezetőknek megküzdniük a jövőben. Egy 12 ezer fős település két nagy cigánytelepén közel 3000 ember él. Szerettem volna egy idős interjúalanyt megszólaltatni, aki a közeli Tiszaújváros (egykori Leninváros) története mellett tud beszélni a helyi cigányok szocializmusbeli helyzetéről, de szinte alig találni a településen idős cigányokat. Kivételek persze akadnak, ők azonban már nem szívesen emlékeznek, nem szívesen mesélnek. Interjúalanyaim (egy idősebb asszony és a fia) viszont örömmel válaszoltak a kérdésekre, és igyekeztek a lehető legátfogóbb módon visszaemlékezni arra, mi jellemezte a helyi cigányságot az elmúlt század nagy részében.

Ferenc Tiszalökön született, három testvére van. A gyermekkorá már a működőképesség illúziójával kecsegtető, ám az embereket valójában hamis ígéretekkel átejtő szocializmus idején telt. Kisdobos, úttörő, őrs és raj – Ferenc ugyanazt élte át gyerekként, mint amit az egyre puhuló diktatúra a többi fiatalnak is felkínált. Édesanyja – valamint számos helyi feljegyzés – segítségével festett képet saját és családja életútjáról.

– *Mindenki kétkezi munkás a családban?*

– Igen. Már anyámék is fizikai munkából próbáltak megélni annak idején, egész egyszerűen azért, mert nem volt más lehetőség a megélhetésre. Iskolába keveset jártak, anyámnak is például csak hét befejezett osztálya van. Nekem tizenegy.

– *Ő miért csak hét osztályt végzett?*

– A család azt akarta, hogy már fiatalon dolgozzon. Így aztán 12 évesen elment vályogot vetni, mert arra volt kereslet, arra volt szükség. Az úgynevezett büdi telepen [Tiszavasvári Búd városrészében] a mai napig meg lehet találni számos házat még, ami az ő keze nyomát viseli. Neki dolgoznia kellett, ezért tanulhatott csak hét osztályt, nagy volt a szegénység, szükség volt mindenkire, aki pénzt tudott hazahozni. Aztán később a tedeji gazdaságban dolgozott, majd 23 évet Hajdúviden, de dolgozott a Tiszavasvári Alkaloida Vegyészethben is, ahol egyébként nekem is és apámnak is sokáig volt munkánk.

– *Tudunk-e bármit arról, hogy mikor és hogyan jelentek meg a cigányok a térségben?*

– Vannak helyben feljegyzéseink. Ezek szerint sok cigány jelent meg a térségben már 2–300 évvel ezelőtt is, de a mostani helybeli, tiszavasvári cigány családok őseiről azt tudjuk, hogy hozzátéve ölelesen az 1900-as évek elején érkeztek. Nagyszüleim szülei talán 1912-ben vándoroltak ide, erről vannak helyben feljegyzések, de a nagyszülők már biztosan a büdi telepen születtek.

– *Hogyan jött létre a két cigánytelep, és mi az oka, hogy ekkora különbség volt közöttük?*

– A szocializmusban a helyi tanácselnökök közül talán Lévai [Sándor] volt az, aki úgy rendezte a dolgokat, hogy az oláh cigányok az egyik telepre, a magyar (romungró) cigányok pedig a másik telepre kerültek. Lehet, hogy már ő is sejtette annak idején, hogy a két csoport nem szíveli egymást, és mindenki a sajátjai között érzi igazán jól magát. A házakat, amelyekbe a cigányok beköltözhettek, javarészt maguk a cigányok építették vályogból,

de készültek házak tufából is. Édesanyámnak ekkoriban nagyon sok munkája volt, ez a 60-as évek második felét és a 70-es éveket jelenti. Előtte a cigányok többsége kunyhókban lakott, amiket fel kellett számolni, mert azokban nem lehetett normálisan élni, felnőni, gyerekeket nevelni.

– *Ha a család mégis engedte tanulni a tehetségesebb cigány fiatalokat, akkor azt hogyan segítette, hogyan támogatta az állam?*

– A cigányok nagy többsége azt akarta, hogy már korán, egészen fiatalon munkába álljanak a gyerekek. Ez azért volt fontos, mert munka nagyon sok akadt a környéken, és azt azonnal el lehetett vállalni, a szakma kitanulása pedig azért még további éveket jelentett volna. De azokban a családokban sem volt jellemző a továbbtanulás, amelyek nem voltak rákényszerítve arra, hogy a fiú vagy a lány a lehető leghamarabb elmenjen dolgozni.

– *Miért nem?*

– Az az igazság, hogy sok cigánynak, aki tovább akart tanulni, iszonyú nehéz volt a beilleszkedés. Nem fogadták szívesen a szakmunkásképzőben vagy a középiskolában. Érezhető volt, hogy az állam sem nézi jó szemmel a putris cigányok jelenlétét. A rendszer talán félt attól, hogy az okos cigányok felvilágosítják majd a többieket. Az államnak nem állt érdekében, hogy legyenek olyanok közöttünk, akik felnyithatják a többiek szemét. Véleményem szerint a hatalom úgy volt vele, hogy minél butább a cigány, annál könnyebb manipulálni, és ezt prioritásként is kezelte. Aki melós maradt, annak persze könnyen megtalálták a helyét, és szerencsés esetben sokkal többre nem is vágyott. És a cigányok nagy része hagyta is magát megvezetni, elhitte, hogy a legalja munka is értékes, és megbecsüli majd a pártállami rendszer. És aki nem dolgozott, az KMK-s lett, illetve, ha nem volt elegendő napja ledolgozva, attól elvették a családi pótlékot. Ez utóbbi kemény feltétel volt, sokan féltek tőle.

De a cigányok többsége alapjában véve elégedettnek tűnt. Az élet lassan csordogált, és sokan úgy véltük, ebben nem következik be változás.

Dolgozni mindig kell majd, a két telep pedig pont megfelel a helyi cigányoknak. Azt tudtuk, hogy nagyon sok cigány él a környező településeken (Tiszadob, Tiszalök), de munka a folyónál, gátépítésnél, erőműépítésnél is mindig akadt.

– *Szemmel tartotta a hatalom a cigányokat?*

– Ezt nem tudom. Ha a rendőrséget tekintjük az államnak, illetve az állam akkori hétköznapi képviselőjének, akkor azt kell mondani, hogy igen. Sokat járőröztek annak idején is. Ha éppen úgy alakult, akkor a már ismertebb cigány „nehézfúkat” be sem engedték a kocsmába, vagy finoman utaltak rá, hogy jó lenne, ha fogyasztás után hazamennének, mielőtt még bármi gond adódna. Sajnos rengeteg verekedés volt, lehetett tudni, érezni mindig, hogy mikor pattan el éppen az a bizonyos húr. Az pedig bármi miatt megtörténhetett. Egy rossz pillantás vagy rossz szó is elég volt a balhéhoz.

– *Több rendőr volt a telepeken, mint ma?*

– Nem tudom megmondani, hogy akkor volt-e több a járőröző rendőr, vagy most (nevet). De az biztos, hogy a rendőrtől mindenki félt, a halálbüntetésnek maga a ténye is elég rémisztő volt. De az is igaz, hogy szükség volt rájuk, tekintélyük volt, nem úgy, mint manapság.

– *Már akkoriban is magas volt a térségben a cigányság lélekszáma? Ha igen, akkor adódtak ebből konfliktusok?*

– Igen, nagyon sokan voltak már akkoriban is. És sajnos sok konfliktus is adódott. Voltak olyan részei a városnak és a két telepnek, ahol nem volt ildomos egyes „határvonalakat” átlépni. A bálók idején sok volt a beszólógatás, ezekben mindig kódolva volt a verekedés esélye. Mondom, egy rossz tekintet, pillantás, rossz válasz egy kérdésre, és már egymásnak is mentek, ha éppen úgy alakult.

– *Hogyan viszonyultak a cigányok a párthoz?*

– Magasról tettek rá, már elnézést, hogy így mondom, de nem érdekelte őket egyáltalán. A párt nem, de a munka igen. A munka kellett nekik.

Mindenki dolgozott. És roppant büszkén dolgoztak a cigányok. Ha leszámolt valaki valahol egyik nap, másnap már volt munkája. És a cigányokat csak a munkájuk alapján lehetett megítélni. Mint munkaerő nagyon szerették őket annak idején a művezetők. Sőt, rendszeresen próbálták átcsábítani az egyes helyekről a legjobban dolgozó cigányokat. De az is igaz, hogy sokszor csak a legrosszabb munkák jutottak nekünk, és amíg mások a melegedőben cigarettáztak, addig mi még bőven a kötelező munkaidőn túl is dolgoztunk. A cigányok félték a rendszertől, de a munka jó volt, tudtak tervezni, örültek a Cs-lakásoknak, tudtak hitelekre bűtort venni, vagy tv-t, biztosabbnak látszott a jövő, mint ma. De ezt nem kötötték egyéltelműen össze a párttal. Maga a mozgalom egyáltalán nem érdekelte őket, Kádárról és az államhatalomról szinte alig volt véleménye bárkinek is, alig esett róluk szó.

– *Volt megkülönböztetés cigányok és nem cigányok között? Kádár többször hangoztatta, hogy a cigánykérdés önmagában nem létezik.*

– Dehogyan nem volt! Csak nem lehetett kimondani. A rendszernek úgy kellett tálnia ezt a kérdést az ország előtt, mintha nem létezne, és ha nem létezik, akkor nem is kell vele foglalkozni. Legalábbis a nyilvánosság előtt nem. Pedig volt megkülönböztetés. A cigánytelepek többségét már a szocializmusban is elkülönítve, a falvak, városok szélén húzták fel – vagyis az elkülönítés már akkoriban megjelent. Ez rengeteg helyen visszaköszönt – hivatali ügyintézés, továbbtanulás, rendőri végzés stb.

– *Miben tekinthető hibásnak a Kádár-rendszer?*

– Abban mindenképpen, hogy lehetőséget kellett volna adni a cigányoknak arra, hogy tanulhassanak, és ne csak kubikosok lehessenek. A földet túrni küldtek el sok százezer embert, meg a bányákba és a talicskák mögé. Mi azt láttuk, hogy a gádzsók tanulhattak az állam pénzén, a cigányok meg nem. A gádzsók kaptak lehetőségeket, a cigányok meg nem. Ez indirekt módon megkülönböztetés volt.

– *Mi volt a munkád az Alkaloidában?*

– Ez egy gyógyszeripari állami vállalat volt, a szocializmusban messze földön híres, nemcsak Magyarországon, de a KGST-országokban, és talán még Európában és Amerikában is. Volt, amikor 3000 ember is dolgozott ott. Én magával a mákgubóval foglalkoztam, kétkezi munka volt, vetőmagot állítottunk elő, neveltük a növényeket, sőt kísérletek is folytak mindenféle jobb gyógyszerek előállításához.

– *Hány cigány veszttette el a munkáját a rendszerváltáskor?*

– Nagyon sokan. És nemcsak itt, hanem a közeli Leninvárosban is, ami manapság Tiszaújváros. A cigányok nagy részének nem volt iskolai végzettsége, ezért őket engedték el először. Sokan jártak így a városból. Azóta is ennek a levét isszuk.

– *Minek a levét?*

– Annak, hogy sokunknak volt biztosnak tűnő munkahelye, de mindig meg volt határozva, hogy milyen munkákra alkalmazhatnak minket. Onnantól, hogy nem volt szükség a melósokra, biztonságot nyújtó munkahelyek tűntek el hirtelen, és mi nem kellettünk utána sehol senkinek. Várható volt, hogy velünk babrál ki a sors, illetve a „szép új világ”, ahol majd farkastörvények uralkodnak az üzletben és az érvényesülésben.

– *Jobb rendszer volt a szocializmus a mostaninál?*

– Úgy érzem, biztonságosabb volt. De ezt csakis a munka és az ahhoz kapcsolódó megélhetés miatt gondolom. Politikai oldalról sajnos nem, igenis egy diktatúra volt, ahol sok mindenben korlátoztak minket.

Az ország nyugati fele – ahol talán a leghamarabb üresedett ki az elvtársi üdvözlét. Forgács István (1944) – Zalaegerszeg

Apámat nem tudom megkerülni a cigányság és a Kádár-korszak viszonyának kérdésköre kapcsán. Nemcsak azért, mert ő nevelt fel, ő faragott be-

lőlem embert, hanem azért is, mert az egész kort végigélte, ráadásul kevés élesebben látó embert ismerek a világon. Talán nem tévedek, ha leírom, az elsők között lehetett, akik megérezték, hogy a szocializmus nem tarthat örökké, és „progresszívebb” cigány társaihoz (valamint nem cigányokhoz, akikkel egy közegben élt) hasonlóan ő is próbált felkészülni a változásokra.

A zalaegerszegi cigány közösségről érdemes tudni, hogy mindig is kicsit előrébb járt saját társadalmi, gazdasági szemléletének formálásában, alakításában az ország cigány közösségeinek túlnyomó többségénél. A szocializmus persze a zalai megyeszékhelyet is elérte, amely azonban soha nem tartozott az igazi iparvárosok közé. A zalaegerszegi ruhagyár (ZA-KO) ugyanakkor többször is komoly elismerésben részesült, a helyi Caola pedig még a rendszerváltást követően is meghatározó szereplője volt a szépségápolási piacnak. Az „elvtárs” szó a lehető leghamarabb kikopott a köszöntésekből, és az első nyugati típusú autók is idejekorán megjelenhettek az utakon.

– Zalaegerszegen születtem. A család mindig is zalaegerszegi volt. Arra már nem igazán emlékszem, hogy a nagyszülők honnan érkeztek, de talán a mai Horvátország felől. A nekeresdi városrészben laktunk sokáig, majd onnan költöztünk Zalaegerszeg Neszele nevű városrészébe, én ott nőttem fel, és édesanyám is abban a házban hunyt el. Az általános iskola után közszőrűs-marós képzést szereztem az ipari iskolában, néhány évvel később pedig megpróbáltam esti iskolában leérettségizni, de arra már nem volt erőm, energiám, és segítséget sem nagyon kaptam. Dolgoztam Győrben, számos helyen próbáltam az országban munkát és asszonyt találni, sőt, volt lehetőségem az NDK-ban is dolgozni több mint másfél évet. Végül mégiscsak Zalaegerszegen találtam feleséget és munkahelyet is: a Ganz-MÁVAG zalaegerszegi telepén dolgoztam nagyon sokáig. Innen lettem piacos kiskereskedő, majd nyugdíjas.

– *Hogyan értékeled a Kádár-rendszert?*

– Hazug rendszer volt, ezt mindenki tudta. Nyíltan senki nem beszélt róla, de mindenki tudta, hogy sem a kommunizmus, sem a szocializmus nem teljesíthető, nem érhető el, és a munka, amit végzünk, éppen ahhoz kell, hogy a nép, az emberek le legyenek foglalva. Mert az embereket igenis le kellett foglalni. Hogy ne gondolkodjanak azon, hogy milyen értelmezése is lehet az ellenforradalom kifejezésnek. Ma talán már fel sem lehet fogni ép ésszel, hogy egy forradalomnak hogy lehet ellenpárja, és hogyan lehetett ellenforradalomként meghatározni valamit, ami nem volt az, és hogyan fogadta el ezt az emberek túlnyomó része. Akkoriban sokan inkább félrenéztek, vagy nem akartak gondolkodni a dolgok igazi jelentésén. Még ipari tanuló koromban nyaranként sok helyen jártam az országban, és mindenhol azt láttam, hogy az emberek nem gondolkodnak azon, mennyire hasznos, amit csinálnak. Ha azt várta el tőlük a hatalom, hogy örüljenek a munkának, örüljenek a fizetésnek, hát örültek. És leginkább annak örültek, hogy még a legbutábbaknak, legkevésbé tanultaknak is jutott valami feladat. Vagyis mindenki azt hihette, hogy szükség van rá, és legalább addig fontosnak érezhette magát, amíg azt a keveset ellátta, amit rábíztak.

– Ettől függetlenül szerették a cigányok a szocializmus korszakát?

– Amerre jártam az országban, mindenhol azt tapasztaltam, hogy igen. Itt nálunk, Zalában például apám nyilván már nehezen kezdett vele bármit is, hiszen lovas kocsival fuvarozott már egészen fiatalon, és neki a szabadság megnyirbálását jelentette, hogy a pártállam beküldte a cigányokat a gyárakba. Ugyanakkor sok helyen azt láttam, hogy adott egyfajta felemelkedési, civilizálódási lehetőséget is, főként azokon a helyeken, ahol még a 70-es években is nagy cigánytelepek voltak. Zalaegerszezen ekkoriban már nem volt igazi telep, egyes jól ismert utcákban laktak a cigányok, de ezek az utcák is a város több helyén voltak elszórva, szinte sehol sem koncentráltak nagyobb számban. Maga a rendszer mindenki szerint elérhető volt, de a felszín alatt rengeteg nehézséggel kellett szembesülnünk.

– Például?

– Kezdjük azzal, hogy párttagnak lenni nem is volt annyira egyszerű, mint ahogyan azt ma sokan gondolnák. Én annak idején szerettem volna útlevelet, hogy kijuthassak a családommal Jugoszláviába. Azt mondták, hogy azt csak párttagoknak adnak. Erre kértem, hogy vegyenek fel a pártba, jelentkeztem, de teljesen feleslegesen, mert párttag sem lehettem. Pedig a művezetőt is kértem rá, nem is laktunk messze annak idején egymástól, de mégsem tett semmit érte ő maga sem. Nem mondták ki soha nyíltan, de érezni lehetett, hogy a cigány származás bizony része az elutasításnak. Azt is tudni kell, hogy a klasszikus munkáscigány-öntudat itt, az országnak ebben a felében már nem jelentkezett ugyanúgy, mint a keleti iparvárosokban, itt senki nem akart a cigányok közül élmunkás lenni. Itt már nem volt kohászat, nem voltak bányák, a cigányok nem akartak megszakadni, beledögleni a munkába, miközben azt láttam, hogy az ország keleti vagy északi felében ez még a 80-as években is létező jelenség volt sok helyen. Lehet, hogy éppen ezért volt már annak idején is némi fenntartás az itteni cigányokkal szemben – bizony, sokan megpróbálták valamit saját maguknak kiügyeskedni.

– *Az mit jelent? Beálltak gmk-zni⁶⁴⁵?*

– Nem, az egyértelműen a gázdásoké volt, és közülük is csak kevesen próbálkoztak vele. Inkább vállalkozni akartak sokan. Búcsúkba, vásárokbá járni, adni-venni, kereskedni valamit, piacozni, Jugoszláviából konyakot, kávé, parfümöt behozni – később ez ágyazott meg a valutázásnak és az autóbehozataloknak a 90-es évek legelején. Komoly presztízst jelentett, ha valakinek nyugati kocsija volt.

– *Mit szólt ehhez a hatalom?*

– Itt, az ország nyugati felében már engedték, illetve inkább azt mondanám, hogy próbáltak szemet hunyni felette. A cigányok ebből adódóan

⁶⁴⁵ Gazdasági munkaközösség. Magánszemélyek olyan jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági szervezetei, melyek gazdálkodószervezetek tevékenységét kiegészítő munka végzésére jöttek létre főleg a szolgáltatás és kisüzemi termelés terén a 80-as években.

nem éltek rosszul, és mint később kiderült, ez abból a szempontból is fontosnak bizonyult, hogy a rendszerváltás ily módon nem jelentett katasztrófát számukra.

– *Jól sejtem, hogy emiatt a gyárbezárások nem okoztak azonnali tragédiát az itteni cigányság számára?*

– Pontosan így van. A cigányok nem voltak annyira kiszolgáltatva a privatizációnak és az elbocsátásoknak, mint keleten. Ha egy gyárat felszámoltak vagy leépítés miatt elküldtek sokakat, akkor az itt nem érintette családok százait. Ha valaki elvesztette a gyárban a munkahelyét, akkor biztosan akadt olyan személy a családban, akinek még megmaradt, megvolt a munkahelye, és amíg talált új állást, addig kihúzták valahogyan egy fizetéssel is. Ez talán az ország keleti felében nem volt így, az viszont biztosan kijelenthető, hogy itt nem okozott nagyon nagy törést, ha egy kereső kiesett egy családból. Meg aztán a rendszerváltás itt egyértelműen a vállalkozások elindítását, az új lehetőségeket jelentette mind a cigányoknak, mind a gádzsóknak, így mindenki csak jól járhatott.

– *Egészen pontosan ez mit jelentett?*

– Azt, hogy a rendszerváltást követően mindenki azonnal nekiállt cégeket létrehozni, vállalkozásokba fogni. A gádzsók közül azok, akik már korábban is gmk-ztak, szinte azonnal kft.-ket hoztak létre. Beindultak, pontosabban felgyorsultak a családiház-építések, miközben rengeteg állami ingatlan feleslegessé vált, azokat le kellett bontani. Komoly esélyt kínált a jó munkákra és a jó megélhetésre az építőipar és minden más, ami ehhez kapcsolódott, azaz a szállítmányozás, fuvarozás, kőműves-, hidegburkoló- vagy éppen víz-, gáz-, központifűtés-szerelői vállalkozások, de nagyon hamar megjelentek a bútorasztalosok és természetesen az építőanyagokat kínáló telepek is. Ezeken a területeken már megjelentek a cigányok is – sőt egészen a 2000-es évek közepéig jól működő vállalkozásokban gazdagodtak meg cigány családok tucatjai itt, a környéken, akik addigra már útépitéseken is részt vehettek saját brigádokkal, amelyeket maguk szerveztek.

Az volt a kulcs, hogy fenn kellett tartani a többségi társadalommal fennálló korábbi jó viszonyt.

– *A helyiekben már a 80-as évek második felében sem volt tetten érhető oly módon a munkási-elvtársi öntudat, mint korábban? Ez hatott a rendszerváltás korabeli történésekre is?*

– Igen. Bár Zalaegerszeg sokszor megkapta azt a kritikát, hogy a második világháború után egyfajta „csinált” város volt, Nagykanizsa ellenében fejlesztették, miközben a sokkal komolyabb történelmi múlttal bíró kánizsaiakról megfélemezett az állampárt. Ebben talán volt is igazság, talán nem is kevés, ugyanakkor mégsem tudott gyökeret verni az igazi kommunista, majd később a szocialista öntudat a helyiekben. Számos korábbi intézmény, mint például a polgári (Zrínyi) gimnázium, egyfajta reakciós szimbólumnak volt elkönyvelve mindig is. Nem csoda, hogy amint lehetett hittant tanítani, vagy éppen cserkészszövetségeket létrehozni, pártokat alapítani, a város az elsők között adott teret, lehetőséget ezeknek. Ebből pedig kiviláglik az is, hogy a 80-as években – főleg a második felében – már sem a cigányok, sem a helyi gádszók nem érezték igazán a magukénak azt, amit a párt Budapesten még elvárt volna. De ezzel valószínűleg a legtöbb dunántúli város, Győr, Szombathely, Sopron, Veszprém is így volt. És persze az is fontos tény, hogy kevesebb cigány élt az országnak ebben a felében, mint keleten. Amiből ismét csak az következik, hogy a rendszerváltás környékén a nagy állami vállalatoknál bekövetkezett leépítések miatt nem lett hirtelen sok ezer cigány ember munkanélküli egy városban vagy járásban. Ennek a kedvező helyzetnek köszönhető talán az is, hogy a Dunántúlt egészen a 2000-es évekig nem terheltek úgy a cigányokkal kapcsolatos nehézségek és problémák, mint a borsodi, szabolcsi, hajdúsági nagyvárosokat.

– *Mit hozhat a jövő az országnak ebben a felében?*

– Néha elhűlve nézem, hogy milyen viszonyok uralkodnak még ma is más megyékben. Itt azért azt gondolom, hogy még kezelhetők a gondok.

A 80-as években a cigányok is közel hasonló normák szerint éltek, mint a nem cigányok, és ebből nagyon sok minden megmaradt mára is. És nagyon komoly fejlődésen mentek keresztül, hiszen voltak még olyan idők, amikor döngutakból ettek, mert nem volt más, de ezt a korszakot hamar maguk mögött hagyták. Talán azt is ki lehet jelteni, hogy a lehető legtöbb jót, lehető legtöbb hasznot „kihúzták” a szocializmusból, de közben igazán soha nem akartak belesimulni az elvtársi rendszerbe. A megye déli fele nehezebb kérdés – Nagykanizsa környékén nagy beás cigány közösségek élnek, de az ő sorsuk teljesen más utat jár be, mint a városban élő oláh cigányoké.

„CIGÁNYBŰNÖZÉS” A KÁDÁR-RENDSZERBEN

Egy kattintás, és a világ legnagyobb videómegosztóján elindul a negyvenperces kisfilm. Bárki megnézheti, hitelességéhez, létezéséhez kétség sem férhet. A felvétel a 80-as évekbe visz vissza minket. A témában jártasak lehet, hogy még csak legyintésre sem méltatják, ugyanakkor a laikusok többsége feltehetően hitetlenkedve mered a képernyőre.

„Példák a cigánybűnözés operatív felderítésére”⁶⁴⁶

Nem, nem tévedés, ezt így le lehet írni. Sőt, néhány évtizeddel ezelőtt is le lehetett már, csak éppen nem nyilvánosan, hanem szűk körben, éspedig a belügyi szervek állományán belül, elsősorban olyan rendőrök számára, akik kimondottan a hazai cigány közösségekkel foglalkoztak. Illetve fogalmazunk úgy, hogy azoknak a rendőröknek, akiknek az volt a feladatuk, hogy a cigányokat figyeljék, mert a cigányokra megkülönböztetett figyelem hárult. Ez ma már nem is lehet kérdés. Szemmel tartották a cigányo-

⁶⁴⁶ YouTube 2013.

kat. A „cigányügy” még a puha diktatúraként emlegetett (megszépített) 80-as években is rendészeti kérdésnek számított. És hogy miért? Nos, ez itt az a kérdés, amire csak kevesen mernek nyíltan válaszolni, azaz kimondani, hogy az állampárt tartott a cigányoktól, és igyekezett folyamatosan megfigyelni, kontrollálni őket.

A témáról megkérdezett cigány emberek, valamint az annak kapcsán nyilatkozó idősebb cigány politikusok, megszólalók szinte mindegyike egyfajta aranykorként tekint vissza a Kádár teremtette „legvidámabb barakk” évtizedeire. De a cigányok közül szemlesütve, félrenézve azt is nagyon sokan elismerik immár, hogy egy magát megértőnek mutató diktatúrában éltek, és hiába oltotta be őket munkásöntudattal a kommunizmus, majd a szocializmus, megmaradtak osztályon és társadalmon kívülieknek. Ez pedig veszélyeket hordozott magában – legalábbis az állam vezetői így gondolták, ezért kellett a kiemelt figyelem. Rendőri közegekben megyei szinteken máig meg lehet találni azokat a korábbi nyomozókat, akik úgynevezett „cigányvonalasak” voltak.

A múlt és a jelen ilyenformán összekapcsolódik. A fentiekben említett címmel elkészült oktatófilm mindenféle finomkodás vagy átvitt értelem nélkül használja a „cigánybűnözés” kifejezést, amelyet tehát nem az elmúlt évek pártpolitikai kampányai teremtettek. A meglévő archív anyagok egyértelmű bizonyítékai annak, hogy a 80-as években már külön részlege volt a Belügyminisztériumnak és a rendőrségnek, amely rendészeti szempontból is megkülönböztetett figyelmet szentelt a hazai cigányságnak. A meglévő oktatóanyagok meglepő részletességgel és szakmai alaposággal, már-már szociológiai igényvel vizsgálták a kérdést. Biztosra vehető, hogy számos olyan beszámoló segítette az oktatóanyagok elkészültét, amelyek nem foglalkoztak a politikai korrektséggel, nyersen és a lehető legegyszerűbb módon közelítették meg az egyes hazai cigány közösségek viszonyait, vagyis ezek esetében vélhetően maguk a cigányok voltak a leg-hitelesebb források.

„Esetenként, ha azt valamennyi körülmény indokolja, meg lehet szervezni egy látszatbűncselekmény elkövetését a bizalom kialakítása, erősítése, továbbá a hálózati személy hírszerzési lehetőségeinek szélesítése céljából.

Budapesten, egy fiatalokú cigánybűnözőkből álló, gépkocsifeltörésekre specializálódott, operatív feldolgozás alatt álló csoportba került bevezetésre egy Dodó fedőnevű hálózati személy.”

Mai fülnek, mai szemnek egészen biztosan idegenül hangozhatnak ezek a szavak. De az „aranykorként” megélt kádári diktatúrában ez egy valós szemléletet, hozzáállást tükrözött, amely nem foglalkozott kisebbségi jogokkal, nem helytálló vagy éppen kollektív bűnösséget előfeltételező kifejezésekkel.

Mindeközben az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI) eddigi munkájára is hivatkozhatunk. Talán a téma legismertebb és legfelkészültebb szakértője, Póczik Szilveszter tudományos főmunkatárs kiváló kutatásai és elemzései is világosan mutatják, hogy a szocializmus nehezen birkózott meg a hazai cigányság integrációjával, és hiába terelte be sok tízezerüket a gyárakba és a tsz-ekbe, a dolgozni küldött cigányok még számos nehézséget jelentettek a pártállam számára.

Ahogy A roma kisebbség szociológiai problémái című munkájában⁶⁴⁷ – a Roma bűnelkövetők a statisztikák tükrében. A romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás mai állása című tanulmányát⁶⁴⁸ idézve – fogalmazott: „A kommunista rendszer tisztában volt a peremhelyzet és a bűnözés közötti összefüggéssel, ezért a cigány bűnelkövetőkről 1971-től 1988-ig külön statisztika készült, amely nem volt tekintettel emberi, kisebbségi jogokra, adatvédelemre: kizárólag etnikai alapon folyt. A bűnüldözésben használt »cigánybűnözés« fogalma durván túlhangsúlyozta az etnikai tartalmakat. A cigány bűnügyi statisztikát a demokratikus átalakulás első kormánya kisebbségi jogi megfontolásokból megszüntette. A rendőri statisztikák a

⁶⁴⁷ Póczik 2003.

⁶⁴⁸ Póczik 2001.

többségi és a roma társadalomban jelentkező bűnelkövetés makroszintű összehasonlítására diffúz módszertani bázisuk miatt készítésük idején sem voltak alkalmasak, a regisztráció szempontjainak változásán túl főként a roma kisebbségre irányuló rendőri aktivitás mindenkori intenzitását, az intenzitás változásának okait szemléltették, nem a roma elkövetőknek és cselekményeiknek az összeshez való viszonyát és arányváltozását.”

Kijelenthetjük tehát: a rendszer is érzékelte, hogy a hazai cigány közösségek a munkás-proletár öntudat kialakítása ellenére egységes tömbként nem találták meg a helyüket a magyar társadalomban. Hogy mi oka volt annak, hogy a „cigánybűnözést” mint „jellegzetességet” közel két évtizeden át adminisztrálják, arról csak feltételezéseink lehetnek. Kádár maga többször is utalt rá, hogy úgynevezett cigánykérdés nem létezik. A 80-as években a hazai cigányság kultúrájával már nemcsak a nemzeti tehetségkutató, a *Ki Mit Tud?* közvetítésével találkozhatott a társadalom, hanem a klasszikus „nótaműsorok” (*Jó ebédhez szól a nóta*) vagy a korszak egyik legnépszerűbb korai mulatós zenéjével előrukkoló Horváth Pista révén is. Horváth többek között Bangó Margittal együtt már a 70-es években is ünnepelt „roma sztár” volt, de a 80-as évekre vált nyilvánvalóvá, hogy a többségi társadalom nyitottan és pozitívan reagál a cigány előadó-művészetre. A legismertebb cigány előadók pontosan beleillettek a szocializmus kultúrpolitikai törekvéseibe, amely igyekezett a népi és urbánus kultúrát a lehető legközelebb hozni egymáshoz.

Ugyanakkor a Belügyminisztérium sokkal távolságtartóbban állt hozzá a kérdéshez, egyik oktatófilmjük az alábbi felvezetéssel indul:

„A cigánykérdés többféle vonatkozásban is visszanyúlik a régi időkre. Napjainkban helyzetük társadalmi megítélése, ezen belül is az általuk elkövetett bűncselekmények jellege és módja miatt a figyelem előterében vannak. A film valamennyi epizódja, vagyis a példák az oktatáshoz, ezáltal a közöttük végzendő operatív felderítő munkához nyújt segítséget.”

A „társadalmi megítélés” kifejezés tehát azt jelenti, hogy az emberek beszéltek a cigányokról, foglalkoztak velük. Eközben az állampárt úgy vélekedett, hogy a cigányok által megtermelt értékek fontosak ugyan a gazdaság megfelelő működése szempontjából, de azok a személyek, akik a javakat megtermelik, könnyen pótolhatók. Ám úgy gondolták, sokukat még mindig jobb a gyárkapun belüli munkanélküliségben folyamatosan szem előtt tartani, mint attól félni, mi lenne velük valódi munkanélküliségként. A cigány közösségek megfigyelésére és kontrolljára pedig ott voltak a belügyi szervek, az önkéntes rendőrök, a beszervezett helyi személyek.

A cigány kisebbség ismeretlen terepet jelentett a szocialista államvezetés számára. Ahogyan a kulákokat meg lehetett törni, osztályidegennek lehetett beállítani, pontosan annyira volt nehéz meghatározni azt, hogy a cigányokhoz hogyan is álljon hozzá a hatalom. Nem tehettek mást, be kellett vetniük saját apparátusukat, a belügyi szerveket és a rendőrséget.

ÁLTALÁNOS KÖVETKEZTETÉSEK – A LEGFONTOSABB MEGÁLLAPÍTÁSOK

A fent vázolt gondolat kísérettel nem kívántam teljesen új alapokra helyezni a hazai cigány közösségekkel kapcsolatban a történelmi, társadalmi és gazdasági kutatások révén felvázolt, uralkodó narratívát. Jelen esszé/riport egy gondolat kíséret azon az úton, amelyen el kell végre jutni addig, hogy megpróbáljunk az elmúlt száz év általános társadalom- és gazdaságtörténelmi kontextusában is gondolkodni a hazai cigányságról, és olyan megállapítások esetleges igazságtartalmát is elismerni, amelyek eddig egyáltalán nem vagy csak szűk körben hangzottak el.

Ilyen megállapítás többek között az, hogy a hazai cigányság nemcsak ma, de a 20. század első évtizedeiben sem volt egységes tömbnek tekint-

hető. A cigányok akkoriban ugyanúgy kívül rekedtek a társadalmon, mint ahogy nem tartották őket a nemzeti közösség tagjainak sem. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a kommunizmus beköszöntét megelőzően a cigányok többségét tekintve csak alig néhány generáció számára kínálta fel a sors a helyi társadalommal való együttélés lehetőségét.

Természetesen ezeket a gondolatokat is félre lehet magyarázni, vagy éppen visszaerőltetni azokat a politikai korrektség által elvárt értelmezési mezőbe, és megszépítve arról szólni, hogy a cigányok és a többségi társadalom együttélése milyen hosszú időre nyúlik vissza. Az együttélés tényét senki nem vitatja, de annak minőségét, jellegét és beágyazottságát már jóval nehezebb meghatározni.

A téma kapcsán megszólaltatott cigány interjúalanyok arról adnak tanúbizonyságot, hogy akkor, amikor a magyarok a 20. század első felében számos sorsfordító pillanatot, nemzeti tragédiát éltek át, a cigányok mindezzel – kívülrekedtségük okán – nem azonosulhattak. Mindez nem azért nem fáj az apák nagyszüleinek, mert esetleg nem szerették volna ezt az országot. Nagyon is szerették, de a felmenőiknek nem volt érdemi köze az adott kor történelmi viharaihoz. Nem a hazafiságot, illetve annak esetleges hiányát kellene számonkérni rajtuk, hanem megérteni azt, hogy alig néhány évtized alatt nehezen lesz egy korábban vándorló csoport hirtelen része egy olyan közösségnek, amely felmenői révén több száz – vagy akár ezer – éve él együtt. Ha egy cigány család számára, amelynek legidősebb tagjai még írni sem tudtak, a múlt század húszas-harmincas éveiben alig jelentett valamit a trikolór, vagy alig ismerték az addig lejegyzett magyar történelmet – ezt nem igazán lehetett felróni nekik.

Ebből ugyanakkor nem szabad levonni azt a következtetést, hogy a cigányok mindig is kívülállóknak szerettek volna maradni. Ellenben számos, a téma kapcsán megszólaló cigány személy számolt be arról, hogy az egyes közösségekben a szocializmusban is jelen volt az „ők és mi” típusú hozzáállás, amely arra utalt, hogy a cigányok már az azt megelőző évtizedekben

sem találták a helyüket, és nem igazán értették az őket körülvevő világot. És bár furcsán hangozhat, ezt szinte a tényekből fakadó természetes következménynek is tekinthetjük. A cigányság a 20. században jellemzően erdő szélén, putrisorokon élő, lovas szekereken vándorló, javarészt analfabéta, alacsony műveltségű, a városokban még csak kisebb számban jelen lévő, a társadalmi mobilitás folyamatában eleve esélytelen vagy csak minimális eséllyel bíró emberekből tevődött össze, és az őket sújtó nehézségeken a korábbi évtizedekben ugyanúgy nem sikerült túljutniuk, mint manapság.

Sokan vannak, akik szerint a szegényparasztság és a vidéki cigányság belső társadalmi folyamatai, családszerkezete, szokásjoga és férfidominanciája tekintetében is hasonlított egymásra, amiből ezen gondolatmenet szerint az következik, hogy nem kizárólag a cigányok éltek a század első évtizedeiben a társadalom peremén. A földművesek a népi kultúra részei voltak (érdekes, hogy a cigány meghatározásuk és a szocializmus megbélyegző-lenéző kategóriája egybeesett: paraszt). Eljártak a templomba, ismerték a magyar történelem legfontosabb eseményeit, vagyis a magyar nemzeti közösség részének érezhették magukat.

Ugyanakkor az 1945 utáni több évtizedes időszak esélyt kínált a gyors felzárkózásra. A brutális tsz-szervezések után a vidéken megmaradt parasztság életfeltételei a 70-es, 80-as évekre lassanként javulni látszottak, és látszólag a cigányságé is. Éppen ez a látszatfelemelkedés tette a cigányok jelentős részét megítélésem szerint úgymond Kádár valódi népévé. Akiknek rengeteg csábító kedvezményt és lehetőséget kínált a szocialista pártállam (biztos havi fizetést, csökkentett komfortfokozatú házakat, kedvezményes OTP-hitelt, ingyenes iskolát és orvosi ellátást stb.), ám valójában üveggolyókért vette meg sokuk elköteleződését és egyszerű, sokra valójában soha nem taksált munkáját, ami később többek korai halálát is okozta. Mindeközben a negatív identitás, vagyis a „cigány” helyett valódi, szerves azonosulási lehetőséget nem kínált, sőt egyes intézkedésekkel (pl. a kényszermosdatásokkal) még gondosan bele is égette mind

a cigányság, mind pedig a környezetük tudatába a különállóságot. Hogy közegészségügyi, közbiztonsági intézkedésekre szükség lehetett, az nem is kérdés – azonban nem így, nem ezen a módon, amely a negatív örökséget billogként használva, kimondatlanul kommunikálta mindenki számára a kijelölt helyet. A szocializmusnak ez a „civilizatorikus” arculata valódi példája volt a Kádár-rendszer sunyi kétarcúságának, miközben semmit nem oldott meg. Tette ezt egészen addig, amíg a hazug rendszer működhetett – miközben hiába hordozta minden téglagyári munkás, vágár vagy segédmunkás is magában annak az esélyét, hogy többre jusson. A rendszer nem engedte, hogy saját kezükben legyen a sorsuk.

Ez az indirekt, ki nem mondott paternalizmus okozta a rendszerváltást követően a cigányság rendkívül fájdalmas kizuhanását a gazdasági vérkeringésből, majd a társadalomból. Mivel ennek következményei a jelenkor nehézségei legfőbb előidézőjének tekinthetők, illetve bizonyára a jövőre is kihatással lesznek, nyugodtan kimondhatjuk: a szocialista pártállam komoly felelősséggel tartozik a hazai cigányság mostani helyzetéért.

Látszólag persze a Kádár-korszak is felkínálta a kiemelkedés lehetőségét, sőt hivatalosan nem ismerte a „faji” alapú megkülönböztetést (ne feledjük, a 60-as évek Amerikája ekkor még ezzel küzdött), ám a rendszer igazi álnoksága abban rejlett, hogy nem a törvények alapján lehetetlenített el bárkit, hanem a helyi rendszerekbe építette be azokat a garantált fékek, amelyek megakadályozták, hogy az „osztályidegenek” is ugyanúgy és ugyanazt érhessék el, mint a többséget kitevő munkásság. És a cigányok igenis osztályidegenek voltak.

A Kádár-korszak nagyban meghatározta, mi több, kijelölte a cigányok sorsát, és ezáltal hatással volt a velük élő többségi társadalomra is. A rendszerváltást követően tehát a gádzsótársadalom is a cigányságot érintő döntések kárvallottja lett. Érdemes elgondolkodni azon, hogy terhelheti-e felelősség a szocialista korszak döntéshozóit azért, mert a hazai cigány közösségeket előkészületlenül és túlságosan gyorsan kívánta a munkás-pro-

letár osztályba beolvasztani. Terheli-e felelősség azért, hogy mindeközben nem indított programokat a tanulás elősegítésére, és számos módon próbálta megfigyelés alatt tartani őket, továbbá olyan kontrollt alkalmazni felettük, amit maguk az „egyszerűségben” megtartott cigányok nem is igazán vettek észre, de terelte őket egy valójában sehova sem tartó irányba?

Úgy vélem, igen. És bár lehetséges, hogy ez túlságosan is leegyszerűsíti a cigányok 20. századi, annak is elsősorban a második feléhez kapcsolódó megítélését, a legtöbb autentikus cigány közösségben, ahol idősekkel beszélgettem ezekről a megállapításokról, maradéktalanul egyetértettek a fentiekkel.

Szinte kivétel nélkül mindenhol elmondták, hogy a helyi közösségben élő cigányok megbecsülték a munkát. A három műszakban végzett gyári munka és a kommunista szombat robotja után már valóban kevesebb erő és motiváció van ugyanis arra, hogy a szilvafa alatt valaki még tánclépeket tanítson, vagy cigányul meséljen korábban szájhagyomány útján terjedt meséket. És ha kellően racionálisak vagyunk, azt is feltételezhetjük, hogy ezt a lassú „kultúrasorvadást” az akkori államhatalom a saját berkein belül örömmel fogadta.

A rendszerváltás olyan drámát eredményezett, amelynek fájdalma még ma is ott van rengeteg cigány ember lelkében, szívében, tekintetében. Egy olyan korszak kiegészítő munkásainak jelölték ki őket, amely alig néhány évtizedig állt fenn – és ebben nem volt különbség a szocialista blokk országai között. Dunaszerdahelyi interjúm során kiderült, hogy Csehszlovákia sem kínált mást, jobbat, többet a cigányoknak, ott is a legnehezebb, legkevesebb szakértelmet kívánó munkákat bízta rájuk, majd az ország 1993. január 1-jei kettészakadását követően hasonló kálvárián voltak kénytelenek keresztülmenni, mint a magyar cigányok.

Összefoglalva kijelenthető, hogy a cigányok kimaradtak a 20. század első évtizedeiben végbemenő, a magyar identitást és a társadalom fejlődését nagyban meghatározó, a természetes módon megjelenő naciona-

lizmus által kísért folyamatokból, mivel őseik Magyarországra érkezésétől számítva még nem telt el elegendő idő ahhoz, hogy bekapcsolódhassanak a magyarok és az eltérő gyökerekkel, felmenőkkel rendelkező, ám asszimilálódott kisebbségek integrációja nyomán kialakult nemzeti közösség megteremtésének folyamatába. A második világháború utáni évtizedekben a kommunista-szocialista államhatalom sem segítette a valódi betagozódást, tekintve, hogy néhány, a hamis társadalmi egyenlőség jegyében eltelt évtized nem tud több évszázadnyi lemaradást pótolni. Bár a felzárkózás részben megtörtént, teljesen soha nem ment végbe, mivel a rendszer nem volt érdekelt abban, hogy erőltetett módon, technokrata lendülettel a többségi társadalom szintjére emelje cigányokat is. Talán azt is felmérte, hogy ehhez olyan alapokra lenne szükség, amelyeket a kívánt gyors ütemben lehetetlen lett volna pótolni több százezer ember esetében. A Magyar Népköztársaság így hát olcsón megvásárolta a cigányok beletörődését helyzetük konzerválásába, abba, hogy ők maguk se kívánjanak előbbre jutni. Elégedjenek meg annyival, amennyit a szocializmus kínálhatott nekik – még ez is messze több volt annál, mint ami a sok esetben analfabéta, vándorló nagyszülőnek, dédszülőnek jutott korábban, akik nem találták a helyüket a többször is megcsonkított országban.

Ezek után következett a rendszerváltás és az azzal együtt járó sokszerezű változások. A cigányok többsége nem gondolt bele, hogy alulképzettségüket, valamint munkahelyük erre visszavezethető elvesztését a szocializmusnak „köszönhetik”, és úgy vélték, sorsuk rosszra fordulását azoknak köszönhetik, akik önző érdekeik által vezérelve megbuktatták a védelmező, paternalista, mindenkinek jó lehetőségeket kínáló szocialista rendszert. Nem volt átképzés, nem volt érdemi rehabilitáció a legnehezebb fizikai munkákból elbocsátottak számára, a munkaerőpiacon pedig farkastörvények uralkodtak. Ezek a nehézségek a többségi társadalom jelentős részét is érintették, de az évek során többségük helyzete konszolidálódott, a cigá-

nyok nagy részének azonban nem volt visszaút ugyanoda, ahol korábban még biztonságban végezték a rájuk bízott feladatot.

Az ország nyugati felében a cigányság lehetőségei tekintetében bekövetkezett negatív fordulat nem volt olyan látványos, mint keleten, ahol munkások százezrei lettek dologtalanok, számos esetben egyszerre veszítve el mind a két kereső szülő fizetését. És erre nemcsak a felnőttek, hanem a gyermekeik sem voltak felkészítve. A korábban felhúzott Cs-lakások újratertették azokat a telepeket, amelyeket eredetileg eltüntetni voltak hivatottak, és megmaradt a fizikai elhatárolódás is – sok helyen még mindig egymástól elkülönülten élnek a cigányok és a helyi többségi társadalom tagjai. Ezekben az ingatlanokban nagyon sok helyen már csak olyan gyermekek születtek, akik szüleik garantáltan meglévő munkahelyére sem aspirálhattak, és teljes kilátástalanság mellett próbáltak nem azonnal felőrlődni a szüleikre rászakadt, lehangoló környezetben. Az azóta felnőtt gyerekek szüleinek társadalomból való kizuhanása az ő mélybe süllyedésüket is jelentette, és azóta gyakorlatilag folyamatosan rántják magukkal az újabb generációkat is.

Kádár és rendszerének irányítói bizonyosan nem fogták fel, milyen következményekkel járhat egy kultúrájában, antropológiai sajátosságaiban különböző, egyfajta folyamatos helykereséssel küzdő, korábban idegenkedéssel fogadott kisebbség alacsony társadalmi státuszban tartása, majd indirekt marginalizálása. Kijelenthetjük: olyan pilótajáték volt ez, amelyben, amíg Kádár és rendszere élt, működtethetőnek látszott a cigányságnak a társadalomban és a gazdaságban „*majd valahol lesz nekik is hely*” formában történő kezelése. De a szocializmus bukása egyben azt is jelentette, hogy nemcsak a diktátor talmi rendszere veszett el, hanem azok a cigányok is, akik Kádár valódi népének érezhették, vallhatták magukat.

MI MONDHAT ELLENT A FELVETÉSEMNEK?

Miközben felvetésemet megfogalmaztam, majd felépítettem azt az érrendszer, amely azt alátámasztja, párhuzamosan megpróbáltam olyan megállapításokat is tenni, amelyek ellentmondanak az általam felállított elméletnek. Áttekintettem, mérlegettem számos olyan felvetést, amelyek szerint a cigányok régóta és számottevő módon formálják a hazai társadalmi és gazdasági folyamatokat, évszázadok óta szerves részei a magyar kultúrának, hagyományoknak, népszokásoknak, vagy egyszerűbben: a Kárpát-medencében élő magyarságnak.

Ezzel viszont nagyon érzékeny területre tévedtem. Sokan érezhetik méltóságukban sértve magukat, ha bárki kétségbe meri vonni, hogy a cigányok meghatározó szereplői a Kárpát-medencében zajló folyamatoknak, ezért óvakodnék attól, hogy bármilyen felvetésem kapcsán úgy véljem, megállapításaim megfellebbezhetetlen igazságokon alapulnak. Az azonban tény, hogy a magyarországi cigányság történelméről meglehetősen kevés adat áll rendelkezésre, emellett pedig nagyon sok az indirekt utalás, vagyis olyan forrásból származó információ, amely nem közvetlenül a cigány közösségekhez köthető, hanem valahonnan kívülről eredeztethető.

Hogy a legegyszerűbb példák egyikét hozzam: sokak szerint az, hogy Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényében szerepel Sárközi, a cigány karakter, bizonyíték arra nézve, hogy a 16. században már éltek cigányok a három részre szakadt országban. Anélkül, hogy ezt a korábban már tárgyalt feltevést bárki kétségbe vonná, jegyezzük meg, hogy Gárdonyi az 1800-as évek legvégén írta meg művét, amely előbb folytatásokban jelent meg, majd 1901-ben könyv formájában is kiadták. Abban az időszakban, amikor a magyar nemzeti identitás kiforrása végbement.

De hogy bizonyítottan valós történelmi szereplőkről is szóljunk: Czinika Pannáról tudjuk, hogy egy 18. században élt cigányzenész volt. Ábrázolása több helyen is megjelenik (Jókai Mór: *Szeretve mind a vérpadig*, 1882;

Endrődi Sándor: *Cinka Panna hegedűje*, 1897; Kodály Zoltán: *Czinka Panna balladája*, 1948), saját művei azonban eredetiben nem maradtak fenn. Ennek ellenére mindmáig egyfajta origónak számít, ha a hazai cigányság történetét vitatják meg.

Dankó Pistáról biztosan tudjuk, hogy 1858-ban született Szegeden (vagy az ahhoz közeli Szatymazon), és 1903-ban halt meg Budapesten. Személye egyet a jelentett cigány (magyar) nótával, saját zenekarral játszott, megkülönböztetett figyelem kísérte. Olyan nagyságokkal került kapcsolatba – akár alakja megörökítése révén –, mint Gárdonyi Géza, Móra Ferenc vagy Mikszáth Kálmán. Teljesítményének minden tekintetben komoly elismeréssel adózik az utókor, és intercity vonatot ugyanúgy neveztek el róla, mint utcákat és szobrokat, emléktáblákat is emeltek a tiszteletére.

Rigó Jancsi szintén a 19. században született, és ő is cigány muzsikusból volt. A fővárosban sikeres kávéházi zenészként ismerték, de élt Párizsban is, majd az Egyesült Államokban hunyt el. Ám ez talán csak nagyon keveseknek jut eszébe, amikor egy cukrárszdában éppen róla elnevezett süteményt rendelnek.

Neveket, személyeket, nagyszerű karaktereket tucatszám találunk, bár a források ritkán vannak pontosan megnevezve, és számos olyan elem is felbukkan, amely egy-egy személy vonatkozásában feltételezéseken alapul. Ugyanakkor a fentiek kétségkívül meghatározó szereplői a magyar kultúrának – nélkülük nemcsak a hazai cigányság, hanem a magyarság is szegényebb lenne.

De kellő tisztelettel, józan módon fel kell tenni a kérdést: hol voltak a cigányok a 19. században vagy azt megelőzően? Jobbágyok voltak 1848 előtt? Zsellérek lettek a dualizmusban? Mindenki vándorolt? Vagy mindenki egy cigánybandában muzsikált? Mennyien voltak szegkovácsok, favágók, drótosok, köszörűsök? Korábban már szóba került, hogy a történelmi Magyarország területén élő cigányság lélekszámát a 19. század második felében 80–120 ezerre becsülik, ami nem túl magas szám, ha fi-

gyelembe vesszük a földrajzi kiterjedés nagyságát. Ha azonban nem tűntek ki a számos etnikumból összetevődő korabeli társadalomból, akkor nem csodálkozhatunk azon, ha nem jelentek meg olyan súllyal a hétköznapi világát ábrázoló munkákban, feljegyzésekben, mint azt ma sokan szeretnék viszontlátni. A cigányság ugyanígy szinte láthatatlan volt a 20. század elején is. Nem lehet tehát minden kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a cigányok többsége már 100–120 évvel ezelőtt is szerves részét képezte a magyar társadalomnak. Hiába voltak fizikai értelemben jelen (a népszámlálási utalások szerint biztosan), a helyi közösségek életében, munkájában és irányításában nem játszottak meghatározó szerepet.

Mindezek alapján fenntartom: a magyarországi cigány közösségeket alkotók többségének felmenői a 19. század második felében, végén, valamint a 20. század során érkeztek a Kárpát-medencébe, és egységesen a szocializmus beköszöntéig nem találták meg a saját helyüket a társadalomban. A kádári diktatúra látszólag kísérletet tett arra, hogy a cigányokat egységes tömbben emelje be a társadalomfejlődési folyamatok főáramába, valójában azonban mindvégig „osztályidegenként” tekintett rájuk. A hatalom mesterségesen alacsonyan tartott képzettséggel és folyamatos megfigyeléssel, speciális rendészeti eljárásokkal kívánta egy szűk mederbe terelni őket. Ugyanakkor nem számolt azzal, hogy körükben a társadalom nem cigány részével ellentétben nem csökkent a termékenységi ráta, az egyre több gyermeknek az eltartása pedig biztos munkahelyeket kívánt volna meg. A folyamatosan romló lakhatási körülmények szintén komoly gondot okoztak, miközben úgy nőtt a társadalom idegenkedése, hogy több cigány előadóművész is a legnépszerűbb közéleti szereplők közé tartozott. Kádár személye és az általa sugalmazott egyszerű világfelfogás volt talán az egyetlen, ami ezt a felépítményt összetartotta. Halála, rendszere bukása azonban hirtelen mindent megváltoztatott.

A rendszerváltás óta eltelt több mint huszonöt évet sok cigány ember sokkal nehezebbnek ítélte meg, mint az azt megelőző időszakot. Sokan

boldogan emlékeznek vissza azokra az időkre, amikor a borszín nem számított, és az állam a teljesnek hazudott egyenlőséget hirdette. Az évtizedek óta munkanélküliként tengődők esetében természetes, hogy nosztalgiaival tekintenek vissza arra az időszakra, amikor mindenkinek és mindig jutott valamilyen munka, amely a biztos fizetést és a megélhetést jelentette. Nem meglepő, hogy akkor, amikor a „cigányügy” a politikai élet egyik kiemelt kérdéskörének számít, és a témához kapcsolódó hírekkel tele van a média, sokan visszasírják azt az időszakot, amikor okkal hihették még, hogy a cigánykérdés nem létezik. Hiszen ezt maga Kádár János, az ország első számú vezetője jelentette ki.

MI VÁRTHATÓ A JÖVŐBEN – MIT HOZ A HOLNAP?

A jövőt tekintve sajnos kevés bizakodásra okot adó jelet fedezhetünk fel. Immár 100–130 éve zajlik folyamatosan a cigányság vesszőfutása (vagy talán inkább a társadalom melletti, azon kívüli poroszkálása): egy javarészt alig néhány generációval ezelőtt érkezett családokból álló csoport nem tudta felvenni a trianoni tragédiában összeforró többségi társadalom fejlődésének, erősödésének ritmusát. Ezt az etnikai különbözőség, „idegen-ség” állapota is megnehezítette, és a befogadást, integrációt a korszak nacionalista szemléletmódja sem támogatta. Még akkor sem, ha erre a cigányok maguk esetleg nyitottak, hajlandók lettek volna. Utóbbit persze nem tudhatjuk, ráadásul félrevezető lehet, ha egységes, homogén csoportként kezeljük a cigányságot.

A két világháború között – miközben sokuk már valóban letelepedett – a határok, társadalmak és az azokat irányító politikai rendszerek folyamatosan változóban voltak, érthető tehát, hogy ezen időszakban a cigányok a legtöbb emberhez hasonlóan elsősorban a történelem viha-

rainak túlélésére összpontosítottak. Talán a második világháború során jelent meg először a magyarok és a cigányok közötti sorsközösség, ám a vélemények ebben a tekintetben is megoszlanak, hiszen sokan úgy gondolják, a többségi társadalom nemcsak a zsidó, de a cigány holokausztra is érzéketlenül reagált. Magam viszont úgy vélem, a második világháború utolsó éveiben, majd az újjáépítés folyamatában a cigányok sok helyen megtalálták a közös hangot a többségi társadalom tagjaival, majd a kommunizmus is egy irányba terelte őket.

Ugyanakkor a társadalmi mobilitás áldásos hatásai elsősorban a többségi társadalmat érintették. Egy nem cigány munkás 70-es években született gyermeke jó eséllyel eljutott a szakmunkásvizsgáig, de az érettségi sem volt elérhetetlen számára sem a szakközépiskolákban, sem a gimnáziumokban. Ez a cigányok esetében már nem mondható el. A betanított cigány munkás gyermeke általában szintén betanított munkás lett. A cigány közösségeken belül éppen ezért még a szakmunkásvizsgával rendelkezők is komoly tekintélynek örvendtek, az érettségi vagy az egyetemi végzettség pedig már-már csodaszámba ment körükben.

Ma a cigányok túlnyomó többsége továbbra is alacsonyan képzett.

Ma a cigányok túlnyomó többsége továbbra is munkanélküli.

Csak időközben sok helyen elköltöztek mellőlük vagy meghaltak a társadalom nem cigány tagjai.

Csak időközben még rosszabb állapotba kerültek azok az ingatlanok, amelyek már annak idején is alig voltak élhetőek a cigány családok számára.

Csak időközben még többen lettek a kiskorúak, a gyerekek a cigánysorokon, miközben eltűntek a szülei – megélhetésüket és felnevelésüket biztosító – munkahelyei.

Csak időközben még több lett az olyan oktatási intézmény (iskola és óvoda), amelyekben folyamatosan nő a cigány gyermekek száma, sőt, mára az sem ritka már, hogy csak cigány gyerekeket találni egy óvodában vagy iskolában.

Csak időközben felerősödtek a cigányokkal szembeni ellenérzések, számos történés vált ki komoly indulatokat, amelyeknél már szinte eldönthetetlen, hogy kinek kellene megkövetnie a másikat.

És miközben sokan soha nem látott összegeket idéznek a mindenkori kormányzat cigányok felzárkózására szánt költségvetési forrásai kapcsán, valójában minden korábbinál magasabb az alulképzett cigány fiatalok száma. Minden korábbinál rosszabb a lakhatási és az egészségi helyzetük, és sok közösségből eltűnt az a tudatosság, amit a Kádár-rendszer erőltetett rá a teljes magyar társadalomra.

Egyes közösségek talán egy komoly szemléletváltás, folyamatos állami támogatás és a helyi nem cigány többség valamilyen módon újfent kicsikart bizalma révén megmenekülhetnek, de ez a probléma már túlságosan mélyen be van ágyazva a magyar gazdaság és társadalom szövetébe ahhoz, hogy gyors és általános változásokban lehessen reménykedni. Aprólékos és hosszan tartó munka révén születhet meg a legapróbb siker is, és a reformoknak a lehető leghamarabb neki kellene kezdeni.

IRODALOM

- Póczik Szilveszter 2001: Roma bűnelkövetők a statisztikák tükrében. A romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás mai állása. *Kriminológiai Tanulmányok*, XXXVIII. 266–293.
- Póczik Szilveszter 2003: A roma kisebbség szociológiai problémái. *Magyar Tudomány*, 2003/1. 99–111.
- Váradí János: Cigányság és az 1851-es népszámlálás. http://mult-kor.hu/20101125_a_ciganysag_es_az_1851es_nepszamlalas?pldx=2, *Múlt-kor*, 2010. november 25.
- YouTube: Példák a cigánybűnözés operatív felderítésére. <https://www.youtube.com/watch?v=1SSW17NPpkM>, *YouTube*, 2013. január 12.